

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAKİ DIŞ
GÜVENLİK POLİTİKASINDA İNGİLTERE**

Doktora Tezi

Tezi Hazırlayan:

Fuat BOZYEL

İSTANBUL, 2020

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAKİ DIŞ
GÜVENLİK POLİTİKASINDA İNGİLTERE**

Doktora Tezi

Tezi Hazırlayan:

Fuat BOZYEL

Öğrenci No:

150715016

Orcid: 0000-0002-1178-8935

Danışman:

Prof. Dr. Levent ÜRER

İSTANBUL, 2020

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 24 / 12/20 20

Fuat BOZYEL

TEZ ONAYI

Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora* öğrencisi **150715016** numaralı **Fuat BOZYEL**'in hazırladığı **“Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşındaki Dış Güvenlik Politikasında İngiltere”** konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca 24.12.2020 günü saat 13:00’de Microsoft Teams programı aracılığıyla on-line olarak yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin **KABULÜ’ne OYÇOKLUĞU’**yla karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Levent ÜRER (Danışman) (İstinye Üniversitesi)		
Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY (Üye) (İstanbul Üniversitesi)		
Doç. Dr. Gültekin SÜMER (Üye) (Beykent Üniversitesi)		
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA (Üye) (İstanbul Aydın Üniversitesi)		
Prof. Dr. Abdullah KIRAN (Üye) (Muş Alparslan Üniversitesi)		

Adı ve Soyadı : Fuat BOZYEL
Danışmanı : Prof. Dr. Levent ÜRER
Türü ve Tarihi : Doktora, 2020
Alanı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Anahtar Kelimeler : Siyasal Tarih, Türkiye, İngiltere, İkinci Dünya Savaşı, Güvenlik

ÖZ

TÜRKİYE’NİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAKİ DIŞ GÜVENLİK POLİTİKASINDA İNGİLTERE

Bir devletin uluslararası sistemdeki gücü, ekonomik yetenekleri ve askeri gücünün bir kombinasyonudur. Bu tanıma dayanarak, uluslararası sistemdeki devletler büyük, orta ve küçük güçler olarak sınıflandırılmaktadır. Orta güçler, büyük güçlerden gelen baskılara karşı direnç gösterme ve komşu küçük güçler üzerinde etki yapma potansiyeli olan devletler olarak tanımlanır. Uluslararası siyaseti küresel ölçekte etkileme gücüne sahip değildirler. Orta güçler büyük bir güçten gelen bir güvenlik sorunuyla karşı karşıya kaldıklarında ya ittifaklara bağımlıdır ya da büyük güçler arasındaki güç dengesini kullanmaya çalışırlar. Orta ve küçük güçler uluslararası sistemin yapısından büyük ölçüde etkilenmektedir. Hem 18. yüzyıldan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de Türkiye'nin dış politika kararlarını bu önermeye göre şekillendirdiği öne sürülmektedir

Dünya tarihinin en büyük savaşı olarak kabul edilen İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik konumunun önemi artmıştır. Türkiye'nin konumu bütün devletler için kritik bir önem seviyesine yükselmiştir. İkinci Dünya Savaşının başlaması ile doğudan ve güneyden Sovyetler Birliği, batıdan ise Almanya ve İtalya, Türkiye'ye karşı bir tehdit potansiyeli oluşturmuştur. Bu çalışma ile birlikte hem Mihver devletlerin hem de Müttefik devletlerin Türkiye'yi savaşa sokma yönündeki çabalarına karşılık, Türkiye'nin izlediği başarılı dış politika hamleleri ele alınmıştır. Türkiye hem bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak, hem savaşın dışında kalarak en az tahribatı almak, hem de savaş sonrasında kurulacak olan yenedünya sistemi içerisinde saygın bir üye olarak yerini almak için tüm olasılıkları önceden hesaplayan ve uygulayan bir dış politika siyaseti izlemiştir.

Name and Surname : Fuat BOZYEL
Supervisor : Prof. Dr. Levent ÜRER
Degree and Date : PhD., 2020
Major : Political Science and International Relations
Key Words : Political History, Turkey,, The Second World War, Security

ABSTARCT

ENGLAND IN TURKEY'S FOREIGN SECURITY POLICY OF SECOND WORLD WAR

The power of a state in the international system is a combination of its financial capabilities and armament. Based on this definition, the states in international systems are classified as a great power, middle power, and small power. Middle power is defined as the states having the potential of resisting the oppression of great power and of influencing small power. These states do not own the power to influence global politics on a global scale. Middle powers are either bound to alliances or try to keep the power balance between great powers when faced with a security problem resulting from great powers. Middle powers and small powers are affected considerably by the structure of the international system. It is asserted that the decisions regarding foreign policies of both the Ottoman Empire after the 18th century and of Turkey are formed in the light of this hypothesis.

Turkey's geopolitical and strategic location has gained more importance since the Second World War, accepted as the greatest war of world history. Turkey's location has risen to a critical level of significance for all states. With the start of the Second World War, the Soviet Union from the east and south, Germany, and Italy from the West posed a potential threat to Turkey. In this study, Turkey's successful political moves against the efforts of both Axis and Allied Powers regarding Turkey's involvement in the war were scrutinized. Turkey pursued a foreign policy including prediction and application of all possibilities to protect its independence and territorial integrity, to get away with the least destruction by staying out of the war, to be a respectable member of the new world order to be founded after the war.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTARCT

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Güvenlik Kavramı	13
1.2. Uluslararası İlişkilerde Güvenlik	20
1.2.1. Ulusal Güvenlik.....	20
1.3. Ulusal Güvenlik ve Ulusal Güç Dinamikleri	25
1.3.1. Ulusal Güvenlik Açısından Tarih Unsuru	25
1.3.2. Ulusal Güvenlik Açısından Coğrafya Unsuru	26
1.3.3. Ulusal Güvenlik Açısından Toplumun Niceliksel Durumu	28
1.3.4. Güvenlik Açısından Kültür Unsuru	29
1.4. Ulusal Güvenlik Açısından Güç Teorileri.....	29
1.4.1. Realist Görüş Açısına Göre Güç Kavramı	30
1.4.2. Davranışsalıcı Görüş Açısına Göre Güç Kavramı.....	32
1.4.3. Çoğulcu Görüş Açısına Göre Güç Kavramı	33
1.4.4. Neo-Realist Görüş Açısına Göre Güç Kavramı	34
1.4.5. Eleştirel Görüş Açısına Göre Güç Kavramı	34
1.5. Ulusal Güvenlik Bağlamında Güç Kavramının Boyutları	35
1.5.1. Ekonomik Güç.....	35
1.5.2. Siyasi Güç.....	37
1.5.3. Askerî Güç	38
1.6. Ulus-Devlet ve Güç.....	39
1.7. Güvenlik Teorileri	40
1.7.1. Realist Yaklaşımlar	40
1.7.2. Liberal Yaklaşımlar	44
1.7.3. Yapılandırıcı Güvenlik Yaklaşımı.....	47
1.7.4. Geleneksel Güvenlik Anlayışı	51
1.8. Ulusal Güvenlik Kaygıları Çerçevesinde Güvenlik Doktrinleri ve Stratejileri	54

İKİNCİ BÖLÜM
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ULUSLARARASI ORTAM ve TÜRK DIŞ
GÜVENLİK POLİTİKASI

2.1. Uluslararası Yapı.....	56
2.1.1. İngiltere.....	57
2.1.2. Fransa	59
2.1.3. Sovyetler Birliği	61
2.1.3.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin İkinci Dünya Savaşındaki Tutumu ve Ege Adaları ile İlgili Politik Yaklaşımı	65
2.1.4. Almanya	70
2.1.4.1. Almanya'nın Adalar ile İlgili Politik Yaklaşımı.....	75
2.1.5. İtalya	78
2.1.5.1. İtalya'nın İkinci dünya Savaşı Sırasında Adalar ile İlgili Politik Yaklaşımı	81
2.1.6. Balkanlar ve Orta Doğu	83
2.1.7. ABD.....	86
2.2. Türk Dış Politikasının Yapısı.....	88
2.2.1. 1939-1940 Yılları Arasında Türk Dış Politikasında Adalar Sorunu	96
2.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sırasında ve Savaş Bitiminde Adalar Üzerindeki Mevcut Durum ve Türkiye'nin Tutumu	108
2.3. Atatürk ve Tarafsızlık Politikasında Güvenlik.....	116
2.4. Etkin Tarafsızlık Politikasının Güvenlik Yaklaşımı	121
2.5. Şeffaflığı Kolaylaştıran İç Yapısal Faktörler	125
2.6. Otoriter ve İtiraz Edilmeyen Yönetim.....	126
2.7. Hiyerarşi Güvenlik İlişkisi	127
2.8. Homojenlik ve Batıya Yönelim	128
2.9. Dış Varlık	129
2.10. Ulusal Güvenlik ve Ekonomik Sistem	130
2.10.1. Ekonomik Durumu	131
2.10.2. 1923-1945 Dönemi Ulusal Güvenlik ve Ekonomik Sistem	136
2.10.3. Askerî Durumu	139
2.11. İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası ve Güvenlik Kaygıları ..	143

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN DIŞ GÜVENLİK POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE İNGİLTERE İLİŞKİLERİ

3.1. İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Dış Güvenlik Politikasını Belirleyen Faktörlerin Güç Teorileri İçerisinde Analizi	154
3.2. İkinci Dünya Savaşı Sırasında İngiliz Tehdidi.....	156
3.3. 1923'ten 1939'a Kadar Türk İngiliz İlişkileri	163
3.3.1. Musul Sorunu Kapsamında Türk İngiliz İlişkileri.....	169
3.3.2. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Katılma Süreci	173
3.3.3. Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu	175
3.3.4. Türkiye'nin İngiliz ve Sovyetler Birliği İlişkilerini Beraber Yürütme Çabaları.....	179
3.3.5. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Politik Yaklaşımı	181
3.4. İngiliz-Türk İlişkileri Kapsamında Balkanlarda İşbirliği.....	186
3.5. Türk-İngiliz Güvenlik İlişkileri Açısından Sadabat Paktı'nın Önemi	187
3.6. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve İkili İlişkiler	188
3.7. İngiliz-Türk Yardım Anlaşması	191
3.8. Nyon Antlaşması ve İkili İlişkiler	195
3.9. İngiltere'nin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları ve Savaş Sırasındaki Tutumu	197
SONUÇ	211
KAYNAKÇA.....	216

GİRİŞ

Güvenlik olgusu insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen bu alanla ilgili yapılan akademik çalışmalar çok yenidir. Uluslararası ilişkilerin temel alanlarından biri olan güvenlikle ilgili çalışmalar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya konulmaya başlanmış ancak yapılan ilk çalışmalarda kavramın çerçevesi dar tutulmuş, güvenliğin askeri boyutu esas alınarak uluslararası ilişkilerin geleneksel yaklaşımlarından olan realist yaklaşıma uygun değerlendirmeler yapılmıştır.

Uluslararası ilişkilerin kurucu teorilerden biri olarak kabul edilen realist teori, devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul etmektedir ve devletlerin güvenliklerini sağlayacak bir merkezi otoritenin var olmamasından dolayı uluslararası sistemin anarşik bir yapıda olduğunu iddia etmektedir. Uluslararası ortam anarşik bir yapı özelliği taşıdığı için en önemli sorun devletin güvenliğinin sağlanmasıdır ve bu aşamada her devlet kendi güvenliğini sağlamakla yükümlüdür.

Güvenliği genellikle askeri unsurlarla ilgili bir konu olarak ele alan realist görüşe göre uluslararası politikanın gündemini ulusal güvenlik konuları oluşturmaktadır. Ulusal güvenlik konuları ise askeri ve siyasi konulardan meydana gelmekte ve realistler tarafından bu konulara “yüksek politika” adı verilmektedir. Buna ilave olarak devletin ilgi alanında olan ekonomi, sağlık, çevre vb. diğer konular “düşük politika” olarak adlandırılarak ikinci planda değerlendirilmektedir.

Uluslararası ilişkilerde belirleyici olanın çıkar olduğunu düşünen klasik realistler, ulusal çıkarların korunması için savaşların yapılabileceğini her dönemde savunmakta ve kendini koruma anlayışını oldukça geniş bir çerçevede yorumlayarak bir anlamda emperyalizme meşruluk tanımaktadırlar. Klasik realistler savaşların var olmasını insan doğası ile açıklamakta ve insanın özü itibarıyla bencil, kendi çıkarını düşünen bir varlık olduğunu iddia etmektedirler. Neorealistler ise bu noktada klasiklerden daha farklı düşünmektedirler. Onlar, savaşların nedeninin insanın doğasından değil, uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklandığını söylemektedirler.

Uluslararası sisteme hâkim olan anarşik yapı devletlerde güvensizliğe yol açmakta ve bunun sonucu olarak varlığını muhafaza edebilmesi için her devletin

güvenliğini bizzat kendisinin sağlaması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Güvenliği askeri güç temelinde değerlendiren bu yaklaşıma göre, bir devletin güvenliğinin sağlanması için yapılacak olan askeri gücünün artırılması ve bu anlamda da silahlanmaya gidilmesidir. Bu durumda bir devletin kendisine tehdit olarak gördüğü diğer devlete karşı savunma amacıyla silahlanma yoluna gitmesi, diğer devletin de bu savunma amaçlı yapılan silahlanmayı tehdit olarak algılayıp silahlanması sonucunu doğurmaktadır.

Özellikle çalışmamızın dönemi açısından realist bir güvenlik yaklaşımının dünya siyasetinde önemli bir paradigma olduğu bilinen bir gerçektir. Bu çalışma kapsamında güvenlik yaklaşımları detaylı olarak incelenerek ve özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin güvenlik algısı sorgulanacaktır.

Osmanlı döneminden itibaren Türk dış politikasının belirlenmesinde temel faktör jeopolitiktir (Larrabee ve Lesser, 2003: 23; Hale, 2000: 88). Boniface (2000: 79-80)'e göre, jeopolitik, uluslararası güç politikalarının uygulanması ile içinde meydana geldikleri coğrafi bağlam arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Türkiye'nin coğrafi durumu uluslararası ağırlığını artırırken, aynı zamanda bu bölge üzerinde emelleri olan büyük güçlerden herhangi birinin saldırı olasılığını da artırmaktadır (Hale, 2000: 88).

Ayrıca, Türkiye, hem Avrupa'da hem de Asya'da olma özelliğine sahiptir. Coğrafi olarak bir Balkan, Karadeniz ve Akdeniz devletidir. Balkan ve Karadeniz bölgeleri, özellikle etnik, dinî ve kültürel bağları sayesinde Orta Asya ve Kafkasya ile stratejik ilişkiler için hayati öneme sahiptir. Akdeniz bölgesi Arap dünyası, İsrail ve Avrupa ile ilişkiler için zorunludur (Özçelik, 2010: 253-269).

Diğer taraftan, Türkiye bir Orta Doğu ülkesi olmakla birlikte, bölgeyle olan tarihsel bağları göz önüne alındığında (Mango, 1996: 76; Aydın, 2004: 21; Hale, 2002: 679-692; Kirişçi, 1997: 122), aynı zamanda Orta Doğu ile Avrupa ve Orta Asya arasında bir köprüdür. Buna göre, Türk Boğazları (İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı) stratejik öneme sahiptir. Türkiye'nin Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar'a olan yakınlığı hem jeopolitik önemini ortaya koymakta hem de Türk dış politikasının çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır. Bu avantajlara rağmen, Ortadoğu bölgesindeki konumu önemli güvenlik endişeleri oluşturmaktadır. Bu sebeple 19.

yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, büyük Avrupa güçleri arasında “güç dengesi” temelli bir dış politika izlemiştir (Turan ve Dilek, 1999).

19. yüzyılda dışışleri kurumlarının ilerlemesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu, o zamanki stratejik ihtiyaçlara dayalı olarak “esnek ittifaklar” sağlamak istemiştir. 1923 yılında Cumhuriyet, eski Osmanlı değerlerinden yeni Türkiye Cumhuriyeti değerlerini uygulama dönemine girmiştir. Böylece Türkiye, sadece dış etkenlere (güvenlik ve kalkınma için) dayanan Osmanlı dış politikası yerine, iç etmenlerin de hesaba katıldığı bir politika yapım sürecine girmiştir (Hale, 2000: 42).

Osmanlı İmparatorluğu topraklarını dış tehditlere karşı korumak için Avrupa güçleriyle işbirliği yapmayı tercih etmiştir. Bu strateji “hayatta kalmak için büyük bir gücü (Avrupa) diğerine karşı dengelemeyi” içermektedir (Aydın, 2003:9). Türkiye, Soğuk Savaş öncesinde ve sırasında benzer bir politika izlemiş ve Batı ile ittifak kurmuştur. Bu bağlamda, dış etkenler 19. yüzyıl Osmanlı dış politikasının yanı sıra Türk dış politikası yapımında da belirleyici olmuştur (Işık, 2011: 46).

Türk dış politikası tarihsel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı döneminden bu yana farklı kalıplar ortaya koymakla birlikte, genellikle “yapısal niteliklere cevap vermeyi” amaçlayan bir seyir izlediğine tanıklık etmekteyiz. Bu durum Türk dış politikasının genel kavramsal çerçevesi olarak tanımlanmaktadır (Okman 2004: 17).

Büyük Avrupalı güçler, tek başlarına veya bir grup olarak, diğer Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak kurmasını engellemeye çalışmış, buna karşılık Osmanlı, birbirlerine karşı birçok endişeye sahip olan Avrupa devletlerinin bu zafiyetini kullanarak başarılı ittifaklar sağlamıştır. (Okman, 2004: 18).

19. yüzyılın sonlarında İmparatorluğun gerilemesi yavaşlamış ancak, uluslararası sistemdeki değişikliklere uyum sağlamasına olanak sağlayacak gerekli mekanizmalar üretilenmemiştir. Avrupa’nın bir parçası olmak isteyen Osmanlı, 1856 yılında Paris Antlaşması’nı imzalamıştır. Bu antlaşma neticesinde Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu’nu düşmandan ziyade müttefik olarak kabul etmiştir. (Okman, 2004: 18).

Avrupa'nın bir parçası olarak tanınmak Paris Antlaşması'ndan bu yana Türk dış politikasının daimi amaçlarından biri haline gelmiştir. Paris Antlaşması ile Avrupalı güçler Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne saygı göstermeyi kabul etmiş, Osmanlı İmparatorluğu ise karşılığında Müslüman olmayan nüfusunun hakları için reformlar yapmayı ve bu reformların ardından Avrupa topluluğuna kabul edileceği sözünü almıştır (Madanoğlu ve Akar, 2007:178).

20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu çökmeye başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı dış politikası “esnek ittifaklar” stratejisinden “kalıcı ittifaklar”a evrilmiştir. Bu değişikliğin birkaç nedeni vardır. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa'nın hegemonyaya sahip güçleri güç kaybetmeye başlarken (Madanoğlu ve Akar, 2007:178), İngiltere kalıcı ittifaklar sayesinde Avrupa'nın yükselen güçlerini dengelemek ve kendi güçlü statüsünü güvence altına almak için yumuşak güç politikası uygulamaya başlamıştır. Bu politika sayesinde bloklar arasında silahlanma yarışı başlamıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun güç dengesini sağlamasını zorlaştırmıştır (Deringil, 2004: 21).

Osmanlı İmparatorluğu dış politikasını bu dönemde zorunlu olarak kalıcı ittifaklar kurma şeklinde geliştirmiştir. Osmanlı bu kapsamda Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile ittifak yapmıştır. 17. yüzyıldan bu yana ilk kez Osmanlı İmparatorluğu, güvenliğine herhangi bir provokasyon veya tehdit olmaksızın büyük güçler arasında bir savaşa katılmıştır (Okman, 2004:19).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu ve Müttefik güçler arasında Sevr Antlaşması (1920) imzalanmış, Osmanlı İmparatorluğu, Arap topraklarını İngiltere ve Fransa'ya bırakmış, İzmir ve Türk boğazları haricindeki Avrupa toprakları Yunanistan'a verilmiştir (Hale, 2012:210).

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Anadolu'da nüfuz alanları oluşturmalarına izin verilmiş, Anadolu topraklarının küçük bir kısmı Türklere bırakılmış ancak ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Osmanlı Sevr Antlaşması'nın bu ağır koşullarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak, Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Anadolu'da milliyetçi direniş hareketi doğmuş, Müttefik güçlere karşı Kurtuluş Savaşı verilmiştir. Kazanılan zafer sonrasında 1923'te Sevr Antlaşması yerine Lozan Antlaşması imzalanmıştır (Murinson, 2004: 945-964).

Savaşlar arası dönemde ve özellikle 1920 ile 1931 arasında, Avrupa'da güç boşluğu yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, siyasi idealizm dünya politikasının tüm sorunları için her derde deva olarak desteklenmiş, ulusların kendi kaderini tayin etme fikirleri ve uluslararası kurumların (yani Milletler Cemiyeti) sorunların barışçıl çözümlenmesi Wilson'un ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir (Ürer, 2003: 5). Ancak kalıcı barış sağlanamamış ve Milletler Cemiyeti başarısız olmuştur. Carr (1936: 846-862) bu başarısızlığı dünyanın gerçekleri ve politikacıların idealleri arasındaki temel uyumsuzluk olarak açıklamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri, “onlar için iyi olanın, savaşın yenilmiş gücü için de iyi olduğunu” varsaymıştır. Böylece kendi çıkarlarına hizmet edecek bir dünya düzeni yaratmaya çalışmışlardır. Bu dönemde Türkiye’de, yenilmiş ve yıkılmış bir imparatorluktan yeni bir siyasi ve ekonomik yapı ile bir ulusa dönüşme çabası başlamıştır (Carr, 1936: 846-862).

Cumhuriyetin temel ilkelerine dayanarak, Türk dış politikası “Cumhuriyetin tam bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü” etrafında şekillenmiştir (Larrabee ve Lesser 2003). Kurtuluş Savaşı'ndan sonra (1919-1922) Lozan Antlaşması imzalanmış (24 Temmuz 1923,), Sevr Antlaşması kaldırılmış ve en önemlisi “Türkiye Cumhuriyeti” bağımsız bir devlet olarak yeniden doğmuştur (Balcı, 2013). Cumhuriyetin ilk yıllarında iç faktörler dış politika kararlarını etkilemeye başlamıştır. Kemalist idealler toplumun modernleşmesini ve batılılaşmasını savunmuştur. Hedeflerine ulaşmak için Türkiye, “genel bir bakış açısı ve anti-misyonist bir tavırla tarafsızlık politikası” izlemiştir (Okman, 2004: 9; Jung 2005: 1-17).

Osmanlı döneminden kaynaklanan sorunları çözmeyi ve kendini uluslararası sistemin saygın bir üyesi olarak kabul ettirmeyi hedefleyen Türkiye, Yunanistan ile ilgili sorunlarını barışçıl bir şekilde çözmüş Anadolu'da yaşayan Hristiyan nüfus, Yunanistan'da yaşayan Müslüman nüfusla yer değiştirmiştir. İngiltere ile Musul ve Kerkük anlaşmazlıkları da 1926'da barışçıl yollarla çözülmüştür. 1925'te SSCB ile Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır (Kiraz, 2018: 417-440).

1930'lardan başlayarak, Türk dış politikası “içe dönük duruşundan” uzaklaşmış ve dışa dönük bir strateji belirlemeye başlamıştır (Okman, 2004: 11). Türkiye değişen dış politikası kapsamında tüm dünya ülkeleri ile saldırmazlık ve

barış paktı imzalamak, Milletler Cemiyeti'ne üye olmak istemiş, ancak bunları öncelikli olarak Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini gözden geçirdikten sonra yapmak istemiştir (PRO, FO 371/16091, E 222/222/44: 4). Kısacası, Türkiye tarafsız tutumunu sıkı bir şekilde korurken, uluslararası toplumun bir üyesi olmak için çaba sarf etmiştir. 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olan Türkiye, 1936'de Montrö Antlaşması ile Türk Boğazları üzerindeki sorunları da barış içinde çözüme kavuşturmuştur (PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 4). 1923 tarihli Lozan Antlaşması uyarınca Çanakkale Boğazı askerden arındırılmış, askerî ve sivil gemilerin sınırsız geçişine açılmıştır. Milletler Cemiyeti, Uluslararası Boğazlar Komisyonu denetleme otoritesi olarak atanmıştır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken dünya ikinci büyük savaşa doğru gitmektedir. Bu dönemde özellikle İngilizlerin Türkiye'ye yönelik baskıları savaş öncesinde ve savaş sırasında da sürmüştür (Kürkçüoğlu, 1980: 110).

Türkiye, sosyal alandaki reformlarını ve ekonomik gelişimini devam ettirmeye çalışırken, yanı başında ve kendisini doğrudan ilgilendiren gelişmelere de kayıtsız kalmamıştır. Kendi iç meseleleri ile yeterince meşgulken bir de çıkması muhtemel dünya savaşının huzursuzluğunu hissetmeye başlamıştır (Atabey, 2014: 1-11). Türkiye savaş boyunca, konjonktürel değişikliklerle uyumlu olarak, savaş dışı kalma amacına ulaşabilmek için bir yandan İngiltere ve Fransa ile gerçekleştirmiş olduğu antlaşmalara sadık kalmak diğer yandan da Almanya veya Sovyetler Birliği ile çatışmaya girmeyecek bir ilişki zemini yakalamaya çalışmıştır (Şener, 2004: 73-92).

Bu oldukça zor ve zaman zaman krizler yaratan ilişkiler sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu denge politikasının başlıca iki temel ögesi söz konusudur; bir kanattan gelebilecek aşırı bir baskı neticesinde diğer tarafa kayabilecekmış gibi bir görüntü veren esnek, bağımsız bir siyasi duruş ve de kendisine herhangi bir saldırı gelmesi halinde kesinlikle karşılık vererek savaşacağını gösteren kararlı bir tutum sergilemiştir (Şener, 2004: 73-92). Özellikle savaş öncesi ve savaş süresince İngiltere'nin Türkiye'yi birçok açıdan tehdit olarak algılaması ve olası bir Alman ittifakından uzaklaştırma stratejisi uyguladığını görüyoruz. Bununla birlikte aşağıda da ele alacağımız gibi İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı öncesi ve süresince Türk

devletine yönelik sahip olduğu algının tam anlamı ile değişmediği gör÷lmektedir (Karakuş, 1999: 23).

T÷rkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, yeni devletin hem ekonomik, hem de askeri durumu aynı derecede vahim haldedir. Kurtuluş Savaşı'nın sebep olduğu askeri tahribat ve sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılar, bu durumun başlıca nedenlerindendir. T÷rkiye, savaştan sonra fiziksel bir yıkıma uğradığı ve hayli yorulduğu için, kuruluş döneminde savaşlardan kaçınmış ve dengeye dayalı bir dış politika izleme yoluna gitmiştir. Öyle ki, Atat÷rk, İzmir İktisat Kongresi'nde Türk devletinın “cihangir” devlet değil, “iktisat devleti” olması gerektiğini vurgulamıştır.

T÷rkiye İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında anti-revizyonist bir politika izlediğinden dolayı, herhangi bir toprak kazanma amacında olmamıştır. Bu nedenle kaynaklarının önemli bir bölümünü askerî harcamalara değil, sanayileşme ve kalkınmaya ayırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda en önemli askerî güç belirtisi olan hava kuvvetleri de aynı şekilde yetersiz ve teknolojik anlamda geri kalmıştır. Sahip olunan sınırlı sayıdaki savaş uçaklarının ancak yarısı modern denebilecek nitelikte ve en iyi Türk pilotları, Avrupa'dakilere oranla vasat durumdadır.

Türk askerî gücünün en zayıf halkası ise donanmasıdır. Donanma çağdışı kalmış dört muhrip ve denizaltıdan oluşmakta ve bunlar da saldırı ve savunmaya yönelik birçok yenilikten yoksun vaziyettedir. T÷rkiye savunmayı güçlendirme çalışmalarına başladıktan sonra dört tane ikmal planı hazırlamıştır. 1928 yılında kabul edilen plana göre; birkaç yılda harcanmak üzere, 150 milyon liralık olağanüstü bir ödenek ayrılması öngör÷lmüştür. 1934'te yapılan ikinci ikmal planına göre de bütçeye 70 milyon liralık bir ödenek konulmuştur. Fakat 1929 bunalımının etkileriyle, gerekli silah ve araç-gereçler sağlanamadığı gibi, kaynak yetersizliğinden dolayı, zorunlu ihtiyaçlar bile tam anlamıyla karşılanamamıştır. 1937'de üçüncü, 1938'de de dördüncü ikmal planları yapılmış; fakat bu planlar da diğer ikisi gibi başarılı olamamıştır.

T÷rkiye, gerekli savaş malzemelerini temin etmek için diğer devletlerle yaptığı kredi anlaşmaları yolunu da denemiştir. Örneğin, Ocak 1939'da Almanya ile yapılan kredi anlaşmasına göre; T÷rkiye'ye yapılacak olan yardımın 150 milyon Reichmark'lık bölümünün 60 milyonluk kısmı, askerî malzeme olarak verilmesi

planlanmıştır. Türkiye'nin askerî yetersizliği onu savaş ihtimaline karşı tehlikeli bir duruma sokarken, diğer taraftan da savaşa girmemesi için büyük bir avantaj kazandırmıştır. Türkiye bu yolla, onu kendi safında savaşa sokmak isteyen devletlere, savaşa girmemesi gerektiğinin makul sebebini ortaya koymuş, bir yandan da eksikliklerini gidermek için anlaşmalar yapmıştır. Dolayısıyla denebilir ki, Türkiye'nin savaş dışı kalmak istemesinin en büyük nedenlerinden biri, askerî yetersizliği olmuştur. Bununla ilişkili olarak dönemin güvenlik stratejisi de bu yönde gelişmiştir.

Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye, kaynaklarını ekonomik gelişmeye aktarmakla birlikte eskisi gibi askeri alanda büyük yatırımlar yapmamıştır. Bu ekonomi-politik anlayış o zamana göre en rasyonel politika olsa da askeri anlamda diğer devletlerde (Örneğin: Fransa) olduğu gibi Türkiye'nin de yeni ve daha büyük bir savaşa girecek bir hazırlığı mevcut değildir. Bu yüzden İnönü ve siyasi kadrosu, savaş boyunca tüm maharetlerini ve imkânlarını kullanarak savaşın dışında kalmak için uğraşmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

1939-1945 yılları, dünyanın kaçınılmaz şekilde Müttefik ve Mihver olarak bir ayrışmaya uğradığı olağanüstü yıkıcı bir deneyim olan İkinci Dünya Savaşı'na tanıklık etmiştir. Yükselişe geçen Alman ve İtalyan faşizmine karşı, İngiltere ve ABD (Amerika Birleşik Devletleri) batılı demokrasileri Sovyetler Birliği ile ittifak kurmuşlardır. Ancak, Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nın travmasını yaşamış, çökmüş bir Osmanlı İmparatorluğu'nun yükünü sırtlamış ve uluslararası güçlerin toprağını işgal etmelerine karşı bir Kurtuluş Savaşı vermiş, aynı zamanda prensipleri Batı demokrasileriyle aynı çizgide olan Cumhuriyetçi bir ulus devlet kurmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı tehdidi ile karşı karşıya kaldığında, yorgun, askeri ve ekonomik kaynakları yetersiz ve kesinlikle ulusal toprak bütünlüğü tehdit edilmedikçe bir sıcak savaşa girmeme kararlılığında olmuştur. Türk siyasetinin temelinde, ulusal toprak bütünlüğünü koruyarak yaşamını sürdürme amacı vardır.

ABD uzakta, tecrit edilmiş ve her türlü tahripten korunmuş konumdadır. Muazzam bir ekonomik ve askerî vurucu güce sahiptir. Sovyetler Birliği, doğudan ve batıdan, Almanya ve İtalya ise batıdan ve güneyden Türkiye'ye karşı bir tehdit potansiyeli oluşturmaktadırlar. Türkiye, jeopolitik konumu nedeniyle hem savaş öncesi hem de savaş sırasında hem mihver hem de müttefik devletler tarafından kendi saflarında savaşa katılması yönünde baskıya maruz kalmıştır. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin tahribatını henüz saramayan Türkiye bu dönemde dış politikasını tamamen değiştirerek savaş dışında kalmayı aynı zamanda hem mihver hem de müttefik devletlerle de güçlü ilişkiler içinde olmayı tercih etmiştir. Bu doğrultuda Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" sloganı dış politikanın yol göstericisi olmuştur.

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Batı demokrasisini rol model alan Türkiye, 1939-1941 yılları boyunca İngiltere ile yakın bir ittifak ilişkisine girmiş, 1941 ve 1942 yıllarında, önce Nazi Almanya'sı ile saldırmazlık antlaşması yapmış ve Alman destekli Sovyet karşıtı milliyetçilik hareketlerinin canlanmasıyla faşist Almanya'ya giderek yaklaşmıştır. İngilizler, bu dönemde uzun müzakereler yaratma prensiplerine dayalı güncelleştirilmiş bir "yatıştırma" siyaseti gütmüşlerdir. 1943-1945 yıllarını, Türkiye, İngiltere ve müttefiklerin artan başarılarıyla birlikte müttefik güçlere tekrar yakınlaşmıştır. Türkiye, 1945 yılında, savaş sona ererken savaş sonrası görüşmelerden soyutlanmamak için Almanya'ya savaş ilan etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı dönemi, modern Türk tarihinin oldukça dikkate değer bir aşamasını oluşturan bir dönem olarak kabul edilebilir. İnönü hükûmeti altındaki Türk yönetimi, büyük güçlerin baskılarından kaçınmak için diplomatik taktikler uygulamış ve bunda da başarılı olmuştur. Bununla birlikte, 1939-1945 dönemi belki de çok fazla akademik çalışma bulunmayan en önemli konulardan birisidir. Türkiye ile müttefikler arasındaki ilişki, Türkiye'yi savaşın ilk ve son safhalarında, "savaşın müttefik olmayan bir müttefiki" olarak onu öne çıkarmıştır.

Dolayısıyla bu çalışmada İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye'nin güvenlik algısı ve stratejilerinin önemi gerçek ve tarihsel açıdan incelenecektir. Türkiye'nin savaş öncesi ve süresi boyunca askerî, mali ve sosyal durumu incelenecek ve güvenlik algısının neler olduğu ortaya konulacaktır. Böylece dönem

ve uluslararası ilişkiler kuramları açısından Türkiye'nin güvenlik politikası ve algısının önemi ve mevcut durumu anlaşılmaya çalışılacaktır. Türkiye hem ittifak hem de itilaf devletlerinin kendi taraflarında savaşa girmesi yönündeki baskılarına maruz kalmış ancak istikrarlı dış politika hamleleri ile hem tarafsızlığını korumuş hem de savaş sonunda galip devletler arasında yerini almayı başarmıştır.

Bilindiği gibi Türkiye, İkinci Dünya Savaşı dönemiyle başa çıkmak için neredeyse hiç gücü olmamasına rağmen, savaşan devletler ile etkili bir diplomasi yürütmüş ve denge politikasını güvenlik stratejisi kapsamında korumaya çalışmıştır. Bu politikalar sadece ülkenin bütünlüğünü ve ulusal güvenliğini korumakla kalmamış, aynı zamanda tarafların herhangi birinden, herhangi bir saldırgan düşmanlığı önleme konusunda ustaca manevra yapılmasını sağlamıştır.

Çalışmanın amacı, revizyonist ve statükocu olarak ikiye bölünen büyük güçlerin karşı karşıya geldiği İkinci Dünya Savaşı'nda, Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış, hem askerî hem de ekonomik olarak yetersizlikler içinde olan Türkiye'nin kuruluşundan itibaren geliştirdiği ve benimsediği dış politika kararlarının yürüttüğü diplomatik faaliyetler açısından ne kadar başarılı olup olmadığının ayrıntıları ile ortaya konulmaya çalışılmasıdır.

Türkiye'nin tarafsız duruşu, güvenlik stratejisi ve algısı dönemin dinamikleri ışığında yeniden incelenmiştir. Böylelikle araştırmamızda özellikle şu sorular ortaya çıkmakta ve açıklığa kavuşturulması gerekmektedir:

- Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşında belirlediği dış politika ilkeleri ve iki savaş arası dönemde oluşturduğu temel stratejiler ve ilkeler nelerdir?
- İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında Türkiye'nin iç koşulları, askerî ve ekonomik durumu nedir ve bunların Türk dış politikasına etkileri nelerdir?
- İkinci Dünya Savaşı sırasında alınan dış politika kararları ve sonuçları ne kadar başarılı olmuştur? Türkiye güvenlik kaygılarının en yüksek olduğu bu dönemde tarafsız duruşunu nasıl koruyabilmiştir?
- Savaş sırasında hem mihver hem de müttefik devletlerle geliştirilen ittifakların ayrıntıları nelerdir ve sonuçları beklenen başarının elde edilmesine yardımcı olmuş mudur?

Bu tür soruları cevaplamak için çalışmamızda, uluslararası ilişkilerdeki güvenlik teorileri üzerine yoğunlaşılacak ve Türkiye'nin dış politikası ve dönem itibari ile oluşabilecek tehdit algılamalarına yönelik teorik altyapı oluşturulmaya çalışılacaktır. Çalışmamızda ayrıca, Türkiye'nin jeostratejik konumu nedeniyle hiçbir taraf açısından tamamen bağımsız bir bölge olarak hareket edemeyeceği için tarafsız olmadığı ve olamayacağı hipotezi ortaya konulmaktadır.

Çalışmada, araştırma konusu çerçevesinde üç döneme odaklanılacaktır. Birincisi Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Türk dış politikasını şekillendiren parametreler, ikincisi 1923-1939 arasındaki savaşlar arası dönem ve son olarak da İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk-İngiliz ilişkileri şeklindedir.

Bununla birlikte çalışmamızda güvenlik teorileri incelenecek ve dönem açısından Türkiye'nin güvenlik algısı ve parametreleri ortaya konulacaktır.

Araştırma Soruları

Çalışmada aşağıdaki araştırma sorularının cevaplanacağı varsayılmaktadır:

1. Türkiye'nin temel dış politika parametrelerinin dayanağı nedir?
2. Tarihsel süreçte Türkiye'nin dış politikasının değişim ve kırılma noktaları nelerdir?
3. Türkiye'nin kuruluşu itibari ile dış politikası ve güvenlik anlayışındaki stratejilerinin değişim geçirdiği dönemler nelerdir?
4. Türk Dış politikasına yön veren aktörlerin dönemsel politikalarında kararların ve uygulamaların sonuçları ve başarı oranları nedir?
5. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin savaşa hem mihver hem de müttefik ülkeler arasında kendi saflarında dâhil olmasını isteyen ülkelerle olan ilişkilerinin boyutları nelerdir ve tarafsız kalmayı nasıl başarmıştır?
6. Savaş sırasında özellikle Türkiye'nin dış politikasına yön vermeye çalışan İngiltere açısından ilişkileri zorlayan özel ve tarihî dinamikler nelerdir? İngiltere bu dönemde geleneksel dış politika ilkelerinden sapmış mıdır?

7. Türkiye mutlak tarafsızlığı izlemiş ve tüm savaşılan devletlere karşı eşitlikçi konumunu korumuş mudur?
8. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki güvenlik yaklaşımı ve stratejisi nasıl olmuştur?

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma “Multidisipliner/Çoğulcu Analiz” yöntemi ile yapılacaktır. Çalışmanın yöntem ve metodolojisi siyasi tarih, diplomatik tarih, uluslararası ilişkiler tarihi ve tarih gibi bir dönem analizine odaklanan metotlar çerçevesinde ele alınacaktır. Araştırmanın amacına uygun olarak, çok detaylı bir literatür taraması, makaleler, siyasi ve diplomatik tarih çalışmaları incelenecek ve sonrasında konumuzla ilişkili bilgiler yorumlanarak çalışmamıza dâhil edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Güvenlik Kavramı

Tarih boyunca tartışılan güvenlik kavramının nasıl ortaya çıktığı, geliştiği ve nelerden etkilenecek değişim geçirdiği konusu hakkında net bir tanımlama yoktur. Nelerden nasıl etkilendiği, bir kavram ya da disiplin mi olduğu konusu belirsizdir. Tarihin ilk dönemlerinde özellikle fiziki güvenliğin ön plana alındığı, sınırların karşı saldırılardan korunması ve silahlanma ile eşdeğer tutulmuştur. Buna karşılık Buzan’a göre ise güvenlik tehdidin tespiti ve bu tehditte özgür kalabilmek şeklinde açıklanmıştır (Buzan, *People States and Fear*, 1983: 3-9). Güvenlik kavramının ortak tanımlanmasında ortaya çıkan farklılıkların nedeni güçlüklerle karşılaşılmasıdır (Rice, 2003: 23). Örneğin, insan güvenliği, fiziki güvenlik, psikolojik güvenlik, uluslararası güvenlik ve ulusal güvenlik gibi kavramların varlığı söz konusudur. Belirtilen her bir kavramın tarihsel süreçte farklı şekilde ortaya çıkışı, gelişimi ve etkileşim içinde olduğu unsurlar vardır (Rothschild, 1995: 54-97). Güvenlik kavramının tanımı güç kavramı ile kesişmektedir. Realist eleştirmenler bu kavram üzerinde güç veya çıkar kavramları kadar durmamışlardır. Bunun sonucunda da güvenlik araştırmaları teknoloji ve politikadaki yeni gelişmelerin takibi ile sınırlı kalmıştır.

Güvenlik kavramının ortaya çıkışı, gelişimi ve nelerden etkilenecek değişim geçirdiği konusu hakkında net bilgilere sahip değiliz. Tarihin ilk dönemlerinde özellikle fiziki güvenliğin ön plana çıktığına tanıklık etmekteyiz. Bu anlamıyla güvenlik; insanın yaşadığı mekânın güvende olması, sınırların karşı saldırılardan korunması ve silahlanma ile eşdeğer tutulmuştur. Thucydites, Atina ve Sparta arasındaki savaşın en önemli sebebi olarak güvensizliği görürken, güvenlik ve amaca uygunluk arasında bir bağlantı kurar. Ona göre adalet ve onur, tehlike göze alınmadan korunamaz (Thucydites, 2000: 314) Aristoteles, toplum halinde yaşamda, yöneten ve yönetileni bir araya getiren temel arzu olarak güvenliğe işaret eder. Ona göre yöneten ve yönetilen, ortak güvenliklerini sağlamak amacıyla işbirliği ederler (Aristoteles, 2017: 23). Thomas Hobbes, insan doğasına özgü kavga ve savaşların üç

temel nedenden kaynaklandığını ileri sürerken, birinci neden olarak rekabeti, ikinci neden olarak güvensizliği ileri sürer. Ona göre güvenliğin olmadığı bir ortamda sürekli bir savaş hali vardır ve herkes diğeri ile savaş halindedir. Herkesin herkes ile savaş halinde olduğu bir durumda adaletten, haklı veya haksızdan söz edilemez. Herkesin ölüm korkusuyla yaşadığı böyle bir ortamda bilim ve sanat da olamaz (Hobbes, 2007: 100) Hobbes güvensizliği bir savaş hali olarak ele alırken, Buzan güvenliği bir tehdidin tespiti ve bu tehditten özgür kalabilmek şeklinde açıklanmıştır

Güvenlik kavramını açıklayabilmek için öncelikle “güven” duygusunun ne olduğu iyi anlaşılmalıdır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde “güven”; korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, itimat olarak tanımlanmaktadır. Bu duygunun oluşmasını sağlayan “güvenlik” ise, toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet şeklinde açıklanmaktadır (Bakan ve Şahin, 20181: 135-152).

Batı dilleri açısından bakıldığında ise güvenlik kavramının kökeni Latince “securitas” kelimesinden gelmektedir. Bu kelimeden farklı çağrışımları ve anlamları taşıyan kelimeler türemiştir. Örneğin, Fransızcada “sureté” (emniyet) ve diğeri ise “sécurité” (güvenlik) kavramlarıdır. “Sécurité”, kesin veya temin edilmiş bir güven gibi, “sureté”den farklı bir şey olarak tanımlanmıştır. Latince “securitas” kelimesinden türeyen “sécurité” kavramı; garanti, güven, rahatlık, huzur, temin etmek, garanti etmek, düzen, barış, eminlik, güvenilirlik gibi eş anlamlara sahiptir (Bakan, 2007: 35-50).

İç sıkıntısı, güvensizlik, güvende olmama, tehlike ve düzensizlik kelimeleri karşıt anlamlarıdır. “Sureté” daha çok objektif olay ve olgulara gönderme yapmaktadır. İspatlanabilir “sécurité” kavramı ise, her tür tehlikeye karşı bir sığınak içinde olma inancına gönderme yapmaktadır. “Sécurité” kavramı ise sübjektif bir kavramdır; bu doğrulanan veya tehlikenin olmayışını içeren bir duygudur. Tanımda geçen doğrulama eyleminin öznesi bireydir (Baldwin, 2004: 2).

Tehlikenin olmaması ise, tehlikeyi gösterir bir kanıtın bulunmayışı değil, kişinin bireysel güvenliğine ilişkin psikolojik nitelikli güvende olma durumudur.

“Sureté” kavramı somut ve objektif olgulara dayandığından, bu kapsamdaki sorunlarla klasik güvenlik tedbirleriyle mücadele etmek mümkündür. Ayrıca kavramın devlet merkezindeki veya devlet merkezine yönelik güvenlik sorunlarının algılanışını içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Baldwin, 2004: 2).

“Sécurité” kavramın sübjektif niteliği dikkati çekmektedir. Bireylerin algılamaları ön plandadır. Dolayısıyla ilintili sorunların tespiti ve bu sorunlara eğilmede, çağımızın en önemli gelişmelerinden biri olan toplum ve bireylerin taleplerine öncelik tanıma önem kazanmıştır (Baldwin, 2004: 3).

Bu kapsamda doğabilecek sorunların klasik güvenlik tedbiriyle ortadan kaldırılması mümkün görülmemekte, güvenlik kurum ve yöntemleri yanında çok disiplinli bir önleme ve sağaltma projesiyle giderilmesi zorunluluk taşımaktadır. Zira kişilerin güvenlik ihtiyacı temelindeki beklentileri, algılamaları, kaygıları ve benzeri sübjektif tutumları salt güvenlik uygulamalarını aşan bir niteliğe sahiptir (Baldwin, 2004:3).

Güvenlik kavramının tanımlanması ve ne şekilde kavramsal bir boyut kazandırılabilceği konusunda ortak bir bakış açısı mevcut değildir. Bu sebeple, güvenliğin amaç mı, araç mı, sorun mu, araştırma alanını veya bir disiplin mi olduğu soruları muğlaktır (Williams, 2008:1). Diğer taraftan tek bir güvenlik kavramı yoktur. “Ulusal Güvenlik”, “İnsan Güvenliği” ve “Uluslararası Güvenlik” kavramları farklı alanlardaki farklı sorunların tanımlanmasında ve çözümünde kullanılmaktadır (Emma Rothschild, 1995: 53-98).

Güvenlik çatışmaları ve uluslararası ilişkiler bağlamında güvenliğin en basit tanımı şu şekildedir; mevcut bir çatışma durumunda aktörlerin kendi öz kazanımlarını karşı tehditlere rağmen en üst seviyede tutmaları ve bunu sürdürebilmeleridir, ayrıca David Baldwin’e göre güvenlik “sahip olunan kazanımlara gelebilecek zararın en düşük halidir” (Baldwin, 1997: 13).

Sübjektif anlamda da mutlak bir güvenlik olamaz, zira doğası itibarıyla hareketli ve değişken bir duygu söz konusudur. Çağdaş güvenlik anlayışı içerisinde belirtmekte yarar vardır ki, ilk iki temel ihtiyaç (fizyolojik ihtiyaçlar ve korunma

ihtiyaçları) günümüzde güvenlik ihtiyaç ve sorunlarının karşılanmasıyla beraber değerlendirilmektedir. Güvenliğin sağlanma biçimleri, organları ve izlenen metotlar dolayısıyla güvenliğe ilişkin tüm unsurların devlet yapısı ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır (Baylis, 2008: 69-85).

Bu noktada güvenlik kavramının farklı tanımlarının temel noktalarını da sunmakta yarar vardır: Öncelikle, en basit ve somut tanımı tehlikenin olmamasıdır. Bu tanım nesneldir. İkinci olarak, tehlikenin olmadığına ilişkin bireysel inanç ve huzurdur. Bu zneldir. Güvenlik, merkezi devlet idaresi tarafından dayatılan bir zorunluluklar bütünü değildir. Doğrudan toplumun bireyleri tarafından talep edilen güvenlik ihtiyaının karşılanmasıdır. Psikolojik olarak güvenlikte olduğumuzu düşünmemiz, güvenliğin en önemli unsurlarından biridir (Baylis, 2008: 69-85). nc olarak; siyasi, maddi ve ekonomik koşulların böyle bir psikolojik durumu yaratmasıdır. Genel anlamda bu güvenlik ihtiyaı, sadece güvenlik kurumları ve politikaları değil, devletin siyasi, ekonomik vb. politika uygulamalarıyla karşılanabilmektedir (Baylis, 2008: 69-85).

Güvenlik kavramının alternatif tanımları ve güvenlik açısından ortaya çıkan sorunlara bakış şekli kavramın çok daha geniş bir alanda incelenmesi gerektiğini meydana çıkarmıştır. Tarihsel süreçte incelendiğinde “ulusal güvenlik” kavramı on yedinci yüzyılda ulus devletin ortaya çıkması ve yeni alanlara ilgi duyması ile gelişmiştir. Kavramsal olarak ise “ulusal güvenlik”, 1947 yılında ABD Başkanı Truman’ın Uluslararası Güvenlik Yasası’nı imzalayarak, bu yasanın ABD dış politikasının bir ilkesi olması ile gündeme gelmiştir. Bu sayede ABD, Soğuk Savaş döneminde hem askerî hem de askerî olmayan güvenlik unsurlarını bu ilkenin şemsiyesi altında açıklama fırsatı bulmuş, jeopolitik hedeflerini bu doğrultuda gerçekleştirme yoluna gitmiştir (Ole Waver, 2004: 56).

Ulusal güvenlik kavramı bir amaç veya tarihsel bir süreç şeklinde tanımlanabilirken aynı zamanda ulus devletin çıkarlarının dış tehdit unsurlarında korunması şeklinde de tanımlanabilir. Buzan’ a göre, ulusal güvenliğini net bir tanımı söz konusu değildir, ancak mevcut durumun şekli ve işleyişi doğrultusunda karşılıklı ilişkilerin ilerleyişine göre tanımlanabilir (Buzan, 1984: 110-111).

Tarihsel süreçte geleneksel olmayan tehditlerin ortaya çıkması ve hızla azalan kaynaklara sahip olma arzusu ulus devletin tanımında ve amacında değişikliğe sebep olmuş aynı zamanda mevcut ulusal güvenliğin önemi ve tezahürü de değişikliğe uğramıştır. Bununla birlikte, ulusal güvenlik hâlâ herhangi bir ulusun birincil kaygısı olmaya devam etmektedir. Bu süreçte değinilmesi gereken diğer bir kavram “uluslararası güvenlik” kavramıdır. Buna göre ülke bütünlüğü ve bölünmezliği askeri unsurlarla korunur ve güvenlik ilkesinin karşılıklı bağımlılığı tanımlanabilir. Diğer bir deyişle, uluslararası güvenlik anarşik olan devletler sistemi içerisinde devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda güvenliklerini sağlamak amacıyla birbirleriyle olan etkileşimlerini açıklamaktadır (Buzan, 1984: 112-113). Ulusal güvenlik kavramı genel olarak ulus devletin sorunları ve güvenlik anlayışı üzerine odaklanırken, uluslararası güvenlik diğer devletlerin de güvenlik stratejilerine ve anlayışlarına odaklanmaktadır. Bu nedenle uluslararası sistemdeki mevcut güvenlik sorunlarını en iyi açıklayabilecek olan kavram uluslararası güvenlik kavramıdır (Williams, 2008: 1-2).

Diğer taraftan, ulus devletler ve bulundukları coğrafi koşullar, tarihî unsurlar, sosyo-ekonomik etkenler de güvenlik kavramının oluşumuna etki etmektedir. Belirtilen unsurların ulus devlete sağladığı güç aynı oranda o devletin ulusal güvenliğine de etki eder varsayımı mevcuttur. Ancak uluslararası sistemdeki devletlerin her birinin bu unsurlardan aynı oranda etkilendiğini söylemek doğru değildir. Devletlerin güçleri ve buna paralel olarak elde ettikleri güvenlik bu unsurlardan ne kadar etkilendikleri ile doğru orantılıdır (Ripsman ve Paul, 2005:200). Buradan anlaşılacağı gibi güç ve güvenlik, gücün güvenliği desteklediği varsayımıyla ilişkilidir (Brauch, 2008:1-47). Bu nedenle güç yokluğunun güvenlik kaybına yol açtığı ileri sürülmektedir. Hem güvenlik hem de güce duyulan ihtiyaç endişe kaynağı haline gelmektedir. Güvensizlik kavramı, devletlerin ulusal güvenlik politikasına veya dış tehdit kaynaklarına odaklanarak tehditleri ve güvenlik açıklarını azaltarak devletlerin güvensizliğini azaltabileceğini ima eden tehdit ve güvenlik açıklarının bir kombinasyonunu yansıtır (Brauch, 2008: 1-47).

Tarihte güvenlik kavramı da uluslararası sistemin değişimlerinden etkilenmiştir. Kavramın değişimini etkileyen başlıca unsurlar, coğrafi keşifler,

Reform ve Rönesans hareketleri ve Sanayi Devrimi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve yeni düşünce akımlarının doğuşu, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş ile birlikte yenedünya düzeninde yeni güvenlik sorunları doğmuştur (Oral Sander, 2004: 585). Uluslararası ilişkiler disiplinine göre mevcut değişimlerin paralelinde güvenlik ikiye ayrılmaktadır; geleneksel güvenlik anlayışı ve yeni güvenlik anlayışı. Sovyetler Birliği'nin birçok bağımsız devlete dağılması ve Batı Avrupa ülkelerinin birleşik bir bloğa entegrasyonu, taban tabana zıt türdeki değişimlerdir. Eskilerin gerilemesi ve yeni iktidar merkezlerinin yükselmesi uluslararası sistemde istikrarsızlığa neden olmuştur. Bu bağlamda, geleneksel güvenlik anlayışı, uluslararası sistemin ve güvenlik yaklaşımlarının değişmediğini savunurken, yeni güvenlik anlayışı ise, güvenliğin yeniden değerlendirilmesi ve tanımlanması gerektiğini savunmaktadır.

Geleneksel güvenlik anlayışı, güvenliğin referans nesnesinin devlet olduğu gerçekçi bir güvenlik yapısını ifade eder. Bu teoremin yaygınlığı Soğuk Savaş sırasında zirveye ulaşmıştır. Neredeyse yarım yüzyıldır, büyük dünya güçleri uluslarının güvenliğini devletler arasındaki güç dengesine emanet etmişlerdir. Bu anlamda uluslararası istikrar, eğer devlet güvenliği sürdürülürse, vatandaşların güvenliğinin mutlaka takip edeceği fikrine dayanmıştır (Buzan, 1991: 85).

Geleneksel güvenlik anarşist güç dengesini ve ulus devletin mutlak egemenliğini esas almıştır. Soğuk Savaş gerginlikleri azaldıkça, vatandaşların güvenliğinin hem iç devlet faaliyetlerinden hem de dış saldırganlardan kaynaklanan sıkıntılar tarafından tehdit edildiği anlaşılmıştır. İç savaşlar giderek yaygınlaşmış ve yoksulluk, hastalık, açlık ve insan hakları ihlalleri nedeniyle daha da güvenlik ihtiyacı artmıştır. (Zedner, 2003: 153-176). Geleneksel güvenlik anlayışına göre yeni tehdit odaklarının oluşması ve güvenliği sağlayan devletin bu sorunlara yeterince çözüm üretemeyişi nedeniyle zayıflamış, devletin güvenlik sağlayıcı pozisyonu zarar görmüştür (Ripsman ve Paul, 2005: 202-222). Geleneksel güvenlik politikaları, devlet güvenliği karşısında temel insani ihtiyaçları maskeleymiştir. Thucydides veya Kautilya tarafından dile getirilen “gerçekçi yaklaşımın” analiz çerçevesi, ulusal özgürlüğü üstün bir değer ve güçtür. Modern dünyada bu yaklaşım, dünya savaşlarından bu yana baskın analiz çerçevesi olmuştur. Uluslararası işbirliğine dayalı olarak uluslararası ilişkileri anlamaya çalışan savaşlar arası yılların idealist

yaklaşımını reddetmektedir. Realizm, çatışmanın bir ulusun ulusal çıkarlarına ilişkin olduğunu kabul etmektedir (Rannenber, 2001: 151-162).

Realizm uluslararası sisteme anarşi durumu olarak bakmakta, ulusal güvenlik ve hayatta kalma değerlerine büyük önem vermekte, ulusal çıkarları güç açısından tanımlamaktadır. Ulusun diğer uluslarınkine göre emrindeki iktidar, nesnel bir gerçekliktir ve gerçek ilgisinin ne olduğunu ve olması gerektiğini belirlemeye yaramaktadır. E. H. Carr ve Hans Morgenthau gibi Realist düşünürler, ulusal güvenliği iktidarın bir türevi olarak görmüş ve iktidarı toplayabilen ulusun gelişmiş güvenlik statüsüne sahip olacağını ifade etmişlerdir. İdealist okul, ulus-devlet sisteminin hayatta kalmasının nihai ön koşuluna öncelik vermiş ve bunun da “barış” yoluyla olduğunu vurgulamıştır. İdealist okulun düşüncesi, dünyanın ancak kalıcı barış ile güvende olacaktır. Güvenlik arayışı, mutlak egemenliğin yaratılmasındaki itici güçtür (Rannenber, 2001: 151-162).

Locke için, doğanın durumu mutlak gücü olmayan, ancak hâlâ endişe, korku ve güvensizlikle dolu mükemmel bir özgürlük durumudur. Egemen devlet, gerektiği sürece insanlığa aykırı hareket edebilir ve bu insanların iyiliği ya da devletin korunması için gerçekleştirilebilir. Uluslar için güvenlik, vatandaşlarının güvenliğinin bir toplamı olarak düşünülebilir (Dunn, 1984: 279-301). Ulusal güvenlik, sosyal kategorilerin çıkarlarına göre değişebilen sorunlu bir kavramdır ve sadece askerî donanım veya askerî güç değildir. Ulusal güvenlik kavramı zaman zaman çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Önceleri bilim adamları, Güç Dengesi teorisini savunmuşlardır. Daha sonra Demokratik Barış yaklaşımı (sorumlu hükûmet), İşlevselci yaklaşım ve Kolektif Güvenlik (NATO, BM) üzerinde durmuşlardır (Neocleous, 2007: 131-149). Güvenlik daha önce işgalden korunma olarak görülmüştür. Ulus devletler vatandaşlarını koruma hedeflerinde başarısız olmuşlar ve kişisel hedeflere ulaşmak için şiddet kullanmışlardır. Devletler, mutlak güç arzusu tarafından yönlendirilen ulusal çıkarlar ve politikalarla hareket eden rasyonel varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Stratejik belirsizliklerin hâkim olduğu dönemde tehditlerin tahmin edilmesi gittikçe zorlaşmaktadır (Dunn, 1984: 279-301). Klasik devletlerarası savaşların savaş sonrası dönemde azalmaya eğilimli olmasına

rağmen, ulusun tam kontrolünün ötesinde uluslararası barışa karşı birçok ciddi tehdit olduğuna inanılmaktadır.

1.2. Uluslararası İlişkilerde Güvenlik

Uluslararası ilişkilerde güvenliğin kavramsal olarak tanımlanmaya çalışılması güvenliği sadece askeri olarak dar anlamı ile tanımlayan geleneksel güvenlik anlayışı ve sitemdeki güncel değişimleri göz önüne alarak güvenliği daha geniş anlamlarıyla tanımlamaya çalışan yeni güvenlik anlayışı arasındaki tartışmalara neden olmaktadır (Knudsen, 2001:355). Buzan'a göre ise, geleneksel güvenlik anlayışının eleştirilere maruz kalmasının nedeni, Soğuk Savaş dönemindeki askeri ve nükleer silahlanmada yaşanan doyumsuzluğun, güvenlik kavramının içeriğini daraltmış olmasıdır.

Uluslararası ilişkiler disiplinde, güvenlik kavramı son yıllarda büyük bir değişim geçirmiştir. Güvenlik çalışmalarının değişen eğilimlerini gözlemleyen Richard Wyn Jones, Soğuk Savaş sırasında yönelim ve yönün baskın kaynağı olan uluslararası ilişkilerdeki kavram ve teorilerin, bir zamanlar keyif aldıkları sınırlı ilgiyi kaybettiklerini haklı olarak ortaya koymaktadır (Jones ve Jones, 1999: 45).

Uluslararası ilişkiler alanındaki geleneksel yaklaşımlar, güvenlik tanımlamalarında barış ve güç kavramlarına odaklanmıştır. Realist ekol güvenliği, gücün bir uzantısı olarak görürken, idealistler güvenliği barışın bir sonucu olarak görmüştür (Mangold, 2013: 72).

Diğer taraftan güvenlik kavramı genellikle disiplinin egemen okulu olarak kabul edilen gerçekçilik veya yapısal gerçekçilik perspektifinden anlaşılmıştır (Mangold, 2013: 71-72).

1.2.1. Ulusal Güvenlik

Uluslararası ilişkiler alanında sistemin yapısını belirlemede önemli rol oynayan güvenlik kavramı, ulus devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen temel belirleyicidir. Güvenlik tanımları ya da ilkeleri incelendiğinde güvenliğin hükûmet politikalarına bir çeşit rehberlik sunduğu, kamuoyunu yönlendirdiği, aynı zamanda güç ve paranın dağıtımını doğrudan etkileyen bir potansiyel olduğu görülür. Bu

nedenle Soğuk Savaş döneminde güvenlik kavramı, Realist bakış açısının etkisinde “devlet güvenliği” ile özdeşleştirilmiştir. Ulusal güvenlik kavramı, doğal kaynaklar, çevre ve demografi konularını da kapsayacak şekilde genişlemesine rağmen, askerî güvenlik; ulusal güvenliğin anahtar ölçütlerinden birisi olma özelliğini sürdürmüştür (Kolodziej, 2005: 54). Geniş anlamda, ulusal güvenlik, bir devletin bağımsızlığının, bütünlüğünün ve egemenliğinin, ulusal ya da uluslararası arenada tehlikeye düştüğü zamanlarda, anayasanın gösterdiği yetkili organ ya da organlar tarafından, devlet tüzel kişiliğinin korunması ve güvenlik altına alınmasıdır (Deutsch, 1968: 36).

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ortamda ulusal güvenlik kavramında yaşanan değişim ile birlikte ülkelerin ulusal güvenlik siyasetlerini oluşturan ve daha önce geri plana attıkları “iç tehdit” algılamalarına öncelik verildiği ve tehdit algılamalarında köklü değişiklikler yaptığı görülmektedir (Kolodziej, 2005: 54). Ulusal güvenliğin oluşturulmasındaki siyasi politikaların temeli hükûmetlerin ellerinde tuttıkları, ekonomik kaynaklar, askerî güç ve stratejik pozisyonlarından etkilenmektedir. Ulusal güvenliği etkileyen bu faktörlerin zaman içerisinde değişkenlik göstermesi, statik olarak tanımlanamayışına neden olmaktadır. Bu nedenle ulusal güvenlik kavramının genel bir tanımı olmamakla birlikte zaman ve mekân boyutunda günün şartlarına uygun şekilde yeniden tanımlanması gerekmektedir.

Ulusal güvenliğin, siyasi, ekonomik ve hukuki yönleri bulunmaktadır. Bir devletin ulusal güvenlik siyasetinin saptanması ve izlenmesi bakımından ulusal güvenlik kavramının siyasî yönü daha ağır basmaktadır. Ekonomik yönü ile ulusal güvenliğin temin edilmesi, o ülkenin ulusal kaynaklarının en iyi şekilde saptanması ve kullanılması ile mümkündür. Çünkü ulusal güvenliğin devamlılığı ileriye dönük bir planlama ve kaynak ayırma ile sağlanabilir (Blanchard, 2003: 1289-1312). İkinci Dünya Savaşı ve sonrası oluşan ortamda dünyadaki birçok ülke ulusal güvenliklerini sağlamak amacıyla ekonomilerini aktif ve etkili bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Ülkeler ulusal güvenlik amacıyla birbirlerine ambargo uygulama ticaretlerine sınırlama koyma ve mallarını boykot etme yoluna gitmiştir. Bu nedenle ulusal güvenlik, devletin ekonomiye bir müdahale aracı olmuştur (Blanchard, 2003: 1289-

1312). Bu sayede güçlü bir ekonomi, ulusal savunma ve güvenlik arasında dengeli bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda karşılaşılan tehditlerin hedefi, devleti zayıflatmak, işleyemez duruma getirmek, eğer mümkünse topraklarını paylaşmak ve ortadan kaldırmaktır. Sayılan amaçlardan her biri veya birlikte ya da karışımı ulusal güvenliği hedef alabilir. Bu amaçlara ulaşmak için hedef devlete yönelik faaliyetler hem ülke içinden, hem de diğer devletler tarafından desteklenebilir ya da yönlendirilebilir. (Carlsnaes, Risse ve Simmons, 2002: 145).

Bu amaçla; hedef alınan ülkenin siyasi rejimi, kurumları ve bütünlüğü kaldırılmaya ve coğrafi olarak parçalanmaya zorlanır. Bu tehdit beraberinde terör ve etnik amaçlı silahlı çatışmalar gibi düşük ölçekli çatışmalardan topyekûn bir savaşa kadar derecelenen çatışma risklerini beraberinde getirmektedir. Devlet düzeyinde tehdit kavramı "Bir kişi, grup veya devlet tarafından bir ülkenin hayati öneme sahip ulusal değerlerine yönelik; ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, psikolojik ve askerî olarak; niyet edilen, planlanan veya uygulanan, her türlü davranış ve eylemlerin bütünüdür." şeklinde tanımlanabilir (Chilton, 1996: 193-216).

Tehditlerin oluşmasında; niyet, imkân-kabiliyet ve davranış-eylemler üç önemli unsurdur. Kısaca, niyet ve imkân-kabiliyet ile davranış-eylemler birleştiğinde tehdit ortaya çıkmaktadır. Niyet, karşı tarafın kendi hedeflerini gerçekleştirme arzusu ve istekliliğidir. İmkân-kabiliyet, askerî güç dâhil kullanılabilecek ulusal güç unsurlarının hazırlık durumudur. Davranış-eylemler ise, karşı tarafın yürüttüğü faaliyetlerdir.

Tehditler, günümüze kadar devletlerin kendi algılamalarına göre değişiklikler göstermiştir. Tehdit algılamaları, genel olarak (Guzzini, 2013: 91);

- (1) Risk,
- (2) Potansiyel tehdit,
- (3) Tehdit kavramları biçiminde şekillenmiştir.

Risk; bir ülkenin ulusal çıkarlarının maruz kaldığı ve potansiyel tehdide göre daha düşük dereceli bir tehlike algılamasıdır. Potansiyel tehdit; imkân ve yetenekleri mevcut olmakla beraber, hâlihazırda düşmanca niyeti olmayan veya düşmanca niyete sahip olmakla birlikte, imkân ve yeteneklerini henüz geliştirmekte olan ülkeler ve uluslararası terör örgütleri ile yurt içindeki iç tehdit unsurları için tanımlanan, tehdide göre daha düşük dereceli bir tehlike algılamasıdır (Guzzini, 2013: 92).

Tehdit ise; bir devletin ulusal çıkarlarının yurtiçi ve yurtdışından bir grup veya devletin/devletler grubunun gerek niyet, gerek imkân-yetenek, gerekse faaliyet ve girişimleri itibarıyla doğrudan maruz kaldığı en yüksek dereceli tehlike algılaması olarak tanımlanmaktadır. Tehditler, oluşumları ve yöneltişi biçimleri açısından; iç tehdit ve dış tehdit olarak sınıflandırılmaktadır (Guzzini, 2013: 92).

İç tehdit; kökü ve kısırtıcı kaynakları içeride ve/veya dışarıda olan, yurtiçinde açık veya gizli olarak yürütülen, anayasal düzene, ülke bütünlüğüne ve çıkarlarına yönelik tehlike algılamasıdır. (Richmond, 2019: 125).

Dış tehdit; diğer bir ülkenin ve uluslararası terör örgütlerinin niyetlerinin, olanak ve yetenekleri ile hareketlerinin, asimetrik tehdidi de kapsayacak şekilde değerlendirilmesine dayanan tehlike algılamasıdır. Dış tehdit, doğrudan veya örtülü olabildiği gibi askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel tehditler şeklinde de ülkelere yönlendirilebilir (Richmond, 2019:125). Bu sınıflandırmalar, tehdit ve risklere karşı alınacak tedbirlerin belirlenmesinde önem taşımaktadır. Potansiyel tehdidin her an tehdide, risklerin potansiyel tehdide veya süratle tehdide dönüşmesi söz konusu olabilir (Richmond, 2019:125). Bu nedenle sadece tehditler değil, potansiyel tehdit ve risklerin de sürekli takip edilmesi ve bunlara karşı da tedbirler geliştirilmesi önem arz etmektedir. Günümüzde tehditler, doğrudan veya dolaylı olarak gelişebilmekte; boyut değiştirebilmekte ve bazı durumlarda da tanımsız ve belirsiz hale gelebilmektedir. Ayrıca, dünyadaki küreselleşme olgusunun olumsuz etkileri ile teknolojiadaki hızlı gelişmeler, tehdit kapsamının sürekli olarak genişlemesine neden olmaktadır. Devlete yönelik iç ve dış tehditler ile risklerin sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için bir tehdit değerlendirmesi yapılmasına ihtiyaç vardır (Tickner, 1995: 175-197). Yapılacak tehdit değerlendirmesinde; küresel ve bölgesel güvenlik ortamındaki gelişmeler ile iç güvenlik ortamındaki tüm etkenler; geçmişten geleceğe

doğru bir yaklaşımla ele alınmalı ve devlete yönelik iç ve dış tehditler ile riskler mümkün olabildiği ölçüde netleştirilmeye çalışılmalıdır. Bu husus için açık ve gizli kaynaklardan beslenen bir istihbarat mekanizmasına ihtiyaç vardır (Nye, 2008: 58-63). Elde edilen bilgilerin istihbarata dönüştürülmesi eksiksiz, doğru ve zamanında yapılamadığı takdirde, tehdidin boyutları büyümekte ve bu durum çözümü daha da zorlaştırmaktadır. Buna engel olmak için tehdidin henüz belirginleşmeden, önlenemez hale gelmeden ve eyleme dönüşmeden algılanması önemlidir. Tehdit değerlendirmelerinin asıl işlevi; belirlenecek tehdit/risklere karşı alınacak tedbirleri içeren ulusal güvenlik politikasının tespitine yön vermesidir. Her ülke, kendi tehdit/risk algılamalarına göre ulusal güvenlik politikası belirlemek durumundadır. Bu nedenle ülkeler, kendi tehdit/risk algılamaları çerçevesinde ulusal güvenlik politikalarını tespit etmeye yönelik ulusal güvenlik sistemleri oluşturmuşlardır (Nye, 2008: 58-63).

Ulusal güvenlik politikalarının başarılı bir şekilde uygulanması ile ülkenin sahip olduğu ulusal güç ve bu gücü etkin olarak kullanma kabiliyeti arasında doğrudan bir ilişki vardır. Burada güç, mevcut kuvvetlerin kullanılması ile elde edilen verimliliklerdir. Dünya üzerindeki kaynakların sınırlı, buna karşılık gereksinimlerin sınırsız olduğu düşünülürse, çatışmalar ve güç kullanımı her zaman söz konusu olacaktır. Bu sebeple ulusal güç, ulusal güvenlik politikalarının ve uygulamalarının ana kaynağıdır (Herz, 2003: 411-416).

Uluslar, varlıklarını sürdürebilmek ve hedeflerine ulaşabilmek için ulusal güçlerini sürekli olarak geliştirmeli, etkinleştirmeli ve kullanmalıdır. Ulusal hedefler sadece savaş yolu ile elde edilmeyeceği için ulusal güç genellikle barışta ve askerî güce dayanmadan ulusal çıkarları temin edecek enstrümanlar sağlamalıdır. Politikacıların kabiliyeti ise, bu enstrümanları hedefe tatbik etme ve sonuç alma hünerinde saklıdır (Herz, 2003: 411-416).

Ulusal güç vasıtaları, çağdaş değerlere uygun olarak yenilenmeli, güçlendirilmeli, nitelik ve nicelik olarak rakiplerine üstünlük sağlamalı ve zinde tutulmalıdır. Ulusal gücün geliştirilmesi için devleti yönetenlerin en önemli yükümlülüğü toplumun bilinçlendirilmesini sağlamaktır. (Herz, 2003: 411-416). Bilinçli toplum haline dönüşen bir ulus, kendilerini yönetmek, ulusal varlığını

korumak ve nihayet saptanmış olan ulusal hedeflere ulaşmak amacıyla, kendi içlerinden çıkardıkları siyasal iktidarlara yetki vermek suretiyle iş başına getirir. Diğer bir ifade ile siyasal iktidarların, ulusal gücün sürekli olarak geliştirilmesi ve çağdaşlaştırmasında görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sorumluluğun ana niteliği, kesintiye uğramadan sürekli inceleme ile gereken çarelerin bulunması olmalıdır. Sonuç olarak, ulusal güç devletlerin ulusal stratejilerini yürütmeleri ve hedeflerine ulaşmalarında bir araçtır (Barnett ve Sikkink, 2008: 25-26).

Stratejik İstihbaratın ana uğraş alanı da ülke/ülkelerin “Ulusal Güç” unsurlarıdır. Ulusal güç unsurları değişik kaynaklarda farklı gruplar halinde sıralanmaktadır. Üzerinde en çok mutabık kalınan sınıflandırma ulusal gücü; coğrafi güç, psiko-sosyal güç, siyasi güç, ekonomik güç, bilimsel ve teknolojik güç, askeri güç olmak üzere altı ayrı grupta toplamaktadır.

1.3. Ulusal Güvenlik ve Ulusal Güç Dinamikleri

Bir ülkenin ulusal güç dinamikleri; ekonomik, askerî ve ticari kapasitelerinin stratejik idare, zihniyet ve planlama ile harmanlanmasından oluşan potansiyel güç dinamiklerinin yanı sıra tarih, coğrafya, nüfus ve kültür unsurlarından oluşan sabit güç dinamiklerinin birbirleriyle etkileşiminden meydana gelmektedir. Bu güç dinamikleri de ülkelerin ekonomilerinin şekillenmesinde belirleyici roller üstlenmişlerdir. Ancak, bu rollerin etkinliği, dinamiklerin farkındalığı ve uygun kullanımlarıyla belirlenmektedir.

1.3.1. Ulusal Güvenlik Açısından Tarih Unsuru

Tarih unsuru insan topluluklarının geçmişte yaşadıkları olayların zamanı ve yeri gösterilerek, nedenleriyle anlatılmasıdır. Bireylerin ve toplumların kendi içlerinde bir bütün olarak barınabilmelerini sağlayan, dayanıklılıklarını arttıran kendine güven duygusudur. Bu duygu, geçmişin bir ürünüdür; geçmişte oluşmuştur ve geleceği de etkilemektedir (Lake, 1996:1-33).

Toplumların/milletlerin, varoluşlarının arka planını oluşturmaları ve mevcudiyetlerini devam ettirmeleri için kendi özellikleri ve kültür kaynakları

üzerinde durup, yeni nesilleri ulusal figürlerle yetiştirerek ulusal şuuru oluşturmaları gerekmektedir. Bu şuurun oluşturulabilmesinde en önemli kaynak tarihtir. Bu noktada tarihin en önemli amacı geçmişle bağ korumaktır. Bir toplumun tarihi ve kültürel birikimi ile desteklenen jeopolitik ve jeoekonomik ön-hatlar ise, bu toplumun uluslararası vizyonunun biçimlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Schroeder, 1997: 64-74).

Örneğin, Alman kimliği ve Kutsal Roma-Germen tarihi ile dokunan Alman stratejik zihniyetinin ve onunla bağlantılı olan tarih şuurunun öngördüğü jeopolitik ön-hat ile fiili/hukuki Almanya sınırları arasındaki farklılaşma geçmişte iki dünya savaşına neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ise, kuruluşundan itibaren sahip olduğu tarih, kültür ve bulunduğu coğrafya hem kendisine her alanda olanak sağlayan bir güç unsuru hem de gücünü zayıflatan bir öge olmuştur. Tarih ve mekân boyutunda ortak geçmişe sahip olan devletlerin ortak şuur geliştirmeleri ve bu bağlamda oluşan güven duygusu ile ekonomik bağlantıların kurulması daha kolay olmaktadır (Bilgin, 2011: 399-412). Orta Asya ülkeleri ile kurulan karşılıklı ekonomik ilişkiler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Diğer taraftan ortak tarihi şuur beraberinde bazı sorumluluklarda getirmektedir. Örneğin, Azerbaycan'da yaşanan Hocalı Soykırımı karşısında, Ermenistan'ın ekonomik kayba uğratılması amacıyla uygulanan ambargo, ulusal gücün kullanımında tarihî sorumlulukların ekonomiye yansısı kategorisine girmektedir. Tarih, ülke vatandaşlarını birbirlerine bağlayan ulus kavramını pekiştiren bir unsurdur. Bu unsurun ulusal güce yansısı çeşitli yollardan olabilmektedir. Bu noktada Türkiye için önemli olan ulusal ve uluslararası dengeyi sağlayarak her güç unsuru açısından bu unsurların kullanımının verimli ve etkin hale getirilebilmesini sağlamaktır (Bilgin, 2011: 399-412).

1.3.2. Ulusal Güvenlik Açısından Coğrafya Unsuru

Coğrafya unsuru, ulusal güç dinamiklerinde iki temel açıdan önem teşkil etmektedir. Bunlardan birincisi, coğrafi alanların egemenlik nesnesi olarak devletlerarasında bölüşülmesi ve bu normun bir uluslararası hukuk normu haline dönüşerek modern sınır kavramının temelini oluşturmasıdır. Ulus devletler, bu sınırlar dâhilinde varlık göstermekte ve bu varlığı sürdürebilmek adına ilk aşamada

ulusal güç, çıkar ve güvenliklerini bu çerçevede oluşturmaktadırlar. İkinci olarak, toplumlar yaşadıkları coğrafyanın tesiri altında bulunmaktadır (Gray ve Sloan, 2014: 14).

Uluslararası ve bölgesel nitelikli jeopolitik çatışma alanları, bu sınır tanımlamalarının öngördüğü egemenlik alanları ile fiziki, ekonomik ve kültürel coğrafyanın oluşturduğu iç-bağımlılık alanları arasındaki farklılaşmanın yansımasıdır. Bu çerçevede sınırlar ile jeopolitik kuşaklar ve hatlar arasındaki ayrım özel bir önem kazanmaktadır. Fiziki ve ekonomik coğrafya açısından birbirini tamamlayan alanların oluşturduğu jeopolitik ve jeoekonomik karşılıklı sınır tanımlamaları ile birbirinden ayrılan birimler haline dönüşmesi, bu kuşaklar arasında her an tırmanabilecek egemenlik çatışması potansiyelini beraberinde getirmektedir. (Gray ve Sloan, 2014: 14). Özellikle sömürge imparatorluklarının dağılması ile meydana gelen ulus devletlerarasındaki sınır çatışmalarının çoğu, hukuki sınır ile jeopolitik kuşak uyumsuzluklarından kaynaklanmaktadır. Değişen uluslararası konjonktür, sabit güç unsurlarının, güç dengeleri içindeki özgül ağırlıklarının değişime uğramasına yol açmaktadır (Gray ve Sloan, 2014: 15). Bu değişimi, doğru bir zamanlama ile değerlendirmeye tâbi tutan ülkeler, sabit unsurları dinamik bir dış politika yapımının destek zemini haline dönüştürmektedirler. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, Hatay'ın ilhakı dışında, değişmemiş olan coğrafyasının önemi ve stratejik ağırlığı, Soğuk Savaş öncesinde ve sonrasında farklılık arz etmiş ama önemini yitirmemiştir.

Dünyadaki bu değişimlerle birlikte, jeopolitik, jeostratejik ve ulusal güç dinamiklerinin değişmeyen unsurlarından olan coğrafi konum, sınırlar ve coğrafi bütünlük, saha genişliği ve sahip olunan stratejik kaynaklar; coğrafi özellik yerine, jeopolitik ve jeostratejinin değişken (beşerî) unsurları olan sosyal değerleri, ekonomik değerleri, politik değerleri, askerî değerleri, kültür değerleri ve teknolojik değerleri ön plana alan teoriler geliştirilmesine neden olmuştur.

Coğrafya unsuru, küreselleşen dünyada artık sadece İkinci Dünya Savaşı döneminde olduğu gibi, güvenlik boyutlu paktların veya ulus devletin varlığını oluşturan temel değişkenlerden birini yansıtmayı içermemektedir. Günümüzde, coğrafya beraberinde uluslararası anlamda bölgesellikten ve ulusal anlamda

yerellikten istifade edebilmeyi getirmiştir. Yapılan uluslararası bölgesel antlaşmalar, güvenlik kaygısının ötesinde ekonomik güç sağlama amacıyla ulusal çıkarlar gözetilerek yapılmaktadır (Crampton, Roberts ve Poorthuis, 2014: 196-214).

Örneğin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulus devletin varlığını onaylatma ve sürdürme çabası ile gerek komşu ülkelerle gerekse komşu olmayan ülkelerle yapılan antlaşmalar, bugün bir adım daha öteye giderek tek bir ulusal güç boyutu yerine birkaçına birden hitap edebilmektedir. Aynı zamanda bölgesel bir güç olmayı hedefleyen Türkiye'nin yol haritasında bu adımlar önemli bir yer teşkil etmektedir. Bununla beraber, sahip olunan coğrafya, bu coğrafyanın ulus sınırlarındaki yerel farklılıklarından faydalanabilmek için uluslararası boyutta bir pazara kavuşmayı da getirmiştir.

Ülkelerin markalaşan ürünleri, coğrafya unsurunun ekonomiye yansıyan bir özelliğidir. Sabit bir güç unsuru olan coğrafyanın, hegemon devletlerin işgali veya coğrafi bölgenin bünyesinde barındırdığı huzursuzlukların su yüzüne çıkması dışında post modern dönemde değiştiği gözlemlenmemektedir (Crampton, Roberts ve Poorthuis, 2014: 196-214). Bu sabit unsurun aktive edilmesi, elbette diğer unsurların desteğiyle gerçekleşecektir. Ancak, tüm unsurların dayanışmasından faydalanılmak isteniyorsa, Türkiye'nin çevresinde bulunan ülkelerle güvenlik kaygısı taşımadan ilişki içinde olması, ekonomik gücünü yaratıp pekiştirmesiyle doğan siyasî gücün desteğiyle olacaktır.

1.3.3. Ulusal Güvenlik Açısından Toplumun Niceliksel Durumu

Nüfus unsuru, ulusal gücü etkileyen diğer unsurların insan faktörü ile inkâr edilemez ilgisi, nüfusun ayrı bir konu olarak incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak, ulusal gücü oluşturan önemli faktörlerden birinin nüfus olmasına rağmen, gücü tamamen nüfusla açıklamak gerçekçi değildir. Buna karşın, neredeyse -coğrafi konum ve coğrafi konumun ekonomik güç ile ortak noktası olan doğal kaynakların dışında- tüm ulusal güç dinamikleri doğrudan ya da dolaylı olarak nüfusla ilgilidir. Hatta coğrafi konum ve doğal kaynaklar gibi doğal veriler bile insanlar tarafından şu veya bu şekilde az çok değiştirilebilir (Katzenstein, 1998: 64).

Özellikle doğal kaynakların, kullanılabilir hale getirilmesi ve kullanılma dereceleri itibarıyla tamamen ülkenin insan gücünün fonksiyonudurlar. Nüfusun yaş grupları itibarıyla bileşimi, sivil ve askerî işgücünün oran ve bünyesini tayin etmede önemli bir işleve sahiptir. İktisadî araştırmalarda nüfus; 15 yaş altı (-15), 15-64 yaş arası ve 65 yaş üstü (65+) olarak üç geniş yaş grubuna bölünerek alınmaktadır. Bu geniş yaş gruplarının toplam nüfus içindeki oranları ekonomik gelişme seviyelerini tayin etmede bir ölçü olarak kullanılabilmektedir (Katzenstein, 1998: 65).

1.3.4. Güvenlik Açısından Kültür Unsuru

Kültür, batı kökenli yabancı bir kelimedir. Batı dillerinde on sekizinci yüzyılın sonlarında hâkimiyet kurmuştur. İlerleyen dönemde ise, kültür kavramı hakkında yorumların en yüksek noktaya eriştiği Yeni Dünya’da, kültür kelimesi artık yalnız anılmamaya başlanmış; karşı kültür, anti-kültür, devrimci kültür şeklinde beraberinde çoklu bir yapı geliştirerek değişmeye devam etmiştir. Bunun nedeni konjonktürel bazı değişimlerin meydana gelmiş olmasıdır. Toplum ve tarih üzerindeki etkisinden kaynaklanan özelliği sebebiyle kültür değişmelerinin araştırılması gerekmektedir (Katzenstein, 1998: 65).

Kültürün Türkiye’ye etkisi, küreselleşirken beraberinde yerellik vurgusu yaparak görüş ayrılıklarına sebep olurken, hem de dünyanın geri kalanına eklemlenmesinde geçmişten sahip olduğu miras ile olumlu sonuçlar doğurmuştur. Tıpkı tarih ve coğrafya unsurları gibi çift yönlü olan bu unsurun etkin olarak kullanılabilmesi ulusal anlamda toplumun, daha özel anlamda ise, karar alıcıların isabetli kararlarının rol oynadığı stratejik zihniyet unsurunun aktifliği ile ölçülebilmektedir (Romm, 1993: 28).

1.4. Ulusal Güvenlik Açısından Güç Teorileri

Güç kavramı Sosyal Bilimler içerisinde birçok farklı tanımlamaya sahiptir. Kavramsal sınırların daha belirgin hale gelmesi ile birlikte kavramın detaylandırılarak tanımlanması sayesinde otorite, baskı ve şiddet gibi kavramların güç yerine kullanılması engellenmiş olacaktır. Aşağıda güç kavramını açıklamaya çalışan Klasik Siyasal Realist Güç Anlayışı, Davranışsal Güç Anlayışı, Çoğulcu

Güç Anlayışı, Yapısalcı (Neo-Realist) Güç Anlayışı ve Eleştirel Güç Anlayışı yer verilecektir.

1.4.1. Realist Görüş Açısına Göre Güç Kavramı

Uluslararası ilişkiler disiplininin oluşması ile daha çok vurgulanmaya başlayan güç kavramı üzerine bilinen en etikili araştırmalar Hans J. Morgenthau tarafından yapılmıştır. Morgenthau “Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace” adlı kitabında gücün kullanımını, doğasını ve sınırlarını ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Morgenthau açısından uluslararası politika, bütün politikalar gibi, bir güç ve iktidar mücadelesidir. Uluslararası politikanın nihai amacı ne olursa olsun; güç, her zaman için acil bir amaçtır. Güç yoksa o ulus, uluslararası politikaya aktif taraflardan biri olarak katılamaz (Redd ve Mintz, 2013: 11-37).

Morgenthau, gücü iki başlık altında incelemiştir; politik ve milli güç. Buna göre; uluslararası sistemdeki devletlerin güce ulaşma isteği çerçevesinde politik güce ulaşma arzusu yatmaktadır. Her devletin hedefi farklı olsa da sonuç olarak elde edilmek istenen güçtür. Bu nedenle devletler gerçekte gücü elde edebilmek için uluslararası politikayı bir araç olarak kullanmaktadır. Bunu gücü elde etme hırsı ile yapmaktadırlar. Haçlıların kutsal mekânları dinsizlerden ayıklama isteği, Nazi Almanyası’nın Yahudi ırkını yok ederek ari ırk yaratma çabası ya da ABD’nin tüm dünyaya barış getirmek için müdahale etmesi bu tanımlamaya verilecek birkaç örnektir (Morgenthau, 1986: 14). Morgenthau’nın diğer güç sınıflandırması olan milli güç kavramı insanın diğer insanlar üzerinde denetim kurmasını ve devam ettirmesini sağlayacak olan her şeyi kapsayabilmektedir. Diğer bir ifade ile toplumu oluşturan bireylerin birbirleri ile olan iletişimleri var olan güçlerini ve diğer bireyler, toplumlar üzerinde etki ve hâkimiyet kurabilmelerini arttıracaktır. Çünkü millet/ulus Morgenthauya göre ortak değer ve karaktere sahip insanlar topluluğudur (Morgenthau, 1986: 117). Bu yüzden, güç, denetim kurma ve bu denetimi devam ettirme amacına hizmet eden, toplumsal bir ilişkiyi fiziksel şiddet kullanımından bir insanın başka bir insanın aklını ve düşüncesini kontrol etmesini sağlayan en görülmez psikolojik bağlantılara kadar her şeyi kapsamaktadır (Bal, 2003: 41)

Morgenthau, şartlar ne olursa olsun devletlerin tarih boyunca güç elde etmek için çarpıştığını ileri sürmektedir. Gücün verdiği saygınlık ise, pratikte, başka bir topluluk üzerinde siyasal iktidar kurmanın şan ve şerefi demektir; her zaman ilhak etme ve egemenlik altına alma biçiminde olmasa da, bu saygınlık gücün genişlemesi anlamına gelmektedir (Redd ve Mintz, 2013: 11-37).

Güçten söz edildiğinde insanın doğa karşısındaki kuvvetinden veya insanın dil, konuşma, ses ve renk gibi artistik bir bildirim aracındaki güç ve yeteneğinden veya üretim ve tüketim araçları üzerindeki denetim kuvvetinden bahsedilmemektedir. Güçten kastedilen, insanın diğer insanların düşünce ve eylemleri üzerindeki gücüdür. Bu kavramın içeriği ve kullanım biçimi de siyasal ve kültürel çerçeve tarafından belirlenmektedir (Leffler, 1990: 143-152).

Güç (veya iktidar), insanın insan üzerindeki egemenliğini kapsamaktadır. Klasik Realist yaklaşımın savunucularından Mansbach ve Ferguson’a göre Siyasal Realizmin temel varsayımları şunlardır; “ulus devletler” en önemli aktörlerdir. Siyasal yaşam, “ulusal ve uluslararası alan” olarak ikiye ayrılmaktadır. Son varsayım ise, uluslararası ilişkiler, güç ve barış için gerçekleştirilen bir mücadeledir (Sandıklı, 2012: 11).

Bununla beraber, Claude ve Deutsch, Klasik Siyasal Realist söylemi geliştirirken gücü, temel kavram olarak kullanmışlardır. Klasik Siyasal Realistler için güç, devletlerin istedikleri sonuçları elde etmelerinde kullandıkları bir araçtır. Güvenlik kavramını açıklarken insan doğasının kötü olduğu kabulü gereğince anarşi metaforunu kullanan realist teorisyenler, sistemi anarşi üzerinden değerlendirmeye çalışırlar (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 6). Çünkü devletler üzerinde bir otorite olmayışı durumunu ifade eden anarşi metaforu devletlerin güvenliklerini diğerlerinin güç dengelerini bozarak nasıl koruyacakları sorununu gündeme getirmektedir (Sandıklı, 2012: 11).

Bu anlamda Klasik Siyasal Realistler güce, düzen ve istikrarı korumada işe yarayan bir özellik olarak bakmışlardır. Sonuç olarak Realizm, teorisini ulus devletin baş aktör olduğu, ulusal çıkarın güç kavramındaki öneminin tanındığı, ulusal ve uluslararası olaylara güvenlik cephesinden bakan bir temel üzerine oturtmuştur.

Coğrafi göstergeler, nüfus ve nüfus dağılımı, silahlı kuvvetler ve silahlı kuvvetlerin rolü gibi veriler ile devletlerin, ulusların ve sınıfların güçlerinin ve güç dengelerinin aynı gerçekliği verdiğini savunmaktadırlar (Williams, 2008: 23).

Güç, sadece askeri anlayış ile sınırlandırılmamalıdır. İktisadî kaynaklardan, halkın ahlaki değerlerine kadar geniş bir yelpazede çeşitli değişkenler dikkate alınmalıdır. Bu çeşitlilik gücün tanımını zorlaştırmaktadır. Son olarak, güç politikasının yarısı imaj oluşturma üstüne kuruludur denilmektedir. İmajı da kapsayan bir güç anlayışı için halkın tercihlerini yönlendirmek ya da değiştirmek için basın-yayın, sinema vb. aracılığıyla rıza üretiminden bahsedilebilir (Williams, 2008: 23).

1.4.2. Davranışsalcı Görüş Açısına Göre Güç Kavramı

Davranışsalcı bilim adamları kendi hipotezlerini öne sürdükleri döneme kadar güç kavramının çok belirsiz bir şekilde kullanılmasından rahatsız olmuşlardır. Bu anlayışa göre, güce ölçülebilir bir tanım getirilmesi gerekmektedir. Davranışsalcılar, geliştirdikleri güç tanımı ile gücün, devletlerin davranışlarında değişiklik yaratabilecek bir araç olduğunu ileri sürmüşlerdir (Vasquez, 1998:135).

Davranışsalcılar açısından güç ve güce ilişkin argümanlardaki çelişkiler dünya politikasına ilişkin farklı kuramsal yaklaşımlar olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bu yaklaşımların doğruluğunu belirleyebilmek için genel ve bilimsel bir ölçüte ihtiyaç vardır. Ancak, Davranışsalcı perspektif açısından ölçülebilir bir güç tanımı geliştirme çabası başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Barnett ve Duvall, 2005: 39-75).

Ayrıca sadece güç ölçümlerinin doğru olmaması yetmemektedir. Yanlış kurama bağlı açıklamalar yapılmaya çalışılması da başarısızlığa yol açmıştır. Dahası, ölçümler ve kuramlar doğru olsa bile, dışsal faktörler, gücün kendisinin açıklanan siyasal sonuçların doğuşundaki etkisini değerlendirmeyi zorlaştırmıştır. Bu durum da Davranışsalcıların uygun güç değerlendirmeleri geliştirmek için daha dar ve sınırlayıcı güç tanımlarına ihtiyaç duymalarına yol açmaktadır. Ancak, tüm

alışmalara rağmen ortak bir ölçüt geliştirilememiş ve değişen konjonktür gücün tekrar tanımlanmasına ihtiyaç doğurmuştur (Barnett ve Duvall, 2005: 39-75).

1.4.3. oğulcu Görüş Açısına Göre Gücü Kavramı

oğulcu gücü kavramsallaştırmaları, 1970’lerden itibaren uluslararası alanda devletlerarası pratik ilişkilerin temelden değiştiği varsayımına dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, öncelikle devletin dünya politikasındaki rolü ve işlevi giderek azalmıştır. Her ne kadar kimse devletin yakın gelecekte ortadan kalkacağını söylememişse de, uluslararası örgütlerin ve çokuluslu şirketlerin giderek artması sonucu bu gclerin devletleri önemli bir şekilde etkiledikleri ifade edilmiştir (Williams, 2012: 34).

oğulcu görüşe göre; gücü kavramı, Soğuk Savaş yıllarının güvenlik ile ilgili değerler dizisi kapsamında anlaşılmıştır. Ancak, geçen zaman içinde evre kirliliği, nüfus, gıda ve uzayın kullanımı ile ilgili sorunların oluşturduğu sosyo-ekonomik kontekst (bağlam) içinde anlaşılmalıdır. Bu sebepten ötürü, gücü kavramı, bu yeni boyutları da kapsayacak şekilde tekrar tanımlanmalıdır (Williams, 2012: 34).

oğulcu bakış açısı, yukarıda bahsi geçen değişim ortamına, uluslararası alanda en etkili araçlar olarak görülen silahların fonksiyonsuz kaldıklarını iddia etmektedir. Bununla beraber, uluslararası örgütlerin yaygınlaşması, eski gücü anlayışının fonksiyonsuz kalışı ile birleşince, devletlerin kendilerini güvenlik ile ilgili problemler ile sınırlandırmalarını sebepsiz kılmaktadır.

Söz konusu bu görüşün iddiasına göre, küresel siyasal çevrede ortaya çıkan değişimler, uluslararası ticaret, yatırım, finans ve turizm yoluyla ortaya çıkan kişiler arası ve gruplar arası bağlar yoluyla devletlerarasında da karşılıklı bağımlılığın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağımlılık, siyasal sorunların daha barışıl yöntemlerle çözülmesini getirecektir (Nye, 2004: 76-88).

oğulcu uluslararası söylem, aktör ve konuların farklılaştığını savunmaktadır. Ancak, devlet gücünün, bu yeni konularda da aktörler için istenen siyasal sonuçları elde etmedeki araçsal rol ve işlevi değişmemiştir. Bu bakış açısında uluslararası olay, durum ve ilişkiler örgüsü verili olarak alındığı için, bu alanın gücü ilişkileri üzerindeki

etkisini incelemede yetersiz kalmaktadır. Bu güç yaklaşımının diğer bir eksiği ise; ekonomik süreçlerde siyasal aktörlerin nasıl tanımlandıkları, çıkarlarının nasıl şekillendiği ve bu aktörler arasındaki yapısal ilişkilerin nasıl kurulup meydana geldiği bu yaklaşımın temel ilgi alanını oluşturmamasıdır Nye, 2004: 76-88).

1.4.4. Neo-Realist Görüş Açısına Göre Güç Kavramı

İkinci Dünya Savaşı sonlarında güç, daha çok Çoğulcu görüşe göre kavramsallaştırılmıştır. Çoğulcu görüş, gücü yararcı bir ilişki olarak, sadece kontrole indirgemıştır. Yapısalcı Realist söylem, gücün, aktörler arasında çoğunlukla açık ve gözlemlenebilir bir ilişki olarak anlaşılmasına bir alternatif geliştirmiştir. Bu anlayışa göre güç, kapasitelerin aktörler arasında dağılımına dayanan daha biçimsel bir kavramdır (Roth, 2007: 369-384).

Yapısalcı güç anlayışına göre, güç doğrudan gözlemlenemeyen, bununla birlikte, akıl yürütülerek anlaşılabilir, açık olmayan bir şekilde uygulanabilir. Bu kapsamda, söz konusu bakış açısı için açık bir tartışmanın olmaması, gücün uygulanmadığı anlamına gelmemektedir (Roth, 2007: 369-384).

1.4.5. Eleştirel Görüş Açısına Göre Güç Kavramı

Wallerstein'in "Dünya Sistemi" görüşüne kadar uzanan bir geçmişe sahip olan eleştirel görüşe göre hiyerarşi, devletlerin modern dünya ekonomisinin korunmasındaki rollerine göre belirlenmektedir. Wallerstein'in bu yaklaşımı, hem Çoğulcu hem de Yapısalcı söylemleri eleştirmektedir. Dünya Sistemi'ne göre, Çoğulcu ve Yapısalcı söylemler devletlerin yapısal ilişkilerini hiyerarşiye özgü olmayan bir şekilde algılayarak doğru varsayımda bulunmamışlardır (Yılmaz, 2007: 67-104).

Bu roller; merkez, çevre ve yarı çevre olarak farklılaştırılmış ve yalnızca, bu şekilde yapılan tarihsel bir analizle mevcut yapının kavranabileceği öne sürülmüştür. Mevcut yapı yalnızca bu yolla kavranabilir denmektedir. Çünkü gerek çoğulcu gerek yapısalcı söylemler uluslararası ilişkilerin meydana gelme düsturlarının evrensel ve tarih dışı biçimde oluştuklarını öne sürmektedir. Bununla beraber, bu diğer iki

söylem uluslararası sistemi bir dünya sistemi olarak kavramsallaştıramamışlardır (Özalp, 2015: 33).

1.5. Ulusal Güvenlik Bağlamında Güç Kavramının Boyutları

Çok yönlü bir kavram olan güç söylemi ekonomik, siyasi ve askerî olmak üzere üç boyuta sahiptir.

1.5.1. Ekonomik Güç

Gücün ekonomik boyutu, tıpkı kendi tanımında olduğu gibi, değişen uluslararası ortama ve şartlara bağlı olarak gelişme göstermiştir. Çoğunlukla siyasi güçle başatlık gösteren ekonomik güç, sonrasında diğer öğelerle de etkileşim haline geçmiştir. Ekonomi üzerinde ister kamu, ister özel sektörün payının büyük olması tartışılmış olsun varılmak istenen hedef hep kuvvetli bir ekonomik yapı ve sonunda sağlanan ekonomik güç olmuştur (Özalp, 2015: 34).

Ekonomik güç farklı dönemlerde farklı şekillerde sağlanmaya çalışılmıştır. Ülkeler genellikle, kendi ekonomik içyapılarını sağlam ve yeterli duruma getirdikten sonra dönemin sanayileşme düzeyini gerekli teknolojiye ulaşıp kullanarak ekonomik güçlerini sağlamlaştırma yolunu seçmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında ister Liberal ister Keynezyen yöntem kullanılsın, imalat sanayi daima öncelikli olmuştur. İlerleyen dönemde ekonomik gücün ve zenginliğin sadece niceliksellikten ibaret olmadığı anlaşılmış, ekonomiye bakış değişerek ekonomik güce yeni bir boyut getirilmiştir (Özalp ve Özcan, 2015: 87).

Bu aşamada küreselleşme olayının bu anlayışı şekillendirmede etkin bir unsur olduğu belirtilmelidir. İlk dönemlerde bir ülkenin topyekûn olarak bir yılda ürettiği mal ve hizmetlerin miktarının ekonomik gücü ifade ettiği düşünülmekteydi. Bu görüşe göre ise, bir ülkenin, üretime yönlendirebileceği üretim faktörlerinin miktarı ne kadar çok ve bu faktörlerin verimlilikleri ne kadar yüksek ise, ekonomik gücünün seviyesinin de o derece kuvvetli olduğu iddia edilmiştir (Ripsman, Taliaferro ve Lobell, 2016: 116).

Burada ihmal edilmemesi gereken husus, üretimin hangi kompozisyon şeklinde veya hangi ekonomik yapı içerisinde gerçekleştiğidir. Yalnızca belirli malların üretiminde uzmanlaşan ve sektörler arası ilişkileri dengeli olmayan ülkeler, ekonomik olarak güçlü görülmemektedir. Yüksek ekonomik güce sahip olan ülkeler, sektörler arası ekonomik bütünleşmelerini tamamlamış, alt-yapıları güçlü, yüksek teknoloji düzeyine ulaşmış ve yaratılan geliri adil olarak paylaşabilen ülkeler olarak kabul edilmiştir (Ripsman, Taliaferro ve Lobell, 2016: 116).

Ekonomik gücü, ekonomik büyüme ile ilişkilendiren bu anlayışın yetersizliği odak noktasına ekonomik kalkınmanın, refahın ve sürdürülebilirlik çerçevesinde faktörlerin korunmasının getirildiği yeni bir anlayışa bırakmıştır. Ancak, kalkınma ekonomileri dönüştürmenin yanı sıra, insanların yaşamını dönüştürmekle de ilgili hâle gelmiştir. Eğitim ve istihdam politikalarının, sadece büyümeyi nasıl arttırdığına değil, doğrudan bireyleri nasıl etkilediği boyutundan da bakmak gerekmektedir. Ekonomistler, eğitimi beşerî sermayenin unsuru olarak görmektedirler.

İnsanlara yapılan yatırım, tıpkı makinelere yapılan yatırım gibi, bir geri dönüş kazandıracaktır. Fakat eğitim bu kazançtan daha fazlasını yapmaktadır. Zihinleri, değişimin mümkün olduğuna dair fikre açmaktadır. Zira ekonomik gücün önemli bir parçası, nitelikli işgücü veya beşerî sermaye olarak adlandırılan insanlardan öte, eğitim ve öğretimle olaylara farklı bakış açıları ile bakabilen bireylerdir. Siyasi ve askerî güçte de bu önem ve seviyede olmasa da etkileyici lider figürünün benzer bir etkisi bulunmaktadır (Omand, 2009: 3).

Eğitim önemli olmakla birlikte unutulmaması gereken, eğitilen bireyler için piyasalarda iş olanağı mevcut değilse, ekonomik kalkınma gerçekleşmeyecektir. Küreselleşen dünyada gelişmiş ülkelerin kendi piyasalarını daha yoksul ülkelere açmaları önemlidir. Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkelerin kendi mallarını yeni piyasalara getirecek yolları veya bağlantıları yoksa piyasaların açıklığı da bir şey ifade etmeyecektir (Omand, 2009: 3).

Ekonomik yetersizlik ve yoksulluk aynı zamanda ülkenin topyekûn ulusal gücünü ve ulusal güvenliğini de etkilemektedir. Ekonomik yetersizlik ve yoksulluk bireyin kendisini güvensiz ve güçsüz hissetmesine neden olmaktadır. Bunun

sonucunda ise, kişi toplumdan dışlanmışlık duygusuna kapılmaktadır. Kendini güvende hissetmeyen, ekonomik açıdan yetersiz bireyler, kültürel küreselleşmenin de getirdiği “teki” hissi ve “yalnızlık” vurgusu ile kimliklerini ispatlamak adına terör öğelerine dönüşebilmekte, gelişen teknolojinin yarattığı bilgiye kolay ulaşılabilirlikle devletin ulusal gücünü tüm boyutlarıyla yıpratabilmektedir.

Bu durumda, ekonomik güç olma yolunda hem niteliksel, hem de niceliksel değişkenlere ihtiyaç bulunmaktadır Dünya egemenliğini tanımlayan günümüz kuramcıları artık, “yeterli kaynaklara sahip olan veya bunları kontrol eden bir kuvvet, coğrafi merkez nerede olursa olsun dünyaya hükmedebilir” görüşünü savunmaktadırlar. Bunun sonucu olarak da askerî güce dayalı toprak fethi değil, ekonomik ve kültürel merkezli pazarlar kazanmaya yönelik yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır.

1.5.2. Siyasi Güç

Bir devletin diğer devletlerin davranışlarında gözlemlenebilir değişiklikler meydana getirme yeteneği veya kapasitesine siyasi güç denilmektedir. Bir görüşe göre bu, diğer devlet olayın o şekilde yönlenmesini istemese bile söz konusu devletin istediğini yaptırabilme kabiliyetidir. Bu durumda siyasi güç, sahip olunan potansiyelden de öte, gerçek olayları içeren bir olgudur. Siyasi gücün temelinde bir devletin ekonomik, askerî ve teknolojik yetenekleri yatmaktadır (Snyder, 1984: 461-495).

Buradan da anlaşılacağı üzere, bütün güç boyutları, küreselleşme ile birlikte birbirlerinden türeyen ve birbirlerini türeten duruma gelmişlerdir. Küresel sonuçlardan dünya üzerindeki ülkeler, küreselleşmede kendilerine biçtikleri role ya da bizzat hegemon g veya güçlerin kendilerine biçtikleri rollere göre olumlu veya olumsuz şekilde etkilenmektedirler (Snyder, 1984: 461-495).

Bu doğrultuda, bir tarafta dönemin Milletler Cemiyeti diğer tarafta yarış halinde olan büyük devletler, ulus devletlerin egemenlik haklarını tehdit etmekte, diğer taraftan ulus devletlerin içindeki farklı kültür gruplarının özerklik eğilimleri ise, ulus devletleri aşağıdan zorlamaktadır (Snyder, 1984: 461-495).

1.5.3. Askerî Güç

Devletlerin, mevcudiyetlerini koruma ve sürdürme kapasitesi ile kabiliyetine sahip olmaları gerekmektedir. Bu güvenliği sağlayabilmeleri için de topyekûn mücadele edebilme örgütlenmesini yapabilmelidirler. Söz konusu örgütlenmenin önleyici ve caydırıcı olan unsuru ise, askerî güçtür (Abrahamsen ve Williams, 2009: 1-17).

Askerî gücün tahlili, savaş ve silah gücüne dayanmaktadır. Savaş gücünün maddi boyutunu ekonomik güç sağlarken, maddi olmayan kültürel yönünün oluşmasında en çok katkı yapan, destekleyici ve hızlandıran unsur yine ekonomik güçtür denilebilir. Bununla birlikte, bu durum iki yönlü bir ilişkiyi barındırmaktadır.

Savaş gücünü nasıl tüm boyutlarıyla ekonomik güç oluşturuyorsa; büyük güç olmak, sadece ekonomik güç ile dünya politik çevresini belirlemek şeklinde ortaya çıkmamaktadır. Ekonomik gücün güvenliğini sağlamak veya yeni pazarları kontrol altına almak, gerektiğinde ele geçirmek üzere hazır, kullanılabilir bir askerî güce sahip olmakla mümkün olabilmektedir (Özalp ve Özcan 2015: 88).

Bununla beraber, dünya ülkelerinin ekonomik ihtiyaçları, satın alma güçleri ve yeni pazar imkânları çok değişmeyen bir olgudur. Bu noktada, çabuk ve kolay değişebilecek tek alan savunma ya da silah pazarıdır. Bu hem silah satma, hem de istediğini kabul ettirme iradesini destekleyecek askerî güç anlamında küresel bir gücün vazgeçilmez etkenidir.

Askerî güç, devletlerin siyasi gücünün değerlendirilmesinde de mühim bir unsurdur. Uluslararası ilişkilerde sorun çözme ögesi olarak genellikle en son tercih edilen ve sonucu en belirleyici etken olan unsur askerî güçtür. Bu durumda ekonomik güç, askerî güç ve siyasal güç birbirleri ile ilişkili unsurlardır. Birbirlerinden bağımsız olduklarında ulusal güç değerlendirmelerinde hesap ve plan yapmak neredeyse olanaksızdır (Özalp ve Özcan 2015: 88).

1.6. Ulus-Devlet ve Güç

Bir ulus bağımsız veya kendine ait soyut bir güce sahip değil ise, uluslararası arenadaki diğer aktör ve aktörlerle ilişkili olarak güce sahip olmaktadır. Gerçekte bir ulusun üstün gücü kendi niteliklerinden kaynaklandığı gibi, kendisiyle karşılaştırılan diğer aktörlerden de kaynaklanmaktadır. Ulusal güç dinamik bir mahiyete sahiptir, kalıcı değildir. Hiçbir belirli güç faktörü veya ilişkisi uzun vadede değişimden muaf değildir.

Küresel anlamda ekonomi-politik gelişmeler ülkeler arasındaki karşılıklı egemenlik ilişkisinde ortaya çıkan gri etkileşim alanlarını genişletirken, reel politik alana yansıyan tarih ve kültür parametreleri ülkelerin iç ve dış güç yapılanmalarını doğrudan etkilemektedir. Ulusal güç de bu doğrultuda üç güç alanını kapsamaktadır. Bu alanlar; Politik sistem, Ekonomik sistem ile Kültürel ve Ahlaki sistemlerdir. Bu üç güç alanının karşılıklı ilişkilerinde politik sistemin işlevi, ekonominin uygun işlemlerini sağlamak ve ekonomik refah düzeyini yükseltmektir (Özalp ve Özcan 2015: 89).

Ekonomik sistemin işlevi, toplumun maddi ihtiyaçlarını en iyi ve en verimli yollardan sağlamaktır. Kültürel ve Ahlaki sistemin işlevi ise öteki iki sistemin uygun ve ahenkli işleyişinde rol alacak bir kültür ve ahlak tabanı oluşturmaktır. Bahsi geçen unsurların yanında ulusal güç, tarihî bakımdan askeri kapasite ile de bağlantılıdır. Uluslararası arenadaki mücadele gücün en üst düzeyi (ultima ratio) olduğundan, ulusal güç ile askerî kapasite arasında doğal bir ilişki vardır. Buna rağmen, gücün tek bir ögesi ulusal gücü belirleyemez (Zedner, 2000: 200-214).

Morgenthau, gücün tek bir ögesine dayanarak, ulusal gücü tanımlama şeklindeki hatalı eğilimi, “tek faktörün yanıltmacası” olarak kabul etmektedir. Bu yanıltmacanın diğer bir yönü ise, gizil (potansiyel) ve fiilî gücü birbirinden ayırmadaki başarısızlıktır. Problemin bir bölümü, “güç” kavramının hem bir şey yapma kapasitesi hem de kapasitenin fiilî uygulama olarak benimsenmesinden kaynaklanmaktadır.

1.7. Güvenlik Teorileri

1.7.1. Realist Yaklaşımlar

Güvenlik çalışmaları temel olarak kontrol, tehdit veya güç kullanımı etrafında şekillenmektedir (Nye, 2004: 76-88). Uluslararası sistem doğası gereği devlet merkezli olarak değerlendirilmektedir. Çünkü devletler hem ana güç kullanıcıları hem de güç kullanımının ana hedefleri olarak görülmektedir. Wolfers'e (1952) göre, güvenlik uluslararası ilişkilerde önemli bir kavramdır, ancak doğada da son derece öznel olabilir (Deudney, 1993: 5-36).

Geleneksel güvenlik paradigması, güvenliğin referans nesnesinin devlet olduğu gerçekçi bir güvenlik yapısını ifade eder. Uluslararası ilişkiler teorisindeki Realizm Okulu, askeri yetenekler açısından ölçülen güvenlik ve gücün uluslararası sistemdeki itici güçler olduğu bir bağlamda siyasi ve militarist gibi makro meseleleri ele almaktadır. O halde güvenlik, ulusal güvenlik anlamına gelir. Diğer hedefler ikincildir (Deudney, 1993: 5-36).

Ulusal güvenliğin, ulusal çıkarla eşanlamlı olduğu varsayımından hareketle güvenlik politikasının diğer çıkarları ulusun çıkarlarına tabi kıldığı kabul edilebilir (Wolfers, 1952: 481-502). Sonuç olarak, hem iç hem de uluslararası sistemin istikrarı, devlet güvenliği sürdürülürse, vatandaşların güvenliğinin doğal olarak izleyeceği öncülüne dayanmaktadır.

Temel varsayım, iç siyasi düzenin istikrarlı ve esasen barışçıl olduğudur. Hans Morgenthau, Klasik Gerçekçiliğin temel ilkelerini “Politika: İktidar ve Barış için Mücadele” adlı eserinde, devlet adamlarının rasyonalitesi ve iktidar arayışı olarak tanımlanan ulusal çıkarlar açısından eylemlerine vurgu yapmaktadır. Morgenthau için güvenlik, bir iktidar türevidir, çünkü “devlet adamlarının iktidar olarak tanımlanan çıkarlar açısından düşündükleri ve davranışları bu varsayımı desteklemektedir, tarih bunun kanıtıdır” (Morgenthau, 1993: 3).

Gerçekçilik anarşiye uluslararası ilişkileri açıklamada ayrıcalıklı bir konum kazandırmıştır. Anarşi, anlaşmaları yürütebilecek veya güç kullanımını engelleyebilecek merkezi bir otoritenin olmaması olarak anlaşılmalıdır. Devletlerin

anarşik bir uluslararası ortamda güvenlik ararken neden bu şekilde davrandıklarını açıklayan uluslararası sistemin doğasıdır. Christine Agius'a göre (2013: 96) Realistler için anarşi kendi kendine yardım (self-help) dünyası üretir. Buna göre, uluslararası sistemde güvenliği kimin ne şekilde sağlayacağı ile ilgili herhangi bir ulus üstü yapının söz konusu olmaması nedeniyle, devletler kendi güvenliklerini kendileri sağlayacak tek yetkili unsurlardır (Miller, 2000: 17).

Devletin üzerindeki güç eksikliği, kendi kendine yardım “mantığı”nın uluslararası sistemde rekabet ve güvenlik ikilemleri yaratması ile toplu eylem olanaklarını sorunsallaştırması anlamına gelir. Hegemonik bir istikrarın olmamasıyla karakterize edilen anarşik dünyada, uluslararası sistem, Gerçekçiliğin dünyaya kötümser bakış açısına rağmen, "herkese karşı" savaşına duyarlı olacaktır (Ripley 1993: 16).

Güvensizlikle mücadele de gerçekçi yaklaşım, uluslararası sistemin belirleyici bir özelliği olan ve öncelikle askeri gücün inşası için devletin kullanabileceği kaynak olarak kabul edilen bireysel devlet gücüne odaklanmaktadır (Glaser, 2013: 65). Üniter aktörler olarak görülen devletler rasyonel varlıklar olarak kabul edilir. Ulusal çıkarları ve politikaları mutlak iktidar arzusundan kaynaklanmaktadır. Güvenlik işgallere karşı sigorta veya koruma olarak görülmüş, etnik ve askerî yeteneklerin varlığına dayandırılmıştır (Agius ve Keep, 2018: 370-386).

Mario Laborie Iglesias'a göre (2011: 3), ulusal güvenlik, küresel politikaların devletler arasında, kendi ulusal çıkarları için rekabet ettikleri anarşi durumu altında her zaman iktidara ulaşmak için bir mücadele olduğu gerçekçi bir paradigma etrafında dönmektedir. Bu bağlamda devletler, bu çıkarları güvence altına almak ve diğer devletlerin silahlı kuvvetlerinden kaynaklanan tehditleri ortadan kaldırmak için askeri güçlerine güvenmektedirler. Bu şekilde, farklı devletler arasında dağıtılan ulusal egemenlik ve güç dengesi, güvenlik tarafından ilişkilidir (Tanıyıcı, 2004: 156-171).

Sonuç olarak, devletler, iktidar rekabeti nedeniyle oluşabilecek güvensizlik ortamında, ulusal güvenliklerini korumak için kendi yeteneklerine güvenmelidir

(Tanıyıcı, 2004: 156-171). Bu paradigmada devletler, ideolojiye, siyasi sisteme, kültüre vb. ilişkin olarak içlerinde var olan herhangi bir varyasyon açısından değil, güçleri, kaynakları ve yetenekleri açısından birbirlerini değerlendireceklerdir. Güvenlik nesnel bir değerdir. Bu bağlamda, Hans Brauch (2011: 61), gerçekçi bir perspektiften objektif güvenliğin, çoklu zorluklar, tehditler ve güvenlik açıklarından kaynaklanan tehlikelerin önlendiği, yönetildiği, başa çıkıldığı, hafifletildiği ve uyarlandığı zaman elde edildiğini söylemektedir.

İkinci Dünya Savaşı döneminde güvenlik tamamen devletler, stratejiler, askerî güç ve statüko ile ilişkilendirilmiştir (Williams, 2012: 23-34). Geleneksel gerçekçi bir bakış açısına göre, birçok ülke güvenliklerini kırk yılı aşkın bir süredir devletler arasındaki güç dengesine emanet etmiştir.

Bu teorik yaklaşımın yaygınlığı Soğuk Savaş döneminde zirveye ulaşmıştır. Aslında, Jack Levy (1998: 146), gerçekçi geleneğin, Thucydides'ten bu yana güvenlik ve savaş çalışmalarına hâkim olduğunu iddia ederek ve “Machiavellians, Hobbesians, klasik güç dengesi teorisyenleri, Waltz neorealistleri ve hegemonik geçiş teorisyenlerini” içerdiğini söylemektedir. Realist okuldaki teorisyenler uluslararası sistemi açıklamak ve tahminlerde bulunmak için farklı yaklaşımlar benimsemelerine rağmen, ortak varsayımları söz konusudur. Bunlar; (Ergüven, 2016: 771-835):

- Dünya siyasetindeki kilit aktörler,
- Güvenliklerini geliştirmek için rasyonel olarak hareket eden egemen devletler,
- Çatışmaları düzenlemek veya anlaşmaları uygulamak için meşru bir hükûmet otoritesinden yoksun olan çatışmalı bir uluslararası sistemdeki güç ve servet (Levy, 1998: 146).

Ancak ilerleyen yıllarda Wolfers (1952: 481-502) tamamen farklı bir güvenlik fikri geliştirmiştir. Wolfers, devletlerin güvenliğe verdiği değer ve gerçeğin çok farklı olduğunu savunmuştur (Baldwin, 1997: 5-26).

Aslında, Wolfers (1952: 481-502) bazı devletlerin statükodan memnun kalmayacaklarını, yeni değerlerin elde edilmesine zaten sahip oldukları değerleri güvenceye almaktan daha fazla ilgileneceklerini iddia etmiştir. Wolfers, devletlerin “edinilmiş değerleri” ve karşılaşılabilecekleri tehlike derecesini farklı algılamaya meyilli olduğuna inanmıştır. Klasik bir gerçekçi olan Wolfers, geleneksel düşünürler tarafından savunulduğu gibi güvenliğin mutlak bir değer olduğu fikrini tartışmaktadır (Demiray ve İşcan, 2008: 141-170).

Negatif bir değer olarak güvenlik subjektif olabileceği gibi aynı zamanda bir sosyal bilim kavramı olarak da anlam bakımından belirsiz ve esnektir (Brauch 2011: 61-106). Wolfers'in sözleriyle (1952: 484-485), saflık, nesnel bir anlamda, edinilen değerlere yönelik tehditlerin yokluğunu, öznel anlamda ise bu tür değerlere saldırılacak korkunun yokluğunu ölçer.

Subjektif anlamda saldırı güvenliği korkusu, bir ulusun göreceli güç konumu ile orantılı değildir. Sonuçta güvenlik, güvensizliğin kötülüğünün yokluğundan başka bir şey değildir, tabiri caizse olumsuz bir değerdir. Bu sözlerle Wolfers güvenliğin nesnel ve öznel boyutları arasında bir ayrım ortaya koymuştur. Odak noktası “tehdit”tir. “Tehditler sadece ampirik bir gerçeklikten değil, aynı zamanda psikolojik bir yapıdan da kaynaklanabilir. Bu yenilikçi fikir, erken bir “sosyal yapılandırmacı” güvenlik anlayışı olarak düşünülebilir. Wolfers ayrıca, güvenliğin veya ulusal güvenliğin, kural olmadan kullanıldığında tehlikeli bir şekilde belirsiz bir kavram olabileceğini de ileri sürmektedir (Demiray ve İşcan, 2008: 141-170).

Güvenliğin “tehditlerin yokluğu” olarak nitelendirilmesi, güvenlik kavramının özünü ya da merkezi fikrini kapsamaktadır. Bu bağlamda, Williams (2013: 1) “değerli değerlere yönelik tehditlerin hafifletilmesini” içeren bir güvenlik tanımı ile çalışmaktadır. Bununla birlikte, Wolfers'in tanımını analiz ederken, Baldwin (1997: 26) “tehditlerin yokluğu” ifadesinde bir dereceye kadar belirsizlik olabileceğini ve Wolfers'in güvenlik kavramını “edinilen hasarın düşük olasılığı” olarak yeniden ifade etmek gerektiğini belirtmiştir.

Bunu yaparken, Baldwin, bu reformun avantajının aşağıdaki gibi gösterilebileceğini savunmuştur; Askeri saldırı tehditlerine yanıt olarak devletler

caydırma politikaları geliştirirler. Bu tür politikalar, saldırının gerçekleşme olasılığını azaltarak güvenlik sağlamayı amaçlamaktadır. Deprem “tehdidine” yanıt olarak, devletler bina yapım kanunları benimser. Bu deprem olasılığını etkilemez, ancak kazanılan değerlere zarar verme olasılığını azaltır. Böylece, gözden geçirilmiş ifadeler “tehditlerin” varlığına ya da yokluğuna değil, edinilen değerlerin korunmasına odaklanmaktadır (Booth, 2003: 51-70).

Wolfers'ın ifade biçimindeki bu tür bir reformun, güvenliğin genel anlamını genişletmesi amaçlanmıştır, çünkü geleneksel askeri odaklı güvenlik kavramları, Richard Ullman (1983: 129-153) tarafından paylaşılan bir görüş olan gerçekliği tanımlamak için çok dar kabul edilmiştir. Baldwin (1997: 26) bu reform ve belirsizlikten kaçınmak için, güvenliğin iki özellik açısından tanımlanabileceğini savunmaktadır.

Kim için güvenlik? Bu, referans nesnenin kim olduğu veya kimin kendini güvende hissetmesi gerektiği anlamına gelir. Birey olur mu, eğer öyleyse, bir kısmı, çoğu mu yoksa tamamı mı? Yoksa devlet mi, uluslararası sistem mi? Hangi değerler için güvenlik? Güvenlik mutlak bir değer olmadığından, örneğin ekonomik refah, özgürlük, toprak bütünlüğü ve çevreyi koruma gibi diğer anahtar değerlerle dengelenmesi gerekir. Ancak Baldwin, güvenlik kavramında olmalarına rağmen önemli olan bu spesifikasyonların, takibi için daha kesin bir rehberlik sağlamak için yeterli olmadığını kabul eder. Bu nedenle, “ne tehditleri” “ne kadar güvenlik”, “ne anlama gelir”, “ne pahasına” ve “hangi zaman diliminde” gibi daha fazla spesifikasyona ihtiyaç duyulmaktadır (Booth, 2003: 51-70).

1.7.2. Liberal Yaklaşımlar

Liberalist gelenek aydınlanmaya kadar uzansa da (Morgan, 2013), Realizm'in uluslararası ilişkiler teorisi ve güvenlik çalışmalarındaki hegemonyasına bir tepki olarak geliştiği söylenebilir. Liberalistler, devletlerin anarşik bir ortamda faaliyet gösterdikleri ve kendi çıkarlarına uygun davrandıkları varsayımını kabul ederler, ancak uluslararası politikanın doğası gereği çatışmalara maruz kalmış ve şiddetli olması gerekmediğine inanmaktadırlar (Keohane, 1989: 58).

Devletler, küresel sorunlarla başa çıkmak için karşılıklı işbirliğine güvenebilirler. Liberalistler, ulus devletleri uluslararası sistemdeki en önemli aktörler olarak tanımlarlar, ancak hükûmetler arası örgütler (IGO'lar), sivil toplum örgütleri (STK'lar), ulusötesi şirketler, çıkar grupları ve diğerleri gibi diğer aktörlere büyük önem verirler. Devletin davranışı, uluslararası sistem tarafından değil, öncelikle yerli aktörlerin gücü, tercihleri, kararları ve devletin iç politik sisteminin doğası tarafından belirlenir.

Bu bağlamda dış politika, dışarıya yansıtılan iç tercihlerdir. Jack Levy (1998: 145), Liberalizmin bazı temel fikirlerini şöyle özetlemektedir: Anarşik ve çatışmalı bir dünyada güç ve güvenlik mücadelesine gerçekçi odaklanmanın aksine, liberal gelenek daha iyi huylu bir uluslararası toplumu öngörür. Devletler, ortak çıkarların yanı sıra çatışan çıkarlara da sahiptir, ekonomik refahı en üst düzeye çıkarmanın yanı sıra güvenlik sağlamayı amaçlar ve çatışmayı düzenlemeye ve işbirliğini geliştirmeye yardımcı olan uluslararası kurumlar oluştururlar.

Liberal politik düşünce geliştikçe, geleneksel ulusal güvenlik kavramı çerçevesinde askeri olmayan unsurları da içermektedir. Devletler hâlâ ana başvuru nesnesidir, ancak diğer boyutlar ve küreler dikkate alınmaya başlanmıştır. En önemlisi, bireyler ilgi odağı olmuştur. Paul Williams'a göre (2013: 4), Gerçekçilik, uluslararası sistemdeki devlet davranışları için bir açıklama isterken, liberalizm devleti bir analiz birimi olarak görür ve yerli aktörlerin gücü ve tercihlerine ve siyasi sistemlerinin doğasına önem verir.

Davranış, liberalistler için iç koşulların bir ürünü olduğundan, devletler birbirine benzemez ve bu uluslararası ilişkilerin insanların yaptığı seçimler tarafından belirlendiği anlamına gelir; dünya gerçekçi bir şekilde işleyebilir, ancak bu olmak zorunda değildir. Williams, politika yapıcılarının devletlerin ortak, paylaşılan değerlerine sahip olabileceğini kabul ettiğini ima eder. Böylece, daha güvenli bir ortam yaratacak güven artırıcı tedbirleri kademeli olarak uygulayarak, kendilerine karşılıklı yarar sağlayacak anlaşmalar yürütebilirler.

Dolayısıyla, iş birliğinin zor olabileceğini kabul etse de, liberalizm, kalıcı güvenliğin somut bir olasılık olduğunu sürdürerek, özünde daha iyimser bir yaklaşım

olma eğilimindedir. Aynı düşünce doğrultusunda, Richard Ullman (2011: 11), güvenliği yalnızca askeri terimlerle tanımlama risklerine karşı uyarıda bulunur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, güvenlik hakkında yeni bir düşüncenin ortaya çıkmasına neden olmuş, güvenlik kavramı, tamamen askeri bir karaktere sahip olmayan tehditleri de içerecek şekilde genişletilmiştir. Soğuk Savaş sonrası erken dönemde Buzan, gelişen güvenlik gündemine kategoriler sunarak güvenlik konusundaki tartışmalara önemli bir katkıda bulunmuştur.

Aslında Buzan'ın çalışması, Temel Güvenlik Çalışmaları yaklaşımının geliştirilmesinde kritik bir öneme sahip ilkeleri ortaya koymaktadır. Tehdit ve kırılganlık kavramı, devletin farklı bileşenleri farklı tehdit türlerine karşı savunmasız olduğu için Buzan'ın fikirlerinin merkezinde yer almaktadır (Brauch, 2011: 61-106). Bu tehditler, sırayla, analistin devletin potansiyel zayıflıklarını anlamasını gerektirecektir. Güvenliği bütünsel olarak düşünmemiz gerektiği fikrine dayanarak Buzan, güvenliğin beş birbirine bağlı boyut içermesi gerektiğini öne sürmüştür: askeri, politik, ekonomik, çevresel ve toplumsal güvenlik. Ona göre, bu boyutların her biri, farklı güvenlik referans nesnelerini açıklamak/analiz etmek için kullanılabilir.

Ullman (1983: 129-153), daha öznel bir güvenlik fikri sunmaktadır. Ona göre, güvenlik her ne pahasına olursa olsun izlenecek bir hedef değil, olası tehditleri ve güvenlik açıklarını azaltmak için alınan önlemlerin bir sonucudur (Ullman, 1983: 129-153). Bu bağlamda güvenlik, orijinal Latince versiyonu, “huzur ve bakım özgürlüğüne atıfta bulunan” securitas ile aynı anlama gelir (Liotta ve Owen, 2006). Güvenlik o zaman bir koşuldur ve mutlak bir değer olmadığından, güvenlik algısı onu özgürlük gibi diğer değerlerle nasıl dengelediğimize bağlıdır. Sonuç olarak, güvenlik ancak onu tehdit eden tehditler tarafından tanımlanabilir ve değerlendirilebilir (Çelik ve Usta, 2010: 121-135).

Bu noktada, Ullman (1961: 13), ulusal güvenliğe yönelik tehdidin alternatif bir tanımını sunarak, bunun bir devletin sakinlerinin yaşam kalitesini düşürmek için büyük ölçüde ve nispeten kısa bir süre boyunca tehdit eden bir eylem veya olaylar dizisi olarak tanımlar. Ullman, devlet düzeyinde ölçmenin kolay olmadığını kabul

etmesine rağmen, güvenlik ve güvenlik açığı arasında olumsuz bir ilişki olduğunu öne sürmektedir. Güvenlik açığı azaldıkça güvenlik artar veya tam tersi olur.

Aynı yerdeki farklı insanlar riskleri farklı değerlendirebildiğinden ve farklı şekillerde kesintiye uğrayan bir olayla tehdit altında hissedilebileceğinden, bilinmesi gereken, belirli bir topluluğun güvenliğini korumak için hangi kaynakları tahsis edeceğidir veya başka bir deyişle, bu belirli toplumu feda eden değerlerini korumak için yapmaya istekli olacaktır (Çelik ve Usta, 2010: 121-135).

Bu bir algı ve ödünleşim meselesidir. Bu bağlamda, Ullman (1973: 23), özgürlük ve güvenlik arasındaki dengenin büyük önem taşıdığını savunmaktadır, çünkü “bireyler ve gruplar tıpkı devleti diğer devletlerin zararlarına karşı korumak için devlete karşı güvenlik ararlar”. Ullman'ın görüşüne göre, insan hakları ve devlet güvenliği bu nedenle yakından bağlantılıdır. Bu anlamda Baldwin (1997: 18), güvenliğin, diğer herhangi bir değer gibi, azalan fayda yasasına tabi olduğunu iddia etmektedir, çünkü “ne kadar çok güvenlik olursa, güvenlik artışına o kadar az değer verilecektir” .

Baldwin'e (1997: 19) göre, Ullman tarafından sunulanlara çok benzeyen bir görüşte, güvenliğin göreceli önemi sadece marjinal değer yaklaşımı ile değerlendirilebilir, bu da güvenliğin diğerine karşı ne kadar alınıp satılabileceğini sormak anlamına gelir. Bunlar, politika kaynaklarını harekete geçirmek için önemli değerlerdir.

1.7.3. Yapılandırıcı Güvenlik Yaklaşımı

Kritik Güvenlik Çalışmaları Okulundan türetilen Sosyal Yapılandırmacı yaklaşım devletlerin neden bu şekilde davrandıklarına dair üçüncü bir açıklama olarak değerlendirilebilecek ölçüde sistematik olarak genişlemiştir. Eriksson ve Giacomello'ya (2006) göre, Konstrüktivizm için atılım “kısmen hem gerçekçilik hem de için ortak olan meta-teorik rasyonalizme saldırmaktan ve kısmen bu teoriler tarafından önemsenmeyen bu süreçlerin ve faktörlerin somut yorumlarını sağlamaktan” gelmektedir (Brauch 2011: 61-106).

Uluslararası ilişkilerde yapılandırma kuralı olarak kabul edilen Konstruktivizm, genel anlamıyla rasyonalistlere yakın görüşlere sahiptir. Bu bağlamda rasyonalistlere göre uluslararası sistem doğal bir süreçtir ve bu süreçte aktörlerin yani devletlerin aldıkları kararlar, inançları, karakterleri ve geçmişteki tarihsel yaşanmışlıkları ile örtüşmektedir (Fearson ve Wendt, 2002: 54). Kısaca Konstruktivizm sistemdeki karar vericilerin davranışlarını, ilişkilerini ve sabit normları ele almaktadır (Adler, 1997: 322). Konstruktivizmin bir teori olarak kullanılması Nicholas Onuf'un "With World of Our Making" adlı eseriyle gerçekleşmiştir. Buna göre, sistem yeniden inşa edilmelidir ve ilişkisiz kabul edilen tüm insan davranışları ve sosyal olanaklar araştırmalara dâhil edilerek değerlendirilmelidir (Ted Hopf, 1998: 190).

Sosyal Yapılandırmacılık, aynı zamanda güvenliği doğal olarak öznel bir değer veya daha spesifik olarak özneler arası bir değer olarak görür. Güvenliği değerlendirirken, maddi faktörlere değil, düşünsel faktörlere dikkat eder. O halde Yapılandırmacı bir bakış açısıyla, güvenliğin ancak "güvenlik tehditleri, zorlukları, kırılganlıkları ve riskleri algılandığında ve üstesinden geldiğinde" başarılı olması beklenir (Brauch, 2011: 61-106).

Sonuç olarak, güvenlik tehditleri, riskleri ve tehlikelerinin algılanması, analistin inançlarına, kültürüne, geleneklerine, çıkarlarına ve dünya görüşlerine bağlı olacaktır. Güvenliğin anlamı sosyal olarak inşa edilecektir. Christine Agius'a (2013: 88) göre, Yapısalcılığın ikinci ontolojik iddiası kimliklerin önemli olduğudur. Oldukça basit bir şekilde, aktörler kimlik olmadan hareket edemezler. Bu nedenle Alexander Wendt'in ifade ettiği gibi kimlik, yapılandırmacılar için önemlidir: "Bir arkadaşın elindeki bir silah, bir düşmanın elindekinden farklı bir şeydir ve düşmanlık maddi değil, sosyal bir ilişkidir". Realist bakış açısına yakın söylemleri olan Wendt'e göre Konstruktivizm, Realizmin "davranışsalcılık" teorisinden beslenir. Bu nedenle onun bakış açısıyla Konstruktivizmin temelinde Realizm yatar. "Kavram kimlik tanımlaması etrafında şekillenir, kimlik tanımlaması çıkarların tanımlamasından daha kolaydır. Ulusal inançlar, ulusal çıkarlar ve çevre etkileşimi iç içedir. Bu etkileşimle sosyal gerçeklik ortaya çıkmıştır" (Maja Zehfuss, 2002: 12) Wendt'e göre, sistemde var olan materyalist teoriler, mevcut sistemi açıklamakta yeterli olmamaktadır.

Çünkü mevcut uluslararası sistem etnik, dinî ve kültürel çatışmalardan beslenir, davranışlar ve bunlardan kaynaklı çatışmalar Konstrüktivizmin temelini oluşturmaktadır (Wendt, Social Theory..., 1999: 4).

Paul Williams (2012), aynı zamanda anlamlı bir örnek olarak düşünülebilecek şeyleri de sunmaktadır: ABD'li karar vericiler İran'ın nükleer silahlara sahip olmanın ciddi bir güvensizlik kaynağı olacağını düşünürken, Hindistan veya İsrail konusunda tam tersini düşünmektedirler. Sonuç olarak, gerçek veya istikrarlı güvenlik, başkaları üzerinde güç kullanma yeteneğinden gelmez. Aksine, başkalarından mahrum kalmadan güvenliği sağlamak için işbirliği yapmaktan gelir.

Yapılandırımcı görüş, geçmişten gelen uluslararası ilişkilerin az çalışılmış yönlerine olan ilgisi, önerilen araştırmanın yeniliği ve özgünlüğü, geleneksel paradigma eleştirisi ve bunlarda bazı uzlaşmalar bulma arzusu nedeniyle desteklenmiştir. Yapılandırımcılar, uluslararası ilişkiler teorisini normlar, kültür ve kimlik gibi sosyolojik kavramlarla birlikte sentezleme girişimindedir, çünkü onlar (yapılandırımcılar) bu bağlamda politik eylemlerin anlamsız olduğunu düşünürler.

Yapılandırımcılar odaklanmanın sadece yapılara değil aynı zamanda süreçlere de olması gerektiğine inanırlar. Yapılar hakkında konuşurken, sosyal yönlerin insan toplumu için önemini vurgulamaktadırlar, çünkü politik aktörlerin davranışlarını belirlemede önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu nedenle, devletin ana görevi güvenlik meselesiyle sınırlı değildir, çünkü devletlerin uzun vadede ortak çıkarları olabileceğini iddia ederler, bu devletin uluslararası sistemdeki konumunu aktif olarak etkiler.

Barry Buzan, güvenlik kavramını güvensizlik unsurları arasında belirterek farklı bir boyut içerisinde ele almıştır. Buzan'a (1996: 45-63) göre, güvenlik oldukça çelişkili bir kavramdır. Buna göre; Devletlerin birincil hedefi tehditlerin hangi koşullar altında ortaya çıktığını ve bunların etkilerinin ne olduğunu bulmakla ilgili olmalıdır. İki kutuplu dünya düzeninin parçalandığı ve dünyanın küreselleşme tarafından yutulduğu bir durumda, uluslararası sistemde gerçekleşen süreçleri yönetmek zorlaşmış, dolayısıyla istikrarsızlık artmıştır (Cho, 2009: 76-100). Bu

durum ulusal güvenliğin uluslararası güvenlikle yakından ilişkili olmasına yol açmaktadır.

Uluslararası sistemde Konstrüktivistler normatif değerleri önemserler. Olayların meydana gelişlerini normlar ve kimlikler üzerinden incelerler (Hurd, 2008: 306). Aktörler ve yapılar arasındaki ilişkilerin neden ve sonuçları incelenirken kimlik ve normları temel alırlar. “Yapılandırmacılar, aktörlerin kimliklerini ve içerisinde hareket ettikleri normatif düzeni tanımlayan söylem ve uygulamalara odaklanırlar” (Katzenstein, Keohane ve diğerleri, 1998: 681-682).

Küreselleşme süreci, uluslararası sistemin bileşenleri ve yapıları ile aktörleri arasındaki ilişkileri kuran ve güçlendiren bir süreç olarak nitelendirilebilir. Küreselleşme sürecinin etkisi altında hızlandırılmış entegrasyonun bir sonucu olarak, ülkeler ve bölgeler arasında sosyo-ekonomik kalkınmada bir boşluk ortaya çıkmaktadır, çünkü istisnasız tüm devletler ulus ötesi entegrasyon sürecine dahil olmaktadır (Cho, 2009: 76-100).

Bu dengesizlik, yasadışı ve zorunlu göç, terörizm, çatışmalar gibi yeni güvenlik sorunları ve tehditlere neden olmaktadır. Bu tür tehditler, küreselleşme koşulları altında, daha az gelişmiş ülkelerin genellikle sürece ayak uyduramamalarına ve ülkelerin daha da düşük bir seviyeye inmelerine neden olmaktadır. Bunun sonucunda çevreden merkeze ve hatta ötesine toplu göçlere yol açar. Modern uluslararası ilişkilerdeki bu tür değişiklikler yapısaldir ve insanlığın yeni bir gelişme aşamasına girmesi hakkında konuşmaya izin verir. Bu süreç aslında devlet için çok önemli olan bazı yönleri evrenselleştirmektedir (Alonso, 2017: 3-22).

Küreselleşmiş bir dünyada birçok süreç yalıtılmış ve yerel olmaktan çıkar, küresel bir karakter kazanmaya başlarlar. Örneğin, egemenlik aşınır, kimlik, ekonomi, kültür, devletlerin iç ve dış politikaları bütünleşir. Devlet faaliyet alanlarının ulusal güvenlik alanında birleştirilmesi, özellikle, diğer devletlerarasında bir güç olarak dikkate alındığını iddia eden herhangi bir ülkenin, sağladığı politikadan sorumlu olması gerektiği anlamına gelir, bu nedenle yurtiçinde ve yurtdışında yürütülen politikaları ayırt etmek uygun olacaktır (Jervis, 1978: 167-214).

1.7.4. Geleneksel Güvenlik Anlayışı

Soğuk Savaş dönemi sonuna kadar hâkimiyetini sürdüren geleneksel güvenlik anlayışı realist yaklaşımlardan beslenmiştir. Güvenlik çalışmaları, realizmin varsayımlarından hareket eden, devlet merkezli ve askerî/stratejik sorunlara odaklanmış bir araştırma gündemine sahip olmuştur. Bu bağlamda “güvenlik”, devletlerin çıkar ve amaçlarına göre tanımlanmıştır. Bir devletin en önemli ulusal çıkarı ve dış politika amacı varlığını sürdürmek yani güvenliğini sağlamaktır. Bunun yolu da daha fazla güç elde etmektir (Kurki, 2006: 189-216).

Geleneksel realist düşünürler yeni bir güvenlik kuramı ortaya atmamış, dolaylı yoldan uluslararası politikayı etkileyen savlar geliştirerek özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında literatürün egemen teorisi konumuna gelmişlerdir. Realistler güvenliği, güvensizlik hali ile açıklamıştır. Güvende olmama halinde geliştirilen yaklaşımlara dayalı olarak açıklanan realizmin güvenlik anlayışının merkezinde insan doğasının kötü olduğu ve uluslararası sistemin anarşik olduğu metaforu yatmaktadır (Hobbes, 1985: 183-188). Realistler, Hobbes’un uluslararası sistemi anarşik olarak kabul eden teorisinden hareketle sistemdeki temel aktör ulus devletlerdir ve teori ulus devletler arasındaki güç ve çıkar mücadelesini ele alır.

Geleneksel realizm, insan doğasının siyasal düzeye de yansması nedeniyle devlet adamlarının dış politikayı yönetirken ahlak ilkelerine veya hukuki zorunluluklara değil çıkar ve güç değerlendirmelerine göre hareket ettiğini savunur. Dolayısıyla devletler güvensiz bir ortamda hareket etmektedirler ve yegâne çıkarları ulusal güvenlikleridir (Krause ve Williams, 2002:174). Ulusal güvenlik stratejilerinde realistlerin sadece ulus devlet güvenliğine odaklandıkları söylenebilir. Bu bağlamda temel alınan devletin güvenliğinin sağlanmasıdır. Devletin güvenliği beraberinde vatandaşlarında güvenliğini sağlayacaktır.

Yapısal realizm ise, insan doğasından değil uluslararası sistemin yapısından yola çıkar fakat aynı değerlendirmeyi yapar. Kenneth Waltz,’a göre, anarşi ortamında güvenlik en yüksek hedeftir. Devletler yalnızca varlıklarını sürdürmeyi garanti ettikleri takdirde refah, ekonomik kazanç ve güç gibi diğer hedeflerin peşinden güvenle gidebilirler. Yapısal realizme göre, uluslararası sistemdeki anarşik yapı

ancak güç dengesinin sağlanması ile mümkün olabilir. Realistlere göre ise, ister insan doğasından isterse sistemin yapısından kaynaklansın, uluslararası ortamdaki anarşinin ve güvensizlik giderilemez (Krahmann, 2003: 5-26). Diğer taraftan Waltz'a göre, uluslararası sistemin anarşik ve güvensiz ortamı nedeniyle devletlerin birbirleri ile uzun süreli iş birliği yoluna gitmeleri ve ittifaklar oluşturmaları zordur. (Waltz ve Quester, 1982: 46).

Bu durumda devletlerin yüzde yüz güvenli bir dünya arayışı anlamsızdır. Devlet adamları güvenli, adil ve barışçı bir dünya yerine daha az tehlikeli bir dünya arayışındadırlar. Her devlet kendi çıkarı doğrultusunda hareket ettiğine göre devletlerarası kalıcı işbirliği de mümkün değildir. Uluslararası politika alanında işbirliği geçici, rekabet kalıcıdır. Başka bir ifade ile kendine-yardım ilkesi anarşik ortamın kaçınılmaz ilkesidir (Gözen, 2014: 23).

Görüldüğü üzere, realizm, devlet merkezli bir yaklaşım olarak uluslararası güvensizliğin asla giderilemeyeceğini, bu nedenle devletlerin işbirliği değil kendine-yardım ilkesini benimseyeceklerini savunur. Kısacası devletler benzer şekilde hareket eden homojen birimlerdir. Bu nedenle realizm, alternatif güvenlik politikalarının araştırılması için elverişli değildir. Realist yaklaşımla ilgili bir diğer sorun bu kadar büyük önem verdiği güvenlik kavramını tanımlama konusundaki eksikliğidir (Gözen, 2014: 24). Güvensizliğe ve güvensiz siyasal ortama odaklanan realistler, devlete bağımlı güvenlik savını öne sürerler. Devlet odaklı gelişen güvenlik söyleminde, realistlere göre güvenliğin sağlanması ancak askeri güç ve strateji ile mümkündür. Burada ulusal güvenliğin temel parametresi olan askeri ve stratejik konular birincil politika (high politics) alanı, ekonomik, sosyal ve kültürel konular ise ikincil politika (low politics) alanı olarak kabul edilmektedir.

Realizme göre, devletlerin kendilerine özgü kapasiteleri ve bu oranda güçleri olmasına rağmen, gerçek kapasite askeri güç ile özdeşleştirilmiştir. Buna göre, devletler istedikleri güce kavuşabilmek için askeri kapasitelerini arttırmalı ve bu doğrultuda ulusal güvenliklerini koruma yoluna gitmelidirler (Mustafa Aydın, 2004: 39). Diğer taraftan Arnold Wolfers'a göre güvenlik "kazanılmış değerlere yönelik tehditlerin olmamasıdır. Wolfers, güvenlik çalışmalarındaki kavramsal eksikliği

doldurma çabasının yanı sıra realizmin tersine alternatif güvenlik politikalarının tanımlanmasını sağlayacak kavramsal araçları da sunmuştur.

Wolfers, devletlerin ne kadar güvende olduklarının nesnel olarak ölçülemeyeceğinden hareketle güvenlik algılamalarının özneliği üzerinde durmuş, ulusal çıkarların zamana ve koşullara göre değişebileceğini ve her devletin farklı kazanılmış değerlerin korunmasına önem verebileceğini dile getirmiş, böylece devletlerin farklı güvenlik algılarına ve politikalarına sahip olabileceklerini göstermiştir.

Doğrudan bir güvenlik kuramı oluşturan Stephen M. Walt, “The Renaissance of Security Studies” isimli makalesinde İkinci Dünya Savaşı ile güvenlik çalışmalarının olgunlaştığını ve 1970’lerden sonara teorisinin kavramsallaştığını belirtmektedir (Walt, 1991: 216-217). Yapısalcı realizmin güvenlik ikilemi (security dilemma) modeline göre, bir devletin kendi güvenliğini sağlamak amacıyla silahlanması veya bu doğrultuda geliştirdiği politikalar, başka bir devletin güvenliğini tehdit edebilir (Arı, 2004: 213-214). Bu modele verilebilecek en güzel örnek Soğuk Savaş döneminde yaşanan nükleer ve konvansiyonel silahlanma yarışıdır. Diğer bir ifade ile ilk kez John Herz’in kavramsallaştırdığı güvenlik ikilemi, devletlerin güvenliklerini sağlamak hedefiyle askeri yeteneklerini artırmaları ve/fakat bu durumun diğer devletlerin güvenliklerini azaltması sonucu ortaya çıkması durumudur (Gözen, 2014: 23).

Bir devletin askerî yeteneklerini artırması rakip devlet tarafından saldırgan bir eylem olarak yorumlandığı takdirde karşılıklı güvensizlik doğacak ve istenilenin tam tersi bir sonuç oluşacaktır. Sonuç olarak bir devletin güvenliği bir diğerinin güvensizliği anlamına gelecek ve yüzde yüz güvenlik hiçbir zaman sağlanamayacaktır. Bir savaş ihtimali her zaman vardır fakat zaten asıl olan savaş tehlikesinin olmaması değil savaşın kendisinin olmaması yani istikrardır. Devletlerin, “kendine yardım” ilkesine göre güvenliklerini sağlama yoluna gitmeleri “güvenlik ikilemine” yol açmaktadır.

Bir politika olarak güç dengesinin evrensel bir politika olamayacağını, çünkü devletlerin mükemmelliğe ve daha güçlü devletlere itaat etme eğiliminde olduklarına

dikkat çekmiştir. Bu karar sadece iktidar gibi faktörlerden değil, aynı zamanda düşman devletin potansiyelinden, dış politikadaki niyetlerinden ve coğrafi konumundan da etkilenmektedir. Bahsedilen faktörlerin değeri göz önüne alındığında Walt, güçler dengesi teorisine “tehdit dengesi” adı verilen bir alternatif geliştirmiştir. Bu yaklaşımda, devlete yönelik dış tehdidi telafi edebilecek ittifaklara önemli rol verilmektedir (Gaddis, 2005: 75).

Buna göre, bir dengeleme yaklaşımının devletin daha güçlü rakibine karşı daha zayıf bir devletle birleştiğini temsil ettiği iki olası senaryo vardır, ilk olarak herhangi bir tehlike durumunda zayıf bir devletin daha güçlü olan devletle birlikte hareket etmesidir (Walt, 1987: 67). Diğer taraftan zayıf bir devletin mevcut istikrarsızlık veya güvensizlik ortamından en az zararı alması amacıyla güçlü olan devlete katılmayı tercih etmesidir. Dengeleme yaklaşımı, siyasal arenada daha istikrarlı bir uluslararası ortamın oluşmasını sağlayan ve daha sık rastlanan bir durumdur.

Kuşkusuz, devletlerin çoğunlukla askeri tehdide yoğunlaşması, diğer önemli meseleleri atlmasına yol açacaktır. Bu, uluslararası ilişkilerde militarizasyonuna yol açabilir ve uluslararası güvenliği azaltır. Yapısal realizmde, kutupluluğun uluslararası ilişkiler sistemindeki etkilerine, yani bipolarite ve çok kutupluluk fikrine ve dünya sisteminin polaritesinin diğer kombinasyonlarına öncelik verilir (Gaddis, 2005: 75).

1.8. Ulusal Güvenlik Kaygıları Çerçevesinde Güvenlik Doktrinleri ve Stratejileri

Ulusal güvenlik doktrinleri ve stratejileri, devletlerin güvenlik algılarını, birincil çıkarlarını, önceliklerini, konumlarını, hedeflerini ve bunlara ulaşma yollarını yansıtan sınıflandırılmamış metinlerdir. Jervis'e göre, bir doktrinin dört unsuru vardır; devletin dış politikasının belirlenmesinde iç rejimin önemine güçlü bir inanç; uluslararası siyaseti dönüştürmenin meşruiyetine ve uygunluğuna haklı bir inanç; daha kısa veya daha uzun aralıklarda kaçınılması gereken olası tehditlerin açıklanması ve son olarak gerekli görüldüğünde harekete geçme isteğidir (Jervis, 1978: 167-214).

Kısacası, dış dünyaya devletin yerleşik statükoya bağlı kalacağı tek taraflı koşullarla ilgili beyanlardır. Ayrıca, devletin dış politika stratejilerini nasıl rasyonelleştirme, meşrulaştırma veya meşrulaştırma eğiliminde olduğu, yerleşik uluslararası düzendeki yerini nasıl koruduğu veya hangi yönlerden değişiklik talep ettiği konusunda yabancılara açık ipuçları sunmaktadır (Jervis, 1978: 167-214).

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ULUSLARARASI ORTAM VE TÜRK DIŞ GÜVENLİK POLİTİKASI

2.1. Uluslararası Yapı

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından 19 Ekim 1939'daki Türkiye-İngiltere-Fransa ittifak antlaşmasına kadar Türkiye, uluslararası statüsünü “güçlü dostlar”a ihtiyaç duyan bir ülke olarak yenilemiştir. Güçlü dostların gerekliliği nedeniyle, Lozan Antlaşması’nı imzaladıktan sonra Türkiye, Sovyet Rusya'sına karşı samimi bir dış güvenlik politikası izlemiştir. 1930'lu yılların sonuna yaklaşırken, Türkiye'nin tehdit algısı değişmiş, Sovyet Rusya dışında farklı dostluk ilişkileri kurma yoluna gidilmiştir (Sait, 2008: 42).

İki dünya savaşı arası dönemde güç dengesine dayalı bir politika izleyen Türkiye, İtalya ve Almanya arasında yaşanan sorunlarda uzak durmayı tercih ederken, İngiltere ve Fransa arasındaki sorunlarda arabulucu rolünü üstelenmiştir. 1930'lu yıllarda dış ve güvenlik politikasında Lozan Antlaşması'ndan kalan ve çözüme ulaşmayan konular üzerine yoğunlaşan Türkiye, bu yıllarda güvenlik politikasını İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmak ve buna Sovyetleri de dâhil etmek üzerine geliştirmiştir (Oran, 2006: 254). Bu doğrultuda Türkiye 1926 yılında İngiltere ile olan Musul sorununu, 1928 yılında Fransa ile Osmanlı'dan kalan borçlar sorununu, 1930 yılında ise Yunanistan'la olan mübadele meselesini çözüme kavuşturmuştur (Armaoğlu, 1958: 140).

Bu gelişmelerden anlaşılmalıdır ki Türkiye'nin 1932 yılına kadar geçen sürede geliştirdiği güvenlik politikası Milli Mücadele ve Lozan etrafında şekillenmiştir. Denge politikası çerçevesinde gelişen dostluk ilişkilerine dayalı olarak Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler devam ederken Avrupa devletleri ile de yakınlaşma çabası içine girilmiştir. 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olan Türkiye, Musul sorununda Milletler Cemiyeti'nin karşıt devletler lehine tutum sergilemesine rağmen üyeliğine devam etmiştir. Bunun nedeni Sovyetler Birliği'ne karşı bu cemiyeti kalkan olarak kullanmayı seçmiş olmasıdır (Barlas, 2017: 99-100).

İkinci Dünya Savaşı'nda savaş dışı kalmayı tercih eden Türkiye, bu tavrı ile geleneksel dış politikası denge politikası olarak kabul edilebilir (Oran, 2006:393). Güvenlik politikası kapsamındaki stratejisi savaş dışı kalmak ve savaştan her iki tarafla da dostluk ilişkilerini geliştirmek olmuştur (Oran, 2006: 475). Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmamayı öngören stratejisi İngiltere tarafından desteklenmiştir. Bunun en büyük nedeni, Türkiye savaşa girer ve Almanya savaşı kazanırsa, Suriye ve Süveyş Alman işgaline uğrama tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir, Körfez'deki petrol kaynakları da Almanya'nın kontrolüne geçebilirdi (Hale, 2003: 80).

2.1.1. İngiltere

Savaşlar arası dönemde Türkiye'nin İngiltere ile ilişkileri birçok alanda devam etmiş ve bunlar çok da olumlu bir düzlemde ilerlememiştir. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı kayıplarından büyük fayda sağlamıştır. İstanbul'un uzun süredir işgali, Yunan ordusunun işgal etme desteği ve azınlıklar hakkındaki iddialar birçok olumsuz ilişkinin yaşanmasına neden olmuştur (Tamkoç, 1976: 228).

Türkiye, Avrupa devletleri ile yakın ilişkiler içinde olmaya istekli davranmıştır. Bu sayede, İtalya'yı Almanya'dan uzaklaştırabileceğini düşünmüş ancak Akdeniz ve Balkan devletleri ile güvenlik anlaşmaları yaparak İtalyanları daha fazla kışkırtmayı da istememektedir. İtalya, Milletler Cemiyeti'nin Habeşistan işgaline karşı yaptırım uygulamasının ardından Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'yi tehdit etmiştir.

Buna karşılık İngiltere, İtalyan saldırganlığı durumunda Türkiye'ye yardım garantisi vermiştir. Ancak teminatlar, Türkiye'nin istediği bir antlaşma yerine diplomatik senet değişimi şeklinde gerçekleşmiştir. Yaptırımların kaldırılmasından sadece bir yıl sonra İngiltere, garantileri tek taraflı olarak iptal etmiştir. Türkiye, Almanya'ya askeri ve ekonomik bağımlılığını azaltmak istediği için İngiltere'den daha fazla ekonomik ve askeri işbirliği istemiştir. Türkiye, İngiliz şirketlerine uygun yatırım imkânları sağlamayı istese de İngiltere ekonomik konularda işbirliği içine girmede isteksiz davranmıştır.

İngiltere Osmanlı döneminde toprak bütünlüğüne saygı göstermiş, ancak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bu politikasını terk ederek önce Kıbrıs'a yerleşmiş, sonrasında 1882 yılında Musul'u işgal etmiştir. Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandırmak adına politikalar uygulamaya başlamıştır. Milli Mücadele yıllarında ise, ülkeyi bölme yönünde bir politika izleyen İngiltere, Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgaline yardım etmiştir. Bu yardım, Yunanistan yenilinceye kadar devam etmiştir, Lozan görüşmelerinde de Yunanistan'dan yana tavır sergilemiştir.

İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı öncesi dış politikasının temeli, Avrupa'daki büyük güçler dengesine dayanmaktadır. Bu sayede Avrupa'da tek bir gücün hâkim olması engellenmiş ve Britanya adalarına gelebilecek herhangi bir saldırısında önüne geçilmiş olacaktı. Bu sebeple İngiltere dengeleyici unsur olarak kalmayı tercih etmiş, Avrupa'da hiçbir ülke ile ittifak kurmamıştır (Gülboy, 2009: 55).

Lozan görüşmeleri sırasındaki en büyük sorun Musul meselesi olmuştur. Tarihte 1916 Sykes-Picot Antlaşması ile Musul Fransa'ya bırakılmış, Fransa ise 1920 yılında Ortadoğu'da İngiltere'nin desteğini almak adına İngiltere'ye verilmiştir (Oran, 2008: 200). Milletler Cemiyeti'ne giden sorun, Türkiye'nin o dönemde Milletler Cemiyeti üyesi olmaması ve İngiltere'nin ise daimi üye olması gibi bazı sebeplerden ötürü, İngiltere lehine sonuçlanmıştır. Türkiye sonuca itiraz etmiş, sorun Lahey Adalet Divanı'na gönderilmiştir. Buradan çıkan karar ise 16 Aralık 1925 tarihinde kabul edilmiştir. Buna göre, bugünkü sınırların güneyi olan topraklar İngiliz mandasındaki Irak'a bırakılmıştır (Oran, 2008: 310). Türkiye, İngiltere'nin kışkırtması ile çıkan Şeyh Sait ayaklanması ile uğraşırken yeni bir çatışmayı kaldıracak güçte olmaması nedeniyle Musul sorununda başarısız olmuştur.

Musul sorununun Türkiye aleyhine sonuçlanmasına karşılık dostane ve diplomatik ilişkiler içinde gelişmeye başlayan İngiltere ve Türkiye ilişkileri, beraberinde diğer batılı devletler de sorunların çözülmesi sürecine girilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Musul'u geri alma girişimleri sırasında ikili ilişkilerde birçok çatışma yaşanmıştır. Ankara hükûmeti Sovyetlere karşı bir tampon olarak görülmesine rağmen, İngilizler Ankara ve Moskova arasındaki sıcak ilişkilerden rahatsız olmuştur. Ancak 1930'larda İngiliz-Türk ilişkileri gelişmeye devam etmiştir. Arap

milliyetçiliği ve Yahudi yerleşimleriyle ilgili sorunlar, Akdeniz'de İtalya ile sürekli rekabet ve Alman etkisinin yükselmesi ile İngilizleri Türkiye ile daha yakın ilişkiler kurmaya itmiştir.

1934 yılında ise, İtalya'nın Akdeniz'deki yayılmacı politikası hem İngiltere'yi hem de Türkiye'yi rahatsız etmiş, her iki ülke arasında yakınlaşma yaşanmıştır. Bu doğrultuda İngiltere, Türkiye'nin geliştirdiği Balkan Paketi'ne dâhil olmuştur. 1935 yılında, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması neticesinde İngiltere Akdeniz'de güçlü olan Türkiye ile Akdeniz Paketi'ni oluşturmuştur (Yılmaz, 2002: 20). 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne İngiltere başta Sovyetlerin herhangi bir savaş esnasında bu yolla Karadeniz'e filo gönderebilme olasılığı nedeniyle karşı çıksa da, İtalyan ve Almanya'ya karşı müttefik kazanmak amacıyla Türkiye'nin boğazlar ile ilgili değişikliklerin yer aldığı Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamıştır (Özçelik, 2010/2: 254).

1938 yılında Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesinden ve Türkiye'deki Alman etkisinden rahatsız olan İngiltere, 27 Mayıs 1938 tarihinde bir kredi anlaşması imzalayarak ilişkilerin daha yakın olmasını hedeflemiştir (Oran, 2008: 273). Savaşın patlak vermesi ile Fransa ve İngiltere ile yapılan antlaşmalarla dostluk ilişkileri sağlam tutulmaya çalışılmıştır.

2.1.2. Fransa

İki savaş arası dönemde Fransa iç siyasi karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Siyasal sistem, bir grup tarafından yönetiliyordu. Monarşistler, cumhuriyetçiler, pasifistler, sosyalistler, komünistler ve faşistlerin her biri önemli bir güce sahipti, dolayısıyla siyasal sistem istikrardan oldukça uzaktı. Siyasal sistem büyük bunalımdaydı. Fransa Ruhr'daki "Pasif Direnişi" bile baskılayamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kendi sınırlı yeteneklerinin farkında olan Fransızların tek umudu ittifak devletlerinin Almanya'nın yükselişini durdurabilmesiydi (Tamkoç, 1976: 230).

İki savaş arası dönemde Fransa ve Türkiye'nin ilişkileri nispeten iyiydi. Fransa'nın Ankara hükûmetini tanıyan ilk ülke olması Türk siyasetinde sempatî

yaratmıştır. Buna rağmen, Birinci Dünya Savaşı ve Lozan Konferansı'nda İngiltere'ye destek vermiş olsa da ilişkiler önemsenmiştir. Fransa ve Türkiye arasındaki sorunları şu şekilde sıralayabiliriz; eski imtiyazlar meselesi, kapitülasyonlar, Osmanlı'dan kalan borçlar sorunu, Türkiye'deki Fransız sermayesi, Hatay sorunu ve Musul meselesidir (Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal, Cilt III, 1999: 188).

Fransa ve Türkiye arasındaki en önemli sorunlardan olan Osmanlı'dan kalan borçların tahsili konusudur (Yılmaz, 2002: 21). Lozan'da çözülemeyen bu sorun sonucunda borçların, Türkiye ve diğer Osmanlı'dan ayrılan devletlerce bölüşülerek ödenmesine karar verilmiştir. Borçların nasıl paylaşılacağı ise Deyun-u Umumiye tarafından yapılacak, ödemenin şartları belirlenecek ve Paris'te kurulacak bir komisyon vasıtası ile süreç ilerleyecektir. 13 Haziran 1928 tarihinde imzalanan bir antlaşma ile Türkiye borçları ödemeyi kabul etmiş olmasına rağmen 1929 yılındaki Dünya Ekonomik Buhranı ödemelerin gecikmesine neden olmuş, Fransa bu duruma karşı çıkmıştır. 22 Nisan 1933'de yeni düzenlemeler içeren bir antlaşma imzalanmış ve sorun çözülmüştür (Oran, 2008: 279).

Bununla birlikte, 30'ların ortalarında, Suriye ile (Fransız yetkisi altında) sınır çizilmiş ve borç sorunları çözülmüştür. Hatay, iki ülke arasındaki en görünür sorundur. Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Hatay, binlerce yıllık Türk toprağıdır söylemi önemlidir. Bu söyleme göre güvenlik politikası bağlamında toprak bütünlüğünün ve egemenlik haklarının korunması çerçevesinde yeni bir meşruiyet tanımlaması söz konusudur. Lozan'a göre, Türkiye-Suriye sınırı, 1921 yılında Türkiye ve Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması'na göre belirlenmiş olsa da sınırın çizilmesi konusu sırasında gerginlikler yaşanmıştır (Armaoğlu, 1984: 323). 1936 yılında Suriye'deki manda rejiminden vazgeçen Fransa yaptığı bir antlaşma ile Hatay'ın özerk konumuna aykırı şekilde, Hatay'ın Suriye'nin bir parçası olduğunu antlaşmaya eklemiştir. Sorun 1937 yılında Millet Cemiyeti'nde görüşülmüş, Hatay'ın iç işlerinde bağımsız ancak dış işlerinde Suriye'ye bağımlı olması kararı verilmiştir. 6 Eylül 1938 tarihinde Hatay Devleti adını almış olsa da 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye'ye katılmıştır. 1939 yılında çözüme kavuşturulan Hatay sorununda İngiltere, Türkiye ve Fransa arasında arabuluculuk görevini üstlenmiştir.

Bu gelişmeler yaşanırken, Hitlerin iktidar olması ve güçlenmesi Fransa'yı rahatsız etmiş, Türkiye ile yakınlaşma ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle gerçekte onaylamadığı ve daha sonra vazgeçeceği boğazların silahlandırılması ve Balkan Paktı'na destek vermiştir. Sorunların çözülmesi ve yaklaşan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Fransa'nın Türkiye'ye olan ilgisi artmış, iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Sonuç olarak dış politikada kararlı, egemenlik ve toprak bütünlüğünün savunan bir strateji izlenmeye devam edilmiştir.

2.1.3. Sovyetler Birliği

Çarlık Rusya'sına karşı on yedinci yüzyıldan çöküşe kadar olan mücadele, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ilişkilerine damgasını vurmuştur. Her ne kadar Rusya'nın genişlemeci politikası Bolşevik devriminin ortaya çıkmasıyla birlikte bir süreliğine dursa da Rusya'nın politika yapıcıları tarafından Türkiye'nin toprak bütünlüğüne bir tehdit olarak algılanması hiç bitmemiştir.

Osmanlılar ile Rusya arasındaki savaşlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ilişkilerinin ana hatlarını belirlemektedir. Bu aynı zamanda Türk dış politikasının temel kalıplarını da oluşturmuştur. Rusya'nın Rumeli, Balkanlar, Kırım ve Trans Kafkasya'daki genişlemeci politikaları, onu Osmanlı'nın gözünde “baş düşman” yapmıştır. Savaşlardaki Ruslara karşı ciddi yenilgiler dizisi, Osmanlı'nın azalan gücünün gerçekliğiyle tekrar tekrar yüzleşmesini sağlamıştır (Sonyel, 1986: 98).

İlerleyen zamanlarda imparatorluğun sürekli küçülen topraklarını korumak amacıyla Rus ordularıyla savaşmak için askeri faaliyetler düzenlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun işgalinde ve daha sonra yaşananlar, İkinci Dünya Savaşı esnasında da zihinlerde yerini korumuştur. Atatürk ve General Douglas Mac Arthur 1934'te bir toplantı yapmıştır; Atatürk, Avrupa'da 1940'larda patlak verecek büyük bir savaştan endişe duyduğunu ve Almanya'nın Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği dışında bütün Avrupa'yı işgal edeceğini söylemiş, “gerçek kazananın” Sovyetler olacağını da sözlerine eklemiştir (Sonyel, 1986: 98). “Bizler, Rusya'nın yakın komşusu ve ona karşı çok defa savaşan bir ülke olarak buradaki olayların gidişatını yakından takip ediyor ve tüm tehlikeyi görüyoruz. Bolşevikler artık sadece Avrupa'ya değil, tüm Asya'ya karşı en büyük tehdidi

oluşturmaktadır” demiştir. Bu ifade Türk-Sovyet ilişkilerinin nispeten sakin olduğu bir dönemde yapılmıştır. Bu gerçeğe rağmen, Sovyetlerden gelen tehdit hâlâ Kemalist Türkiye'nin en büyük güvenlik kaygılarından biriydi. Rusya'ya karşı herhangi bir düşmanca hareket söz konusu değildi, fakat Türk topraklarını ilhak etmek isteyen Sovyetler Birliği kaygısı her zaman vardır (Sarınay, 2000: 1-16).

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yirmi yıllık dostluk ilişkilerine rağmen, Türk liderlerin Anadolu'daki Rus emelleri ve boğazlar hakkındaki çekinceleri hiç bitmemiştir. İnönü, 1930'da Sovyetler Birliği'ne gitmiştir. Türk dış politikasının Batı İttifakı ile daha yakın ilişkiler kurduğu bir dönemde, İnönü'nün ziyareti, önemliydi. Türkiye'ye döndükten sonra, İnönü, Sovyetlerin Batı'nın yardımıyla Türkiye'nin izolasyonunu planladığına inandığını ve bu nedenle de batı sınırlarının güvensiz olduğuna inandığını belirten bir rapor sunmuştur.

İnönü, Sovyetlerin, Türklerin Doğu'dan Rusya'ya baskı yapmaya karar vermiş gibi görünen eylemlerden kaçındığı sürece Türkiye ile dostane ilişkileri korumak istediklerini de sözlerine eklemiştir. İnönü'nün son yorumu; Ruslar, batı sınırlarını koruyabilene kadar, doğu sınırlarında dostane ilişkiler arayacaklardır. Batılı sınırları güvence altına alındığında, “artık bizimle arkadaş olmayacaklar”dır. Sovyetler, Batılı güçlerin artık tehdit altında olmadıklarını hissettiklerinde, Doğu'da ve muhtemelen Türkiye'ye karşı daha saldırgan hale gelecekti. Bu nedenle İnönü, Sovyetlerin Batıda asla güvende hissetmemeleri gerektiğine inanıyordu (Özçelik, 2010/2: 259-265).

Nisan ve Mayıs 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bir ay önce, İngiliz, Fransız ve Türk diplomatlar arasında ittifak için görüşmeler devam ederken, İnönü, silahlı çatışmalarda Sovyetlerin katılımının gerekliliğini müttefiklerine vurgulamıştır (Küçükvatan, 2011: 73-91). Bakan, Sovyetlerin müdahalesinin, Avrupa'da gerçekleşecek büyük bir savaşta Rusya'yı dünya liderliğine getireceğini de sözlerine eklemiştir. Rusya'nın batı sınırlarında güvensizliği, Türkiye'nin doğu sınırlarında güvenliği anlamına geliyordu (Melek, 1978: 48).

Weisband'a göre, Türk Devleti'nin Rus fobisi, Türkiye'nin Stalin'e verdiği şiddetli tepkinin açıklanmasıydı. İnönü, Stalin'in bu şekilde Türkiye'nin doğusunun ilhakını haklı çıkarmasından korkuyordu (Weisband, 2015: 22).

İkinci Dünya Savaşı ile ilgili haberler Türk devlet adamları tarafından analiz edildi ve savaş kayıplarının veya zaferinin Sovyet Rusya'sının genel gücüne doğrudan veya dolaylı olarak etkisi tartışıldı. Türk devlet adamları, Sovyet Rusya'nın makul bir bahaneye izin vermesi halinde, Türkiye'yi işgal etmek ya da en azından boğazların kontrolünü ele geçirmek için bir saniye bile çekinmeyeceklerine inanıyorlardı (Kürkçüoğlu, 1978: 12)

Türkiye, Sovyet Rusya'sının güçlenmesini önlemeye çalışmıştır. Ankara'daki siyasetçiler savaşı koalisyonu sadece 'Müttefik' ve 'Eksen' olarak algılamıyordu. Onlara göre Sovyetler Birliği büyük düşmandı ve savaşın sonucundan bağımsız olarak kazanan tarafın bir şeyler yapması gerekecekti. Her vesileyle İnönü, Batılı diplomatlara Sovyet yayılmasından duyduğu korkudan söz ediyordu. ABD Büyükelçisi Laurence A. Steinhardt ile yaptığı görüşmede İnönü, savaş sonrası dünyadaki Sovyet nüfuzunu tartışmıştır. Stalingrad'a doğru ilerleyen Almanlara rağmen, İnönü, Sovyetler Birliği Almanya'yı yenerse, Sovyet emperyalizminin Avrupa'yı ve Ortadoğu'yu aşmaya çalışacağını söylemiştir (Akandere, 1998: 18).

Sovyetler Birliği'nin Türkler tarafından tehdit olarak algılandığı geleneksel görüş, savaşlar arası dönemde dış politika kararlarını şekillendirmiştir. Örneğin Deringil, Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile ittifakının, Sovyetlerden ziyade İtalyan tehditlerinden kaynaklandığını savunur. Üstelik Türkler, Sovyetlerle yakın ilişkilerinin bölgedeki faşist saldırganlığın yükselişine karşı Batı ile Sovyetler arasında bir köprü görevi görebileceğini düşünüyorlardı (Deringil, 2004: 74).

Savaşlar, bağımlılık ve güç dengesi siyasetinin çerçevesinde Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkileri en iyi tanımlayan ifade işbirliğidir (Tellal, 2005: 49-70). Sovyetlerin, Türkiye'nin düşmanı olduğu iddiası, 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlıların sürekli olarak Ruslar ile savaştığı ve defalarca yenildiği gerçeği nedeniyledir. Rusya'nın sıcak denizlere yönelik girişimlerini engellemek için Osmanlılar diğer güçlerden ve özellikle İngiltere'den yardım istemişlerdir. Osmanlıların, Birinci Dünya Savaşı'na katılması bile Alman Gemisi Goeben'in Osmanlı bayrağı altında Sivastopol'e saldırmasıyla başlamıştır. Böylece Türklerin düşman algısının Sovyetler olduğu iddiası oldukça güvenilirdir (Tellal, 2005: 49-70).

Bununla birlikte, 1920'ler her iki ülkede de büyük yapısal değişiklere sebep oldu, böylece ilişkilerin doğası da değişti. Yayılma potansiyeli ile Bolşevik Devrimi ve normal durumun bozulması Batı güçlerini rahatsız etti. Özellikle kolektivizm, anti-emperyalizm ve proleter enternasyonalizmi, Batı güçlerinin temel yapısına aykırı olarak tepki ile karşılandı. Bu nedenle Sovyetler tecrit edildi. Ankara hükûmeti de benzer koşullar altındaydı, ideolojik olarak Türkler, Sovyet muadilleri kadar radikal olmasalar da, her iki ülke de en azından retorik olarak anti-emperyalisti. Batı'dan tecrit, karşılıklı tanıma ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır (Tellal, 20051: 49-70)

26 Nisan 1920'de Atatürk'ün Lenin'e yazdığı mektup ile ilk resmi ilişkiler başlamış, bu mektuba göre diplomatik ilişkilerin başlaması, Sovyetlerin Kurtuluş Savaşı'na destek vermesi teklif edilmiş, karşılığında ise emperyalist güçlere karşı mücadele edilmesi önerilmiştir. Bu mektuba cevaben Lenin, Türkiye'yi resmen tanıyarak diplomatik ilişkileri başlatmıştır (Armaoğlu, 1984: 311).

Türkiye ve Sovyetler arasındaki ilişkiler 1929 Lozan sonrasında komünizm sorunu, Türkiye'nin Batı ile tutumu ve ticaret üzerinde şekillenmiştir. Komünizm sorununda Türkiye oldukça ihtiyatlı davranmıştır ancak bu durum Sovyetleri memnun etmemiştir. Ticaret ve batı tutumu ise, Sovyetlerin Türkiye'yi hem müttefik hem de pazar olarak sadece kendi eksenini etrafında tutmasından kaynaklanmıştır (Armaoğlu, 1984: 330).

1921, 1925 ve 1929 Dostluk Antlaşmaları sıcak ilişkilerin doruk noktası olmuştur. Öz aynı olsa da, 1929 antlaşması bir adım ileri gidilmiş ve her iki tarafı da ilgili üçüncü taraflarla herhangi bir antlaşma imzalamadan önce birbirlerinden onay almaya karar vermiştir. Bu antlaşma Türkiye'nin Sovyetlere bağımlılığı olarak yorumlanmıştır. İlişkileri olumsuz yönde etkileyen olaylardan en önemlisi, 1928 yılında Türkiye ve İtalya arasında imzalanan dostluk antlaşmasıdır. Ayrıca Türkiye'nin Osmanlı borçlarının büyük kısmını ödemeyi kabul eden bir antlaşması imzalaması, Sovyetleri rahatsız etmiştir. Çünkü Sovyetler, Çarlık rejiminden kalan borçları ödemeyi reddetmiştir (Oran, 2008: 317).

1933 yılındaki Cenevre Silahsızlanma Konferansında Türkiye'nin, Karadeniz Boğazı'nın silahsızlandırılması ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde istediği değişiklikler Sovyetler tarafından desteklenmiştir (Hamit Aliyef, 1931: 83). 1934 yılından sonra politikaları farklılaşan her iki tarafında uzaklaştığı görülmektedir. Özellikle İtalyan-Sovyet Paktı sonrasında Balkan Paktı görüşmelerinde Sovyetlerin zorluk çıkardığı görülmüştür. Türk-Sovyet ilişkilerindeki en önemli değişiklik 1936'da Boğazlar rejimi ile ilgili Montrö görüşmeleri sırasında yaşanmıştır. Sovyetlerin tavrı inişli ve çıkışlı olsa da Montrö Sözleşmesi'ne destek vermiştir. Ancak müzakereler sırasında, Sovyetler, Türkiye'nin Batı yanlısı bir tutum sergilediğini görmüştür. Türkiye'nin talep ettiği yeni Boğazlar rejimi Haziran 1936'da kabul edilmiş, Montrö Konferansı'ndan sonra Türk-Sovyet ilişkileri gerginleşmeye başlamıştır. 1937'de Moskova'daki Türk heyetine soğuk davranılmış ve Stalin Türkiye Dışişleri Bakanı ile görüşmeyi reddetmiştir. (Oran, 1970: 322)

Sovyetler, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Türkiye, İngiltere ve Fransa'dan gelen garantilerle kendisini faşist saldırganlıktan korumayı ummuştur.

2.1.3.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin İkinci Dünya Savaşındaki Tutumu ve Ege Adaları ile İlgili Politik Yaklaşımı

Sovyetler Birliği'nin tutumu belli olmadan, savaşa girildiği takdirde Sovyetlerin tecavüzkâr davranışlarından çekinilmektedir. Müttefik askeri yardımı az ve yetersiz olmuştur. Türk ordusu Bulgaristan topraklarında Almanya ile savaşacak güçte değildir. Bulgaristan ve Almanya'ya savaş ilanı, Türk ordusunun yeterince güçlü olmaması nedeniyle, yenilgi halinde Yakın Doğu'ya giden en kısa yolun düşmana açılmasını sağlayacaktır (Benhür, 2004: 325-337).

Aksi halde ise, Yakın Doğu yolu güven içinde olacaktır. Bu nedenle mihveri tahrik edecek davranışlardan kaçınmak faydalı olacaktır. Türkiye, her durumda ittifaka bağlı olduğunu açıklamaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin Alman ordusunun Bulgaristan'a inmesi ve hatta Yunanistan'a saldırması karşısında savaşa girmeyeceğini açıklaması tamamen mihverin bir başarısıdır. Türkiye, Almanya'nın

askeri gücü ve kazandığı başarılar karşısında, ilişkileri yakınlaştırma yönünde bir politika uygulama gereğini hissetmiştir (Benhür, 2004: 325-337).

Bu doğal olarak İngiliz ittifakından uzaklaşmak anlamına gelmektedir. O zamana dek, sürekli ittifak içinde olduğunu vurgulayan Türkiye, 1940 sonlarında Almanya ile ilişkilerini yumuşatmaya başlamış, mihverin dolaysız saldırı tehdidi altında, İngiltere'nin baskılarına karşı koyabilmek için Almanya ile Sovyetlerin işbirliğini gerekçe olarak kullanmıştır. İngiltere, yeterli destek sağlamadan fazla ısrar etmenin Türkiye'yi karşı tarafa yaklaşacağından endişelenerek, Türkiye'nin savaş dışı tutumunu istemeye istemeye onaylamak zorunda kalmıştır (Benhür, 2004:325-337).

Türkiye'nin savaş sırasında Almanya'ya yaklaşma politikası, Sovyetler Birliğini tedirgin etmiştir. Almanya'nın kendisine eninde sonunda saldıracağını bilen Sovyetler, Türkiye'yi Almanya'ya karşı mukavemete teşvik etmeye başlamışlardır. Bu teşviklerin amacı, Almanya'nın Sovyetlere olası bir saldırısı durumunda, Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak ve Almanya'ya herhangi bir açıdan yardım etmesini önlemektir. Almanya ise, Balkanlar'daki faaliyetlerini endişe içinde takip eden Türkiye'nin güvenini kazanmak için, Bulgaristan'ı resmen işgal ettikten sonra 6 Mart 1941 tarihinde Hitler, Cumhurbaşkanı İnönü'ye bir mesaj yollamıştır. Bu mesajla, Türkiye'nin endişeleri giderilmeye çalışılmıştır (Çınar, 2014: 149-197).

Almanya tarafından saldırıya uğradıktan sonra Sovyetler, Türkiye'ye olan taleplerini ertelemiştir. Sovyet-Alman Savaşı'nın başından Sovyetler Birliği'nin Stalingrad zaferine kadar geçen süre boyunca Sovyet tarafı, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa katılmasının Moskova için stratejik olarak önemli ve yararlı olacağını düşünüyordu.

Türk dış politikasının dönüşümündeki ilk adımlar 1943'ün sonunda hissedildi. Bu, özellikle Ankara'ya uygulanan baskıya rağmen savaşa girme konusundaki isteksizliğine dayanarak Türkiye ile müttefikler arasındaki gergin bir ilişki ile yakından bağlantılıydı.

1943'ün son iki ayında Tahran ve Kahire toplantılarında müttefikler Türkiye'den umudu kesmiş ve bu da Ankara'nın diplomatik konumuna zarar veren kademeli bir uluslararası tecride yol açmıştı. Karpat bu durumu Türkiye'nin daha önce savaşa girme konusundaki isteksizliği ile başlayan ve 1946'ya kadar sürecek olan uluslararası alanda tecrit edilmesini, güvenliğinin gelecekte karşılaşılabileceği sorunların farkında olmasına bağlamaktadır (Öncü ve Ekinci, 2014: 241-264).

İngiltere ve ABD'nin bir araya gelmesi, özellikle Boğazlardaki Sovyet hırslarıyla birleşmiş, Türkiye, Eylül 1944'te Almanya'yla diplomatik bağları keserek bu çıkmazın üstesinden gelmeye çalışmış, ancak Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı konumu, ilerleyen aylarda da kötüleşmeye devam etmiştir. Stalin, Türkiye'nin bu noktadan sonra savaşa katılmaması ve Türkiye ile ilişkilerini koparılması gerektiği kararına cevaben Churchill'e gönderdiği bir mektupta, savaş sonrası yerleşmeler konusunda dikkate alınmaması gerektiğini belirtmiştir (Öncü ve Ekinci, 2014: 241-264).

Stalin'in Türkiye'ye karşı konumu ilerleyen günlerde İngiltere veya ABD'den somut bir destek olmamasına rağmen daha da sertleşti. Ekim 1944'te Stalin ve Churchill Moskova'da bir araya geldi. Stalin, boğazlardaki Montrö rejiminin koşullarının artık değiştiğini ifade etmişti. Stalin'in boğazlar rejimindeki değişiklik talebi, aslında Türkiye ile Batılı güçler arasındaki gergin ilişkilerin zirvesinde yaşanmıştı ve bu durum Churchill tarafından destekleniyordu. Alman-Sovyet savaşı başlar başlamaz, Türkiye'nin Sovyetler Birliği için stratejik önemi artmaya başlamış, herhangi bir tarafta yer alacak Türk varlığı savaşın sonucunu etkileyebilirdi. Başlangıçta, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin tarafsızlığından memnundu. Ancak altı ay sonra Almanya tarafından saldırıya uğramıştı ve Türkiye'nin önemi bir kat daha artmıştı. Stalin Türkiye'nin savaşın dışında kalmasının daha fazla Alman nüfuzuna engel olacağını dile getirmişti. İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'de Moskova'da Stalin'i ziyareti sırasında bu fikri desteklemiştir (Ertem, 2010: 252-273).

Anthony Eden, Stalin’le yaptığı bir toplantıda Türkiye’nin savaşın dışında kalmasının Alman nüfuzuna karşı bir tampon olacağını ve bunun ortak çıkarlarına olduğunu ifade etmişti. Türk hükûmetinin mevcut politikalarını sürdürme konusundaki kararlılığını güçlendirmek amacıyla Türkiye’ye toprak teklifleri bile yapıldı (Ertem, 2010: 252-273).

Hem İngiltere hem de Sovyetler, Türkiye'nin savaşa katılma fikrini aktif olarak desteklemişlerdir ancak, başlangıçta savaşın dışında kalmasına daha çok sevindikleri açıktır. Stalin’in Türkiye’ye yaptığı toprak teklifleri “Türk hükûmetinin şu anki politikalarını sürdürme konusundaki kararlılığını güçlendirmek amacıyla” yapılmıştır. Eden’e göre Türkiye Yunanistan, Bulgaristan ve belki de Kuzey Suriye’de de bazı ilçeler alabilirdi. Anthony Eden ile Stalin arasındaki ilk görüşme sırasında Sovyet lideri savaş sonrası düzenlemelerden bahsediyordu (Ertem, 2010: 252-273).

Bununla birlikte Sovyetler Birliği hem Türkiye’den hem de Yunanistan ve diğer bazı devletlerden toprak isteklerinde bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak “France Press’in 18 Ağustos 1945 tarihli haberinde “Sovyet hükûmeti her halde müttefiki Bulgaristan’a verilmek üzere Ege Denizi üzerinde bir liman ve keza Ege Denizi’nin bazı adalarını kendisi için talep etmek niyetindedir. Bu son iddia Birleşik Amerika ile İngiltere’nin kati surette muhalefeti ile karşılanmaktadır.” (Ataç, 2017: 25).

İngiltere basını da, Türkiye ile Sovyetler Birliğinin tehdidine maruz kalan devletlerle ilgili olarak Rusya’nın gerçek amacını şu şekilde ortaya koymaktadır: “Rusya ne istiyor?” başlığı kullanılarak, “Sovyetler hudutları üzerindeki devletlerin kendisine dost olmasını ve ilk müdafaa hattını teşkil etmesini talep ediyorlar” ifadesini kullanarak devamla şu bilgiyi vermektedirler. “Görüldüğü gibi adalar konusu Sovyetlerin savaş sonrasında önemsedığı ve hedeflediği bir alan olmaktadır”(Ataç, 2017: 25).

Ruslar, Şubat 1945'teki Yalta Konferansında Boğazlarla ilgili isteklerini bir kez daha tekrarladığında, bu kez, hem Churchill hem de Roosevelt, Sovyet lideri ile hemfikir gibiydi. Yalta Konferansı'ndan bir ay sonra, “1925 yılında imzalanan Türkiye ile Rusya arasındaki Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Sovyetler Birliği tarafından artık yenilenmeyeceğini açıklandı (Öncü ve Ekinci, 2014: 241-264).

Rusların bir sonraki adımı, Haziran 1945'te geldi. Montrö rejimindeki değişiklikler, Boğazlar bölgesinin karşılıklı savunması ve doğu sınırının bölgesel revizyonu isteniyordu. 1945'in ilk yarısında artık Ankara Sovyetlerin tehlike oluşturduğunu ciddiye almaya başlamıştı (Güçlü, 1999: 49-82).

Sovyetler Birliği ise, Türkiye'ye yönelik hedeflerinde başarılı olmaya kararlıydı. 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yapılan Potsdam Konferansı'nda, Sovyet yetkilileri, yukarıda belirtilen talepleri tekrarlar, ancak bu kez Boğazların uluslararası bir statüde olduğunu vurgulayan İngiltere ve ABD tarafından desteklenmiyorlardı (Güçlü, 1999: 49-82).

Bununla birlikte, bu zorluk, hem İngiltere hem de ABD geçiş rejimindeki değişikliklerle ilgili konumlarını korudukları için Ankara'ya doğrudan destek anlamına gelmiyordu. Ankara ve Moskova arasındaki ikili diplomatik müzakereleri reddetmeyi tercih ettiler, çünkü Moskova'nın bölgedeki gücü, Akdeniz ve Yakın Doğu'daki mevcut statükonun bozulması anlamına gelebilirdi.

Bu iki güç, Boğazlarda olduğu gibi Doğu Anadolu şehirleri ile ilgili toprak iddiaları gibi diğer meselelerle de pek ilgilenmedi. Mesela, ABD Başkanı Harry Truman anılarında, “bölgesel imtiyaz meselesini çözmesi gereken tarafların Türk ve Rus tarafları olduğunu” belirtmiştir (Güçlü, 1999: 49-82).

Bu aslında Ankara'nın özellikle önemli görünmeyen konularda yalnız olduğunu gösteriyordu. Moskova ve Washington arasındaki ilişki 1945'in sonlarında hoşnutsuzluk belirtileri göstermeye başlamıştı. Ancak, bu huzursuzluğun Türkiye'ye

Batı'ya destek açısından Türk dış politikasına yansımaları 1946'da görülecekti. ABD Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesi için Türkiye'ye destek mesajı göndermişti. Bu sembolik bir dostluk ve destek eylemi olarak kabul edildi. Nitekim bu sembolik eylemden sonra, Türkiye, önce Boğazlar hakkındaki Sovyet taleplerini reddederek, daha sonra ABD'nin 1947'deki Truman Doktrininden yardım alarak, izolasyonunu yavaş yavaş kırdı (Ertem, 2013: 122).

2.1.4. Almanya

Birinci Dünya Savaşında aynı cephede yer alan Türkiye ve Almanya yapılan antlaşmalar neticesinde farklı konumlara gelmiştir. Versailles Antlaşması sonucunda ağır savaş tazminatları ödemekle yükümlü olan Almanya'da kısıtlamalara karşı revizyonist bir politika izlenmiştir (Oran, 2008:153).

Mondros Mütarekesi nedeniyle Almanya ile olan ilişkilerini duraksatmak zorunda kalan Türkiye, Lozan Antlaşması sonucu bu hükmün geçersiz olması nedeniyle ikili ilişkileri yeniden kurma yoluna girilmiştir. Bu bağlamda 3 Mart 1924 tarihinde imzalanan Türk-Alman Dostluk Antlaşması ile diplomatik ilişkiler tekrar başlamıştır (Oran, 2008: 299).

Her iki ülke arasında imzalanan antlaşma sonrasında Türkiye dışişleri, ziraat ve sağlık alanları gibi daha birçok alanda ihtiyaç duyduğu elemanları Almanya'dan temin etmiştir. Türk öğrenciler Almanya'ya eğitime giderken, Almanya'dan da Türk ordusunun modernizasyonu için gerekli olan askeri uzmanlar Türkiye'ye gelmiştir (Türk, 2015: 764). Hitler dönemine kadar geçen süre zarfında Almanya ile olan ilişkiler siyasi olmaktan çok ekonomik çerçevede gelişmiştir. 1927 yılında gümrük vergisi kaldırılmış, 1928-29 yılları arasında ticaret hacmi artmış ve 27 Mayıs 1930 tarihinde Türk- Alman Ticaret Anlaşması imzalanmıştır (Özgüldür, 1993: 45).

Yurtiçi gelişimini 1930'ların ortalarında sağlamlaştırmaya çalışırken, Türkiye onu çevreleyen uluslararası tehditle uğraşmaya devam etmiştir. Türk devletinin birçok zorluğundan biri, Almanlarla yapılan ticari anlaşmalardır. Almanya ile yaşanabilecek herhangi bir sorun beraberinde ticari ilişkileri de olumsuz yönde

etkileyecektir. Diğer taraftan, Balkanlar'daki değişen koşullara bağlı olarak, Ankara bugüne kadar uygulanan dış politikasına alternatifler arama yoluna gitmiştir (Bulut, 2012: 45-55).

1933 yılında Hitlerin iktidar olması ile Almanya hem dış ilişkilerinde hem de ticari ilişkilerin yapısında değişiklikler yaşamaya başlamıştır. Hitler, hem Versailles'in getirdiği yasaklardan kurtulmak hem de sınırlarını genişletmek amacıyla Balkanlar ve Güneydoğu Avrupa'da daha sonra siyasi bağımlılığa dönüşecek bir ekonomik bağımlılık oluşturmaya, bu bölgelerde silahlanmaya başlamıştır (Koçak, 2013: 98).

Üçüncü Reich'in değişen politikası ve İtalyan tehdidi, Türk dış politikası için bir başka önceliktir. Öte yandan, Türk ekonomisinin Almanya ile olan ticari bağımlılığı, Nazi hükûmetinin iktidara geldiğinde, ticaret politikasının değişmesi de önemlidir (Kurat, 1961: 116).

Almanya'nın dış ticareti, politik, askeri ve ekonomik amaçları ile bağlantılı olarak düzenlenmiştir. Buna göre hedef, Güneydoğu, Balkan ve Yakın Doğu ülkeleri ile ticaretin iyileştirilmesiydi. Rakiplerinin aksine, Almanya'nın kolonileri yoktu. Almanya, 1930'ların başlarındaki ekonomik bunalımdan kurutulduğunda artık, ithalatçı değil ihracat yapan bir ülke konumuna gelmiştir. Ayrıca, büyüyen Alman endüstrisi hammadde ve tarım ürünleri ihtiyacı duymaya başlamıştır (Duman, 2002: 1-16).

Almanya, bu ihtiyacını Güneydoğu ve Yakın Doğu ülkeleriyle yaptığı ticari anlaşmalarla karşılamaya çalışmış, bunun yanında bu ürünleri elde etmek için para ödemekte isteksiz davranmıştır. Bu nedenle Alman ürünleri ile takas yoluna gitmiştir. Bu sisteme “Takas” adı verildi, her iki taraf için de çok avantajlı olmuştur, çünkü Almanya parasını ödmeden mal alabilmiş ve diğer ülke malları için kalıcı bir müşteriye sahip olmuştur. Bunun yanı sıra, Almanya'dan sanayi mallarını para ödmeden almak kolaydır. Takas sistemi ile Türkiye, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden sonra azalan tarımsal ürün fiyatları ve takas anlaşmalarıyla aşırı değerlenen Türk Lirası nedeniyle ihracat gelirlerini azaltma sorununa çözüm

bulmuştur. Takas sisteminin ekonomik sonucunun yanı sıra, Berlin, takas sisteminde yer alan ülkelerin ekonomik bağımlılığının politik sonuçlarıyla çok yakından ilgilenmiştir (Sarıay, 1998: 71).

Almanya ekonomik bağımlılığın ilerleyen dönemde siyasi bağımlılığa dönüşeceğinin farkında olarak hareket etmiş, askeri ve dış politika yapımını bunu göz önünde bulundurarak yapmıştır. Türkiye'deki artan ekonomik bağımlılık tedirginlik yaratmış olsa da Doğu Akdeniz'deki İtalyan hedefleri, Türk karar vericilerin gözünde daha önemli bir tehdit olarak görülmüştür. Genişletilmiş Alman etkisi zaten Türk karar vericilerin gündemindeydi, ancak Almanya ile ticaretin ekonomik sonucu, Almanya'yı, başka bir ticaret partneriyle değiştirme riskini almak istemedikleri için oldukça önemliydi (Duman, 1998: 1-16).

Türk ekonomisinin Almanya'ya sürekli artan bağımlılığı, İngilizler tarafından göz ardı edilmemiştir. Sör P. Loraine, Viscount Halifax ile görüşerek, Almanlar tarafından Türk ihracatına verilen kotalar arttıkça yeni Türk-Alman ekonomik anlaşmasının Türkiye'nin Alman ekonomisine bağımlılığını arttıracığına dikkat çekmiştir. Almanya'ya yapılan ihracatın toplamı, Türkiye'nin toplam ihracatının yaklaşık yüzde 50'siydi. Özellikle Türk kromunda Alman menfaati İngilizlerin dikkatini çekmiş, Leitz'in de belirttiği gibi, "daha geniş bir bağlamda görüldüğü üzere, Almanya'nın Türkiye'deki ekonomik çıkarlarına karşı tepkisi ve tam tersi, gelecekteki ekonomik savaş faaliyetlerinin erken bir göstergesiydi "yorumu yapılmıştır (Duman, 1998: 1-16).

10 Ağustos 1933 tarihinde Nazi Almanya'sı ve Türkiye arasında ilk ticari anlaşma imzalanmıştır. Mayıs 1938'de Büyük Britanya, Türkiye ile 16 milyon sterlin (Britanya savaş malzemesi satın almak için 6 milyon sterlin) kredi anlaşması imzalamıştır. Almanya, kısa bir süre sonra, 1939 Ocak ayında 150 milyon RM (Alman savaş malzemeleri alımları için 60 milyon RM) kredi vermiştir. Ancak, kredi anlaşması hiçbir zaman onaylanmamıştır. Almanya, özellikle de tarım ürünlerinin dünya pazar fiyatının ortalama yüzde 30 üzerinde, diğer ülkelerden çok daha büyük ölçekte satın alınmasıyla, ekonomik yollarla Türkiye'yi ettiktendi etki alanı içinde tutmaya çalışmıştır (Sertel, 1999: 145).

Almanya ile ticaret yapmak, Türkiye için diğer herhangi bir alternatiften çok kârlıydı, bunun yanı sıra, Türk otoriteleri, bu kadar büyük bir ekonomiye çok fazla bağımlılığın politik bir bağımlılık haline dönüşeceğini farkındaydı. Türk ekonomisinde iki yıllık aktif Alman yardımından sonra, 1936'da yetkililer, ekonomideki Alman egemenliği nedeniyle çekincelerini ifade etmeye başlamışlardır. Almanya ile yapılan ihracatın değeri, 1933'te 19 milyon, 1934'te 29 milyon, 1935'te 35,5 ve 1936'da 41,7 milyondur. 1929-38 döneminde Almanya'ya yapılan ihracat yüzde 13'ten yüzde 43'e yükselmiş, ithalat ise yüzde 15 artmıştır (Duman, 1998: 1-16).

Almanya ile Türkiye arasındaki dış politika öncelikleri değişmeye başladıkça, ticari ilişkilerde de uzaklaşma başlamıştır. Türkiye'nin Balkan Pakti'ni oluşturması ile ilişkilerde gerilmiştir. Almanya bu bölgelerde nüfuz alanı oluşturmak isterken, Türk liderlerin politik kaygılar nedeniyle Almanya'nın siyasal etkisine girmeme direnişi, Almanya ve Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin 1930'lar sürecinde istenilen seviyeye ulaşmasını engellemiştir.

Montrö görüşmeleri sırasında Türkiye'nin İngiltere ile yaklaşarak, Boğazlar konusunu kendi lehine çevirmesi Almanya'yı rahatsız etmiştir. Montrö'nün Almanya için anlamı Sovyet gemilerinin Akdeniz'e çıkabilmesinin önünü açıyordu (Gürün, 674). Bu gelişmeler neticesinde 1937 yılına gelindiğinde ikili ilişkilerde uzaklaşma yaşanmıştır. Türkiye, Fransa ve İngiltere ile yaklaşırken Almanya İtalya ile işbirliği yapmaya başlamıştır. 1938 yılında Almanya, Türkiye'ye yanında yer almasını teklif etmiş ancak Türkiye bu teklifi reddetmiştir. Diğer taraftan Almanya'ya karşı olmayacağını da garantisini vermiştir (Kılıç, 2005: 130). Türkiye'ye elçi olarak gelen Franz von Papen, İtalya'dan Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve egemenliğini tanımasını istemiş bu sayede İngiltere, Fransa ve Türkiye yaklaşmasını önlemeye çalışsa da başarılı olamamıştır (Kılıç, 2005: 38).

1939 yılında Türkiye İngiltere ve Fransa ile ortak deklarasyon yayınlamış, bu olaydan sonra Almanya sert tepki göstermiş, İtalya ile daha fazla yakınlaşmış ve Nazi- Sovyet Paktını imzalamıştır (Armaoğlu ve Soysal, 300). Almanya ve İtalya'nın yaklaşması, Türkiye'nin eski müttefikten uzaklaşmasına ve İngiltere-Fransa

yaklaşmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, Türkiye ve Büyük Britanya, her iki tarafın da saldırganlık durumunda birbirlerine yardım etmeye söz verdikleri bir bildiriye açıkladı (Özgüldür, 1993: 246).

Bunun Almanya'nın Türkiye'ye karşı politikası üzerinde olumsuz bir etkisi vardır. 11 Temmuz 1939'da Hitler, General Wilhelm Keitel'e “düşman ülkelere ve savaşta tavrı şüpheli ülkelere yapılan silah ihracatına” karşı olduğunu ve ihracatın durdurulmasını emretmiştir. Bir Alman denizaltısı bu ifadede beş hafta önce ihraç edilmeye hazır bekliyordu, Hitler, Türkiye'ye teslim edilmek için bekleyen savaş malzemesinin askıya alınmasını emretmiştir (Gencer, 2003: 152).

Türkiye, Almanya'nın en büyük silah ithalatçılarından biriydi, Hitler'in ifadesine kadar, askeri ürünlere ilişkin ticaret ilişkileri çok olumluydu; Türkiye ve Almanya, savaş uçaklarının ve denizaltıların satışı için sözleşme imzalamaya bile hazırlanıyorlardı. Türkiye, 25 Temmuz 1938'de bir yıl süre ile imzalanan ve Temmuz 1939'da uzatılacak olan mal ve ödemelerin değişimine ilişkin Alman-Türk anlaşmalarını genişletmemeye karar verdi. Türk ürünlerinin mevsimsel karakteri nedeniyle Türk tarafı, müzakereleri sonbaharda ertelemeyi istemiştir (Murray, 2011: 187). Ancak, 23 Ağustos 1939'da Rus-Alman Paktının imzalanması anlaşmayı yenilemeyi durdurmuştur. Çek takası dışında, Almanya ile Türkiye arasındaki ticaret durmuştur. Rus-Türk anlaşmasını güçlendirmek için Eylül ayında Moskova'ya Türk Dışişleri Bakanı'nın son ziyareti olumlu olmadı. Bu faktörler, Türkiye ile Müttefikler arasındaki yakın ilişkilerin önünü açmıştır. 31 Ağustos 1939'da iki ülke arasındaki ticaret ve takas anlaşması sona erdiğinde, Türkiye bunu yenilemeyi reddetti. Büyük Britanya, Almanya'nın Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olarak rolünü üstlenmeye adaydı (Erkin, 1968: 49).

Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın ortak deklarasyonu karşısında Türkiye'ye silah satmayı durduracağını söyleyen Almanya'ya karşılık Türkiye'de Almanya'ya krom satışını keseceğini söylemesi üzerine Almanya geri adım atmak zorunda kalmıştır. (Turan, 2000: 165).

Savaşın ilanı ile Türkiye, Almanya'ya tarafsızlığını koruyacağını ve karşısında yer almayacağını garantisini vermiştir.

2.1.4.1. Almanya'nın Adalar ile İlgili Politik Yaklaşımı

Almanya, Sovyetlerle olan ticaret antlaşması dolayısıyla Türkiye'nin hammadde ithalatından doğan açığı rahatça kapatabiliyordu. Oysa Türkiye bu konuda Almanya gibi bir olanağa sahip değildi ve tarım ürünleri elinde kalmıştı. Almanya ise Türkiye ile yeni bir ticaret antlaşmasını daha çok siyasal nedenlerle istemekteydi (Yavuz, 1998: 78). Türkiye'nin ilerde Almanya'nın yanında savaşa katılması, onun ancak ekonomik bakımdan Batı'dan bağımsız olması ile sağlanabilirdi. Almanya, ileride krom ihtiyacının artacağını hesaplamaktaydı. Ancak bu konuda yapılan görüşmelerde bir ilerleme sağlanamadı.

Türkiye tüm krom üretimini 1943 yılı başına dek müttefiklere satmak için sözleşme yapmıştı. Almanya'da krom söz konusu olmaksızın yeni bir ticaret antlaşması yapmaya yanaşmamaktaydı. Savaş dönemindeki Türk-Alman ilişkilerinde siyasal ve ticari görüşmeler adeta iç içe geçmiş bir durumdadır. Papen, Berlin'den döndükten hemen sonra Ribbentrop'un talimatı üzerine Türk hükûmetine İngilizler ile yakınlaşmamaları iletilmiştir (Yavuz, 1998: 78).

Bu ikazlara karşın Türkiye Üçlü İttifak'a katılmıştır. Antlaşma, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'yı çevreleme politikasına katılmak anlamına gelmektedir. Türkiye savaş başladığından beri tarafsız konumundaydı. Ancak Batı ittifakına da yakındı. Türkiye ittifak antlaşması ile ciddi bir adım atmıştır. Çünkü Türkiye gibi bir gücün, barış zamanında bir ittifaka girmesi ile savaş zamanında, hele savaşan taraflarından birinin yanında ittifaka girmesi arasında çok fark vardır (Yavuz, 1998: 78).

Türkiye savaşan taraflardan birinin yanında bazı yükümlülükler altında bulunmaktadır. Almanya'nın sürekli uyarılarına karşın Türkiye, ittifak hükümlerine uyarak ittifakı fiilen de geçerli kılarsa, Alman hükûmeti, bunu bugünkü savaşta düşman devletlerin yanında tavır alan bir ülkeye karşı harekete geçmek için yeterli neden olarak görecektir (Huseynov, 2018).

Türkiye böyle bir durumda Almanya'nın düşmanlarının yanında yer almış olacaktır. Almanya, ittifak antlaşmasının pratik sonuçlarına bağlı olarak karşı önlemler alma hakkını saklı tutmaktadır. Ribbentrop, Türk hükûmetinin tepkisinin ne olduğunun hemen bildirilmesini istemektedir (Taylor, 1996).

Türkiye'nin bu sert uyarılara yanıtı, Almanya'nın beklediğinden daha yumuşak olmuştur. Saraçoğlu, Papen'in antlaşmayı sert biçimde eleştirmesini önce suskun olarak dinlemiş ve sonra resmi gerekçelerle ittifak antlaşmasının haklılığını temellendirmek istemiştir. Türkiye'ye göre ittifak, Türkiye'nin savunması amacına yöneliktir ve Almanya'ya karşı değil İtalya'ya karşıdır (Kallis, 2005: 36).

İtalya ise, antlaşmayı resmen protesto bile etmemiştir. Papen'in gelecekteki işbirliği ve dostluktan şüphe ile söz etmesi üzerine Saraçoğlu, Batılı devletlerinde Türkiye'ye çok baskı yapmış olduklarından söz etmiştir. Papen, bu arada Sovyet Büyük Elçisinin, Türk Boğazlarından müttefik savaş gemilerinin geçmesi durumunda Boğazları bombalayabileceklerini söylediğini de eklemiştir.

Saraçoğlu, Türk-Alman ticaret ilişkilerinin düzeltilmesini istediklerini Papen'e açıklamış ve Papen bunun üzerine Ticaret Bakanı ile bir görüşme yapmıştır. Bu konudaki Saraçoğlu Papen görüşmesi bir saat sürmüştür, Papen, kişisel izlenimi olarak, Türk hükûmetinin son Alman protestolarından etkilendiğini, bu nedenle siyasal ilişkilerin düzeltilmesini istediğini belirtmektedir (Kallis, 2005: 37).

Saraçoğlu, savaşın bugünkü durumunda güçlü bir Almanya'nın varlığının Türkiye'nin çıkarına olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşü daha önce İnönü de, 7 Haziran 1939 tarihli görüşmede Papen'e anlatmıştır. Saraçoğlu, İttifak anlaşmasını yalnızca Türkiye saldırıya uğrarsa geçerli olacağını vurgulamıştır. Bu sırada sıklaşan Saraçoğlu-Papen görüşmelerinin birinde Papen, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine Alman hükûmetinin hazır olduğunu ve bir ticaret antlaşması istediğini belirtmiştir. Ancak Türkiye hâlâ İngiltere'nin baskısı ile Almanya'ya krom vermekten kaçınmaktadır (Kallis, 2005: 37).

Papen, bunun dostça ve tarafsız bir davranış olarak kabul edilemeyeceğini, Türkiye isterse Almanya'nın krom karşılığında serbest döviz ya da silah verebileceğini belirtmiştir. Papen, önce Ticaret Bakanlığı ile bir ticaret antlaşması imzalanması ve sonra da krom sorununun görüşmeler yolu ile bir çözüme ulaştırılması yolundaki Türk önerisini reddetmiştir (Gorodetsky, 1990: 27-41).

Berlin'in bu konularda uzlaşmaya varılması konusundaki isteğine uygun olarak, Türk-Alman ticaret görüşmelerine hemen başlanması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Türk-Alman ekonomik ilişkileri konusunda Alman Dışişleri Bakanlığı İktisat Politikası Dairesi tarafından hazırlanan bir raporda; Türkiye'nin ekonomik olarak daha fazla baskı altına alınması düşüncesi reddediliyordu (Gorodetsky, 1990: 27-41).

Bu tür baskıların ülkeyi İngiltere'nin eline teslim edeceğinden çekinilmekteydi. Ancak Ribbentrop bu görüşe katılmıyordu; o ekonomik ilişkilerde daha sert davranılması gerektiğini savunmaktaydı. Almanya'ya krom verilmeden ticaret antlaşması görüşmelerine başlanmamasını istemekteydi ve Papen'e verdiği talimatta Ticaret Bakanlığı ile görüşmelere devam etmemesi gerektiğini belirtiyordu.

1940 yılının Ocak ayında yazdığı bir raporda, Ticaret Bakanlığı ile bir uzlaşmaya ve antlaşmaya varıldığını bildiriyor ve bu antlaşmaya uyulmasının çok önemli olduğunu, çünkü ekonomik ilişkilerin düzelmesinin siyasal ilişkilerinde düzelmesini sağlayabileceğinin hatırlatıyordu. Bu dönemde yeni bir ticaret ve nihayet Temmuz ayı içinde birer nota teatisi ile fiilen yürürlüğe giren mal alışveriş listeleri, diğer yandan Alman Dışişleri Bakanlığı ile Papen arasındaki tartışma ve çekişmeleri bir uzlaşma ile sonuçlandıracaktır (Gorodetsky, 1990: 27-41).

Ancak bu konularda tam bir uzlaşmaya varılabilmesi için daha uzun zaman geçecektir. Diğer yandan, Alman etkisi bu dönemde de azalmaya devam etmiştir. Savaş döneminde Almanya'nın siyasal amacı, Batı cephesinde başlayacak olan Fransa saldırısı sırasında ve İtalya'nın savaşa girmesi durumunda, ittifak üyesi Türkiye'nin tutumunu saptamaya yöneliktir.

23 Mayıs'ta von Papen, Almanların antlaşma önerisini sunar. Taslağa 5 madde, 3 adet de protokol konulmuştur. Antlaşma maddelerinden önemli olan ikisi 1 ve 2 numaralı protokollerdir. 1 numaralı gizli protokolde Türkiye'ye verilecek Edirne sınırındaki toprak ve Ege adalarından Türkiye'ye yakın olanlarından bahsedilmektedir.

2 numaralı gizli protokol ise, Alman savaş malzemelerinin Türk topraklarından geçirilmesi ile ilgilidir. 24 Mayıs'ta İngilizler görüşmelerden memnuniyetsizliklerini beyan ederler. 26 Mayıs - 3 Haziran arası görüşmeler devam eder. Türkiye gizli protokol maddelerinden hoşlanmamıştır ve bunların çıkarılmış olduğu bir antlaşmayı istemektedir (Gorodetsky, 1990: 27-41).

İngilizler de 29 Mayıs günü Ruslar ve Almanya ile olan diyaloglar hakkında görüşme isteklerini tekrar ederler. 8 ile 18 Haziran tarihleri arasında von Papen ile Türk Dışişleri arasında geçen antlaşma metni üzerinde çalışılmıştır ve 18 Haziran tarihinde Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır.

İnönü'ye göre, Almanlarla yapılan bu antlaşmanın iki önemli nedeni vardır; bunlardan ilki o dönemde müttefik ve mihver devletleri arasındaki güç dengesi kestirilemiyordu, dolayısıyla savaşın gidişatı hakkında ciddi bir belirsizlik hâkimdi ve her an ne olacağı belli değildi, ikincisi de, yine o dönemde Türkiye Almanlara karşı yalnız kalmıştı ve bu tehdide karşılık emniyeti sağlamak amacıyla Almanlarla bir antlaşma yapılmalıydı.

Türk Alman Saldırmazlık Antlaşması, temelde karşılıklı bir saldırmazlık yükümlülüğünü içermekle birlikte dar kapsamda iki ülkeyi değil, İngiltere ve Sovyetler Birliği'ni de ilgilendirip etkilemiştir. Ayrıca savaşın gidişatı ve sonuçları üzerinde de etkili olmuştur.

2.1.5. İtalya

1934 yılına kadar dostane ilerleyen ilişkiler, Mussolini'nin İtalyan Parlamentosu'nda "İtalya'nın geleceği Avrupa da değil, tarihî hedefler doğrultusunda

Asya ve Afrika'dadır, Bu bölgeler İtalyanların çıkarlarını ve amaçlarını yansıtan başlıca alanlardır" şeklindeki konuşması ile Türkiye oldukça tedirgin olmuştur. İtalyan yayılmacılığının endişesi, Türkiye'nin değişen dış politikası için belirleyici faktör olmuştur (Kurtcephe, 1995: 187).

İtalya'nın 1936 yılında Etiyopya'yı işgali ve Mussolini'nin Akdeniz'e Mare Nostrum (Denizimiz) olarak atıfta bulunduğu kışkırtıcı konuşmalar, İtalyanlar tarafından On iki Adaların silahlanması ile birlikte Türkiye bir Akdeniz ülkesi olarak tedirgin olmuş, İtalya'nın haline gelmiştir. Diğer taraftan İtalya, 1934'e kadar önemli bir ticaret ortağıdır (Aybars, 1984: 77).

İki ülke arasında çok sayıda ticaret anlaşması vardır, her iki ülke de ekonomik olarak ilişkilerin kötüye gitmesinden memnun değildir. Ancak, İtalya'nın Habeşistan saldırısından sonra Milletler Cemiyeti'nde İtalya'ya yaptırım uygulanması kararına Türkiye'nin oy vermesi ikili ilişkilerin kopmasına neden olmuştur. Yaptırımların uygulamaları ticari ilişkileri kesmek anlamına gelse de Türkiye yaptırımlara oy vermiş ve İtalya ile olan bütün ilişkilerini kesmiştir (Armaoğlu, 1995: 345). Karşılığında, uluslararası toplumdan Montrö'deki Boğazların yeniden müzakere edilmesi için taahhüt almıştır. Krizden sonra yaşanan uzaklaşma ile İtalyanlar Türkiye ile yakınlaşma arayışında bulunmuş ve iki ülke ticaretini 1934 öncesi seviyelere çıkarmaya çalışmışlardır. İtalya düşmanca amacı olmadığını kanıtlamak için çalışmasına rağmen, İtalyan korkusu, müttefik güçler tarafından İtalya'nın yenilgisine kadar Türkiye'nin dış politikasına hükmetmiştir. 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'a karşı yapılan İtalyan darbeleri ve Korfu'da bir İtalyan işgali ile ilgili söylentiler, Türkiye'nin güvenliğine yönelik adımlar atmasını sağlamıştır (Şıvgın, 1989: 152).

Hitler'in Mussolini'yi desteklemesi, Türkiye'nin eş zamanlı olarak Almanya'dan uzaklaşmasını sağlamış, İngiltere ve Fransa ile hem siyasi hem de ekonomik olarak yakınlaşmasına yol açmıştır. Ankara'daki Alman büyükelçisi Franz von Papen, 20 Mayıs da bir memorandum yazmış ve Türkiye'nin daha önceki politik çizgisini sıkı tarafsızlık ve müttefik olarak bırakmış olduğunu söylemiştir. Büyük

Britanya'yı yenmek için Hindistan'daki en kritik noktanın vurulması gerekmektedir. Bunun için, İtalya ve Almanya'nın Hindistan'a giden Kara Köprüsü'ne (Suriye, Filistin ve Musul'a erişim) sahip olması gerekliydi. Alman Büyükelçisine göre eğer Türkiye, İngiltere tarafında savaşırsa, Türk kuvvetleri Torosların güneyindeki güçleri ile bunu önleyebilecek konumdadır. Eğer, Almanya, olası bir çatışmada, olumsuz bir askeri-politik durumla karşı karşıya kalmayacaksa, İtalya ile birlikte, Türkiye'nin daha önceki tarafsızlık tutumuna geri dönmesi için girişimde bulunması gerekmektedir (Özgüldür, 1993: 270).

Büyük Britanya ile kesin anlaşma yapılmadığı müddetçe, Berlin anlaşmanın kapsamı ve süresinin Almanya'nın bir kısmı üzerindeki karşı tedbirlerle sınırlandırılabilmesine inanıyordu. Eğer İtalya, Türkiye'nin tehdit altında olmadığına dair güvence verebilirse, Türkiye'nin daha sonra İngiltere ile ittifak politikasına devam etmek için bir sebebi olmayacaktır (Sertel, 1999: 145). Berlin, Türkiye'yi daha önceki konumuna geri götürmek için aşağıdaki önlemleri değerlendirmiştir,

- İtalya için oldukça önemsiz olan ancak Türkiye'nin üç mil bölgesi içinde bulunan Castello Rosso ve Castello Rizza adaları hakkında müzakerelere girerek On İki Adalar üzerindeki gerginliği hafifletmek,
- Türkiye, kısmi bir teklif olarak, Trakya'daki birliklerini barış zamanına karşı güçlendirmek zorunda kalacak,
- Türk-İngiliz Deklarasyonu, benzer düzenlemelerin diğer yetkilerle sonuçlanmasını öngörmüştür. Bu nedenle, gerekirse Almanya ile İtalya arasında bir savaşımlık anlaşmasının sonuçlandırılmayacağı sorusu sorulmalıydı. Akdeniz'deki İtalyan tehdidi ve Almanya'nın İtalyan yayılmacılığını desteklemesi, Türkiye'yi politik ve ekonomik olarak politikasını İtalya ve Almanya yörüngesinden İngiltere ve Fransa yardımıyla daha nötr bir zemine kaydırmaya zorlamıştır (Atabey, 2014: 296-304).

Sonuç olarak, 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, 1936 yılında Türkiye kıyılarına yakın On İki Ada'nın tahkim edilmesi, Lozan'da Boğazlar Sözleşmesinin değişmesine İtalya'nın onay vermemesi Türkiye'nin İngiltere ve Fransa tarafında yer almasına neden olmuştur.

2.1.5.1. İtalya'nın İkinci dünya Savaşı Sırasında Adalar ile İlgili Politik Yaklaşımı

İngiltere ile Türkiye'nin birbirine yaklaşmasının temelinde İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'ye karşı duruşu önemli bir rol oynamıştı. 1936'dan 1946'ya kadar olan süreçte İngiltere, Türkiye'nin dış politikasında, önce İtalya'ya karşı ve sonra da Rusya'ya karşı bir dayanak olmuştur. Türkiye İngiltere'ye yaklaşırken, Sovyet Rusya'dan ayrılmayı düşünmemiştir. Fakat Türk-İngiliz yakınlaşması Sovyetleri memnun etmemiştir (Çelikçi ve Kakışım, 2013: 83-99).

Türk-İngiliz yakınlaşmasının ikinci bir neticesi de, Lozan'da tespit edilen Boğazlar statüsünün, 1936 Montrö'de Türkiye'nin çok daha yararına olarak değiştirilmesi imkânının elde edilmesidir.

İtalya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra istilacı güçler arasındaydı ve 1925 yılında, Türkiye Musul'un kontrolü konusunda İngiltere ile savaşa girse, Küçük Asya'nın Akdeniz kıyılarını istila etmekle tehdit etmişti. Türk tarafı Mussolini'nin söylemi nedeniyle rahatsızdı ancak İtalya, 1930'lara kadar acil bir tehdit olarak görülmemişti (Çelikçi ve Kakışım, 2013: 83-99).

Aksine, iki ülke arasındaki ilişkiler dinamikti çünkü iki ülke arasında önemli miktarda ticaret yapılmaktaydı. Ancak, sorunlar da vardı. 1911'deki İtalyanların Libya'yı işgalini, Türkiye halen unutmamıştı. Mussolini, Şubat 1935'te, Yugoslavya ve Romanya ile Fransız ittifakına karşı Yunanistan ve Türkiye ile ittifak kurmaya bile çalıştı. Balkanlarda barışı sağlamak için. İtalya'nın amacı, Balkan içi rekabetlerden yararlanmaktı (Kurtcephe, 1995: 74).

Mussolini, Hırvat ve Yugoslavya bölgelerine göz dikmişti. Ancak, Türkiye savaşa girebilecek her türlü girişime karşıydı. Ege Denizi'ndeki bazı adaların

İtalyanlar tarafından Türk tarafına önerilmişti. 1928'de Türkiye ve İtalya tarafsızlık ve dostluk anlaşması imzaladılar ve İtalya yakın gelecekte Türkiye'ye adalar verme sözü verdi.

Ancak, Türkler hâlâ İtalyan emelleri konusunda tedirgindi. İspanya ve Almanya'daki faşist akımlar sürekli olarak Mussolini'nin cesaretini arttırmaktaydı. 'Mare Nostrum' daha sık kullanılmaya başladı. İtalya, Türkiye'ye adaları vermedi ve onları kuvvetlendirildi. 1935'te İtalyanların Habeşistan işgali, Türk tarafını daha da endişelendirmeye başladı (Kurtcephe, 1995: 74).

Türkiye, İtalya aleyhindeki yaptırımlara katıldı, ancak İngilizlerin desteği nedeniyle bu yaptırımlar yalnızca bir yıl sonra kaldırıldı. Almanya daha büyük bir tehdit oluşturmuyordu ve İngilizler, Avusturya'yı İtalya ile Almanya arasında bir çekişme noktası olarak kullanarak İtalya-Alman ittifakını önleyebileceklerini düşünüyordu.

14 Nisan 1935'te, İngiltere, İtalya ve Fransa Avusturya'nın bağımsızlığına ve Versay Antlaşması'nı değiştirmek için Almanya'nın gelecekteki girişimlerine direnme konusunda bir anlaşma yaptı. Ancak iki ay içinde, 18 Haziran 1935'te İngiltere, İtalya'ya danışmadan Anglo-Alman Deniz Anlaşması'nı imzaladı. İngiltere'nin bu tür tek taraflı hareketi, Mussolini'yi Hitler ile daha iyi ilişkiler kurmaya itti.

İspanya ile Almanya arasındaki yakınlaşma, İspanya İç Savaşı sırasında Franco'ya desteklerinde kendisini ortaya çıkardı, bu ittifakların oluşmasına neden oldu. 25 Ekim 1936'da İtalya ile Almanya arasında imzalanan dostluk anlaşmasından doğan bir Roma-Berlin ekseni oluştu. Türkiye, İtalya'nın eylemleri ve tehditleri konusunda huzursuzluk duymaktaydı. İtalya Montrö Sözleşmesi'ni iki yıl sonra imzalandı. Ancak, 1939'da Arnavutluk'un işgali, Türkiye'ye açık bir tehdit oluşturmuyordu ve Türkiye'yi Fransız ve İngiliz ittifakı aramaya iten başlıca sebep oldu (Kurtcephe, 1995: 74).

2.1.6. Balkanlar ve Orta Doğu

Herhangi bir saldırgan yayılcı politika belirli bir gizlilik ve sürpriz taşınmalıdır. Devletler normalde istila niyetlerini beyan etmemektedir. İstilacı niyetleri bilinse bile, devletler hazırlıklarını (teknik askerî anlamda veya diğer devletlerle koalisyon kurma biçiminde) gizli yollarla yaparlar. Ancak Türkiye savaştan önce saldırgan bir politika izlememiştir. Aksine, Türkiye'nin bölgesel küçük devletlerle olan ilişkileri şeffaflığa iyi bir örnektir. Türkiye, iletişim, arabuluculuk ve diplomatik yöntemlerle sorunları barışçıl bir şekilde çözmeyi amaçlamıştır. Bölgedeki küçük devletlerle ilgili iki faktör önemlidir. Birincisi, Türkiye, olası tüm iletişimsel ve diplomatik kanalları kullanarak anlaşmazlıkları barışçı bir şekilde çözmeyi amaçlayan bir dış politika izlemiştir (Hakki, 2005: 5)

Bu politika, 1920'lerden beri uzun bir süre sürdürüldüğünden, savaşın patlak vermesiyle, Türkiye komşu devletler tarafından bir tehdit olarak algılanmamıştır. İkincisi, Türkiye'nin diğer Balkan devletlerinden daha büyük güçlerle başa çıkmadaki diplomatik başarısıdır. Atatürk ve ardından İnönü yönetiminde komünizm veya faşizm gibi "radikal" politik ideolojilere müsamaha gösterilmemiştir. Ülke içinde herhangi monarşist veya siyasi parti, ayaklanması olmamıştır (Hakki, 2005: 5).

Büyük güçlerin bu tür gruplarla iç işlerinde müttefik olma ya da manipülasyon yapma fırsatı sınırlıydı. Ankara hükûmeti istikrarlıydı ve dış politikasında katı bir değişiklik beklenmiyordu. Atatürk'ün "yurtta barış, cihanda barış" ilkesinin en dikkat çekici açıklaması Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle ilişkilerinde görülebilir (Criss ve Bilgin, 1997: 1-11).

Türkiye'nin yüzyıllardır Osmanlı egemenliği altındaki ülkelerle ihtilafları olmuş ve etnik Türk nüfusu büyük olsa da, Ankara hükûmeti bu sorunları çözmek için saldırganlık yerine diplomasiyi seçmiştir. Genç Cumhuriyet 1923 gibi erken bir tarihte Arnavutluk ve 1925'te Bulgaristan ve Yugoslavya ile dostluk anlaşmaları imzalamıştır. Eski bir emperyalist gücün savaşın başlangıcında meselelerin çoğunu çözmesi önemliydi. Türkiye statükoyu tercih etmiş olsa da bu durum diğer Balkan ülkeleri arasında aynı değildi (Yeşilada, 1993: 166).

Türkiye ile Yunanistan arasında Trakya sınırı, Ege adaları, her iki taraftan göçmen yerleşimleri konusunda pek çok sorun olmasına rağmen, 1930'ların Türkiye'si, revizyonist olmayan politika izleyen Yunanistan ile bu sorunların çoğunu barışçıl bir şekilde çözdü ve ilişkiler oldukça istikrarlıydı.

Ancak Yunan siyaseti böyle değildi. Yunanistan'ın monarşi mi, cumhuriyet mi olduğu konusu çözülememişti. Yunanlar 1925'te askeri darbeden sonra Cumhuriyet'i kurmuştur. Venizelos döneminde sağlanan istikrar, büyük depresyonun etkileri hissedilmeye başladıktan sonra sona ermiştir. 1935'te Monarşi, bir kez daha askeri darbenin bir sonucu olarak yeniden göreve gelmiştir. Yugoslavya siyasi bir karışık içindeydi. Ülke birçok farklı kimliği içinde barındırıyordu, Sırp, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar (Bulgarlar), Boşnaklar ve Arnavutları içeriyordu. 1929'da Kral ülkeyi istikrara kavuşturmak için otoriter bir rejim kurmuştu (Yeşilada, 1993: 192). Ancak diktatörlük sadece başarısız olmadı (1934'te bir Makedon tarafından suikasta uğradı), Sırp olmayanları daha da tedirgin etti ve onları İtalyanlar ve Almanlarla ittifaklar aramaya itti. Savaşın başlangıcında, Prens Paul umutsuzca ülkeyi bir arada tutmaya çalışıyordu. Resmi olarak Yugoslavya, devrimci olmayan bir devlettir ve "Küçük İtilaf" içinde Fransa ile ittifak kurdu

Romanya ile Türkiye ilişkileri, Romanya tarafının Besarabya Sovyetleri ile Türk arabuluculuğunu istemesi noktasında sıcaktı. Müttefiklerin yanında olan Romanya, Birinci Dünya Savaşı'nda Macaristan ve Rusya'nın kaybetmesinden yarar sağlamıştı. Ülke resmen liberal bir anayasal monarşiydi. Siyasi seçkinler bölünmüştü, tahta çıkışı şüpheli olan Kral Karol, sürekli yaşanan kargaşaları engelleyemedi. 1930 ve 1940 yılları arasında hükümetler 25 kez el değiştirdi. Romanya başlangıçta bölgelerini komşularından korumaya çalışan revizyonist olmayan bir ülkedir. Faşist "Demir Muhafız"ı Antonescu iktidara geldiğinde, 1940'da Romanya Almanya ve İtalya'ya katıldı.

Bulgaristan, Birinci Dünya Savaşı'nda kaybetmişti ve bu nedenle revizyonist eğilimleri vardı. Dobruca dışında Bulgarlar, 1919'da Ege kıyı şeridinin Yunanistan'a ve Yugoslavya'dan Makedonya'nın geçmesini istediler (Yeşilada, 1993: 192). Meseleleri daha da karmaşıklaştıran Bulgaristan, Slav ırkından geliyordu ve Rusya'ya duygusal olarak sempati besliyordu ve güçlü bir solcu (Agrarians)

fraksiyonu vardı. Solcular ağır baskı altındayken hükûmet sağ kanat arasında el değiştirdi.

Bu karmaşık ortamda, Türkiye hâlâ bölgesel iş birliğini ve istikrarı geliştirme çabalarını göstermiştir. Bu çabaların sonucu 1934 Balkan Paktı oluşmuştur. Pakta giden yol, 1930'da Arnavutluk, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye ile başlayan yıllık Balkan konferanslarında başlamıştır. Kültürel, sosyal, ekonomik ve politik alanlarda bölgesel iş birliğini amaçlayan konferanslar, bir güvenlik rejimini temel hedef olarak belirlemişti (Criss ve Bilgin, 1997: 1-11). Ancak 1934'e kadar Arnavutluk İtalya'nın fiilen kontrolü altındaydı ve Bulgaristan, İnönü'nün Sofya ziyaretinde bile Bulgaristan'ın anlaşmaya katılmama kararını değiştirmediğini ifade etmiştir. Kalan dört ülke Balkan Paktı'nı imzalamış ve kendilerini diğer Balkan ülkelerinden gelen herhangi bir saldırganlığa karşı taahhüt altına almıştır. Antaşmanın, diğer Balkan devletlerinin katılmasına açık olduğu ancak aynı zamanda sınırlı bir kapsama sahip olduğun belirtilmiştir.

Türkiye'nin diğer bölgesel iş birliği çabaları da Doğu'daki komşularına yöneliktir. Suriye hariç, 1930'lara gelindiğinde Türkiye, İran ve yeni yarı bağımsız Irak'la sınır konularını çözmüştür. Fransa'nın Hatay'ın Türkiye'ye ilhak edilmesini onaylamasıyla Hatay sorunu da çözülmüştür (Criss ve Bilgin, 1997: 1-11). Suriyeliler Türkiye üzerinde herhangi bir güce sahip olmadıkları için yerleşimden memnun olmasalar da, Hatay Türkiye için sorunlu bir konu olarak görülmüyordu. Irak'ın İran'la sınır sorunları konusunda Türkiye'nin arabuluculuğu isteniyordu. Irak, İran ve Türkiye ile üçlü bir saldırmazlık anlaşması önerdi. Çünkü Irak İngiltere'nin de yetkisindeydi, Türkiye İngilizlerin böyle bir anlaşmanın parçası olmasını istemişti. Aynı zamanda, Türkiye, herhangi bir bölgesel anlaşma için bilgilendirme ve Moskova'dan onay alma politikasını da izliyordu.

İngilizler anlaşma fikrini onaylamış ancak anlaşmayı imzalamayı reddettikleri için Sovyetler de geri çekilmiştir.. İran ile sınır anlaşmazlıkları olan Afganistan'a da anlaşmaya katılma teklif edilmiştir 1935 yılında İran, Irak, Afganistan ve Türkiye arasında saldırganlık ve dostluk antlaşması olan “Sadabad Paktı” imzalanmıştır. Uluslararası siyasi tarihte, imzalayanların uluslararası önemi olmayan küçük devletler olduğu için bu anlaşmanın önemli olmadığı

düşünülmektedir. Bununla birlikte, Sadabad Paktı çok taraflılık, bölgesel işbirliği, güven inşası ve şeffaflığın önemli bir örneği olduğu için öneme sahiptir.

2.1.7. ABD

ABD ve Osmanlı arasındaki ilişkiler 1830'lu yıllarda başlamış olsa da Montroe Doktrini sebebiyle ilişkilerin içeriği sadece ticari olmuştur (Armaoğlu, 1997: 631). Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile ABD, Almanya'ya savaş ilan etmesine rağmen Osmanlı'ya savaş ilan etmemiş, aynı şekilde Osmanlı'da ABD'ye karşı savaş ilan etmemiştir. Ancak Almanya'nın baskısı nedeniyle diplomatik bağlantılarını kesmek zorunda kalmıştır (Sander, 2016: 24). Savaş süresince ABD, Osmanlı'ya karşı olan tarafsız tutumunu sürdürmüş, savaş sonrasında ABD Wilson İlkelerinin 12. maddesinde Türklerin çoğunluğunun olduğu yerlerde Osmanlı egemenliğinin devam etmesini öngörmüştür.

Lozan Konferansı'na direkt katılmayan ABD, antlaşmanın imzalanmasından sonra 6 Ağustos 1923 tarihinde İsmet İnönü ve ABD adına İsviçre'deki elçi Joseph Grew diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması adına bir anlaşma imzalamışlardır. Ancak bu antlaşma ancak 17 Şubat 1927 tarihinde senatoya sunulabilmiş ve kabul edilmiştir. Bunun nedenleri ise, Anadolu'daki Ermeni isteklerinin yerine getirilmemesi ve kapitülasyonların kaldırılması ile ABD'nin manevra kabiliyetinin azalmış olmasıdır (Sönmezoğlu, 2011: 286).

Joseph Grew 1928 yılında ABD büyükelçisi olmuş (Criss, 2008: 175) ve özellikle Türk topraklarındaki misyoner okullarının açılması adına baskı yapmış ancak başarılı olamamıştır. Savaş sonrasında ABD misyoner okullarından sadece 8 tanesi Türk sınırları içinde kalmıştır. Hristiyanlık propagandası yapan bu okullar ve laik bir eğitim sistemi oluşturmayı hedefleyen Türkiye'nin yeni eğitim sistemi ile örtüşmeyen bu okullardan sadece birkaç tanesinin açılmasına izin verilmiştir (Tuncer, 2001: 116).

İki ülke arasındaki diğer bir sorun ise, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'dır. Bu antlaşma gereğince ticari imtiyazlar ve gümrük tarifelerinde indirim isteyen ABD, ne yazık ki, Lozan Antlaşması'nda beliren net kararlar neticesinde istediğini elde edememiştir. Bu nedenle anlaşma ancak 1 Ekim 1929 tarihinde imzalanmıştır

(Armaoğlu, 1997: 641). 1930 yılında ABD’de, Türkiye’de afyon ve eroin kaçakçılığının artmış olmasına dair oluşan kanı neticesinde Türkiye bazı düzenleyici tedbirler almış ve iki ülke arasındaki ilişkiler hem siyasi hem de ticari yönden iyileşerek artmıştır (Sönmezoğlu, 2011: 336).

1932 yılında Franklin D. Roosevelt ABD Başkanı seçilmiş, Douglas Mac Arthur Genel Kurmay Başkanı olarak Türkiye’yi ziyaret etmiştir. İlk kez bu düzeyde gerçekleşen ziyaretin sebebi, Türkiye’nin uluslararası platformlarda yer almaya başlaması, Milletler Cemiyeti’ne girme çabaları ve Atatürk’ün “yurtta sulh, dünyada sulh” ilkesini benimseyerek barışçıl politikalar izlemeye başlamasıdır (Bulut, 2011: 101).

Özet olarak ticari alanda ilerleyen ABD-Türkiye ilişkileri hem ABD hem de Türkiye açısından önemlidir. ABD, Almanya’dan sonra Türkiye için ikinci önemli ticari ortak olmuştur. ABD açısından da Türkiye önemli bir pazar özelliği taşımaktadır. Özellikle Montrö Antlaşması’nın savaş dışındaki ticari gemilere serbestlik vermesi ilkesi ABD tarafından desteklenmiştir. İki ülke 1939 yılında eski ticaret anlaşmasını yenilemiştir. Bu anlaşma ile hem ABD hem Türkiye en ayrıcalıklı millet statüsü ile birlikte bazı mallardaki gümrük vergilerini azaltarak ticaret miktarında artış sağlamayı hedeflemiştir (Karakaş, 2013: 46).

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ilişkileri şeklinde bazı değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. İngiltere ve Fransa ile 1939 yılında yapılan antlaşma ile Batı bloğunda yer alan Türkiye, savaş sırasında ABD’nin hegemonya güç olarak ortaya çıkmaya başlaması sonrasında ABD ile yakınlaşmaya başlamıştır. Diğer taraftan Sovyetlerin savaş öncesindeki Boğazlar üzerindeki talepleri ile savaş sırasında Türkiye ile yakınlaşması beraberinde boğazlar konusundaki taleplerin yenileneceği endişesini doğurmuş, Türkiye bu tehlikeye karşılık ABD ile yakınlaşmıştır. Savaşın son döneminde Türkiye, yenilgisi kesinleşen Almanya’ya savaş açmış aynı zamanda ABD ile askeri yardım antlaşması imzalamıştır.

ABD’nin Türkiye’ye yakın durmasının başlıca sebebi ise, Türkiye’nin stratejik konumu nedenidir. Türkiye hem Ortadoğu hem de Balkanlara kara ve deniz yolu ile bağlı iken hem de Sovyetlerden gelebilecek komünizm tehlikesine karşı da doğal bir bariyerdir. Bu sebeple ABD açısından doğal bir üst olma özelliğine

sahiptir. Diğer taraftan, Ortadoğu'daki enerji kaynakları ile ilgilenen ABD açısından Türkiye hem bölgesel ortak hem de iyi bir pazar niteliği taşımaktaydı.

2.2. Türk Dış Politikasının Yapısı

Türk dış politikasının inceleneceği bu bölümde Osmanlı dönemi ve Cumhuriyetin ilk yılları güvenlik politikası kapsamında ele alınacak ancak Osmanlı'nın sadece son dönemlerine değinilecektir. Dış politika ve güvenlik kavramı anlatılırken örneklere yer verilecek ve kronolojik sıra dikkate alınmayacaktır. Bunun sebebi konuların güvenlik politikası bağlamında incelemeye/örneklendirmeye gidilecek olmasıdır. Diğer taraftan Osmanlı'nın tarihsel süreçte dış politikası incelendiğinde herhangi bir güvenlik politikası kavramına rastlanılmamakta ancak karşılaşılan iç ve dış sorunlar bağlamında bazı politikaların geliştirildiği görülmektedir. Osmanlı'nın tehditlere yönelik gerçekleştirdiği politikalar güvenlik politikaları bağlamında incelenecektir.

Çalışmanın temel konusu olan Türk dış ve güvenlik politikası aslında hem Osmanlı hem de Türk siyasal tarihinin bir arada ele alınmasını gerektirmektedir. Çünkü Osmanlı siyasal geleneğini tam olarak anlamadan Türk siyasal tarihini kavramsallaştırmak yanlış olacaktır. Dış politika ve güvenlik kavramları hem Osmanlı hem de Türkiye siyasal tarihinde iç politikadan öncelikli bir yere sahiptir. Örneğin, 1908 İkinci Meşrutiyet'e kadar siyaset denildiğinde sadece dış politika anlaşılmıştır (Kürkçüoğlu, 1980: 315). Ancak Osmanlı'nın güçlü olduğu dönemlerde dış politika kavramına veya diplomasi geleneğinin fazlaca kullanılmasına gerek kalmamıştır. Bunun nedeni askerî açıdan üstün bir güce sahip olması ve sorunlarını bu yolla çözüme kavuşturmasıdır (Kürkçüoğlu, 1980: 313).

18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'nın gücünün zayıflaması dış politikaya yoğunlaşmasına ve diplomasi geleneğini uygulamaya koymasına neden olmuş, aynı dönemde ilk sürekli elçilerini yabancı ülkelere göndermiştir (Kürkçüoğlu, 1980: 313). 1793 yılından başlayarak Avrupa ülkelerine kalıcı elçiler göndermeye başlayan Osmanlı, bu tarihe kadar sorunlarını sadece askerî gücü ile çözmüştür. Geçmişteki gücünü kaybeden Osmanlı, Avrupa'da çöken eski Orta Çağ düzenine karşılık kurulan yeni devletler sistemini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Eski Orta Çağ düzeninde devletler sistemi birbiri içine geçmiş ve karmaşık şekilde ilerlerken, yenedünya düzeninde devletler güçlerini belli bir hiyerarşik düzende paylaşmaktadır. Eski düzende din adamları, dinî otoriteler ve siyasi kurumlar arasında belirgin bir ayrım yoktur. Yeni devletler sisteminde her ne kadar Papa, Kutsal Roma ve yöneticiler gücü paylaşmayı kabul etmiş olsa da Avrupa'nın ortak değeri Hristiyan bir toplum olmasıdır (Watson, 1992: 139). Bu nedenle öteki, yani Hristiyan olmayanlar ayrımı söz konusudur. Devletlerin egemenliği ve birbirlerinin sınırlarına ve iç işlerine karışmamaları kabul edilmiş olsa da, üst bir otoritenin ve devletlerarasında güç dengesinin olmayışı sistemin anarşik olarak kabul edilmesine ve Avrupa devletlerinin kendi sorunları ile uğraşmasına neden olmuştur.

Diğer taraftan Avrupa'da kurulan yeni düzende Westfalya'dan önce yaşanan mezhep savaşları ve mezheplere dayalı ittifaklar son bulmuş, din yerine ortak çıkarlar ve reel politik önem kazanmıştır (Watson, 1992: 191). Ülkeler birbirlerinin egemenlik alanlarına ve içyapılarına karışmamayı kabul etmiş, din ve devlet işleri birbirinden ayrılmaya başlamıştır (Krasner, 2001: 232-233).

Yeni devletler sisteminin Osmanlı ile etkileşimi ise, Osmanlı'nın sorunlarını diplomasi yoluyla çözme yoluna gitmesi ile başlamıştır. Örneğin, Avrupa devletleri ile yapılan anlaşmalar sayesinde, askeri açıdan zayıflayan Osmanlı toprak bütünlüğünü garanti altına almıştır (Beydilli, 1999: 48). Osmanlı'nın zayıflaması ile birlikte geliştirmek zorunda kaldığı bu diplomasi şekli aslında Osmanlı'nın yeni düzen içinde tanımladığı yeni güvenlik politikasıdır. Diğer bir ifade ile eskiden toprak sınırlarını kesin çizgilerle belirlemekten kaçınan ve sadece ihtiyaç anlarında elçi göndermeyi tercih eden Osmanlı için, egemenlik sınırlarının kesin şekilde belirlendiği, iç işlerine karışılmadığı ve zayıf devletlerin lehine güçler dengesinin oluşturulduğu yeni Avrupa devletler sistemi Osmanlı'nın güvenliğini sağlamak ve korumak açısından fırsat olarak görülmüş ve değerlendirilmiştir.

19. yüzyıl ile birlikte iyice zayıflamış olan Osmanlı'nın yeni güvenlik tehditleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna karşı gerçekleşen toprak kayıplarıdır. Bu nedenle Osmanlı hem toprak bütünlüğünü korumak hem de Rusya karşısında güç elde edebilmek adına yeni devletler sistemi içine dâhil olmayı istemiştir. Avrupa ise gerçek anlamda

Osmanlı'yı sistem içinde kabul etmemiştir. Her ne kadar 1856 yılındaki Paris Antlaşması ile devletler sistemine kabul edilmiş olsa da reel de böyle olmamıştır. Örneğin, çalışmanın konusu olan ve ilerleyen bölümlerde detaylarıyla ele alınacak olan İngiltere ile olan ilişkileri verebiliriz. İngiltere 19. yüzyıl itibarıyla Rusya karşısında Osmanlı'nın toprak bütünlüğü reel politik nedenlerle savunmuş, Rusya lehine güçler dengesinin bozulmasını veya Osmanlı'nın yıkılarak yeni bir güç boşluğunun oluşmasını istememiştir. İngiltere'nin gerçek politikası, 1878 Berlin Antlaşması sonrasında anlaşılmıştır. Bu tarihten itibaren İngiltere, Osmanlı'nın yanında olmayı bırakmış, Osmanlı'nın yıkılmasının ardından kurulacak yeni küçük devletleri desteklemiş ve Kıbrıs, Mısır gibi stratejik öneme sahip bölgeleri ele geçirerek yeni düzende Rusya'dan daha güçlü olma amacına yönelmiştir.

Avrupa'da yaşanan değişiklikler beraberinde Osmanlı içinde ve bürokratik yapısında da değişimlerin/reformların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Değişimlere paralel olarak oluşan yeni bürokratik kadro güvenlik politikasının belirlenmesinde yakın tarihe kadar önemli rol oynamıştır (Akşin, 1991: 28). Oluşan yeni politik seçkinler gurubu, devlet merkezli güvenlik anlayışının gelişmesine ve yeni güvenlik politikalarının oluşmasına neden olmuştur (Özbudun, 1994: 192).

Osmanlı'nın son yüzyıl boyunca mücadele ettiği toprak bütünlüğünün sağlanması ve dış güçler tarafından desteklenen iç tehditler Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı en büyük mirastır (Aydın, 2003: 168). Bu tehditler Türkiye'nin güvenlik politikasının şekillenmesindeki en büyük etkidir. Osmanlı'nın toprak bütünlüğü çerçevesinde uyguladığı güvenlik politikası günümüze kadar gelmiş, Türkiye'nin güvenlik politikasının temelini oluşturmuştur. Osmanlı'nın güvenlik politikası toprak bütünlüğü etrafında şekillense de diğer önemli etken batıcılıktır. Güvenliğini sağlamak amacıyla Avrupa devletler sistemi içerisine dâhil olmak isteyen Osmanlı, bunu başarabilmek için batılılaşma sürecine girmek zorunda kalmıştır (Karaosmanoğlu, 2000: 200). Özellikle Rusya karşısında yaşanan toprak kayıpları nedeniyle Avrupa devletler sistemine girmeyi isteyen Osmanlı, bu sistem içinde güçler dengesinden faydalanarak toprak bütünlüğünü korumayı hedeflemiş, güvenlik politikasını bu çerçevede oluşturmuştur.

Osmanlı'nın Avrupa devletler sistemine katılması ve bu sayede güçler dengesinden faydalanmak istemesi nedeniyle ilk olarak İngiltere ile yakınlaşmıştır. 1838 Balta Limanı Antlaşması sonrası Rusya'nın yayılma politikasına karşılık İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması lehinde bir tutum sergilemiştir. İngiltere bu sayede Osmanlı'nın yıkılmasıyla Rusya'nın güçlenmesi ve ortaya çıkan yeni güç boşluğunun önüne geçmeyi hedeflemiştir. Diğer bir açıdan ise, İngiltere Hindistan'daki sömürgelerine uzanan yolda Rusya gibi güçlü bir devletin varlığını istememektedir.

İlerleyen yıllarda Osmanlı-Rus Savaşı İngiltere ve Osmanlı ilişkilerinde kırılmaların yaşandığı ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğü çerçevesinde geliştirdiği güvenlik politikasının değişime uğradığı bir sürece girilmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında imzalanan 1878 Berlin Antlaşması ile daha önce 1856 yılında imzalanan ve toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama ilkesinin yer aldığı Paris Antlaşması'nın geçerliliği rafa kalkmıştır (Karal, 2007: 79-80). Bu dönemde İngiltere, Osmanlı ile yakınlaşmaktan ve toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçmiş, Yunanistan'ı desteklemeyi veya Ermenistan gibi küçük ülkelerin kurulmasını destekleme yönünde tavır değiştirmiş, hatta Mısır ve Kıbrıs gibi Osmanlı topraklarını işgal politikası izlemeye başlamıştır. Bu nedenle Osmanlı'nın güvenlik politikasındaki manevra alanı daralmış, toprak bütünlüğünü korumak yerine güvenlik politikasını var olanı en az düzeyde kaybetmek üzerine yeniden şekillenmiştir. Yeni müttefikler bulma arayışına giren Osmanlı'nın Almanya ile yakınlaşması söz konusu olmuştur. II. Wilhelm'in ziyaretleri, Anadolu ve Bağdat demiryolu projeleri ilişkilerin gelişmesindeki önemli çalışmalar olmuştur. Bu sayede Almanya, Fransa ve İngiltere karşısında Osmanlı üzerinden hareketle diğer sömürgeleri çevreleme politikası hedeflemiştir (Sander, 1987: 279-280).

Ne yazık ki 20. yüzyıl itibarıyla Osmanlı'nın yıkılmasının önüne geçilememiştir. Yıkımın birçok sebebi var olmasına karşın, güvenlik politikası bağlamında yıkımın başlıca nedenleri, Avrupa devletler sistemi ve buna bağlı olan güçler dengesinin çökmeye başlaması, Osmanlı'nın 1856 sonrasında büyük dış borçla ekonomik bağımsızlığını yitirmiş olması, 1881 yılında maliyenin iflasının açıklanmış olması, yeni kurulan Duyun-u Umumiye'nin devletin bazı gelir

kaynaklarına el konulmasına izin vermiş olması ve kapitülasyonlarla birlikte iyice çıkmaza giren Osmanlı, tedricen de olsa sömürge pozisyonunu geçmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye, sadece çöken imparatorluğun topraklarını ve halkını değil, aynı zamanda köklü bir devlet geleneği ve diplomasisini de miras almıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında Türk dış politikasını şekillendiren Türk devlet elitinin çoğunluğu Osmanlı ordusunda görev yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden yeni Cumhuriyetin kurulmasıyla, bu askerler üniformalarını bırakıp bürokrasiye adım atmışlardır (Zürcher ve Gönen, 1999: 45). Genç Türkler ve onların devrimci hareketi “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, 1907'de Mustafa Kemal Atatürk'ün de dâhil olduğu askerlerden oluşmuştur (Georgeon, 2000: 25). Hamidiye rejimi devrilmiş ve bir anayasa ilan edilmiştir.

Bu dönemin koşulları ve olayları, bürokrasideki bu devlet adamlarının gerçekçi ve dikkatli bir Türk dış politika seçimini gerektirmiştir. Deneyimlerinin birikmiş etkisi, daha sonraki günlerde karar alma sürecini büyük ölçüde etkilemiş, dış politikayı şekillendiren ve yönlendiren kalıpların oluşmasını sağlamıştır. Türk Devleti'nin dış politikası aynı coğrafyaya inşa edilen bir devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu ile benzerlikler göstermektedir. Dış politikası, bir öncekine benzeyen bir orta güç olarak, “güç dengesi” siyasetine ve “günümüze” çağdaş uluslararası siyaseti gözlemleyerek ve büyük güçler arasındaki değişen ilişkilere göre kendini en etkin şekilde konumlandırmaya dayanmaktadır (Ahmad ve Berktaş, 1999: 28).

Yeni Türk devlet eliti, devrimci fikirlerle dolu olsa da kendine özgü bir ideolojiye sahip değildir. Bunlar arasında pan-Türk, pan-İslamcı ve pan-Osmanlıcılar vardır. Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesi, iktidardaki seçkinler tarafından, imparatorluğun çöküşüne yol açan hayati bir hata olarak kabul edilmiştir (Hanioğlu, 1985: 1389-1393).

Türk Devleti'nin, varlığını doğrudan tehdit etmeyen herhangi bir silahlı çatışmadan uzak durması gerekiyordu. Steinbeck'e göre, Osmanlı'nın çöküşüne yol açan çeşitli savaş ve çatışmalarda kalıcı katılımından ders almayı öğrenen yeni Türkiye liderleri tamamen bağımsız olmayı istemişlerdir (Meyer, 2004: 75-88). Ayrıca, bu tür bağımsızlığın ancak Türkiye'nin uluslararası ihtilaflarda “tarafsızlık

politikasını” sürdürmesi halinde elde edilebileceğine de inanmışlardır. Bu nedenle, bu süre zarfında Ankara, yalnızca Batı Avrupa güçleri ile ilgili birkaç anlaşmazlığa karışmıştır, bunların çoğu ise Lozan Antlaşması'nın çözülmemiş bir dizi sorunu bırakmasından kaynaklanmıştır.

Yenidünya düzeninin Türkiye üzerindeki etkilerini incelemeye başlamadan önce Birinci Dünya Savaşı'nın sistemi nasıl değiştirdiğine bakmakta fayda vardır. Savaş, Sanayi Devrimi'nin de etkisi ile dünya da önceden hesaplanamayacak düzeyde toplumsal, ekonomik ve siyasi yıkıma neden olmuştur (Hobsbawn, 1996: 37-38). Savaş ve diplomasi kavramları yeniden yorumlanmaya, yapılan hatalar gözden geçirilmeye başlanmıştır. Savaş sonrasında yeni bir güçler dengesi kurulması için ortak güvenlik kavramı ve ortak güvenlik politikasının oluşturulması gerekliliği özellikle ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından dile getirilmiş, yeni bir uluslararası sistemin kurulması gerekliliği ileri sürülmüştür (Barlas, 2017: 95). Bu düşünce çerçevesinde kurulan Milletler Cemiyeti başarısız olmuş ve İkinci Dünya Savaşı'nın olması engellenememiştir. Ancak, Avrupa devletleri arasında sürdürülebilir barışın sağlanması fikri dönemin en fazla üzerinde durulan konularından bir tanesidir (Sarica, 1982)

Yeni konjonktürel yapılanmada kendi iç çatışmaları ve revizyonları ile ilgilenmeye odaklanan Avrupa devletleri bu dönemde diğer zayıflamış devletler üzerinde fazla baskı kuramamıştır. Bu dönemi iyi değerlendiren Türkiye, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde güvenlik politikası açısından kendini toparlama fırsatı bulmuştur (Oran, 2008: 242). Bu sayede Türkiye, olabildiğince dengenin ön planda olduğu, istikrarlı ve güvenlik odaklı bir politika izleme yoluna gitmiştir. Almanya'nın yanında savaşa giren ve kaybeden devletlerarasında yer alan Türkiye, İtilaf Devletlerinin yaptırımlarından 1923 Lozan Antlaşması sayesinde kurtulmuştur. Savaş sonrasında 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması henüz işlerlik kazanmaya başlamadan Lozan'ın imzalanması, Türkiye'nin egemenlik haklarının yeniden tam anlamıyla elde edilmesi, ekonomik yaptırımların ve kapitülasyonların kalktığı ve iç işlerinde bağımsız olunmasını sağlamıştır. Bu nedenle günümüzde de Türkiye'nin hassasiyetle durduğu Lozan Antlaşması dış politikanın en önemli konularından bir tanesi olmuştur (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1985: 469). Birinci

Dünya Savaşı sonrasında güvenlik politikası kapsamındaki diğer önemli konu, yeni kurulan komşu devletlerle olan ilişkilerdir. Eski Osmanlı halklarından oluşan yeni devletlerle dostluk bağlarının kurulması çok kolay olmamıştır. Osmanlı'nın izlerini taşıyan bu küçük devletler Türkiye'yi Osmanlı'nın ardılı olarak görmüş ve "öteki" olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle bu yıllarda Türkiye'nin dış politikası biz ve öteki algısı üzerinde şekillendirilmiştir. Ayrıca bu döneme kadar Rusya her zaman tehdit olarak kabul edilmiş ve güvenlik politikası Rus tehdidine karşı şekillendirilmiştir. İzlenen denge politikası gereği Rusya ile baş etmeye gücü yetmeyen Osmanlı bu nedenle Avrupa devletleri ile yakın ittifaklar kurmak zorunda kalmıştır (Hale, 2003: 10). Türkiye genel olarak kendini batılı bir güç olarak tanımlamak istese de Sovyetler ile ilişkilerin gerilmesinden endişe etmiş, Sovyetler ve Batı arasında denge politikası izleme yolunu seçmiştir (PRO, FO 317/14578, E/729/729/44: 32). Ancak Rusya'nın zayıflaması ile tehdit algısı ortadan kalkmış, özellikle Bolşevik Devrimi sonrasında İstiklal Harbi esnasında karşılıklı dostane ilişkilerin geliştiği bir ülke konumuna gelmiştir (Hale, 2003: 27).

İstiklal Harbi dönemi, Türkiye'nin güvenlik politikasının en kritik dönemleri olarak kabul edilebilir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında parçalanan Osmanlı'da verilen ayakta kalma mücadelesinde Lozan Antlaşması ile bir zafer kazanılmış ayrıca hem kültürel hem de kurumsal anlamda güvenlik politikasında derin değişimler yaşanmış ve yeni bir ulus-devlet inşa edilmiştir. Ulus-devlet inşasının Türkiye tarihi açısından geç bir döneme rastlaması aşîkârdır. Ancak bu dönemdeki temel parametrelerin altını çizmeden dönemin güvenlik politikasının tanımını yapmak zor olacaktır. Bu nedenle öncelikle dönemin getirdiklerine kısaca bakmakta fayda vardır. Osmanlı'nın yıkılma döneminde uluslaşmanın yani ulusu oluşturan din ve etnik unsurları bir arada tutmak oldukça zor olmuş, Cumhuriyet rejimi de bu süreci zor şartlar altında devir almak zorunda kalmıştır. İç politikada homojen bir toplum yaratabilmek için din ve etnik yapı ayrımı reddedilmiş, dış politikada ise yayılmacı bir politikanın aksine 1920 Misak-ı Milli sınırları kabul edilmiştir. Özetle iç politikada Osmanlı'dan kalan toplumsal mirası ve dış politikadaki yayılmacı siyaset anlayışı yerini Misak-ı Milli ile belirlenmiş egemen devlet anlayışına bırakmıştır.

Diğer taraftan, Türkiye bölge devletleri ile çeşitli barış anlaşmaları imzalamıştır. 1934'te Balkan Paketi'nı ve 1937'de Sadabad Paketi'nı imzalayarak bölge komşuları ile barışçıl ilişkileri pekiştirme fırsatı yakalanmıştır. Mayall'a göre, bu antlaşmalar, Türkiye'ye bölgesel liderlik konusunda itibar kazanması ve Cumhuriyetin barışçıl niyetlerini vurgulaması açısından önemlidir. Almanya ve Sovyet Rusya gibi büyük güçlerle yapılan antlaşmalar ile birlikte son olarak 1932'de Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olan Türkiye bu vasıta ile var olan izolasyonu sona erdirmiştir (Mayall, 1997: 42).

Cumhuriyet ile birlikte üniter yapı yeniden düzenlenmiş, toplumsal farklılıklar bir kenara bırakılarak iç siyasetteki ayrışmanın önlenmesi için tek partili döneme geçilmiştir. Tek partili dönemde kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası ile toplumsal barış ve ortak bir ülkenin oluşturulması hedeflenmiş, çok partili hayata geçiş için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur (Yetkin, 1983: 43). Bu gelişme ile birlikte Cumhuriyetin güvenlik politikasının içeriğinde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Bunun başlıca nedeni, 1925 yılında yaşanan Şeyh Said isyanında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının da karışmış olmasıdır. Bu olay sonrasında kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ile güvenlik algılamasında yeni çizgiler belirlenmiştir. Buna göre başlıca tehdit içerideki gerici ve rejim karşıtı grupların varlığı olarak belirlenmiştir. Bu kanun sonrasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış, 1926 yılında Mustafa Kemal'e suikast girişimi ile hükûmetteki rejim karşıtı kadroların hepsi tasfiye edilmiştir. Sonuç olarak, bu dönemin güvenlik politikasını üç temel parametre belirlemiştir, rejimin koruması, toplumsal bütünlük ve birliğin korunmasıdır.

Siyasal yapılanma içerisinde iç tehdit olarak kabul edilen muhalefetin tasfiyesi ile birlikte Kemalizm yeni ideoloji olarak tanımlanmıştır. Siyasal yaşam içinde kalabilmek ancak Kemalist düşüncelerin kabul edilmesi ve muhalefet edilmemesiyle gerçekleşebilir hale dönüşmüş, Kemalist ideoloji meşruiyetin çerçevesi olmuştur. Bu ideoloji çerçevesinde çizilen güvenlik politikasının ana unsuru Osmanlı'dan kalan toprak bütünlüğünün korunması sorunudur (Bilgin, 2005: 184). Diğer taraftan, gericilik ve rejim karşıtı grupların davranışları da güvenlik politikasının diğer bir ayağını oluşturmuştur.

Cumhuriyet dönemindeki güvenlik politikasının oluşturulması da Osmanlı'daki benzer bir kavram olan Batıcılık ön planda olmuştur. Ancak Osmanlı'dan farklı temel parametreler içeren Batıcılık kavramının en önemli farkı Osmanlı'dakine benzer şekilde güvenlik ihtiyacından değil, tabandan tavana kadar Batı toplumsal yapısına uygun modern bir ulus-devlet yaratmak olmuştur (Sander, 2005: 107). Ulaşılmak istenen bu hedef dönemin güvenlik politikasının temel parametresidir.

2.2.1. 1939-1940 Yılları Arasında Türk Dış Politikasında Adalar Sorunu

Türkiye, Mayıs 1939'da İngiltere ve Haziran 1939'da Fransa ile karşılıklı yardım anlaşmasını ilan ettiğinde, Türk dış ve güvenlik politikasındaki en önemli dinamik, On İki Adalar'dan algılanan İtalyan tehdididir. Ancak, 1939 yılının birkaç ayı içinde, Türk endişelerinin temelini, İtalya, Almanya, Bulgaristan ve Sovyetler Birliği'ni birlikte ele alması gereken çok yönlü bir olguya dönüştü (Papuççular, 2017: 87).

1939 Ekim'inde imzalanan yardım anlaşması özellikle On İki Adalar açısından önemliydi. Londra'daki ulusal arşivlerde ve 1939'un ikinci yarısına ait Genelkurmay Başkanlığı arşivlerinde yer alan belgeler, On İki Ada'nın hâkimiyetinin tekrar elde edilmesi konusunda bazı atıflarda bulunulduğunu göstermektedir. 1939'un ikinci yarısı boyunca farklı coğrafyalardan gelen çeşitli tehditlere dayanan Türk dış politikasının çok boyutlu bir çerçeveye dönüştürülmesiyle ilgili olarak, On İki Adalar bu çok yönlü bütünün bir parçasına, stratejik bakış açısına dönüşmüştür (Papuççular, 2017: 87).

Örneğin, Genelkurmay Başkanlığına göre Ege, yalnızca adalardan gelebilecek bir saldırıya değil, aynı zamanda Ege Denizi'nden Batı Anadolu'ya muhtemel bir yardımın Bulgaristan'a ulaşmamasında önemli bir bölge olmuştu. Açıkçası, Türkiye'nin Batı bölgesinin savunulması, Trakya ve Güneybatı Anadolu'nun kaderinin her birine bağlı olduğu bütünsel bir bakış açısıyla ele alındı. Batı Anadolu ve Boğazların güvenliğinin Trakya'nın düşmanın eline geçmesi halinde sağlanamayacağını görülmekteydi (İrkıçatal, 2012: 31-49).

Bununla birlikte, 1939 yazının koşullarında, Türkiye'nin en korkutucu senaryosu, batıdan Anadolu ya da Trakya'ya bir saldırı olasılığıydı. İtalya, Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal ettiğinden, Türk kaygıları, Akdeniz'in egemenliği için Yunanistan'ın işgali veya Trakya'ya karşı bir eylemde bulunabilecek bir Bulgaristan ile İtalyan hareketine yoğunlaşmıştı. Türkiye'nin bu korkusu adalar için planlar yapılmasına neden oldu, böylece Boğazlar bölgesi dâhil olmak üzere Batı Anadolu'nun işgal riski azalacaktı, bu nedenle İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında Üçlü Pakt için görüşmeler yapıldı (Atabey, 2014: 35).

Türk ordusunun en önemli hedefi, düşman ordusunun Muğla, İzmir ve Çanakkale'ye yapabileceği bir saldırıya karşı koymak olmuştur. Ancak, Türk ve İngiliz askeri makamları arasındaki yazışmalar, geniş çaplı bir savaş yerine, Anadolu'yu hedefleyen İtalyan adalarından baskınlar beklediğini göstermektedir. O dönemde Müttefikler arasında Adalara yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Bu tür farklı yaklaşımlar ve çatışmalar müzakereler sırasında diğer konularda da meydana geldi. Örneğin, İngiliz ve Fransız yetkililere göre, yukarıda belirtilen donanmaların Türkiye sınırlarını koruyacağından, Türkiye, özellikle Çanakkale, İzmir ve Muğla'daki askerî durumunun ayrıntılarını Müttefik kuvvetlere vermelidir (Gülmez ve Demirci, 2013: 225-250).

Müttefik gemiler bu üslerin liman tesislerini kullanmak istemektedirler, ancak Genelkurmay Başkanlığı bu tür taleplere olumlu bakmamaktadır. Yani, Türkiye açısından sakıncalı olan bilgilerin verilmesinin bir zafiyete neden olabilecek olması nedeniyle İzmir ve Çanakkale hakkında gerekli bilgileri vermeyi reddettiler. Türk askeri yetkililerine göre, Çanakkale ve İzmir kalelerdi ve bu bölgelerde hazırlıklar çoktan yapılmıştı, ancak savunma sorunlarının yaygın olduğu Marmaris hakkında bilgi verilebiliyordu (Çelik, 2018: 75).

Beklendiği gibi, İngilizler, Genelkurmay Başkanlığı'nın bu tutumundan rahatsız olmuşlardı. İzmir, Çanakkale ve Trakya hakkında gerekli bilgiler konusunda ısrar ettiler. Müttefikler arasındaki güvensizlik hissi, aynı zamanda

bölgede kullanılacak strateji konusundaki sıkıntıdan da kaynaklanmaktaydı. Örneğin, Haziran 1939'daki müzakereler sırasında, İngilizler, denizaltı eylemi ve sivillere yönelik bombalama şeklinde, dünya kamuoyunu göz önünde bulundurmadan, düşmana yapılan herhangi bir saldırıya derhal misillemeye bulunmayacaklarını açıkladılar.

Görüşmeler sırasında hâkim olan zorluklar, daha savunucu nitelikte olanlardı. Müttefikler 1939 yaz ve sonbaharında On İki Adalar'ın ele geçirilmesi için bir plan yapmışlardı. Yukarıda belirtilen kafa karışıklıkları ve çatışmalar bu konuda da çok farklı ve çelişkili olacak şekilde su üstüne çıkmıştı. On İki Adalar planı hakkındaki en şaşırtıcı konulardan biri, adalara karşı operasyonun nasıl idare edileceği idi. Operasyon planında açıkça İngiliz ve Fransızların sağladığı deniz ve hava hâkimiyeti kapsamında bir Türk kara harekâtı yapması düşünülüyordu (Atabey, 2014: 35).

Bununla birlikte, Türk belgelerinde On İki Adalar'a yönelik sonraki tutumun net bir şekilde gösterilmesine rağmen, İngiliz arşiv materyali konunun karmaşık yapısını ortaya koymaktadır. İngiliz yazışmalarında Müttefik deniz kuvvetleri ve hava hâkimiyeti operasyon için son derece önemli olmasına rağmen, Libya'daki muhtemel kullanımlarından dolayı kuvvetler gerekli askeri teçhizata sahip olmayabilirdi.

Bu bağlamda, Türk askeri teçhizatının sayıları ve koşulları hakkındaki tartışma, özellikle de savaşımlara ve bombardıman uçaklarına ilişkin olarak, İngiliz silahlarının kullanılmaması durumunda, Türk silahlarının muhtemel kullanımı önemli hale geliyordu. Benzer şekilde, bir başka belge de İngiliz makamlarının, Türk kara kuvvetlerinin niteliği konusundaki şüphelerine ve adaları ele geçirme kabiliyetlerine dayanarak adaları işgal edecek kara kuvvetlerini müzakere ettiklerini göstermektedir (Atabey, 2014: 35).

Akdeniz'deki güç dengesi için bu adaların stratejik ve askeri önemi vardı. Savaşlar arası dönemin gösterdiği gibi, Türkiye'nin rahatsızlığı, doğudaki İtalyan genişlemesi için bir basamak taşı olan adalar sorunuuydu. İtalyanlar 1939'da, Hint

veya Atlantik gibi okyanuslara erişebilmek için daha da genişlemeye başlamışlardı. Bunu başarmak için, İtalya'nın Türkiye'yi çevreleyen kuşatmayı bozması gerekiyordu. Bu nedenle Yunanistan, Mısır, Kıbrıs, Malta ve Tunus ve adalar İtalya için kilit bir stratejik öneme sahipti.

Öte yandan İngiltere, 1935'teki Habeş Krizi'nden sonra adaların önemini zaten biliyordu. Londra'ya göre, Adalar, Boğazlar, Balkanlar, Suriye, Süveyş Kanalı ve Kıbrıs'ı etkileyebilecek bir konumda bulunuyordu. İngiliz çıkarları için bu önemliydi. Bu nedenle, taraflar adaların yalnızca Türkiye ile ilgili olarak değil, aynı zamanda Akdeniz ile ilgili olarak önemini kabul etmişlerdi. Londra, İtalya savaşa girerse, adaların İngiliz stratejisine ve deniz taşımacılığına yol açabilecek olası sorunları sık sık hesaplamaktaydı (Atabey, 2014: 35).

Bu öngörünün arkasındaki nedenlerden biri, İtalyanların yüzlerce denizaltıya sahip olmalarıydı. Bu sayının belirleyici bir kısmı adalardaki deniz üssü Leros'a dayandığından, bu adanın nötralizasyonu savaşın geleceği için çok önemliydi. Yetkililere göre, Leros ve Rodos'un ele geçirilmesi diğerlerinden çok daha kritikti. Bu bakımdan, bu iki adaların art arda işgal edilmeleri gerekiyordu, çünkü bunlardan sadece birinin kontrolü diğeri için çok tehlikeli olabilirdi çünkü bu adaların güçlü deniz ve hava üsleri, Müttefiklerin deniz ve hava kuvvetlerine zarar verme gücüne sahipti (Kaymakçı ve Özgün, 2019: 185).

Bu şekilde, sadece bölgenin kontrolü ele geçirilmeyecek, aynı zamanda önemli deniz ve hava üsleri de elde edilebilecekti. Planlara göre, Türkiye anakaralarının adalara olan yakınlığı nedeniyle, hava üslerinin kullanımı en uygun seçenektir, ancak sadece nisan ve ekim ayları arasında, bir başka deyişle kış ayları dışında hizmete elverişliydi. İtalyanlar savaşa girer girmez bu işlem başlatılmalıydı. Bu plan ışığında her iki taraf da 1939 yazında adalarla ilgili bilgi topladı. Bu süreçte Müttefikler, Türk yetkililer ve İngilizler arasında işbirliği sağlandı (Kaymakçı ve Özgün, 2019: 185).

Nitekim her ada hakkında, deniz ve arazi koşulları gibi coğrafi özelliklerden, mevcut askerî istihbarattan, su kaynaklarının ve en uygun saldırı noktalarının belirlendiği istihbarat raporları hazırlandı. Aylık raporlara göre, bölgedeki hazırlıklar yaz ortasında hızlanmaya başlamıştı.

Örneğin, Haziran 1939'da, adalarda hiçbir büyük hareket tespit edilmedi; kıyı savunmasını içeren büyük manevralar Temmuz ve Ağustos aylarında gerçekleşti. Savaşın başladığı ayda, bu rakam teyit edilmese de, 40.000 İtalyan askerinin adalara yerleştirildiği düşünülüyordu. Adalara yönelik bir eylemin ayrıntılarına ilişkin anlaşmazlıkların varlığından dolayı, taraflar İtalyanların savaşa karışması durumunda bu tür bir eylemin gerekliliği konusunda hemfikirdiler.

Türkiye, İngiltere ve Fransa, Üçlü Pakt'a doğru ilerledikçe, Almanya, Türkiye'yi düşman kampından ayırmaya çabaladı. Almanya'nın bu konudaki tutumu Mayıs 1939'da, Türkiye ile İngiltere'nin ortak bildirisinin yapıldığı dönemde başladı. Berlin'deki İtalyan Büyükelçisi, bu dönemde Türkiye'nin Almanya'ya yönelik konumunu açıkladığında, İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano'ya, Türklerin niyetleri konusunda güvence verme zorunluluğu konusundaki baskıdan şikâyet ediyordu (Atabey, 2014: 35).

Almanlara göre, Türkiye'nin İngiltere'ye yaklaşmasının en önemli nedenleri adalardaki tahkimatlar ve Arnavutluk'taki İtalyan eylemleri idi. Stratejik konumu nedeniyle önümüzdeki savaşta rol alması gereken Türkiye, İngilizlerle birlikte kalmamalı, bir başka deyişle, kazanılmalıydı. Ankara'daki Alman Büyükelçisi von Papen Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a Arnavutluk'taki İtalyan birliklerinin sayısını azaltma ve Türkiye'ye karasuları içinde iki Ada sunma önerisinde bulundu.

Mustafa Aydın, bu teklifin diğer adacıklarla birlikte Kastellorizo'yu da içerdiğini öne sürmektedir. Adalarla ilgili bu teklif, reddedilmesine rağmen, belirli adaların isimleri olmadan, bir süre müzakere masasında kalmaya devam etti. Bu bakımdan, von Papen ve Ribbentrop arasındaki yazışma, von Papen ve Türk

yetkililerin adalar hakkında görüşmelere devam ettiğini ve bu tartışmaların Alman-İtalyan ilişkilerinde sorun yarattığını göstermektedir (Aydın ve Erhan, 2006: 62).

Ancak Saraçoğlu On İki Ada'nın 3 mil bölgesinde yer alan ıssız adalar meselesinde, İtalya ile herhangi bir anlaşmaya varmanın asla mümkün olmadığını söylemişti. Daha sonra von Papen, Türkiye'yi, Londra ve Paris'ten ayırmak için Ankara'ya bazı önerilerde bulunma gerekliliğini vurguladı. Almanların, özellikle de von Papen'in önerileri olumlu sonuç vermedi. Yasal olarak Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya bağlayan anlaşma 19 Ekim 1939'da savaşın başlamasından sonra imzalandı (Akandere ve Polat, 2009: 8-10).

Anlaşma Akdeniz'e ve bölgedeki çatışma durumunda tarafların birbirlerine nasıl yardım edebileceğini ele alıyordu. Her şeyden önce, anlaşmanın özü, gizli ek askerî anlaşmanın üçüncü maddesiyle düzenlenen On İki Adalar'a ilişkin madde, Müttefiklerin İtalya'yla bir çatışma durumunda adaları etkisiz kılmaya karar verdiklerini belirtmekteydi. Paktın hükümlerinin uygulanmasını gerekli kılacak bir durum söz konusu olduğunda, özellikle bir çatışma çıkarsa, anlaşma devreye girecekti (Akandere ve Polat, 2009:8-10).

On İki Adalar hakkındaki bu fıkra, İtalya'nın savaşa girmesiyle yürürlüğe girmesi bekleniyordu. Bu antlaşma, Akdeniz bölgesindeki bir çatışma sırasında karşılıklı yardımın öngörülmesini karara bağlamıştı. Görülebileceği gibi, antlaşmanın tarihindeki adalar dinamiğine dayanarak Türkiye'nin en büyük endişesi hâlâ Akdeniz'di. Ancak, Türkiye için diğer güvenlik kaygıları da, belgede belirtildiği gibi, o dönemde artmıştı. Örneğin, anlaşma ayrıca, yılsonuna kadar Türk diplomasisinin ve askerî stratejisinin önemli bir dinamiği olacak olan Balkanlar'daki karşılıklı desteğe de vurgu yapmaktaydı (Özışıklı, 2009: 135).

Mayıs ve Haziran aylarında tarafların yukarıda belirtilen açıklamalarından sonra Türkiye esasen İtalya ile ilgili hesaplar yaparken, Sovyetler Birliği ülkenin kuzeyindeki diplomatik bir sorun olarak görünmeye başlamıştı. Ruslar yardım için İngiltere ve Fransa ile müzakereler yürütüyor olsa da, Müttefik tarafına daha

yakınlardı, 23 Ağustos 1939'da Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Bu Türkiye için olduğu kadar tüm dünya için de büyük bir gelişme idi.

Bununla birlikte, Rusya ile Almanya arasındaki saldırmazlık anlaşmasıyla birlikte, Türk dış politikası, İtalyan ve Alman tehdidine ek olarak, Sovyet baskısını da göz önünde bulundurması gereken zor bir aşamaya girdi. Eylül 1939'da Saraçoğlu Moskova'ya gitmiş ve Sovyetlerle bir anlaşma yapmak istemişti. Türkiye'nin amacı, yakında imzalanacak olan Üçlü Anlaşma'nın gereksinimlerini baltalamadan Türk-Sovyet dostluğunu sürdürmek olsa da, Rus menfaatleri, Almanların niyetine paralel olarak, Boğazlar rejimini değiştirmektir (Özışıklı, 2009: 135).

Tarafların bu farklı hedefleri ve Türkiye'nin Boğazlara yönelik kararı nedeniyle, Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti olumlu sonuç vermedi. İkinci Dünya Savaşı 1 Eylül'de Nazilerin Polonya'ya saldırısıyla başlamış oldu. Bu nedenle, Saraçoğlu Moskova'dan ayrıldıktan sonra, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında yukarıda belirtilen üçlü antlaşmayı imzaladı. Türk yetkililerin, özellikle, Sovyetler Birliği ile çatışmaya yol açabilecekleri takdirde, Ankara'nın bu maddelerin hiçbirini uygulamayacağını beyan ettikleri ek çekince konusundaki dikkatleri, o dönemde, Türk dış politikasının durumunu iyi yansıtıyordu.

Türk, İngiliz ve Fransız askeri yetkilileri, Paktın imzalanmasından sonra ilk kez Ankara'da bir araya geldiklerinde, hem Alman, Bulgar ve Rus tehdidine dayalı Balkanları hem de Doğu tehdidini tartıştılar. Türk dış politikasının ve güvenlik politikasının bu karmaşık durumuna rağmen, İngiliz ve Fransız yetkililer On İki Adalar'ın hâlâ birincil öneme sahip bir sorun olup olmadığını Fevzi Çakmak'a sormuşlar, o da meslektaşlarına halen adaların en önemli madde olduğunu vurgulamıştır (Teke, 2016: 45).

Ege adaları ile ilgili askeri protokolü temel alan daha detaylı operasyon planı bu aylarda gerçekleşmedi. Fransa ve İngiltere'nin bu dönemde Türkiye'den

ayrılmaya başlayan yaklaşımları bu anlamda önemliydi. Bir başka deyişle, Fransızlar çoğunlukla Balkan sınırlarıyla ilgilenirken, On İki Adayı kesintisiz Akdeniz deniz trafiği ile eşitlemekte; İngilizler ise, Orta Doğu'da Mısır ve Filistin'in güvenliğine odaklanmaktaydı.. Londra'ya göre, Türkiye'nin isteğine rağmen, hâlâ Müttefiklere doğru çekilebilecek ya da en azından tarafsız kalmış olan İtalyanları yabancılaştırmamak için On İki Adalar'la ilgili bir şey yapmamak gerekiyordu (Teke, 2016: 45).

Güneybatı Anadolu'yu saldırılardan kurtarmaya çalışan Türk stratejisinin omurgalarından biri olarak adaların nötralizasyonu, İngilizlerin ve Fransızların göndereceği askeri yardımlara bağlıydı. Bu nedenle, 1939 Ekim'inden sonraki müzakere sürecinde adalar meselesi ikinci plana atılmıştı. Müttefikler arasındaki görüş ayrılığı Mart 1940'ta Halep'te düzenlenen konferansta daha somut bir şekilde ortaya çıktı. Toplantı raporları, oturumların Türkiye'nin planlara yönelik tutumu nedeniyle dostane bir tonda olmadığını gösterdi (Hatipoğlu, 1997: 145).

Türkiye'nin Ege'den gelen bir İtalyan saldırısı, Trakya'dan gelen bir Bulgar tehdidi ve Rusya ile Almanya arasındaki yukarıda belirtilen anlaşmayla daha karmaşık bir hale geldi. Türkiye için en kötü senaryo, aynı zamanda İtalya, Bulgaristan, Almanya ve Sovyet Rusya'nın saldırısı ile uğraşacak olmaktı. Bu anlamda, İngiliz ve Fransız yetkililer, savunma araçlarını, özellikle de yapılacak bir saldırıya karşı tartışmaya hazırıldılar (Kurumahmut, 1998: 25).

Rusya, Bulgaristan ve Almanya'nın özellikle Karadeniz'in, Boğazların ve Ege Denizi'nin güvenliği konusunda Balkanlar'a yönlendirilmesi önemliydi. Öte yandan Ege ve İngiliz komutanlarının ana çatışma alanı Alman denizaltılarının ve hava kuvvetlerinin yönlendirdiği saldırıların yaşanabileceği denizin kuzey kesiminde olacaktı. Türkiye, bu varsayımları tartışmaya hazır olmasına rağmen, Müttefik güçlerin İtalya'ya karşı değişen tutumundan rahatsız oldu. Türkiye için sorun, bütün Müttefik yetkililerin varsayımlarını yalnızca bir alternatif olan İtalyan tarafsızlığına dayandırmasıydı (Kurumahmut, 1998: 25).

Bu gerçeğin vurgulanmasından sonra, Türkler, İtalyan tarafsızlığına dayalı tüm olasılıkları tartışmaya çalışırken, İngiliz ve Fransız delegeler İtalyan tarafsızlığına dayanan tartışmaların açılmasına karşı çıktılar. İtalyan kavgasında, konferans çıkmaza girdi.

Adaların etkili kullanımıyla İtalyanların savaşa girmesinin önemi, yalnızca Ege kıyılarına saldırma ihtimalinden değil, adaların Balkan savunması üzerindeki etkilerinden kaynaklanmaktaydı. Müttefiklerin pozisyonu, Türk yetkililere göre, Akdeniz'in nakliyesini ve güvenliğini bozabilecek adalar yoluyla korunabilirdi. Zorlu Türk pozisyonunun bir sonucu olarak, bu mantıksal nedenlerle birlikte, bütün taraflar görüşmeyi kabul etti. Adalarda yapılan bir operasyonun tartışmaları, İngilizlerin ve Fransızların deniz ve hava hâkimiyeti ve ardından bir Türk harekâtı açısından öncekilerden farklı değildi. Ancak, Müttefiklerin bu kararlaştırılmış eylem planında bile kendi aralarında çekişmeler ve çatışmalar vardı.

Mesela, bu konuyla ilgili konuşmalardan birinde, Türkler, gemilere yönelik deniz harekâtlarına muhtemel katkıları hakkında endişeler vardı. Asım Gündüz, Türk donanmasının, Karadağ'ın her ikisinde de kullanılacak kadar kapsamlı olmadığını belirtti. Halep Konferansı sona erdiğinde, taraflar hâlâ tatmin edici değildi. Her şeyden önce, Haziran 1939'dan Mart 1940'a kadar, On İki Adalar her zaman gündemde olsa da, benzer konular hâlâ var olan sorunlarla tekrar tekrar tartışılmaktaydı. Ulaştırma yollarından operasyondaki iş bölümüne kadar Haziran 1939'dan bu yana bir gerilim kaynağı olmaya devam etmişti (Gündüz ve Ilgar, 1973: 23).

Görülebileceği gibi, gelecek belirsiz görüldüğü için, Türkiye yalnızca On İki Adalar'dan gelen bir saldırıya nasıl karşı koyabileceği konusunda değil aynı zamanda adaları aynı anda karşılıklı olarak etkisiz hale getirme planıyla nasıl başa çıkılacağı konusunda da düşünecek konumda idi. Yine de, koşullardaki belirsizlik 1940'ın ikinci yarısında değişeceğinden, Türkiye'nin hem On İki Ada'ya hem de genel olarak savaşa karşı olan pozisyonu, özellikle de savaşa girmeme konusunda çok daha somut hale gelecektir. 1940-1945 Müttefiklerin Halep'teki görüşmelerinden

bir ay sonra Nazi Almanyası Fransa'ya saldırdı. Naziler Haziran'da Paris'e girmişlerdi ve bu bütün dünya için şok edici oldu (Aktın, 2011: 75).

Aslında, yukarıdaki bölümde de ele aldığımız gibi Fransa'nın yıkılmasından önce, Naziler ve Sovyetler, Polonya ve Baltık Ülkeleri, Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika'yı birlikte veya ayrı ayrı hâkimiyeti altına almışlardı. Durum, haziran ayında İtalya'nın savaşa girmesiyle birlikte değişti.

Fransa'nın yenilgisinin başlangıcından ve İtalyan'ın savaşa girişinden başlayarak, Haziran 1941'de Barbarossa Operasyonu'nda Alman saldırıları Sovyet baskısı ile mücadele eden Türk diplomasisi için kayda değer bir stres dönemi oldu. 1940 yazında, savaşın Akdeniz'e doğru yayılmasından bu yana İtalyan savaşı nedeniyle tüm gözler Türkiye'ye çevrilmişti. Bu, Üçlü Paktın şartlarına dayalı olarak Türkiye'nin savaş şartlarından biriydi (Demirkollu, 2013: 11).

İngilizler ve Fransızlar, İtalya'nın katılımından sonra anlaşmaya dayanarak Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar ederken, Almanlar Türkiye'yi Müttefiklere katılmaması konusunda uyarmaktaydı. Nitekim Türkiye Balkanlar'da Alman tehdidi ile karşı karşıya kalırken, Bulgaristan'a olası bir Rus saldırısı konusunda söylentilerin yayılmasının ardından Boğazlara da bir Sovyet tehdidi kendini göstermekteydi (Demirkollu, 2013: 11).

Savaşın Akdeniz'e yayılması nedeniyle anlaşmaya göre, Türkiye Sovyetler Birliği tehdidi olması ve buna karşı koyamayacağına karar verdiğini duyurdu ve savaşa müdahil olmadı. Ne de olsa Türkiye, yalnızca İngiltere ile değil Naziler ile bir ateşkes anlaşması imzalayan Fransa ile de ittifak yapmıştı.

Türk yetkililere göre, Fransa Üçlü Pakt çerçevesinde artık Türk güvenliğinin garantörü olmadığından ve İngiltere'nin Türkiye'ye karşı sorumluluklarını kendi başına yerine getirme kabiliyetine sahip olmadığı için, Ankara savaşa girmedi.

Nitekim Türk yetkililer, İngiltere'nin özellikle silah ve mühimmat yardımı konusundaki sözlerini tutmadıklarını sürekli ifade etmişlerdi. Gerçekte, askerî yardımın yetersizliğine ilişkin bu şikâyetler, Halep Konferansında başlamıştı; Türk yetkililer, İngiliz ve Fransızların yükümlülüklerini yerine getirmek için hiçbir şey yapmadıklarını belirtmişlerdi.

1939'da yapılan görüşmelerde Türkiye, Genelkurmay'ın belirttiği gibi saldırganlık durumunda Balkanlar'ın durumuna müdahale sözü vermişti. Bununla birlikte, Ekim 1940'ta Yunanistan'daki olayların gidişatındaki değişimle, Türkiye, Haziran 1940'taki anlayışa benzer bir şekilde, savaşın dışında kalmasına dayanan tutumu konusunda taviz vermedi (Yalçın, 2011: 701-731).

Deringil, İngilizlerin Türkiye'nin savaşmasında ısrar etmediklerini, çünkü savaş ilanının Türkiye'ye ek bir varlık getirmediğini hatta kendi başlarına yük getirebileceklerini düşündüklerini vurgulamaktadır. İngilizlerin Türkiye'nin savaş girmesine dair anlayışlarının Balkanlar ve Akdeniz'deki durum değiştikçe ara sıra değişebilirlik göstereceği belirtilmelidir. Bu dönemde Ruslar ve Almanlar da Türkiye'yi izlemektedir (Yalçın, 2011: 701-731).

Moskova ve Berlin'e göre, Türkiye'nin Almanya, Sovyetler Birliği, Japonya ve İtalya'ya katılarak İngiltere'ye karşı sorumluluklarından kurtulması gerekiyordu. Bununla birlikte, Türkiye'yi kendi taraflarına çekmek konusundaki formülasyonlarına rağmen, Türkler onlarla olası bir ittifakı reddederse, Ankara'ya yönelik askerî ve diplomatik eylemler de söz konusu olabilirdi.

Başka bir deyişle, Türkiye'nin Sovyetler ve Almanlarla olan ilişkisi bir bıçağın iki tarafı gibiydi. Bir yandan, taraflar, Türkiye'yi kendi taraflarına çekme veya aleyhte harekete geçmek için yukarıda belirtilen isteklerini ifade ediyorlar öte yandan, Almanlar, Rusların Boğazlar üzerindeki iddiaları, üs kazanma istekleri ve yeni bir geçiş rejimi konusundaki istekleri konusunda Türkiye'ye güvence veriyorlardı. 1940'ta açıkça görülebilen taraflar arasındaki bu ilgi çatışması,

1941'de Almanların Rusya'ya saldırmasıyla sonuçlandı ve sonrasında savaşın dinamiklerini değiştirdi (Hart, 2015: 124).

Londra, 1940'ta Türkiye'nin savaşa girmemesinin bir sonucu olarak Adalar sorununu rafa kaldırmıştır. Bununla birlikte, Ege denizi İngilizler için önemini sürdürmüştür. Çünkü sorun İngiltere için önemli koloniler ya da üsler olan Kıbrıs, Mısır, Malta ve Girit'e uzanmaktadır. İtalya'nın Ekim ayındaki Yunanistan saldırısından sonra, adaların nemi, Yunan anakarasına, takımadaların diğer adalarına ve Boğazların yanı sıra bir bağlantı noktası olarak daha da artmıştır (Hart, 2015:124).

Sonuç olarak, İtalya'nın Yunanistan harekâtı Ege'de daha sert İngiliz politikalarını tetiklemiş ve Türkiye'nin bölgeye yönelik somut etkilerini artırmıştır. İngiliz yetkililer Türk meslektaşlarına, adalara yönelik yasaklama, gemilerin yükleri açısından titizlikle denetleme ve kısıtlamalara uymayan kişilerin cezalandırılması gibi birçok öneride bulunmuştur. Bu önerilere göre, Genelkurmay Başkanlığı ilk önce kaçakçılığın bastırılması emrini vermiş ve bölgedeki trafiği kontrol etmeye çalışmıştır.

Batı Anadolu'nun kıyı bölgelerinde kaçakçılık ofisleri amaya çalışılmıştır. Türk gemilerinin yabancı sularda yelken açmasını engelleyen bir emir yayınlanmıştır. 1940 ve 1941 boyunca adalar ve Türkiye arasındaki trafiğe karşı oldukça hassas olan İngiltere, bu tür önlemlerin etkinliğini kontrol etmek için çeşitli yöntemler kullandı. Örneğin, Rodos halkı ile İngiliz yetkililer arasındaki temas, Anadolu'dan gelen son gönderiler hakkında bilgi verdikleri için önemli olmuştu.

Türkiye'nin Ege adaları trafiğiyle ilgili bu sorgulamalara ek olarak, İngiltere'de kuzeyde İzmir, Bodrum, Marmaris ve hatta Ayvalık yerlerde istihbarat faaliyeti gerçekleştirildi. Kasım 1941'e gelindiğinde, İngiliz casusları hâlâ kıyı bölgelerinde kaçak arayışı içindeydiler ve Rodos'tan gelen ticaret talebiyle ilgili telgraflara rağmen trafik sıkıntısı çekiyorlardı. Ege Denizi'ndeki İngiliz ablukası

İtalya'nın Yunanistan'a ulaşmasını zorlaştırmaktaydı. Nitekim Müttefiklerin çabaları, Yunan kuvvetlerini adalardan yalıtımı konusunda başarılıydı.

Ege Denizi'ndeki adalar ile ilgili gelen haberler, İtalya ve Türkiye'den yapılan gönderilerin engellenmesi veya yasaklanmasından dolayı hem askerî hem de sivil durumun kötüleştiğini ve müttefikler lehine teslim olma beklentisine yol açtığını göstermekteydi. Adaların en büyük sorunu, İtalyan askerleri arasında bir isyanın çıkmasına neden olan gıda kıtlığıydı. İstihbarat belgelerine göre, başkentteki adalardaki bu sorunların farkında olan İtalyan makamları, ablukanın yol açtığı zorluklardan kurtulmak için özellikle adalar için barışçıl olmayan yolları düşünmeye sevk etmişti.

2.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sırasında ve Savaş Bitiminde Adalar Üzerindeki Mevcut Durum ve Türkiye'nin Tutumu

On İki Adalar, savaşlar arası dönemde Türk dış ve güvenlik politikaları için sorunlu bir mesele haline gelmiştir. İtalya'nın Akdeniz'deki saldırgan ve genişleyici dış politikası ile birlikte, Adaların Anadolu'nun batı kıyılarına coğrafi yakınlığı, ana dinamiklerden birini oluşturmaktaydı (Özkan, 2012: 89-96). Türkiye'nin stratejik kaygılarının en önemli yansımalarından biri olan On İki Adalar'dan gelebilecek bir saldırı tehlikesi İkinci Dünya Savaşı arifesinde Ankara ve Londra arasındaki yakınlaşmanın temelinde yer almıştır.

On İki Adalar, 1939 ve 1940 yılları arasında Türk ve Müttefik yetkililer arasında yapılan pek çok tartışma ve savaş planının önemli bir unsurunu oluşturmuştur. Türkiye'nin, savaşa girmemeye karar vermesi nedeniyle bu dönemde yakınlaşma gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte, On İki Adalar'ın diplomatik ve askerî görüşmelerdeki yeri savaş boyunca sürmüştür (Özkan, 2012: 89-96).

Türkiye Cumhuriyetinin savaşa girmeme kararı, On İki Adalar konusunu daha da karmaşık hale getirmiştir. 1941 yılında Adalardaki durum özellikle gıda kaynakları açısından kötüleşti ve adalardaki İtalyan yönetimini zor durumda bıraktı. İngiliz makamlarına göre Almanlar, İtalyan zayıflığı nedeniyle adalar ile giderek

daha fazla ilgileniyorlardı. İngilizlere göre Almanlar ele geçirmeden önce adaları temizlemeliydi.

İngiltere'nin, Yunanistan'ı ele geçirme planları, Adaların egemenliği konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında yeni bir dizi tartışma başlatmıştır. Türk makamları, İngilizlerin Yunanların sadece askerî operasyon amacı ile kullanılacaklarını vurgulamalarına rağmen Yunan askerlerinin kullanılmasını reddetti.

Türk iddiaları, bölgenin Anadolu karşısında stratejik önemine ve Türkiye'nin tarihsel olarak bölgedeki egemen devlet konumuna dayanıyordu. Türkiye Dışişleri Bakanlığı yetkilileri On İki Ada'nın hiçbir zaman Yunanistan'a ait olmadığını tarihsel açıdan Osmanlı Devleti'ne ait olduklarını ifade etmişlerdi. 1941'deki tartışmalar kısa bir süre içinde çıkmaza girdi. İngiliz raporları, Yunanistan'ın Adalar için herhangi bir bölüm planını kabul etmediklerini ve özellikle adaları paylaşmak konusundaki müzakerelerde inatçı bir yaklaşım benimsendiğini belirtiyordu (Özkan, 2012: 89-96).

Türk-Yunan ilişkileri, Londra'nın her ikisinin de ihtiyaç duyduğu bir zamanda gergin hale geldiğinden, İngiliz yetkililer, bölgedeki dengeyi bozmamak için müzakereleri savaş sonrası döneme erteleme kararı aldı. Adalara ilişkin egemenlik sorunu, İngiliz Dışişleri Bakanlığı içinde bir dizi tartışma başlatmıştı. Bu tartışmalar, savaşın sona ermesinden sonra kökten değişmeyecek olan ve sonraki yıllarda ABD tarafından da desteklenecek olan konuyla ilgili tutumunu göstermektedir (Keegan, 2011: 67).

İngiliz yetkililerin gözünde, Yunanistan Müttefikler adına savaştığı için Yunan iddialarının desteklenmesi gerekiyordu. Bu görüş aynı zamanda bu konuda sessiz kalması tavsiye edilen Ankara ile ilişkilerine de yansdı. Yunanları demoralize edebilir ve böylece savaş çabalarını etkileyebilirdi. Diğer taraftan, Türk yetkililer, savaşta belirleyici olmayan konumlarına rağmen, Müttefiklere değerli katkılar

sağlamışlardı. Aslında, Yunanistan'ın savaşa katılımının yanı sıra İngilizlerin tutumu diğer düşüncelerle de yakından ilişkiliydi (Keegan, 2011: 68).

Londra, aynı zamanda adaların etnik yapılarına vurgu yapıyordu bir başka deyişle, Atina'nın görüşlerine çok benziyordu. Ayrıca, Adalar o zamanki Kıbrıs'ın geleceği ile ilgili olan İngiliz sömürge hesaplarının bir parçasını oluşturuyordu. Bu hesaplamalara göre, On İki Ada, Doğu Akdeniz'de İngiltere'nin önemli stratejik üssü olan Kıbrıs'a ilişkin olası bir Yunan iddiasına karşı bir takas olarak kullanılabilirdi.

Nitekim Yunanistan'ın Kıbrıs ile ilgili taleplerinin konusu, savaş sonrası müzakereler sırasında açılacak, ancak Yunanistan, özellikle İngiliz-Yunan ikili ilişkilerinin konusu olduğunu kabul ederek, konuyla ilgili çok fazla ısrar etmeyecekti. On İki Adalar'ın egemenliğinin “sömürge sorunu” olarak incelenmesi, Amerikalılar için de etkili oldu. Örneğin, 1943'te Adalar için olası seçenekleri tartışan bir bildiri, bölge için mümkün olan en iyi seçimin, etnik yapılarından dolayı adaların Yunanlar tarafından ilhak edilmesi olduğu öne sürülmüştü. Bununla birlikte Türklerin güvenlik kaygıları silahsızlanma yoluyla güvence altına alınmalıydı, aksi takdirde Akdeniz'de Ankara ve Atina arasındaki gerilim istenmeyen bir sonuç haline gelebilirdi (Keegan, 2011: 71).

Aslında, bu mutabakat ABD'nin Akdeniz'deki endişelerini göstermektedir. Amerikalı yetkililer, Yunan iddialarını haklı çıkarırken, Türk, İngiliz ve adalardaki uluslararası yönetim gibi diğer seçenekleri de göz önüne almıştı. Washington'a göre, en iyi çözüm, gelecekte saldırgan amaçlar için kullanılmasını engelleyecek olan adalar için uluslararası bir yönetimdi, ancak sakinleri ile birleşmeyi talep eden adalardaki milliyet sorununu çözme yeteneği yoktu (Nash, 1990: 45).

Öte yandan adalarda bir İngiliz yönetimi, Amerikalılar tarafından kesinlikle reddedildi, çünkü bu yalnızca İngiltere'nin Akdeniz'deki konumunu güçlendirecek ve hem Yunanistan hem de Türkiye'yi kızdıracaktı. Bu mutabakat, adalardaki Yunanistan iddialarını savunan, Türk güvenlik kaygılarını dikkate alan ve

Akdeniz'deki güç dengesini arayan Amerikan duruşunu göstermek açısından anlamlıdır (Nash, 1990: 45).

İngilizler ve Amerikalılar her diplomatik vesileyle Yunan iddialarını açıkça desteklemişlerdir. Türkiye ise, adaların durumu ile ilgili olarak savaşın başlangıcındaki tutumundan vazgeçerek değişkenlik göstermiştir. Örneğin, 1939'da, Türkiye'nin hedefi, Batı'daki güvenliğini sağlayacak ve ayrıca ek olarak gelecekteki talepler için çok önemli bir temel oluşturacak şekilde, İngilizlerin yardımıyla adaları İtalyanlardan uzaklaştırmaktı. Ancak, savaşın başlamasından iki yıl sonra, savaşın dışında kalan Türkiye'nin konumu, 1941'deki müzakerelerin gösterdiği gibi, daha uzlaşmacı bir hal almıştır (Nash, 1990: 45).

Yunanistan ise, her vesile ile Adaları kendi topraklarına katma amacını taşımaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda bu amacını daha da açıkça belli etmiş, 12 Haziran 1942'de Yunan hükûmeti İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ne Kıbrıs ve Adalar'ın Yunanistan'a katılması için bir muhtıra vermiştir (Semiz ve Toplu, 2019:1). Daha sonraki yıllarda bu faaliyetini iyice arttırarak güçlü propaganda örgütleri ile Adaların Yunanistan'a verilmesi görüşünü yaymaya çalışmıştır (Sarioğlu, 2007, 28).

Ankara, Atina'nın bütünsel yaklaşımının aksine, Türkiye ile Yunanistan arasındaki adaların bölünmesini müzakere etmeye hazırdı. Bununla birlikte, savaş boyunca On İki Ada'lar konusunda Türk pozisyonunun belirsizliği dikkat çekicidir. Ayrıca, Ankara resmi olarak herhangi bir toprak iddiası olmadığını belirten 1943'teki Amerikan mutabakatı ile bunu vurgulamıştır. Türkiye'nin konumu, savaşlar arası Türk dış politika söyleminin devamı olarak değerlendirilebilse de, aslında savaş koşullarıyla ilgilidir.

İlk olarak, 1941'den sonra Türkiye, tartışmaların savaşın sonuna kadar ertelenmesini kabul etmiştir. İkincisi, Müttefikler tarafından uygulanan baskıya rağmen Türkiye savaşın dışındaydı ve Türk yetkililer, Adaların egemenliği ile ilgili

herhangi bir görüşmenin o zamanki İngilizlerin Türkiye'nin savaşa girme talebini engelleyeceğini çok iyi biliyorlardı.

1943'te, İtalya birlikleri adaları teslim ettiğinde Londra Nazilerin ellerine düşebilecek bölgenin durumundan endişe duyuyordu. Churchill'e göre, ittifak güçlerinin Adalardan temizlenmesi, yalnızca Akdeniz bölgesinin dengesi için değil, aynı zamanda Türkiye'nin gerçekten ilgilendiği bir stratejik açığı kaldırarak savaşa girmeye ikna etmek için de önemliydi.

Bu amaçla Churchill, 1943'te ünlü stratejisini uyguladı ancak başarılı olamadı. Buna rağmen, savaşın sonuna kadar Adaları ele geçirmek ve bunun üzerine stratejik planlar yapmaktan vazgeçmedi. Churchill, adaların nötralizasyonunda gelecekteki bir Türk savaş gücünün bölgedeki ağırlığını hesaplarken, bazen Türk kuvvetlerinin adaları temizlemeye olası katkısını da kabul ediyordu.

Örneğin, 1943'lerde Churchill, İngiliz Dışişleri Bürosuna Türkiye'nin savaşa aktif katılımını veya desteğini teşvik etmek için Rodos'u Türklere “ödül” olarak verilip verilmeyeceğini sormuştu. Bununla birlikte İngilizler, Yunan iddialarının haklı olduğu ve savaştan sonra adaların tümü olmasa da en çok yararlanmaları gerektiğini de sık sık vurguluyorlardı (Reynolds, 1985: 1-20).

İngilizlerin askerî birimleri adaların ele geçirilmesinin en etkili yoluna odaklanırken, diplomatik olarak konunun önemi savaş sonrası çözümü ile ilgiliydi (Reynolds, 1985: 1-20). Dolayısıyla, devlet içi tartışmalarla ilgili belirsizlikler sürmekteydi. Gerçekte, İngiltere'deki içsel tartışmalar, kararsızlığın yanı sıra Adaların Türkiye ile temaslarda rüşvet olarak kullanılmasını da hesaplarmaktaydı.

Yukarıda belirtilen 1943 tarihli yazışmalarının bir bölümünde İngiliz Dışişleri, savaşta aktif veya pasif destek almak için Türkiye'ye adaların verilmesini düşündüğünü vurgulamıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın On İki Adalar'ın egemenliği konusundaki konumu açık olduğundan, diğer kurumların Türkiye'ye

adaları bir rüşvet olarak vermeleri hakkındaki fikirleri İngiltere’de bir dizi tartışmanın da başlamasına neden olmuştur.

İtilaf devletleri ve özellikle Almanya, bu anlamda aynı fikre sahipti. 1941’de, Nazilerin Suriye ve Filistin konusunda eylem planlarının olması, Irak’ın Alman yanlısı Geylani isyanına müdahale etme zorunluluğu ile birlikte Alman yetkililer, birliklerini Anadolu’ya devretmek için Türkiye’den izin almaya çalışmışlardır. Transit geçiş hakkı alabilmek için, Bulgaristan sınırının gözden geçirilmesiyle birlikte Türklere birkaç Ege Adalarını teklif etmeyi önermişler, ancak teklifleri Türkiye tarafından kabul edilmemiştir (Önsoy, 2012: 93-120).

Almanların önerdiği belirsiz “Ege Adaları” terimi, 1941’de muhtemelen İtalyanlar nedeniyle Almanlar tarafından seçilmişti, ancak 1943’te İtalya’nın teslim olması ile özellikle bu öneride kapsam “On İki Ada” olmuştu. Ankara’daki Alman Büyükelçisi von Papen, açık bir şekilde Türk yetkililere, Mussolini hükûmetinin Ankara’nın savaşta bu noktada tarafsızlığını garanti altına almak için On İki Ada’yı Türkiye’ye teslim edebileceğini söylemiştir. Alman önerisi, Türkiye ile Yunanistan arasındaki diplomatik krizle uğraşmak istemeyen Müttefiklere rahatsızlık vermiştir (Önsoy, 2012: 93-120).

Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Müttefiklere böyle bir düşüncelerinin olmadığını bildirmiştir. 1944’te Almanlar tarafından iddia edilen son teklif, bugün bile Türk kamuoyunda tartışılmaktadır. Dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Feridun Cemal Erkin’in anılarında yer alan “Almanların adaları bize sunduklarından sonra işgal kararını almamak talihsizlik oldu” sözü aslında böyle bir teklifin önemine vurgu yapmaktadır (Erkin, 1968: 74).

Tüm bu örnekler, On İki Ada’nın egemenliği konusundaki tartışmaların, özellikle Türkiye ile ilgili tartışmaların savaş boyunca sürdüğünü göstermektedir. Müttefik taraf, meseleyi savaşın sonuna kadar ertelemeye çalışsa da, iç yazışmalarda da görüldüğü gibi Yunan iddialarına açık bir şekilde destek verirken, zaman zaman

On İki Ada'yı Türkiye'nin askerî katılımı karşılığında pazarlık maddesi olarak kullanmaya çalışmışlardır (Kelkitli, 2017: 423-443).

Eksen ülkelerden Almanya'nın yetkililerin savaşta konumunu etkilemek için Türkiye'ye teklifte bulunması aslında Müttefiklerden farklı değildir. Bu ortamda Türkiye, adalara yönelik revizyonist olmayan resmi bir söylemle savaşın dışında kalmaya çalışırken, durumun gerektirdiği şekilde diplomatik ve askerî tartışmalara katılmıştır. Ancak, tüm bu tartışmalar askerî kaygılardan uzaklaşarak, 1944'ten başlayarak, Almanya'nın çöktüğü yıl ile birlikte diplomatik sorunlara dönüştü (Kelkitli, 2017: 423-443).

İkinci Dünya Savaşı'na Almanya ile birlikte Mihver devletlerin yanında giren İtalya, 8 Eylül 1943'te mütareke isteyince; İtalya'nın On İki Adaları Genel Valisi, İngilizlere katıldığını ilan etmiştir. Bunun üzerine Rodos'taki Alman ve İtalyan kuvvetleri arasında üç gün süren çatışmaların neticesinde, On İki Adalar Alman egemenliğine geçmiştir. 1944 yılında savaş Almanya'nın aleyhine dönmeye başlayınca, Almanya adaları tahliye etmeye başlamış ve Türkiye'ye adaları vermeyi önermiştir. İngiltere ise böyle bir duruma itiraz etmiş ve Türk tarafına “adaları işgal etmenize katien razı değiliz, biz savaş içindeyiz, siz ise dışında kaldınız. Adalar savaş gereği bize lazımdır, biz işgal edeceğiz” demiştir (Tokatlıoğlu, 1991: 328).

Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te teslim olması üzerine, On İki Adalar'da bulunan Alman kuvvetleri 8 Mayıs'ta teslim olmuşlar ve aynı gün On İki Adalar'da İngiliz Askerî Yönetimi kurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye, savaş dışı kalmaya özen göstermiş ve ciddi bir taraf olma girişiminde bulunmamıştır. 1946 yılında Paris'te toplanan müttefikler, İtalya ile barış antlaşmasını görüşmeye başlamışlardır. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin, hükûmete başvurarak konferansın Menteşe Adaları'nın kaderini görüşmek için girişimde bulunma talimatı istemiştir. Cumhurbaşkanı başkanlığında heyet toplanmış ve toplantı sonucunda “İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsız kalmış olduğumuzdan dolayı, savaş ganimetlerinden pay

almaya hakkımız yoktur, bu nedenle de konferansa davet için müracaat yapılmayacaktır” kararı alınmıştır (Şener, 2004: 73-92).

On İki Adalar, Lozan Antlaşması’nın 13’üncü maddesi uyarınca askersiz hale getirilmek şartıyla 10 Şubat 1947’de Türkiye’nin taraf olmadığı Paris Barış Antlaşması’yla Yunanistan’a verilmiştir. Bu suretle Yunanistan, Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan adaları ile 3 mil içeride kalan Lozan Antlaşması’nda zikredilmeyen Asya sahilindeki küçük adalar hariç bütün adalara sahip olmuş ve Ege’deki jeopolitik dengeyi tamamen kendi lehine çevirmiştir (Yalçın, 2013: 5).

Yunanistan, savaşta İtalya saldırısına ve Alman işgaline maruz kalmıştır ve bu nedenle mağdur duruma düşmüştür. Bu mağduriyetini, toprak ihtiraslarını gerçekleştirmek için gayet iyi bir şekilde kullanmıştır. Sovyetler Birliği bile Yunanistan’ın bitmek bilmeyen isteklerinden şikâyetçi olmuştur (Tercüman Gazetesi, 3 Kasım 1985).

Buna karşılık, Türkiye savaş sırasında çok pasif kalmıştır. Yurtdışındaki elçilerimiz Yunan propagandası ile ilgili sık sık bilgiler göndermiş, propagandaların önlenmesi için merkezden talimat istemişlerdir. Türk hükûmeti ise, Yunanistan’la iyi ilişkileri korumak maksadıyla hiçbir eyleme girmemiştir. Münir Ertegün’ün 21 Eylül 1943’te şu telgrafı önemlidir: “Yunanistan’la iyi ilişkilerin sürdürülmesine verdiğimiz önem ne olursa olsun, bazı adaların Türkiye’den ayrılmayacağı konusuna Türk basını geniş ölçüde yer vermelidir. Çünkü Yunan propagandasının önlenmemesi, bizim güvenliğimiz bakımından kaçınılmaz olan bu adaların bize geri verilmesini tehlikeye düşürebilir.” (Diker, 1998: 33). Ertegün’ün yaptığı uyarılara karşın Türk hükûmeti bir girişimde bulunmamış, adalarla ilgili haklı taleplerimizi dünya kamuoyunda dile getirmemiştir. Dışişleri Bakanlığı 1 Temmuz 1946’da Londra Türk Büyükelçiliğine “On İki Adalar’ın Yunanistan’a transferi konusunda bir itirazımız yoktur. Hatta bu adalar dost bir Yunanistan’ın egemenliğine gireceğinden, memnunluk duymaktayız. Her ne kadar coğrafi koşullar bizim lehimize görülmele beraber, tarihsel olgular en azından bizim kadar Yunanistan’ın da lehinedir. Bu nedenle bu adalardan iki veya üçünün barış anlaşması koşulları altında Türkiye’ye

transferi kuşkusuz hem adalete, hem de eşitliğe uygun düşecektir” talimatını göndermiştir (Diker, 1998: 33).

Bu son talimat da Türkiye’nin baştan beri adaları teslim etmeye hazır olduğunu, proaktif Yunan politikaları karşısındaki reaktif yaklaşımı gözler önüne sermektedir.

Diplomatik belgeler İngiliz ve Amerikan’ın Yunan iddialarına destek verdiğini göstermektedir. Ayrıca adaların kaderi, Rusya’nın müzakereler sürecinde belirleyici bir rol oynaması nedeniyle Müttefikler için zorlu bir mesele olmuştur. Rus faktörü, genel olarak Türk dış politikasını dönüştürdüğü için Ankara’nın konuya yaklaşımını da etkilemiştir. Bu bağlamda, savaş sonrası dönemde Türk diplomasisinin zihniyetini kavramak için bu dönemde Türk-Rus ilişkisinin kısa bir değerlendirmesine ihtiyaç vardır.

2.3. Atatürk ve Tarafsızlık Politikasında Güvenlik

Türkiye’nin güvenlik politikası Cumhuriyet ile birlikte statükoculuk ve Batıcılık parametreleri üzerinde şekillenmiştir. Osmanlı’nın aksine yukarıdaki bölümde de anlattığımız gibi Türkiye’nin güvenlik endişeleri iç sorunlar üzerinden şekillenmiştir. Toplumsal bütünlüğün sağlanması ve ortak bir ülkü oluşturulması, rejim karşıtı ayaklanmaların bastırılması başlıca hedefler olmuştur. Bununla beraber, Batılılaşmanın tam anlamıyla sindirilerek yerine getirilmesi için reformların gerçekleştirilmesi, hem siyasi hem de toplumsal tabana yayılması diğer belirleyici faktörler olmuştur.

Özetle iç güvenlik politikası öncelikli sorun olarak ele alınmıştır. Dış politikanın ise, içeride gerçekleşecek olan istikrar ve bütünleşmenin paralelinde başarıya ulaşması hedeflenmiştir. Bu çerçevede oluşturulmaya çalışılan güvenlik politikası Atatürk’ün 1927’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde altı günden fazla süren, tarihî bir konuşma yapması, başarılarını ve Türk devletinin gelecekteki perspektiflerini kapsamlı bir şekilde açıklaması ile tanımlanmıştır. (Taşdemir, 2009: 44). Bunu yaparken de Türk dış politikasının temel ilkelerini de içeren Kemalist

ilkeler ortaya konmuştur. Atatürk barışçıl bir dış politika arayışını şu sözlerle ifade etmiştir: “Devlet sadece ulusal bir politika izleyecektir. Ulusal politikadan bahsettiğimde, şu anlama gelir; ulusal sınırlarımızda, milletimizin ve ülkemizin gerçek mutluluğu ve refahı için çalışmak, her şeyden önce, varlığımızı korumak için kendi gücümüze güvenmek”tir (Atatürk ve Yavuz, 1981: 122).

1 Kasım 1928 tarihinde Mustafa Kemal’in diğer bir Meclis konuşmasında ise şu sözleri sarf ettiği görülmektedir. “Efendiler harici siyasetimizde dürüstlük, memleketimizin emniyetine ve inkişafının masumiyetine dikkat şiarı hareketimiz kılavuz olmaktadır. Esaslı ıslahat ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde hem muhitlerinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz” (TBMM Zabıt Ceridesi 1928: 3). Yurtta sulh cihanda sulh şeklinde tanımlanan dış politika özetle, egemenlik, tam bağımsızlık, istikrar ve uluslararası çatışmalardan uzak durma temel prensipleri üzerinden şekillenmiştir. Bu nedenle Atatürk, dönem boyunca tarafsız bir dış politika izlemiştir. Türkiye’nin çıkarlarıyla doğrudan ilgisi olmayan çatışmalara katılmamaya azami dikkat gösterilmiştir. Pragmatik bir dış politika geleneği ve yapılan antlaşmalar konusunda hassasiyet Osmanlı’dan kalan bir diplomasi geleneğidir (Gök, 1984: 54). Statükocu bir dış politika izlenen bu dönemde genişleme yanlısı politikalar izlemeyi tercih eden pan-Türk ya da İslami ideolojiler Türk dış politikasında yer almamıştır (Sander, 1982: 108).

Atatürk dönemi, Türkiye için modern bir devlet yaratacak modern kurumların oluşturulması sürecidir. Batı devletler sistemi modeline uygun modern toplumun dönüşümü ve kurumların yapılanması ile batı tipi bir demokrasinin temellerini atılmıştır.

Güvenlik politikası bağlamında Atatürk’ün statükocu politikası ilk olarak Lozan Anlaşması’nın yarattığı sorunların biran önce çözülmesinde karşımıza çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yenik kabul edilen Türkiye’ye dayatılan antlaşmalara karşı çıkan Türkiye, Cumhuriyet’in ilan edilmesinin ardından toprak bütünlüğünü kaybetmemek için sert bir statükocu devlete dönüşmüştür (Oran, 1996:355). Bu bağlamda gerçekleşen gelişmelerin başında Musul sorunu çözüme kavuşmuş, Milletler Cemiyeti üyeliği gerçekleşmiş (1932), 1936 Montrö Sözleşmesi

imzalanmış, Türkiye boğazların mutlak kontrolünü almıştır. 1939'da Türkiye, Hataş'ın Türkiye'ye ilhakıyla birlikte, Atatürk döneminde temellerin atıldığı ancak ölümünden bir yıl sonra sonuçlandırıldığı bir nihai revizyon gerçekleştirmiştir. Yirmilerin ve otuzlu yılların uluslararası atmosferi, Atatürk'ün dış politikasını hayata geçirmesine yardımcı olmuştur (Parla, 1985: 87). Diplomatik yollarla kazanılan bu başarıların ardından İkinci Dünya Savaşına gidilen süreçte Türkiye tercihinin yine statükocu ülke olan İngiltere ve Fransa yanında kalarak kullanmıştır. Türkiye'nin bu tercihinin nedeni İtalya'nın Ege ve Balkanlardaki yayılmacı politikasına karşı geliştirilen bir ittifaktır. İtalya bu dönemde Habeşistan'ı işgal etmiş ve aynı zamanda Ege adalarını silahlandırmaya başlamıştır.

Balkanlar'dan gelen İtalyan tehdidine karşı, Türkiye'nin İngiliz ve Fransızlarla ittifak kurması gerekmiştir. Aynı dönemde Sovyet Rusya ile olan yakınlaşması ne yazık ki Batılı güçler açısından caydırıcı bir güç olarak kabul edilmemektedir (İleri, 2005: 36). Barışçıl bir dış politika arayışında olan ve yaklaşan uluslararası çatışmaların gölgesi altında, sadece barışçıl dış politika ile savaş tehlikesinden uzak kalılabileceğine inanan Atatürk'e göre, batılı güçler savaşa hazırlıksızdı, ancak Türkiye'nin geleneksel müttefikleri Almanya ve onun Doğu'ya yönelik genişlemeci politikası tahmin edilemez bir seçenek değildi. Bu tehdit algısı nedeniyle yeni ittifaklar arayan Türkiye, İtalyan yayılmacılığına karşılık Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya ile Balkan Paketi'nı, Batı sınırlarını güvenlik altına almak amacıyla da İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paketi'nı (1937) imzalamış (BCA, 490.0.001.000.000.580.2308.2: 13), bu sayede Balkanlar'dan, Doğu Akdeniz'den ve Ortadoğu'dan gelebilecek tehditlerin önüne geçmeyi hedeflemiştir (Yılmaz, 2002: 16). Atatürk'ün izlediği dış politika ve bu çerçevede imzalanan antlaşmalarla anlaşılmaktadır ki, komşuları ile barışçıl ve istikrara dayalı güvenli bir ilişkinin oluşturulması çabası söz konusudur.

Osmanlı'dan itibaren var olan Rus tehdidi ve bu yönde oluşturulan güvenlik politikalarına karşılık bu dönemde Atatürk, SSCB ile yakınlaşma ve dostluk ilişkilerine girme yolunu seçmiştir. İstiklal Savaşı sırasında Batılı güçlerin tehditkâr davranışlarına karşılık, Sovyetlerin mücadeleye destek vermesi savaş sonrasında da devam etmiştir. Batılı güçlere karşı Sovyetleri dengeleyici güç olarak gören ve bu

doğrultuda ilişkilerini sıcak tutma yoluna giden Atatürk'ün bu politikasını pragmatik bir tercih olarak tanımlayabiliriz (Jaeschke, 1981: 172). Balkan Paktı ve Sadabat Paktı bu doğrultuda gerçekleşen güvenlik politikası hamleleridir.

Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı sonrasında, Hitler rejimi İtalya gibi ulusal egemenliğe ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Balkanlar'dan gelen Alman tehdidine karşılık, savunma tedbirleri Bulgaristan sınırına taşınmıştır. Her ne kadar savunma bütçesi 1932'de yüzde 23'ten 1938'de yüzde 44'e çıkarılsa da, ordu hâlâ modern değildir ve büyük güçlerin hiçbirine karşı koyamaz durumdadır. 1937'de sadece yarısının modern olduğu ve en büyük savaş gemisinin hâlâ I. Dünya Savaşı'nda Almanların verdiği gemi olduğu, 131 küçük çaplı gemiden oluşan bir donanmanın var olması nedeniyle, ordunun modernleşmesi için Türkiye'nin dışarıdan finansmana ihtiyacı vardır (Ertem, 2010: 1-24).

Bu dönem bir tarafta Almanya'nın ve diğer tarafta Büyük Britanya ve Fransa'nın, ordunun modernizasyonu için Türkiye'ye kredi sağlama yarışında olduğu dönemdir. Modernleşmenin bir parçası olarak, Türkiye 2-3 savaş gemisi ve 200-300 küçük savaş gemisi satın almaya karar verir ve bu amaçla Mayıs 1938'de Büyük Britanya Türkiye'ye 25.000.000 lira ve daha sonra 6.000.000 lira kredi sağlamıştır. Almanya'nın 150.000.000 reichsmark kredisi sağlaması sonrasında İngiltere 10.000.000 liralık bir ticaret kredi daha vermiştir. Ancak Türkiye, Almanya'nın 1939'da ittifak dışı anlaşma imzalama ve askerî teçhizat satın alma teklifini reddetmiştir. İngiltere ve Fransa'nın söz verilen silahları sağlama konusundaki isteksizliğinin bir sonucu olarak da, beklenen sevkiyatın yalnızca küçük bir yüzdesi gerçekleşmiştir (Göktepe ve Seydi, 2015: 197-222).

İkinci Dünya Savaşına kadar geçen zaman zarfında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile olan sorunların çözümüne yoğunlaşmış, Hatay sorununu çözüme kavuşturmuştur. Hatay Meclisinin Haziran 1939'da verdiği kararla Hatay, Türkiye topraklarına katılmıştır. Ağustos 1939'da Alman-Sovyet Paktı'nın imzalanmasının ardından Türk dış politikasında yeni bir döneme girilmiştir. Alman-Sovyet yakınlaşması, Türkiye'nin zorunlu olarak Fransa ve İngiltere ile güçler dengesinin sağlanması gerekliliği göz önünde tutularak yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'yı ziyaret ettiği ve Stalin'in Rusya'nın lehine olan boğazlara ilişkin Montrö Antlaşmasını gözden geçirme önerisiyle karşı karşıya geldiği zaman ortaya çıkmıştır.

Stalin'in önerisi Saraçoğlu tarafından şiddetle reddedilmiştir. Türkiye'nin, Boğazların ortak savunmasında Rusya'ya izin vermesi durumunda bunun Hünkâr İskelesi'ne (1833) benzer bir Antlaşma olacağını ve buna asla izin vermeyeceğini de dile getirmiştir. Türkiye, hem Almanya hem de Sovyetler Birliği tarafından her iki yönlü işgal yaşama endişesi içine girmiştir (Oran, 2008: 388). İkinci Dünya Savaşına katılmamak için kararlı bir tutum sergilemiş olsa da Türkiye'ye göre, savaşın sonucu değişmez şekilde Batılı güçler lehine sonuçlanacaktır. Türkiye'nin batı ittifakı gücüne olan güveni, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybeden taraftaki deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısına göre, İngiltere her zaman galip gelecektir ve eğer kendi gücü yeterli olmazsa, ABD'yi de savaşa dahi edebilirdi. Bu dönemde İngiltere sadece bölgesel bir güç değil, küresel bir güç tablosu çizmektedir.

Türkiye, sonuçları ne olursa olsun savaş dışında kalmayı tercih etmiştir. Bunun nedenleri özetle şu şekilde sıralayabiliriz, Türkiye'nin bu dönemdeki ekonomik durumu savaş giderlerini karşılayacak durumda değildir, dış borçlanma yükü altındadır, askerî açıdan yetersiz ve modernizasyon eksikliği vardır, ayrıca Lozan'da edinilen egemenlik haklarını korumak istenmektedir (Deringil,1994).

Özetle, Atatürk iç siyasette açık bir batılılaşma politikası izlemiştir. İç güvenlik politikalarından duyulan endişe ve iç istikrarın korunmasına öncelik verilmesi nedeniyle dış politikada risklerden, çatışmalardan ve sorunlardan uzak durarak mevcut durum ve dengenin korunması, egemenlik haklarının kaybedilmemesi yönünde bir güvenlik politikası izlenmiştir. Atatürk'ten sonra gelen İsmet İnönü, farklı da olsa temelde benzer bir politika izleme yoluna gitmiştir (Koçak, 1986: 75). Türkiye'nin 1939 yılındaki Türk-İngiliz-Fransız Saldırmazlık Paketi'nı imzalaması, İkinci Dünya Savaşında izleyeceği denge politikasının hazırlık aşamasıdır (Gözen, 2014: 64).

Ülkeyi, Cumhuriyetin kurulmasından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar götüren Türk karar alıcıların takip ettiği iki yol gösterici ilke vardı. Bunlar, “barış, egemenlik ve ulusal kalkınmanın genel dış politikasının revizyonist hedefleri” ve “cumhuriyetin güvenliğine yönelik birincil tehdidi temsil eden Sovyetler Birliği'nin önceliği” idi. Politik farklılıkları ne olursa olsun, siyasi seçkinler tamamen bu iki ilkeyi kabul etmiş ve dış politikalarında geniş bir taktik esnekliğine sahip olmalarına rağmen, her zaman bu iki temel ilke çerçevesinde katı bir şekilde politikalara sadık kalmışlardır (Pehlivanlı ve Sarınoy, 2001).

Weisband, Türk dış politika yapıcılarının bu iki ideolojik rehberini Cumhuriyetin ilk yıllarında ve İkinci Dünya Savaşı'nda “Türk dış politikasının operasyonel kodu” olarak tanımlamıştır. Ayrıca Zürcher'de benzer şekilde, 1923'ten itibaren Türk dış politikasını “temkinli, gerçekçi ve genel olarak statükoyu korumaya” yönelik olarak tarif etmektedir (Weisband, 2015: 78).

Atatürk'ün ölümünden sonra da Atatürk'ün statükocu ve egemenlik sınırlarının korunması ilkesi İsmet İnönü tarafından korunarak devam ettirilmiştir. Büyük kayıplar ve ekonomik yıkıma neden olan Birinci Dünya Savaşı sonrasında edinilen tecrübe ile İkinci Dünya Savaşından uzak durmayı tercih eden İnönü bu tavrı ile statükocu dış politika anlayışını devam ettirmiştir.

2.4. Etkin Tarafsızlık Politikasının Güvenlik Yaklaşımı

Dış politikada tarafsızlık teriminin anlamı, iki ya da daha fazla devlet arasında meydana gelen savaşa diğer bir devletin katılmaktan çekinmesidir (Aybar, 1944: 212). Diğer bir ifade ile herhangi bir savaş sırasında savaşan devletlere askerî yardımda bulunmama ve savaş dışında kalma anlamına gelen, ayrıca devletler hukukunda kullanılan bir terimdir (Aybar, 1944: 212). Tarafsızlığın hukuki olarak geçerli olması için, savaş başlamadan önce taraflar arasında yükümlülükler olması ve bunların savaş başlamadan ya da savaş esnasında ilan edilmesi, ayrıca tarafsızlığın diğer ülkeler tarafından da kabul edilmesi gerekmektedir. Burada Türkiye içinde en önemli olan ilke, tarafsızlığı kabul edilen ülkenin topraklarının dokunulmaz

olmasıdır. Tarafsız kabul edilen devletin kara, hava ve deniz sularında herhangi bir saldırı ve eylem gerçekleştirilmesi yasaklanmıştır (Kenar ve Örnek, 2008: 160).

Atatürk döneminde güvenlik politikası kapsamında belirlenen ve uygulanan tarafsızlık politikası sonraki yıllarda da sürdürülmüştür. Tarafsızlığın güçlendirilmesi adına İkinci Dünya Savaşının gerçekleşmesine kadar, Batılı ülkeler, Sovyetler, Balkanlar ve Ortadoğu ülkeleri ile ikili ilişkiler dostluk çerçevesinde ilerletilmiş, benimsenen tarafsızlık politikası uygulanmıştır.

İsmet İnönü, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından 30 Ekim 1923 tarihinde ilk hükûmeti kuran ve Cumhuriyet Halk Fırkasının (daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır) başkan vekili olmuştur. İnönü'nün başbakan olması ile birlikte hayata geçirdiği başlıca gelişmeler, eğitim-öğretimin birleştirilmesi, Halifeliğin kaldırılması, Şer'iyye ve Evkaf ile Genel Kurmay Bakanlıklarının kaldırılması, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunun kabulüdür (Oran, 2008: 75-76). Yapılan bu değişikliklerle İnönü, Osmanlı ile ola tüm bağlarını koparmış, enerjisini cumhuriyeti ve egemenliği güçlendirmek için yaptığı çalışmalara vermiştir.

10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün ölümü ile 11 Kasım günü İnönü, Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Oran, 2008: 242). Otoritesi sağlamlaştırmak adına devlet kadrosunda ve Cumhuriyet Halk Fırkası kadrosunda köklü değişiklikler yapılmış olmasına karşılık, dış politika ve güvenlik politikasındaki temel parametreler ve prensipler değişmemiştir. Dünyanın çok kritik bir savaşın eşiğinde olduğu bir dönemde hükûmet kadrosunun değişmesi tedirgin edici bulunsa da, Türk dış politikasının temel davranış şeklinin değişmeyeceğinin altı çizilmiştir (Karakuş, 2004: 320).

İnönü'nün kişiliğinin, II. Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasını şekillendiren ana faktör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kişiliğinin öne çıkan en önemli özelliği askerî yıllarında ortaya çıkan "ihtiyat"tır. İnönü bir röportajında Weisband'a , "Savaş boyunca izlediğim dış politikayı belirleyen en önemli ilke, erken bir hatanın telafi edilmesi gerektiği" demiştir (Weisband, 2015:

145). İnönü, Dışışleri Bakanı'nın görmeden önce bile tüm diplomatik yazışmalara doğrudan erişime hakkına sahiptir ve bu da gelişmelere çok hızlı tepki verme olanağı sağlamıştır (Hale, 2003: 75).

Özellikle 1943-1945 arasında, İnönü hem hükûmeti kontrol ediyor hem de tek parti siyasi sisteminde partinin lideri olarak görev yapıyordu. Bu nedenle iktidarın denetimi tüm yönleri ile İsmet İnönü'nün kişisel politik kararlarına bağlı gelişmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın Türk dış politikası İnönü'nün karakterinin izlerini taşımaktadır. Özellikle ihtiyatlılığı, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde atılan her adımını işaret etmektedir (Uyar, 2012: 98).

Politika oluşturmada derin bir muhakeme duygusuna sahip olan İnönü, İmparatorluk'tan egemen bir devlete geçişleri sırasında halkını modern devletin toprakları üzerine yönlendiren Atatürk'tü, ancak 1923'te Lozan'da Lord Curzon'u ikna eden İnönü'ydü ve Türk toprak bütünlüğünün ihlal edilemeyeceğini belirtmiştir (Özçelik, 2010: 253-269).

İnönü için, müttefik veya eksenlere herhangi bir hamle yapmadan önce, mümkün olan her kararın olası sonuçlarının tartılması önemliydi. Sadece dengeli eşitlik değil, Türkiye'nin çıkarlarının en iyi şekilde Avrupa'daki bir güç dengesiyle karşılanması gerekiyordu. Deringil'e göre, İnönü dış politika da zaman kazanmaya büyük önem vermektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında kabine üyesi Suat Hayri Ürgüplü'yle yaptığı röportajdan oldukça çarpıcı bir cümle alıntıl原因an Ürgüplü, İnönü'nün zaman kazanmanın önemini her zaman hatırlattığını, bekleyen oyunu iyi oynadığını ve eski Türk atasözü olan “Yeterince uzun süre beklersek olaylar gelişir ve sonra başka bir kavrayış elde edebiliriz; biri yeterince beklerse, üçünden biri ölecek; ya binici, ya deve ya da deve sürücüsü” tekrar ettiğini söylemiştir (Yalçın, 2011: 701-731).

İnönü Cumhurbaşkanlığı yıllarında mutlak bir kontrol gücüne sahiptir. Bürokratları kendisini atar ve görevden alırdı. Deringil'in işaret ettiği gibi, savaş sırasında birkaç defa bürokratların yerini değiştirmiştir (Anzerlioğlu, 2007: 177-189).

İnönü, diğer devletlere, Türk topraklarında niyetleri olan herhangi bir kimsenin hoş görülmeyeceği ve herhangi bir işgale karşı topyekûn direniş gösterileceğini açıkça ifade etmekten çekinmemiştir. Bu nedenle, Reich'in Dışişleri Bakanı Ribbentrop Savaş Komutanlığı'ndan, Türkiye'ye yönelik tüm baskının, tamamen diplomatik kalmasını emretmiştir. İnönü'nün siyasal iktidarı o kadar mutlak ki, onu Avrupa yanlısı ya da müttefik bürokratların yardımıyla baskı altına almak neredeyse imkânsızdır (Boscan ve Metin, 2014). Bu müttefik veya yanlısı Alman halkı, Yugoslavya örneğinde olduğu gibi hükûmet içinde gruplar oluşturacak kadar etkili değildi. İnönü'nün Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Alman yanlısı bir figürdü, ancak Almanların kendi taraflarına çekilme olasılığı, İnönü'nün iktidarda kalması veya müttefiklerin tamamen yenilmemesi nedeniyle çok küçüktü. Savaş süresince İnönü, aynı düşünceye sahip olanlarla çalışmıştır. Özetle, karar vermede ve bu kararları uygularken İnönü, dünya meselelerinde ve siyasette bilgisi oldukça iyi olan bir grup bürokratla çalışmıştır. İnönü'nün bürokratlarının diplomaside büyük bir hareket özgürlüğü vardır, ama bu bağımsız oldukları anlamına gelmiyordu. Bürokratların savaşta oynadığı rol hem bağımsız hem de İnönü'nün bilgisi ve izni dâhilinde olmuştur. (Çınar, 2014: 149).

Dış politika ve milli savunmanın şekillendirilmesinde İnönü'nün ki kadar etkili olan bir politika yapıcı Türk Başkomutanı Mareşal Çakmak'tır. Millman'a göre Çakmak, cumhurbaşkanına yakın eşitlikteydi. İnönü'nün cumhurbaşkanlığına karşı çıkan, Silahlı Kuvvetlerin şefi olarak daimî statüsünü sürdürmek için Türk liderliğindeki muhafazakâr Kemalistlerin adayı olmuş, önemli derecede etkili bir güce sahip ve herhangi bir politika üzerinde veto yetkisine sahip biriydi. Çakmak ve İnönü'nün dış politika perspektifleri aynı çizgide yer almıştır ve ikisi de İngiliz tarafına yakındır.

İnönü ve kurmaylarının öncelikli amacı Türkiye'yi mutlak suretle savaşın dışında tutmaktır. Çünkü ona göre Türkiye hangi tarafta yer alırsa alsın zarar görecektir ve hatta işgal edilebilecektir (Weisband, 2000: 37). Bu nedenle Türkiye'nin savaşın taraf değil, savaşın taraflar arasında bir denge unsuru olması gerektiği kanısındadır. İnönü, İngiltere ve Fransa'nın savaş kararı almasına hem temkinli hem de kaygılı bir şekilde yaklaşmıştır. Savaşa katılmayı kesin şekilde reddeden İnönü, buna rağmen

ülke içinde savaş tedbirleri alınmasını istemiştir. Alınan bu savaş tedbirleri savaşa girilecek algısı yaratmış olsa da gerçekte İnönü ihtiyatlı davranarak her türlü duruma karşı önceden tedbir almaya çalışmıştır.

2.5. Şeffaflığı Kolaylaştıran İç Yapısal Faktörler

Türk politika yapıcıları, benzer geçmişlere, benzer yetiştirilme ve Batı eğitimine sahip birkaç gruptan oluşmuştur. Siyasi düzen sadece otoriter ve hiyerarşik değildir; işçi sınıfı, burjuvazi veya entelijansiya gibi siyasi kararları azaltabilecek sosyo-politik güçler ya yok ya da önemsiz bir sayıdaydı. Türk siyasetinin bu yönleri, yabancı karar vericilerin Türk eylemlerini ve niyetlerini analiz etmesini kolaylaştırmıştır..

Türkiye Batılı olmayan bir ülke olarak kategorize edilmiş olsa da, Türk politika yapıcılar eğitimini, yaşam tarzlarını ve Batılı muadillerinin dünya görüşünü paylaşmışlardır. Türk siyasi eliti ideolojik anlamda homojendi. Yalnızca Kemalizm'in ideallerini paylaşanlar iktidar katmanları arasında bir yer bulabiliyordu. Bir miktar tartışma ve sapma olmasına rağmen, siyasi spektrum diğer ülkelere göre çok daha sınırlıydı (Robinson, 1965: 45).

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yabancılar tarafından yapılan ve/veya işletilen bir sanayi altyapısını miras almıştır. Cumhuriyet yanlısı Türkler ulusal burjuvaziye hedefleseler de, kapitülasyonlar ve yabancı mülkiyetindeki altyapı hareket alanlarını kısıtlamıştır. Çeşitli sektörlerin yabancı yatırımların tekelinde olması berberinde bu ülkelerin Türkiye ile ilgili kaynak kapasitenin bilinmesine neden olmuştur. Savaşın patlak vermesi ile birlikte çeşitli sektörlerdeki yabancı varlığı Türkiye'nin güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya çıkmasına ve diğer ülkeler tarafından bunun bilinmesine neden olmuştur. Türk ekonomisi ve ordusu hakkında yabancı ülkelerin bilgi sahibi olması, politik açıdan önceden hesaplanabilir bir tablo çizilmesine neden olmuştur (Robinson, 1965: 47).

2.6. Otoriter ve İtiraz Edilmeyen Yönetim

"Hükümdarın iradesine boyun eğmek, sadece Osmanlı toplumunda değil, aynı zamanda Gazi Mustafa Kemal tarafından ortaya çıkarılan Türk toplumu hükûmetinin temel ilkesi olmuştur" (Tamkoç, 1976: 225). Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu bölen dış güçlere ve iç politikaya karşı askerî ve diplomatik bir mücadeleden sonra kendini modern bir ulus-devlet olarak konsolide etmiştir. Gerçekleşen gücün konsolidasyonundan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, Türk devleti Batı eğitilmiş, askerî ve teknokrat seçkinlerden oluşan katı bir hiyerarşik ve otoriter devlet sistemi tarafından yönetiliyordu (Deringil, 2004: 41).

Dış politika kararları mutlak yönetici olan sadece bir kaç kişi tarafından alınıyordu (Tamkoç, 1976:225; Weisband, 2015: 34). Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk, mümkün olduğunca çok sayıda grupta ittifak arayışına girmiştir; toprak ağaları, dinî gruplar, komünist ideolojide olanlar ve hatta ve Kürtlerle de ittifak kurma çabası göstermiştir. Ancak, hem Kurtuluş Savaşı sırasında hem de sonrasında gerçekleştirilmeye çalışılan reform sürecinde birçok grubun direnişi ile karşılaşmıştır.

Devrimi tehdit etme potansiyeli olan herhangi bir kişi veya kişiler/gruplar tek tek ortadan kaldırılmıştır. Ulus-devlet yapılanmasının gerçekleşmesi için zorunlu olan, içeride gücün tartışmasız şekilde birleşmek olduğu düşünülen dönemde direniş tehdit olarak kabul edilmiştir. Güç tek bir yerde toplanmalı ve topyekûn mücadele verilmeliydi. Muhalif çok partili sistemin hayata geçirilmesi denemeleri yapılsa da, 1930'lara kadar tüm güç Cumhurbaşkanında toplanmıştır. Atatürk döneminde ve Cumhuriyetin ilanından sonra yapılması gereken devrimlerin başarıya ulaşabilmesi için otoriter bir rejim varlığına ihtiyaç duyulmuş, ancak bunun geçici olarak devrede kalan bir araç olduğunun altı çizilmiştir. Bu nedenle yapılan devrimlere karşı çıkmayacak ve rejimi tehdit etmeyecek, ancak yapılanları eleştirebilecek seviyede çok partili sistem denemeleri gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Savaşın patlak vermesiyle, Türkiye'de bir burjuvaziden veya işçi sınıfından söz edilmesi söz konusu değildir. (Tamkoç, 1976:225; Weisband, 2015: 34). Dolayısıyla ekonomik temele dayalı sınıfsal bir ayrım yoktur. Bu nedenle toplumsal

kutuplaşma ve siyasi elitler ya da katmalar arasında yeni muhalif gruplarının oluşması gerçekleşmemiştir. Siyasi bürokratlar dışında ülke genelinde avukatlar, doktorlar, bilim adamları gibi profesyoneller o kadar azdı ki, herhangi bir siyasi güç uygulayabilecek bağımsız bir entelijansiya söz edilemezdi. Entelijansiya eksikliği, Turanizm veya Komünizm gibi toplumsal hareketlerin nüfuz etmesini engellemiştir. Bu tür ideolojiler etrafında hareket etmek isteyen birkaç seçkin ise kolayca kontrol altına alınmıştır (Tamkoç, 1976:225; Weisband, 2015: 34).

Basın, hükûmet görüşlerini gayri resmi olarak ifade etmek için önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Savaş sırasında basına pek çok durumda kısıtlamalar uygulanmıştır. İnönü hükûmetinin politikalarına karşı tavır sergileyen bir basın grubu olsa da tarafsız bir tutum sergilememeleri açısından zorlanmışlardır. Cumhuriyetin ilanı ile yapılanma sürecine giren Türkiye’de bu dönemde Milli Mücadelenin aleyhine yayın yapan gazeteci ve yazarların tutuklandığı ya da sürgüne gönderildiği görülmektedir (Yetkin, 1983: 68). Ancak, 1930’lardan sonra yumuşayan iç siyasetle birlikte muhalif yayın organlarının oluşmasına izin verilmeye başlanmışsa da 1931 yılında bu yayın organlarının kapatılmasına karar verilmiştir (Yetkin, 1983: 69). Konumuzun zaman aralığını içeren İkinci Dünya Savaşı sırasında da uygulamalar artarak devam etmiştir. Hükûmet eğer isterse üslubunu, görüşünü ya da ideolojini beğenmediği yayın organını kapatma yetkisine sahiptir. Bu yetki 1931 yılında alınan Matbuat Kanunu’na dayanmaktadır (Koçak, 1986: 285). Özetle basın katı kurallar ve denetim çerçevesi içinde tutulmuştur.

Özetle, siyasi ve toplumsal dönüşümün tamamlanması açısından otoriter bir hükûmetin varlığı gerekli görülmüş, bu nedenle tek milli şef ve tek partinin gerekliliği ile otoriter rejim uygulaması gerçekleşmiştir. Örneğin tek adam Atatürk, tek şef İsmet İnönü gibi. İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile tek bir liderin siyasi kararları altında bütünleşmek önem arz etmiştir.

2.7. Hiyerarşi Güvenlik İlişkisi

Türkiye, Türk devlet siyasi tarihinde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sürecinde de oldukça hiyerarşik bir yapıya sahiptir. İnönü’nün Atatürk’ün yerini alması siyasi yapıyı bozmamış olması, bu hiyerarşinin gücünü ortaya koymaktadır.

Örneğin, Atatürk ve İnönü arasında yaşanan anlaşmazlıkları ele alabiliriz. İnönü ve Atatürk, İş Bankası olayı, Kâğıt Fabrikası sorunu ve Bira Fabrikası sorunlarında karşıt görüşlere sahiptir. Ayrıca Hatay görüşmeleri sırasında da Atatürk askerî bir müdahaleyi savunurken, İnönü aksine bu sorunun diplomasi ile çözülmesi gerektiği, savaşın ülkeye zarar vereceğini düşünmektedir. Nyon Konferansı sırasında ise, Atatürk'ün konferansa katılma kararına karşılık İnönü bunun İtalya ile sorun yaratacağını savunmuştur (Oran, 2008: 75). Bu nedenlerden dolayı, Atatürk, İnönü'yü görevden alarak yerine Celal Bayar'ı başbakan olarak getirmiştir, ancak bu kararını İnönü ile birlikte almıştır (Oran, 2008: 322).

İnönü, Atatürk'ün ölümüne kadar Malatya milletvekili olarak kalmış ancak yönetimden uzak bir tutum sergilemiştir. En güçlü Cumhurbaşkanı adayı olması nedeniyle suikast girişimlerinin olabileceği dahi konuşulmuştur. Atatürk'ün ölümünden sadece bir gün sonra, İnönü Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Cumhurbaşkanının ölümü ve yeni cumhurbaşkanı seçimi henüz reformlarını ya da ulus devlet yapılanmasını tam anlamıyla bitirmemiş, dünyanın ise savaşın eşiğinde olduğu bir dönemde güç boşluğuna neden olabilirdi. Ancak devlet otoritesinin var olan hiyerarşik yapısı sayesinde yeni liderin seçimi hızlı bir şekilde tamamlanmıştır. Diğer taraftan dikkat çekici olan bir diğer husus hiyerarşik yapılanmaya uygun şekilde Celal Bayar'ın İnönü'ye destek olması, gerekli siyasi zemini oluşturması ve oluşabilecek komplolara engel olmasıdır (Akşin, 1991: 162).

2.8. Homojenlik ve Batıya Yönelim

Yabancı diplomatların Türk Dış Politikasını analiz etmelerini kolaylaştıran bir en önemli faktör Türk karar alıcıların homojenliğidir. Yabancılar benzer geçmişlere ve yetiştirilme tarzlarına sahip Türk meslektaşlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Homojenlik faktörü iki şekilde işler bir hal almıştır; Birincisi, Türk elitleri Atatürk ideolojisine kendisini adanmıştır. Neredeyse yirmi yıl sonra bile rejim, farklı ideolojik eğilimleri olanları ortadan kaldırmıştır. İlk meclisin sadece yüzde 30'u (zaman zaman Türk siyasi tarihinin en demokratik parlamentosu olarak anılır) ikinci meclise tekrar seçilebilmiştir (Ulman ve Sander, 1972: 1-24).

Farklı fikir sahibi olanlar, iktidardan uzak tutulmuş, sadece Türk Devrimi ve Kemalizm ideolojisine tam bağlılığı olan insanlar göreve getirilmiştir. Böylece yabancılar önceden Türk meslektaşlarının alacakları kararları tahmin edebiliyorlardı. Dış politika demokrasi, faşizm, ulusal sosyalizm, Marksizm, Leninizm, sürekli ittifak ve dostluk hakkında soyut fikirler ya da dünyanın, enternasyonalizmin ve barışın zor kavramları ile kirlenmiş değildiler. İkincisi, Türk elitinin Batı tarzı bir yetiştirilme şekli vardı. Her iki taraf da aynı dili konuşuyordu (Ulman ve Sander, 1972:1-24).

İnönü, Harp Akademisi mezunu ve gerçek bir savaşçıydı. Edirne, Kafkasya, Suriye, Sina, Yemen, Gelibolu ve benzerlerinde görev yapmıştı. Ayrıca Lozan konferanslarında baş müzakereciydi ve mükemmel bir diplomat olduğunu kanıtlamıştı. Saraçoğlu, Belçika ve İsviçre'de, sonra da Paris'teki Ecole Des Sciences Politiques'te okumuştur. Menemencioğlu, İstanbul'da Saint Joseph Lisesi'nde eğitim görmüş, sonra Lozan'da hukuk eğitimi almıştır. Bu etkileyici geçmişe sahip Türk bürokratların sayısı daha da arttırılabilir. Özetle, yurtdışı eğitim geçmişine sahip Türk karar vericiler, yabancı meslektaşlarıyla doğrudan iletişim kurabilecek vasıflara ve yeterli donanıma sahiptir (Ulman ve Sander, 1972: 1-24).

2.9. Dış Varlık

Devletlerarasında sürekli bilgi akışı vardır. İstihbarat toplama ya da diplomatik kanallar aracılığıyla her devlet, meslektaşlarının eylemlerini ve niyetlerini hesaplamak için bilgi toplamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile başlıca güçler arasındaki bilgi hacmi ve kalitesi çok yüksektir. Bir yandan yabancılar Türkiye'nin yetenekleri ve niyetleri hakkında doğru bilgi toplarken, diğer yandan Türk karar vericilerin sır tutmayı amaçladığını söylemek haksızlık olmaz. Türklerin gizli gündemleri yoktur çünkü statükodan memnundurlar.

Türkler nadir durumlarda az sayıda sır tutmaya çalışsalar bile, meslektaşlarının göreceli zekâ yetenekleri o kadar güçlüydü ki gizlilik girişimleri boşuna idi. Özetle, Türkiye'nin eylemleri ve niyetleri hakkında bilgi akışı yüksekti ve yanlış bilgi müdahalesi olmaksızın yapısal kısıtlamalar ve niyetler doğru bir şekilde hesaplanabiliyordu. Savaşın patlak vermesiyle Türkiye'de zaten büyük bir Alman

varlığı söz konusudur. İstanbul'a geldiğinde Büyükelçi von Papen, tren istasyonunda büyük bir Alman grup tarafından karşılandığını belirtmiştir (von Papen,1936: 83).

Almanya Türkiye'nin en büyük ticaret ortağıydı ve Nazi rejiminden kaçan birçok profesyonel Türkiye'ye sığınmıştır. Türk üniversitelerde Alman profesörlerin bolluğu, "İstanbul Üniversitesi'ne en iyi Alman Üniversitesi" olarak adlandırılmasını sağlamıştır.

2.10. Ulusal Güvenlik ve Ekonomik Sistem

Bir ülkenin, askerî ve ekonomik yeteneklerine ilişkin istihbarat, o ülke ile verilecek kritik kararlarda önem taşımaktadır. Yanlış bilgi, tahminler ve yanlış hesaplama büyük hasarlara neden olabilir. Örneğin, Polonya, Almanları savaşta yavaşlatacaktı, ancak birkaç hafta içinde ortadan kayboldu. Yıllarca ayakta kaldığı düşünülen Maginot hattı birkaç gün içinde çöktü. Fransız Genelkurmayı süvarileri savaşın önemli parçası olarak görürken, Almanlar panzerlerle "blitzkrieg" (yıldırım harbi) üzerinde ustalaşıyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkelerin birbirlerinin yetenekleriyle ilgili birçok yanlış hesaplama söz konusu olmuştur.

Ancak, Türkiye ile ilgili olarak, mevcut bilgiler nispeten daha açıktı. Türkiye, büyük güçlere kıyasla askerî ve ekonomik kapasiteden yoksundu, bu nedenle Türkiye ile ilgili beklentiler asgari düzeydeydi. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Türk ekonomisinin ve ordusunun korkunç durumu genel olarak biliniyor ve kabul ediliyordu. Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yıkılmış bir ekonomi ve zayıf bir askerî kabiliyet miras almıştı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ankara hükûmeti ekonomik kalkınmaya ve bunun sonucunda ortaya çıkan bağımsızlığa azami özen göstermiştir (Koçak, 1986: 29-31).

Sermaye eksikliği, gayrimüslim tüccar ve zanaatkâr sınıfın göç etmesi, 1930'ların büyük bunalımı, bilgi eksikliği ve modern ekonomik gelişmelerden uzak kalınması ekonomik kalkınmayı engellemiştir. Savaşın başlangıcında, tarım nüfusun yüzde 70'inin temel ekonomik faaliyetiydi (Koçak, 1986: 29-31). 1938'de kelimenin tam anlamıyla sadece birkaç 'sanayi' alanı mevcuttu (Cem, 1970: 51).

Ekonomik ve askerî konularda büyük bir yabancı yatırımcının varlığı nedeniyle, Türkiye'nin asgari yeteneklerinin kapasitesi dış güçler tarafından doğru şekilde analiz edebiliyordu.. Türk ihracatının ve ithalatının kabaca yarısı Almanya ile gerçekleştiriliyordu (Oran, 1970: 45). Savaşın sona ermesiyle, Türkiye ekonomisi neredeyse Almanya'ya bağımlı hale gelmiştir. ABD, Fransa ve İngiltere'nin Türkiye ticaretindeki toplam payı en fazla yüzde 20'dir.

İngilizler, Türklerin Almanya'ya sırtlarını dönmeleri halinde Türk ekonomisinin kayba uğrayacağını farkındaydı. Almanlar ise, Türk ekonomisinin kendilerine bağımlılığını kullanarak, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasındaki üçlü ittifakın gücünü azaltmışlardır.

Türkiye'nin Almanya'ya bağımlılığı sadece ekonomik alanla sınırlı değildir. Türkiye'nin sahip olduğu birkaç modern askerî teçhizatın büyük bir kısmı Almanya'dan geliyordu ve bu nedenle Alman parçalarına ve mühimmatına bağımlıydı. Savaş sırasında, Türk askerî yetersizliği ve Almanya'ya bağımlılığı, Türklerin Almanlara karşı savaşma olasılığını da azaltmıştır. Gerçekte, Almanlara göre Türk saldırganlığından söz edilemezdi. Türkiye'nin Müttefikler tarafından üs olarak kullanılma olasılığını bir kenara bırakan Almanlar, Türk askerî kapasitesini büyük bir tehdit olarak algılamıyordu (Oran, 1970: 46).

Daha da önemlisi, Türkiye'nin savunma yetenekleri de yoktu. Savaş ilanı (askerî bir eylem olmaksızın) gibi sembolik bir savaş işareti bile Türklerin aleyhineydi. Türk şehirleri ve sanayi merkezleri Alman hava saldırılarına karşı neredeyse savunmasızdı. Almanlar bu gerçeğin farkındaydı, bu nedenle Türkiye savaş tehdidi olarak görülüyordu. Türkiye, eğer Alman birlikleri Bulgaristan'a girerse savaş ilan edeceğini söylediğinde bile, Almanlar planlarını değiştirmemiştir.

2.10.1. Ekonomik Durumu

18. yüzyıl süresince Osmanlı sadece Orta Avrupa ve Rus Bozkırlarında uğraştı, ancak Batı kalkınmasının kapsamını anlayamadı. 19. yüzyıl boyunca Osmanlılar uluslararası rekabette kaybettiklerini fark ettiler ve birçok reform başlattılar, hatta sanayileşme girişimleri de yapıldı. Bu çabalar ve girişimler, Batı ile

karşılaştırıldığında ekonomik kalkınmayı sağlayacak kadar başarılı olamadı ve sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çöktü (Oran, 1970: 47-50). Osmanlı'nın, son dönemlerinde dış borçlanmasının artması, sinai ürünleri ithal etmesi, sinai yatırımın çok düşük seviyede olması, olan yatırımlarında yabancı ülkelerden gelen yatırımcıların kurduğu fabrikalardan ibaret olması nedeniyle dış kaynaklara bağımlı, yarı sömürgeye dönüşmüştür (Eroğlu, 2007: 64; Albayrak, 1998: 99).

Ankara hükûmeti büyük bir ikilemle ve belki de ekonomik konularda kafa karışıklığı olarak adlandırılabilir bir olayla karşı karşıya kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkarılan dersler, bağımlılık ve azgelişmişlik sebebiyle yabancılara taviz verilmesiydi. Diğer taraftan, sanayileşme için yabancı sermaye ve uzmana ihtiyaç duyuluyordu. Bu ikilem iktisat politikalarının yeniden şekillenmesiyle sonuçlanmıştır (Oran, 1970: 47-50).

İlk aşama, 1930'a kadar devlet müdahalesinin minimal olduğu dönemdir. 1930'dan sonra devlet müdahalesi yoluyla ekonomik kalkınma norm haline gelmiştir. Lozan siyasi meseleler için bir zafer olarak değerlendirilebilse de, ekonomik alanda bazı kısıtlamalar getirmiştir. Ankara hükûmetinin bütçesinin büyük bir kısmını alan Osmanlı borcunun ağır yükü vardır. Türkiye 1929 yılına kadar borç ödemeleri yapmaya başlamasa da, 1930'larda Osmanlı borç ödemeleri bütçe harcamalarının yüzde 13-18'ini oluşturunuyordu (Koçak, 1996: 31). 1928-1930 yılları arasında Türkiye öncelikli olarak Suriye ve İran ile olan sınır problemlerine yoğunlaşmış olsa da temel problemi Osmanlı'dan kalan borçlar olmuştur. Bu sebeple alacaklı devletlerle gerekli görüşmeler sağlanmış (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 32), Yunanistan ile nüfus mübadeleri konusunu çözüme kavuşturmaya çalışmıştır.

Belirtilen sebeplerden dolayı Atatürk'ün Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ekonomik stratejisinin temeli “planlı ekonominin” hayata geçirilmesine dayanmaktadır (İnan, 1972: 8). Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinin ardından ekonomik tablo çok iç açıcı değildir. Sermaye yoktur, sanayi ve tarım neredeyse bitmiştir, maden yatakları yabancı yatırımların elindedir (Eroğlu, 2007: 64).

Atatürk'ün Mart 1923 tarihinde gerçekleştirdiği Türkiye İktisat Kongresinde alınan kararlar çerçevesinde bir dizi ekonomik hamle yapılması gerekliliğinin altı çizilerek, öncelikli olarak ekonomik kalkınma ve bağımsızlığın kazanılmasının gerekliliği belirtilmiştir (Eroğlu, 2007: 65). Öncelikli olarak millileştirme yani devletleşmenin sağlanması ve yabancı tekelinden kurtarılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, Devlet Demiryolları ve Limanlar İdare-i Umumiye kurulmuş tütün, şekeri, içki, tuz ve kibrit üretimin devlet eliyle yapılmasına karar verilmiştir (Albayrak, 1998: 101). Ziraat Bankası tüm bankacılık işlemlerinde yetki sahibi olmuş, sınai ve ticari alanlarda kredi sağlamak amacıyla 1924 yılında İş Bankası kurulmuştur (Eroğlu, 2007: 66). 1925 yılında Aşar Vergisi kaldırılmış, 1927 yılında konut kredisi sağlamak amacıyla Emlak ve Eytam Bankası kurulmuş ve aynı yıl Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edilmiştir (Eroğlu, 2007: 66). Bu kanuna göre, serbest arazi, kamu ihalelerinde yüzde 10 fiyat desteği, sanayi işletmeleri için iletişim ücretlerinin ve vergilerin azalmasını içermektedir.

Beşeri sermaye dışında, Türkiye de yatırım için gerekli sermaye yoktur. Başta tarım ürünleri olmak üzere Türkiye'nin ihracatı, bunalımlı uluslararası pazarlarda düşük getiriler sağlamıştır. İhracat gelirleri 1929'dan 1934'e kadar neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Sermayenin yetersizliği sanayileşme girişimlerinde sınırlı bir başarı sağlanmasına neden olmuştur. Yabancı işletmelere karşı genel bir olumsuz tutum olmasına rağmen, Türkiye'nin ekonomik olarak dış dünyaya kapalı olmadığını belirtmek önemlidir (Koçak, 1996: 33).

Yabancıların hisseleri devlet imtiyazına sahip şirketlerde daha fazlaydı. Keyder'e göre, üçte ikisi yabancılara ait olan birkaç sanayi işletmesinde durum daha da kötüydü. Böylece, ekonominin Türkleştirilmesi politikasına uyulmasına rağmen, yabancılar hâlâ ekonominin modern kesimine hâkimdir. Marksist analistler, durumun sorumluluğunu, üretken girişimler yapmak yerine Müslüman olmayan aracılardan yerine kendilerini zenginleştirmeyi kolaylaştıran yeni Türk seçkinlere vermiştir (Gürün, 1986: 73).

Bununla birlikte, Türkiye'nin bu dönemde iktisadi faaliyetlerde yabancılara rakip olma konusunda donanımlı olmadığını söylemek daha adil olacaktır. 1930'lu yıllarda, birçok Türk karar verici, mevcut liberal politikaların uygulanmasıyla,

Batı'nın kalkınma seviyelerine yetişmenin 50 hatta 100 yıl alacağını düşünmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği, Almanya ve İtalya'nın etkileyici ekonomik gelişimi, Türkiye'deki kalkınmanın da devlet eliyle gelişmeye ihtiyacı olduğunun kavranmasına sebep olmuştur.

Ekonomik bağımsızlık ve yabancı sömürsünden kaçınma, Cumhuriyet Türkiye'sinin temel amaçlarından biridir. Ancak, ekonomik alandaki ilerleme çok sınırlı kalmıştır. Bunun nedenleri ise, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında büyük kayıplar verilmesi, genç nüfusun kaybedilmesi ve sanayileşmeye geçmeden tarım alanının da düzenlemeler yapmak zorunda kalınmasıdır. Diğer taraftan Türkiye, yabancı yatırımlara karşı olmamakla birlikte, Lozan Antlaşması'na bağlı olan Ticaret Sözleşmesi gereğince dış ekonomik ilişkileri de 1929 yılına kadar kontrol edememiş, 1929 yılında sözleşmenin sona ermesi ile Gümrük Tarife Kanunu kabul edilmesiyle bu alanda bağımsızlık kazanılmıştır (Oran, 2008: 236). Ancak, dünyadaki ekonomik buhran ve Türk parasının değersizleşmesi ekonomi alanında yapılmak istenenlerin önünü kapamış ve istenen başarı sağlanamamıştır (Eroğlu, 2007: 67). Türkiye yabancı sermaye ve yardımın kaçınılmaz olduğunu fark etmiştir. Yabancı mevcudiyetinin doğası değişmesine rağmen, yabancı sermaye ve yatırımları azalmamıştır (Gürün, 1986: 73).

Bu dönemde yabancı şirketlere esas olarak araçlar, hammadde alımı ve endüstriyel mal satışı yapıyordu. Yabancı şirketler temel gıda maddelerine ve endüstriyel ürünlere bağımlılığı azaltmak amacıyla sanayi işletmelerini denetlemeye, finanse etmeye ve yönetmeye başladılar. İlk beş yıllık plan (1934-1939) Sovyet örneğinde modellenmiştir, uygulanması için Sovyetler, 8 Milyon dolar değerinde altın vermiş, eğitim nedeniyle uzmanlar ve Türk öğrenciler Sovyetler Birliği'ne gitmiştir. Anglo-Türk yakınlaşmasının doğrudan bir sonucu olarak, İngiliz uzmanlığı ve yardımı ise ikinci 5 yıllık plan için kullanılmıştır (Gürün, 1986: 77).

İster Sovyetler, ister İngilizler olsun, Türk ekonomisinin modern sektörlerine yabancılar hâkim olmuştur. Bununla birlikte, devlet müdahalesinin ağırlıkta olduğu bu dönemde Almanya'nın Türkiye ekonomisine dâhil olması ve Almanya'ya olan bağımlılık Türk dış politikasında önemli bir faktör haline gelmiştir. "Hitler'in ortaya

çıkışı ve Almanya'nın ekonomik genişlemesi, Türkiye'nin büyük ölçüde finansmana ihtiyaç duyduğu bir döneme denk gelmiştir” (Gürün, 1986: 78).

Büyük Savaş'tan sonraki çalkantılı dönemde birçok Alman Türkiye'de iş bulmuştur. Türk liderler arasında birçoğu Birinci Dünya Savaşı'nın deneyimlerinden kaynaklanan Alman karşıtı tutum sergilemelerine karşılık, Türk hükûmeti Alman uzmanları, teknisyenleri ve mühendisleri, hatta Alman subayların bile askerî eğitim için işe almıştır. Askerî endüstrilerdeki Versay sınırlamaları o kadar şiddetliydi ki, işçileriyle ve ekipmanlarıyla birlikte bütün bir uçak fabrikası (Junkers Flugzeugwerke A.G.) Türkiye'ye taşınmıştır (Koçak, 1996: 101). Ayrıca Nazi baskısı, başta üniversite profesörleri olmak üzere pek çok profesyonel Türkiye'ye gelmek zorunda kalmıştır. Türkiye ekonomisinin Almanya'ya bağımlılığını azaltmak için girişimlerde bulunulmasına rağmen, sonuçlar başarılı olmamıştır (Koçak, 1996: 102).

1939'a gelindiğinde, Türk ihracatının yarısı hâlâ Almanya'ya yapılmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Almanlar Türk tarafının zayıflıklarına çok aşınaydı. İstanbul'da bir "büyük Alman kolonisi" vardı. Alman etkisi Türkiye'yi yanlarına çekmek için yeterli değildi. Bununla birlikte, Türk ekonomisine ilişkin kapsamlı Alman bilgisi, savaşın ilerlemesinde önemli rol oynamıştır (Koçak, 1996:102). Ancak Almanlar, Türkleri savaşa dâhil edememişler, İngiliz ve Türk yakınlaşmasına da engel olabilecek seviyede baskı uygulayamamışlardır.

1939-45 yılları arasında yapılan ekonomik girişimler devletçilik ve savaş ekonomisi olarak tanımlanmıştır. Savaşın getirdikleri, ihracatın azalması, gelirin düşmesi ve genç neslin savaşta kaybedilmesi İkinci Dünya Savaşı sırasında da Türk ekonomisinin kötü durumda olmasına neden olmuştur. Savaş döneminde de uygulanmaya çalışılan devlet müdahalesi altındaki ekonomik yaptırımlar ve kısıtlamalar fayda sağlamamış, ülke savaşa girmemesine rağmen ekonomisi çöküntüye uğramıştır.

2.10.2. 1923-1945 Dönemi Ulusal Güvenlik ve Ekonomik Sistem

1923 yılında kazanılan askerî başarının ardından ekonomik alanda da bağımsızlık sağlanması hedeflenmiş ve ekonomik kalkınma bir ideal olarak benimsenmiştir. Nitekim Atatürk, Birinci Dünya Savaşı'ndan beş yıl sonra, Cumhuriyet'in kuruluşundan sekiz ay kadar önce ekonomi seferberliğine, 22 Şubat 1923 İzmir'de düzenlediği İktisat Kongresi ile başlamıştır. İktisat Kongre'sinin açılış konuşmasını yapan Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk cümlesi "Bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla ilgili olan en önemli faktör, o milletin iktisadiyatıdır." olmuştur (Varlı ve Koraltürk, 2010: 127-142).

Birinci İktisat Kongresi'nde çiftçi, sanayici, tüccar, işçi temsilcilerinden oluşan 1135 delegenin ortak çalışmaları sonucunda, "Misak-ı İktisadî Esasları" belirlenmiştir. Her kesimden insanın sorunlarının ortaya konduğu ve çözüm yollarının arandığı bu Kongre'de alınan kararlarda ülkenin siyasî bağımsızlığının iktisadî bağımsızlıkla güçlendirilmesi ve Türk girişimciliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Kongre'de, genelde liberal politikaların temelleri benimsenmiştir (Koçak, 1996: 103).

Nitekim Cumhuriyet'in ilk beş yılındaki uygulamalar da Kongre'de alınan kararlar aynı yöndedir. Kongre'de, özel girişimcilerin desteklenmesi, yatırımcılara kredi sağlayacak bankaların kurulması, hammaddesi yurt içinde olan endüstri kollarının kurulması, günlük tüketim mallarına öncelik verilmesi, önemli kuruluşların ulusallaştırılması ve kendi limanlarımızda kabotaj hakkımızın kullanılması gibi kararlar alınarak yeni hükûmeti finansal ve iktisadî politikasının temelleri atılmıştır (Varlı ve Koraltürk, 2010: 127-142).

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyada yeni dengelerin oluşmaya başladığı bir ortamda toplanan İzmir İktisat Kongresi, daha çok içerdeki dengeleri kurmaya ve ülkenin iktisadi alt yapısını oluşturmaya yönelik olarak düzenlenmiştir. Sonuç olarak, Lozan Antlaşması'nın iktisadî hükümleri de yeni Cumhuriyet'i bağlayıcı hükümler içermektedir. Lozan Antlaşması'nın eki olan Ticaret sözleşmesi, dışa açık politikaların benimsenmesini istemekte; Osmanlı gümrük tarifelerinin bir müddet daha yürürlükte kalmasını ve yeni yasaklar getirilmemesini öngörmektedir.

Bu nedenle, 1929 yılına kadar gümrük tarifelerinde artışlar yapılamamıştır (Varlı ve Koraltürk, 2010: 127-142).

Ayrıca, yeni hükûmet, Osmanlı Devleti'nden "Duyun-u Umumiye" borçlarını devralmak zorunda kalmıştır. 1928'de Türkiye Cumhuriyeti ile Düyun-u Umumiye alacaklıları arasında bir sözleşme imzalanmıştır. Özellikle, 1929-1945 yıllarında ulus devletin ve ulusal ekonominin temelleri atılmıştır. Ancak, dünya çapındaki olaylardan da Türkiye ekonomisi ister istemez etkilenmiştir. Buna rağmen, 1929 Büyük Dünya Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1939-1945 yılları arasında Türkiye, yurtiçinde ve yurtdışında gerçekleşen çok sayıda siyasal ve toplumsal zorluklara rağmen, mühim çapta ekonomik gelişmeyi gerçekleştirebilmiştir (Varlı ve Koraltürk, 2010: 127-142).

Öncelikle, ülkenin ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Tarım üretimi ise, ülkenin sosyo-politik koşulları sebebiyle değişken bir haldedir. Bununla beraber, bu dönemde tarım üretimi için sahip olunan arazilerin çoğu büyük toprak sahiplerinin elinde bulunsada, küçük araziye sahip çiftçiler yoğunluktadır. Ağır vergi yükü ve toprak kirası, fakirleşen küçük çiftçilerin sermaye birikimi ve yatırım yapmasını engellemektedir (Varlı ve Koraltürk, 2010: 127-142).

1923'lerde 13 milyonluk Türkiye nüfusunda, çalışanların içerisinde çalışan tarım nüfusu yüzde 88, Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içinde tarımın payı yüzde 67, sermayenin payı ise, yüzde 10 civarındadır. 1923-1929 döneminde ise, tarım üretiminde senede ortalama yüzde 15 gibi önemli ölçüde bir artış hızına erişilmiştir. Bu yüzde yüksek orandadır; çünkü bu dönemde savaş yıllarında askere alınan genç erkeklerin bir kısmı ve çekme gücünden istifade edilen hayvanlar topraklarına dönmeleri bu artışta önemli bir etken olmuştur (Özel, 2002: 235-248).

Bunun yanı sıra, 1925 yılında kaldırılan Aşar Vergisi'nin de bu artış oranında payının olduğu ifade edilebilir. Ancak, devlet gelirlerinin yaklaşık yüzde 25'ini oluşturan bu verginin kaldırılması, devleti önemli bir gelir kaybına uğratmıştır. 1929-1935 döneminde tarımda meydana gelen yılda ortalama yüzde 1,3'lük gerileme ise, Büyük Dünya Bunalımının ve bu durumun bir uzantısı olan yurt içindeki gelişmelerin olumsuz etkisinden kaynaklanmaktadır (Özel, 2002: 235-248).

1935-1939 yıllarında ise, tarımın gelişme hızı yılda ortalama yüzde 15,6'ya çıkarak, bahsedilen dönemdeki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. İkinci olarak sanayi sektörü ele alındığında, 1923 sonrası sanayileşme modelinin; sanayileşmenin gerektirdiği yatırımların finansman kaynağını ile yatırımları yapacak, kurulacak işletmeleri faaliyete geçirecek müteşebbis, idareci ve teknik personeli bulmak sorunlarını çözmek yolunda adımlar atılmasını içerdiği söylenebilir. Bu sektörün, İkinci Dünya Savaşı ile bu savaşı izleyen üç yılda büyüme hızı bütünüyle duraklar iken, bu dönem dışındaki diğer dönemlerde sektör, önemli büyüme hızları göstermiştir (Özel, 2002: 235-248).

Sırasıyla, savaş zamanında yüzde 0,9 küçülmüş; öncesinde ise, 1923-1929 yıllarında yılda ortalama yüzde 8,5; 1929-1935 döneminde yüzde 17,1; 1935-1939 seneleri arasında da yüzde 11 oranlarında büyüme hızına erişilmiştir. Büyük Bunalım ve İkinci Dünya Savaşı olaylarının yaşandığı dönemlerin dışında, kişi başına yıllık ortalama gelir artışı yüzde 9-10 kadar gerçekleşmiştir. Bununla beraber ekonomi, Osmanlı Devleti'nden kalan borçları ödeyebilmek için görece olarak dışa kapanmıştır. Bu durum, ithalat/GSMH oranının yüzde 14,5'ten yüzde 7-8'e kadar gerilemesinden anlaşılabilir (Özel, 2002: 235-248).

1929-1939 döneminde, dış ticaret fazlası elde edilmiş; net dış borç ödeme sürecinde, ekonomik bunalım yaşanmasına rağmen, yatırım/GSMH oranı yılda ortalama yüzde 10'un biraz üzerine çıkarak yükseltilebilmiş; ekonomik bunalımda fiyatların yarı yarıya düşmesini takip ederek 1935-1939 yıllarında fiyat istikrarı sağlanmış ve yüksek gelir artış hızına erişilmiştir (Özgüven, 2002: 235-248).

İkinci Dünya Savaşı döneminde, bu olumlu göstergelerin sadece dış ticaret fazlası sürdürülebilmiştir. Aynı dönemde gelir düşerken, hızlı enflasyon artışı da yaşanmıştır. "Varlık Vergisi" ile "Toprak Mahsulleri Vergisi" gibi ekonomi politikaları uygulanmıştır. Ancak, Varlık ve Muamele Vergisi gibi vergiler, sermaye birikimi ve teknoloji üretme yeteneği olmayan imalat sanayinin gelişimini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri olmuştur. 1950'li yıllardan itibaren de ekonomi politikalarında önemli bir değişikliğe gidilmemiştir. Devletçilik ilkesi, "karma ekonomi" yolu ile dışa kısmen kapalı ekonomik düzen ise "ithal ikamesi"

tanımlamasıyla 1970'li yılların ikinci yarısına kadar sürmüştür (Özgüven, 2002: 109-124).

2.10.3. Askerî Durumu

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Türk askerî kabiliyeti ile ilgili çeşitli faktörler statik şeffaflık içinde sayılabilir.

(1) Türk ordusunun saldırgan yetenekleri ihmal edilebilir olarak algılanarak Almanlar tarafından algılanan tehdidi azalttı,

(2) Zorlu arazinin tanınması, zayıf altyapı ve Türklerin saldırı durumunda savaşıma kararlılığı istila maliyetlerini artırdı,

(3) Türk şehirlerinin zayıf savunma yetenekleri ve stratejik noktalar Müttefikler tarafından kabul edildi ve Türk askerine baskı azaldı.

Bu faktörler göz önüne alınarak, Türkiye'nin modern bir savaşta savaşıma hazır olmadığına karar verilmiştir (Ataöv, 1965: 131). Ordu, modern savaşta gerekli hale gelen güncelleme ekipmanından yoksundu. "Türk Silahlı Kuvvetleri, Birinci Dünya'nın teknolojisi ile İkinci Dünya Savaşı ile yüzleşmek zorunda kaldı" (Deringil, 2004: 45). Askerî alanda savunmasını güçlendirmek isteyen Türkiye ilerleyen dönemde bu eksikliklerini İngiltere'den temin etmek için girişimlerde bulunmuştur (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 31).

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Cumhuriyet Türkiye'si ülkenin iç gelişimi ve yeniden inşasına odaklanmıştır. Büyük bir ordu her zaman esas olarak iç güvenlik amacıyla tutulsa da, ordunun modernizasyonu, iktisadi, sınai ve toplumsal gelişmeden sonraki sırada yer almıştır. Aydemir'e göre, onlarca yıl süren sürekli savaşlardan sonra Türkler savaşımdan bıkmışlardı. Ülkenin ruh halini anlatıyor gibi, İzmir Ekonomik Kongresi'nde Atatürk, Türklerin bir "savaşçı" ulus değil, "ekonomik" ulus olduğunu ilan etmiştir (Aydemir, 2001: 134).

Bu nedenle sivil gelişime askerî gelişmeden daha fazla önem verilmiştir Savunma Bakanı "bakanlık piramidinin" tepesinde değildi, İçişleri Bakanı'nın yerini

almaktaydı (Frey, 1965: 187). Askerî işlerle ilgili bu tür bir huzursuzluğun doğrudan sonucu olarak, Türk ordusu zayıf bir haldeydi. Tanklar, panzerler ve uçaklar çağında motorlu bir Türk Ordusu'ndan söz edilemezdi. Büyük güçler savaşa binlerce uçak, tank ve gemi açısından hazırlanırken, Türk genelkurmayı komutanlarına birliklerini seferber etmek için canlı hayvanları nasıl daha verimli kullanacaklarını öğretiyordu (Aydemir, 2001: 135).

Türklerin sahip oldukları ekipman ne olursa olsun, herhangi bir tekdüzelik duygusu yoktu, bu da onları çalışma düzeninde tutmayı imkansız hale getiriyordu. Aydemir, 28 farklı marka eski kamyonun bulunduğunu belirtmektedir (Agy, 134). Silahlar farklı kaynaklardan sağlanmış ve farklı kalibrelerden oluşuyordu, bu nedenle tüfekler ve silahlar için yeterli mühimmat bile tutulamamaktaydı. Birçok bölgeyi dışarıda bırakan tek bir demiryolu hattı vardı. Yolların durumu daha da kötüydü.

Yakıt depolama kapasitesi birkaç motorlu ekipman için bile yeterli değildi. Savaş sırasında, sadece bir haftalık yakıt arzı olacağına dair birçok örnek vardı. (Deringil, 2004: 51) 1937'de hava kuvvetleri 131 uçaktan oluşuyordu, bunların sadece yarısı modern sayılabilirdi. Türkiye savaş sırasında uçak sayısını artırdı, ancak eğitilmiş pilotlardan ve yeterli hava alanlarından yoksundu. Askerî personelin genel eğitimi yetersizdi. Yeni ekipman geldiğinde eğitim ciddi bir sorun haline geldi. Ordu personeli modern savaşa uyum sağlamada zorluk çekti.

Diğer taraftan çimento küçük miktarlarda üretilbilse de, Karabük Demir Çelik Fabrikası gerçekte 1939'da tamamlanamadı. Biri eski bir savaş kruvazörü, 4 muhrip ve 5 denizaltı içeren bir donanma bulunuyordu. Türk Ordusunun Almanya'ya yönelik saldırı operasyonunda başarılı olamayacağı ortadaydı. Savaş başlamadan önce, Türk ordusunun yetersizliğinin farkında olan İngiltere ve Fransa, Türk ordusunu olası bir saldırganlığa veya Almanya'ya karşı olası bir askerî misyona karşı modernize etme sözü verdi. Ancak Fransa istila edildiğinden ve İngiltere daha acil cepheleri tedarik etmekte zorlandığından, Türkiye savaş sırasında müttefiklerden tatmin edici bir askerî yardım almadı (Deringil, 2004: 53).

Ana kaynağı İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgeleri olan Robertson'a göre, savaş başlamadan ve Fransa kaybedilmeden önce bile, İngilizler Türkiye'ye yeterli askerî

teçhizat sağlayamayacaklarını biliyordu. Robertson, savaş sırasında Türkiye'ye gönderilen askerî malzemelerin sınırlı kapasiteye sahip olduğunu ve İngilizlerin bunu bildiğini iddia etmişti. Sonuç olarak, Yunanistan istila edildikten sonra bile, savaş kabinesi Türkiye'yi Alman işgaline direnemediği için savaşa zorlamamaya karar verdi (Deringil, 2004: 54).

Müttefikler Türkiye'yi daha fazla baskı altına alamasalar da, Türk askeri yetersizliğinin anlaşılması Almanların, olası bir Türk müdahalesiyle karşılaşma riskini azalttı. Türkler, savaşmamalarının İngiliz çıkarları için yararlı olduğunu ileri sürdüler. "Türkiye Almanya ile savaşa girmiş olsaydı, Almanya'nın Suriye ve Irak'taki tüm Doğu Akdeniz'deki avantajlı konumuyla hegemonyasını kurmak için Anadolu'dan ilerleyebileceği muhtemeldi" (Ataöv, 1965: 23).

Türk askerî yeteneklerinin zayıflığı o kadar açıktı ki İngilizler de Türk argümanlarını kabul etti. İngilizler tarafından, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşmasının bir varlıktan çok bir yükümlülük olduğu anlaşıldı. Almanlar Türkiye'nin kendilerine karşı savaşmasını beklemiyordu. Ribbentrop, von Papen'e Almanya'ya Bulgaristan'dan geçerse Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesinin bir İngiliz blöfü olduğunu yazdı (Ataöv, 1965: 24).

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türk Ordusunun az sayıdaki mekanize ekipman ve ulaşım bağlantılarının harap olduğunu biliyordu (Deringil, 2004: 52). Temmuz 1940'ta Tümgeneral Cornwall-Ewans, Almanların 16 hafta içinde Türkiye'yi fethedip Irak sınırına ulaşabileceğini ve Boğazlardan sonra Türkiye'nin fazla direnemeyeceğini tahmin ettiğini bildirmiştir.

İngilizlere göre, Türkiye'nin tarafsızlığı, İngiltere'yi daha büyük bir tehlikeden kurtaracaktı. Özellikle yabancılara ve Almanlara karşı şeffaf olan bir diğer faktör, Türklerin saldırıya uğraması durumunda savaşma kararlılığıydı. Cumhurbaşkanı İnönü'nün "Türkiye saldırıya uğrarsa savaşmaya hazırdı, ancak ordularını saldırgan eylem için kullanmayacaktı", açıklaması önemlidir (Tamkoç, 1976: 225).

Türk ordusu, işgalci bir orduya zarar verme kabiliyetine sahip olduğu için caydırıcı bir güç olarak algılanıyordu (Deringil, 2004: 61). Türkiye ve Türkleri yakından tanıyan Alman Büyükelçisi von Papen, Hitler'e "Alman saldırısının dar denizlere (Marmara) ulaşmasına ve onları zorlanmadan geçmesine rağmen, bir sonraki aşamaya işgalci birliklerin Eskişehir ve yüksek Toros üzerinden sayısız köprüler ve tünellerden oluşan bir hatla sınırlı Anadolu'dan geçmesi oldukça zordur, bu hattın ise savunulması, cesur ve kararlı Türkler için basit bir mesele olur " demiştir (von Papen, 1936: 83). Türkiye'nin dağlık arazisi, işgali zorlaştıracak ve savunmayı güçlendirecekti, zayıf iletişim ve ulaşım altyapısı başarılı bir işgal için engeldi.

Bu gerçekler Almanya tarafından iyi anlaşılmıştır. Almanlar Rusya'dan geri çekilmeye başladıktan sonra, müttefikler Türkiye'ye daha fazla baskı yapmaya başlamıştır. Ancak, müttefiklerin istekleri reddedilmiştir. Türk ve müttefik karar vericiler için, Sovyetler Birliği ile olası bir çıkar çatışması ile ilgili çekinceler, Türkiye'nin ve ordusunun saldırgan bir çatışmada oynayacağı rol için önemliydi.

Bununla birlikte, Türkiye için, savaşın dışında kalmanın en önemli nedeni zayıf hava savunmaları ve Almanların Türk şehirlerine ve birkaç sanayi merkezine büyük zarar verme kabiliyetiydi. İstanbul, Türkiye'nin kültürel, sosyal ve ekonomik merkeziydi ve bir Alman hava saldırısı durumunda önemli bir hedef haline gelebilirdi (Tamkoç, 1976: 225). Doğu Marmara'daki birkaç sanayi merkezi ve Batı Karadeniz bölgesindeki kömür havzaları (tek enerji kaynağı) neredeyse savunmasızdı. Türkiye Almanya'nın kaybetmekte olduğunun ve doğrudan bir istilanın söz konusu olamayacağının farkında olmasına rağmen temkinli davranmıştır.

Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, askerî-ekonomik konularda, Türkiye nispeten dezavantajlı bir konumda idi. Türkiye savunma harcamalarına ya da ordunun modernleşmesine her ne kadar önem vermeye çalışsa da ordunun standartları dönemin Avrupa ülkelerinin çok gerisinde kalmıştır. Aradaki farkın kapanması da oldukça zordur (Deringil, 2004: 32). 1928 ve 1938 yılları arasında gerçekleştirilmesi planlanan dört modernizasyon planı olmasına rağmen ne yazık ki bu planları tam anlamıyla gerçekleştirecek ne imkân ne de yeterli sermaye bulunamamış ve planlamaların hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Tunçay, 1986: 34).

Bununla birlikte, Türk karar vericiler askerî ve ekonomik yetersizliklerini ustalıklı bir avantaj noktasına dönüştürmeyi başarmışlardır. Türk hükûmeti asla ordularının yeteneklerinin sınırlarını aşmamıştır, aksine, ordunun içinde bulunduğu durumu iyi kavramış ve stratejilerini bu yönde belirlemişlerdir (Tamkoç, 1986: 227). Askerî yetersizlik Türkiye açısından herhangi saldırı karşısında risk faktörü olarak kabul edilse de diğer taraftan savaşa girmemenin haklı sebebi olarak da gösterilmiştir. Savaşa girmesi konusunda ikna edilmeye çalışılan Türkiye, ordunun yetersizliğini sebep olarak göstermiş ve modernizasyonunu tamamlamak adına gerekli anlaşmalar yapmaya çalışarak bu durumu lehine çevirmeye çalışmıştır (Oran, 2015: 395).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye bir toprak kazanma hedefinde olmamıştır, bu sebeple elindeki kaynakları askerî yatırımlara değil, sanayileşme ve iktisadi kalkınmaya harcamıştır. Türk hükûmeti savaşa girmemek için, ordunun yetersizliğini sebep olarak göstermiş ve tüm imkânlarını savaş dışında kalmak için kullanmıştır.

2.11. İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası ve Güvenlik Kaygıları

Başarılı bir silahlı mücadelenin ardından imzaladığı Lozan Barış Antlaşması'na rağmen Türkiye, 1920'li ve 1930'lu yıllarda dış politikada önemli problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu yıllarda Türkiye Milli Mücadele yıllarında, ayrıca enerji harcamak zorunda kaldığı devletlerle kendini tehdit altında hissetmiştir. Irak ve Kıbrıs'ta İngiltere, Suriye'de Fransa, batıda Yunanistan Türkiye'nin çevresinde yer alıyorlardı ve Türkiye'nin bütün bu ülkelerle problemleri vardı (Criss ve Bilgin, 1997: 1-11).

Bununla birlikte Türkiye 1920'li ve 1930'lu yıllarda milletlerarası ortamın şartlarını iyi değerlendirerek izlediği politika ile varlığını güçlendirme başarısını göstermiştir. Türkiye ile Yunanistan arasında Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkmasıyla başlayıp, yine İzmir'de denize dökülmesiyle son bulan silahlı mücadele, bu safhadan itibaren siyasi alana dökülmüştür. Bundan sonra, iki devlet arasındaki

mevcut fiili durumun hukuki duruma dönüştürülmesi ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi beklenmiştir (Özçelik, 2010: 253-269). Fakat iki devlet arasındaki problemler öylesine karmaşık ve iç içeydi ki, daha yeni savaştan çıkan bu iki devlet kısa süre içinde yeniden savaşın eşiğine gelebilirdi. Bu iki devletin ilişkilerini gerginleştiren mesele nüfus değişimi yani mübadele meselesi idi. Türk ve Yunan halkı uzun yüzyıllar boyunca Anadolu ve Yunanistan’da bir arada yaşamışlardı ancak, son yüzyıllarda yaşanan olaylar ve bu iki toplumun milletleşme süreci, iki toplumun farklı yanlarının vurgulanmasına yol açmıştı. Yunanistan’ın kurulması ve genişlemesi sürecinde, bu devletin sınırları içinde kalan topraklarda yaşayan Türkler Osmanlı topraklarına göç etmişlerdi (Özçelik, 2010: 253-269). Bu göç hareketinin son aşaması hem karşılıklı oldu, hem de belli bir anlaşmaya dayalı olarak gerçekleştirildi. Lozan Barış Konferansı sürerken, 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında, “Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol” imzalanmıştır.

Bu protokole göre, İstanbul’da yerleşmiş Rumlar ile Batı Trakya’da yerleşmiş bulunan Müslümanlar hariç olmak üzere Anadolu’daki Rumlar, Yunanistan’daki Müslümanlar ile zorunlu değişime tabi tutulacaklardı. Yüzbinlerce göçmenin karşılıklı olarak yer değiştirmesinin ortaya çıkaracağı zorluklar bir yana, daha işin başında Türkiye ile Yunanistan arasında “yerleşmiş” deyiminin kapsamı konusunda tartışmalar çıkmış ve mübadele meselesi, iki devletin siyasi ilişkilerini etkileyen bir problem olarak 10 Haziran 1930 tarihinde konuyla ilgili olarak yeni bir sözleşme yapılınca kadar varlığını devam ettirmiştir (Özçelik, 2010: 253-269).

Mübadele meselesi dolayısı ile gergin olan Türk-Yunan ilişkilerinin normalleşmesi, iki ülkenin liderleri Atatürk ile Venizelos’un kişisel gayretleri yanında, bölgesel problemlere karşı birlikte hareket etme gerekliliği gibi nesnel koşulların da etkisi ile mümkün olabilmiştir, özellikle İtalya’nın ve Bulgaristan’ın bölgedeki istek ve faaliyetleri Türkiye ile Yunanistan’ı birbirine yaklaştırmıştır. Irak ile sınırların belirlenmesi Lozan Konferansında Türkiye ile İngiltere’yi karşı karşıya getirmiş ve bu problem çözülmemiş, ertelenmiştir (Özçelik, 2010: 253-269).

Lozan görüşmelerinde Irak ile sınırlar konusunda anlaşılammaması, Haziran 1926 tarihinde imzalanan anlaşmaya kadar Türk-İngiliz ilişkilerinde krize neden

olmuştur. Batılı devletlerin etkisinde olan Milletler Cemiyeti Divanı'nın Irak sınırı konusunda Türkiye'nin görüşlerini dikkate almadan İngiltere lehine karar vermesi, Türkiye'de, batılı devletler kadar, bu devletlerin kurdukları milletlerarası kurumlara karşı zaten var olan güvensizliği pekiştirmiştir (Yalçın, 2011: 701-731).

Bu güvensizlik, Akdeniz'de İtalya'nın bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkması ve güçlenmesi ile ters orantılı olarak törpülenecek ve İngiltere, Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkileri neredeyse İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar gergin tutmaya devam etmiştir. İngiltere ile yaşanan Irak sınırı krizi ve bu krizin Türkiye'nin isteğinin aksine çözümlenmesi, Türkiye'yi Sovyet Rusya ile ilişkilerini yeniden değerlendirme durumunda bırakmış ve Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 17 Aralık 1925 tarihinde, Milletler Cemiyeti'nin Irak sınırı hakkında karar vermesinden bir gün sonra, bir "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paketi" imzalanmaya itmiştir (Yalçın, 2011: 701-731).

Üç yıllığına imzalanan bu antlaşma feshedilmediği takdirde, birer yıllık sürelerle uzatılması planlanmıştır. Taraflardan biri başka bir devletin ya da devletler grubunun saldırısına uğrarsa diğer taraf bu düşmanca harekete katılmayacaktır. Taraflardan biri aleyhinde olan bir siyasi antlaşmaya diğer taraf katılmayacaktır. Antlaşmaya rağmen Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler problemsiz değildi.

1920'li ve 1930'lu yıllarda Türkiye, Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki etkisinin artmamasına, Sovyet Rusya da Türkiye'nin diğer devletlerle ilişkilerinin belli bir seviyenin ötesine geçmemesini sağlamaya çalışmıştır. Türkiye'nin batılı devletlerle ilişkilerinin normalleşmesi Sovyet Rusya'da kuşku ve tepki yaratmıştır.

Osmanlı borçları meselesi Türkiye ile Fransa'nın uzun ve yorucu mücadelelerine yol açmıştır (Yalçın, 2011: 701-731). Borçlar ile ilgili olarak, başını Fransa'nın çektiği alacaklı ülkeler ile Türkiye arasındaki problemler yıllar süren görüşme ve pazarlıklardan sonra çözüme kavuşturulabilmiş ve Türkiye en sonunda Osmanlı borçlarından üzerine düşen kısmı tamamen ödeyerek bu problemi atlatmıştır. Lozan Barış Antlaşması imzalandığı gün bir de "Boğazlar Sözleşmesi" imzalanmıştır. Bu sözleşme Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlandırmıştır. Bununla birlikte, genel bir silahsızlanmanın beklentisi içinde olan

dünya ile uyumlu olarak Türkiye bu sınırlamaları istemeyerek de olsa kabul etmek zorunda kalmıştır. 1930'lu yıllardaki siyasi ve askerî gelişmeler ise beklentileri doğrulamamıştır. Türkiye, bu durumda mevcut durumun ve koşulların değişmesini gerekçe göstermiş ve Boğazların statüsünün değiştirilmesi gereğini çeşitli uluslararası toplantılarda ifade etmeye başlamıştır.

Türkiye'nin çabaları ve uluslararası arenada ortaya çıkan durum nedeni ile ilgili ülkelerle yapılan temaslar sonunda, taraflar Montrö Konferansı'nda bir araya gelmişler ve 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye'nin Boğazlar bölgesindeki egemenlik haklarını kabul eden sözleşmeyi imzalamışlardır. Bu sözleşme Lozan'da konulan sınırlamaları ortadan kaldırıyordu. 20 Ekim 1921 tarihinde Milli Mücadele'nin zor şartları içinde imzalanan Ankara İtilafnamesi, İskenderun ve havalisini özel bir statü ile Fransa'nın yönetimi altına bırakmış ve Lozan Barış Antlaşması ile de bu statü teyit edilmiştir.

Türkiye diğer problemi ile uğraşırken, İskenderun ve havalisinin durumunu ertelemeyi uygun görmüştür. 1936 yılında Fransa ile Suriye arasında mandanın sona erdirilmesi için yapılan antlaşmada İskenderun ve havalisi de Suriye sınırları içinde değerlendirilmiştir. Bu durumda Türkiye, İskenderun ve havalisinin ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulmasını talep etmiş ve İskenderun'a da Suriye gibi bağımsızlık verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Yalçın, 2011: 701-731).

Fransa ise, bu teklifin kabul edilmesi durumunda Suriye'nin parçalanacağını, Fransa'nın buna yetkisinin olmadığını öne sürerek konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmüştür. Milletler Cemiyeti, Sancak bölgesi için bir statü ve Anayasa kabul etmiştir. Ancak, uygulamada problemler çıkmıştır. Avrupa'da Almanya'nın ve İtalya'nın yarattığı ve giderek dozunu arttırdığı gerginlik ortamında Türkiye, Hatay konusundaki görüşlerini Fransa'ya kabul ettirmeyi başarmıştır ve 2 Eylül 1938'de kurulan Hatay Devleti, 23 Haziran 1939'da imzalanan antlaşmanın ardından Türkiye'ye katılmıştır (Öztürk, 2013: 135-166).

Avrupa'da statükonun alt üst olduğu ve hatta bu durumun emrivakilerle ortaya çıktığı bir dönemde Türkiye'nin doğal haklarının kuvvet gösterileri ile değil, hukuk kuralları içinde gerçekleştirmek için gayret göstermesi, o dönemde takdir

topladığı gibi, yapılan statüko değişikliğinin de kalıcı olması gibi bir fayda sağlamış ve Türkiye, Boğazlar ve Hatay meselelerinde elde ettiği avantajdan dolayı revizyonist devletlerle aynı kapsamda değerlendirilmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden yolda Türkiye, Boğazlar bölgesinde tam egemenlik kurmak ve Hatay bölgesini sınırları içine katmanın ötesinde bunu milletlerarası ortama barışçı yöntemlerle kabul ettirmek gibi iki önemli konuda avantaj sağlamıştır. Boğazlar bölgesinde egemenlik kurması Türkiye'nin milletlerarası ortamda ağırlığını arttırmıştır. Hatay'ın Türkiye'ye katılması da Türkiye'nin uluslararası arenada ağırlığının arttığının bir diğer göstergesi olmuştur.

1930'lu yıllarda Almanya ve İtalya'nın revizyonist devletler olarak ortaya çıkmaları ve Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı ardından kurulan Versay sisteminden memnuniyetsizliklerini açıkça ifade etmeye, hemen ardından da bu sistemi yıkacak faaliyetlere girişmeleri, Fransa ve İngiltere'de tedirginliğe yol açmıştır (Öztürk, 2013: 135-166). Statükonun devamından yana olan bu devletler, bir yandan özellikle Almanya'nın emrivakilerine anlayışla yaklaşıp bu devletin daha ileri gitmesine engel olmaya çalışırken, diğer yandan da bu devletleri çevreleyecek hareketleri düzenlemeye uğraşmışlardır. Almanya ve İtalya'nın muhtemel saldırganlığına karşı önlem olarak Avrupa'nın sınır devletleri ile işbirliği yapılması gerekliliği ile bu ortamda Türkiye'nin özel bir önemi ortaya çıkmıştır.

Türkiye, istikrarlı siyasi yapısı yanında, Boğazlar bölgesinin sahibi olarak batı Avrupa ülkelerinin doğu Avrupa ülkelerine verdikleri güvencelerin hayata geçmesi için ihtiyaç duyulan bir kavşak noktasındaydı, öte yandan bir Akdeniz ülkesi ve zaman zaman İtalya'nın tehditlerine muhatap olan Türkiye ile Akdeniz'deki güvenlikle yalandan ilgili olan İngiltere ortak kaygılara sahip olmuşlardır (Öztürk, 2013: 135-166).

Bu ortak kaygı Türkiye ile İngiltere arasında bir işbirliğinin somut koşullarını hazırlamıştır. Akdeniz güvenliği yanında kendi güvenliği için İtalya'nın faaliyetlerinden kaygı duyan bir diğer devlet de Fransa idi. Fransa ile İngiltere arasında İtalya ve Almanya'ya karşı bir işbirliği bulunuyordu. Orta Avrupa'da Almanya'nın, Akdeniz'de İtalya'nın yarattığı tehlike, İngiltere ile Fransa'nın

işbirliğinin temellerini oluşturunuyordu. Türkiye ile ilişkilerinde Milli Mücadele yıllarında ve sonrasında problemler yaşayan İngiltere, 1930'lu yıllarda Avrupa'daki siyasi dalgalanmalara karşı, doğu Avrupa ve Ortadoğu'da istikrarlı bir Türkiye ile işbirliği yapmanın gerekliliğini anlamıştır.

İngiltere, Fransa ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesini de teşvik edici bir tutum içinde olmuştur. İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinde, Akdeniz'de kimliği belirsiz denizaltının saldırıları karşısında ve Nyon Konferansında Türkiye batı dünyasının politikalarını desteklemiş ve İtalya'ya uygulanan yaptırımlara katılmıştır. Türkiye'nin batıya ve özellikle İngiltere'ye yaklaşmasında Akdeniz'den gelebilecek bir saldırıya karşı Sovyet Rusya'nın desteğinin yetersiz kalacağını düşünmesi de etkili olmuştur (Öztürk, 20131: 135-166).

1930'lu yıllarda giderek birbirine yaklaşan İngiltere ve Türkiye, İtalya'nın Arnavutluk topraklarına saldırması ile bir ittifak antlaşması yapmaya yönelmiştir. Almanya'nın bu yönelimi önlemek için, von Papen aracılığı ile gösterdiği gayretler sonuç vermemiş ve İngiltere ile Türkiye arasında, 12 Mayıs 1939 tarihinde, bir "Karşılıklı Yardım Deklarasyonu" yayınlanmıştır. Aşağıda da detaylı olarak inceleyeceğimiz anlaşmaya göre, iki devlet, Akdeniz'de etkili bir işbirliği yapmayı kararlaştırmışlardır. Deklarasyonun hiçbir devlete karşı olmadığı özellikle vurgulanmıştır. Fransa ile de hazırlığı sürdürülen benzer bir deklarasyon Hatay meselesinin tam olarak çözüme ulaşmaması nedeni ile ertelenmiş, 23 Haziran 1939'da Hatay meselesi çözümlenince benzer bir deklarasyon Fransa ile de imzalanmıştır.

Türkiye, bu deklarasyonları imzalarken ve arkasından ilgili ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için görüşmeleri sürdürürken, Sovyet Rusya'nın da batılı ülkelerle yakınlaştığını ve kendisini daha fazla güvencede hissedeceğini düşünüyordu. Ancak, başlangıçta, İtalya ve Almanya tarafından tepkiyle, Sovyet Rusya tarafından ise memnuniyetle karşılanan bu deklarasyonların ilanından kısa bir müddet sonra Sovyet Rusya dış politikada yönünü değiştirmiştir (Güvenir, 1991: 42).

Batılı ülkelerin Münih Antlaşması ile Almanya'yı doğu Avrupa'da serbest bırakıp kendi üzerine yönelttiklerinden kuşkulanan Sovyet Rusya, hızlı bir manevra yapıp Almanya ile anlaşma imzalamıştır. Böylece Sovyet Rusya, Alman tehlikesini kendi üzerinden uzaklaştırmış oluyordu. Ancak, hesaplarını, batılı ülkelerle Sovyet Rusya'nın statükocu olmayan devletlere karşı işbirliği yapacakları varsayımına göre yapan Türkiye birden tehlike içinde kaldığını fark etmiştir. Sovyet Rusya ile ilişkilerine her zaman özen gösteren ve bu ülkenin tepkisini çekmemeye çalışan Türkiye, Alman ve Sovyet işbirliğinden olumsuz etkilenecek ülkelerin başında geliyordu (Güvenir, 1991: 43).

Buna rağmen Türkiye, bir yandan Müttefik devletler ile görüşmelerini hızlandırırken, diğer yandan da Sovyet Rusya ile işbirliği arayışını sürdürmüştür. Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, 25 Eylül - 15 Ekim 1939 tarihleri arasında Moskova'da Sovyet Rusya ile ortak bir zeminde buluşma noktası ararken, diğer yandan İngiltere ve Fransa ile ittifak şekilleri üzerinde çalışmaktadır. Bu eş zamanlı arayış Türkiye'nin Sovyet Rusya ile anlaşma umut ve isteğini göstermekteydi. Türkiye için en iyi çözüm, hâlâ Sovyet Rusya ile dost, İngiltere ve Fransa ile müttefik olmak idi.

Hariciye Vekil'inin Moskova ziyareti ve görüşmeleri, Sovyet tarafının fiili engellemeler ile başarısız oldu. Sovyet Rusya Türkiye'den Boğazlar ile ilgili isteklerde bulunmuştur. Bu istekler Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki etkisini sınırlandıracak, Sovyet Rusya'nın etkisini ise son derece arttıracak nitelikte idi. Ayrıca Sovyet Rusya, Balkanlarda girişeceği faaliyetler ve yapacağı düzenlemeler için Türkiye'nin sessiz kalmasını da istiyordu. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ilişkileri de Sovyet Rusya'yı rahatsız ediyordu ve Saraçoğlu'na bu da ifade edilmiştir (Güvenir, 1991: 43).

Saraçoğlu, Ankara ile mutabakat halinde Sovyetlerin isteklerini reddedince Türk-Sovyet görüşmeleri başarısızlıkla son bulmuştur. Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki derin görüş ayrılığı resmi demeç ve tebliğlerde geçirilmeye çalışılmıştır. Böylece Almanya'nın Sovyet Rusya ile yaptığı Saldırmazlık Paketi'nin ardından doruk noktasına ulaşan Türk-İngiliz-Fransız görüşmeleri Sovyet Rusya ile başarısız olan Moskova Görüşmelerinin hemen akabinde aşağıda değineceğimiz 19 Ekim

1939'da Üçlü İttifak Antlaşması'nın imzalanması ile noktalanmıştır (Güvenir, 1991: 43-44).

Bu sırada, Saldırmazlık Paktı ile bağlı olduğu Sovyet Rusya'nın Türkiye ile yaptığı görüşmelerin uğradığı başarısızlıktan yararlanarak Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerdeki çatışmayı daha da derinleştirmek isteyen Almanya basınında Kafkaslara asker yığıldığına ve bir Türk-Sovyet savaşının ihtimal dâhilinde olduğuna dair yazılar yayınlanmaya başlamıştır (Karakaş, 2010: 447-482).

Almanya ile Sovyet Rusya, Türkiye'nin Müttefik devletler ile Üçlü İttifak imzalamasını tarafsızlıktan ayrılma olarak yorumlamış ve Üçlü İttifakı eleştirmişlerdir. Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki görüşmelerin sonuçsuz kalması İngiltere'de de Avam Kamarası'nda görüşülmüş, İngiliz Hariciyesi de resmi bir tebliğ ile görüşmeler değerlendirmiştir. Türkiye, Üçlü İttifak Antlaşması'nı imzalamakla belli bir tarafa yakınlığı olduğunu göstermiştir.

Savaş sonrasında ortaya çıkan belgeler, Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzalayan Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin tarafsızlığı yönünde gayret sarf ettiğini göstermektedir. Almanya, Sovyet Rusya'dan, Türkiye'nin tarafsızlığı için gayret göstermesini istemiştir. Boğazlara egemen olan Türkiye, Müttefik devletlerin Romanya gibi doğu Avrupa devletlerine vermeyi düşündüğü güvencelerin hayata geçmesi için önemli bir kavşaktaydı. Molotof, Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki nüfuzunu istediği yöne çevirmek için çaba harcamıştır (Karakaş, 2010: 447-482).

10 Haziran 1940'da Mussolini'nin bir nutuk vererek İtalya'nın Almanya lehinde savaşa girdiğini ilan etmesi, Türkiye'nin Üçlü İttifak gereğince müttefikleri lehine savaşa girmesi yolunda baskıya uğramasına neden olmuştur. Türkiye 13 Haziran 1940 tarihinde savaşa girmeyeceğini resmen müttefiklerine bildirmiştir. Türkiye, savaşa girmeme kararını yine Üçlü İttifak Antlaşması'na dayanarak gerekçelendirmiştir. İttifak antlaşmasının II numaralı ek protokolüne göre, Türkiye kendisini Sovyet Rusya ile silahlı bir çatışmaya sürükleyecek eylemlere katılmak zorunda değildir (Ertem, 2013: 164).

Akdeniz’de İtalya’ya karşı savaşa girmek, İtalya ile müttefik olan Almanya’ya ve Almanya ile müttefik olan Sovyet Rusya’ya savaş açmak anlamına geliyordu. II no’lu ek protokole göre, Türkiye buna zorlanamazdı. 12 Temmuz 1940 tarihli Meclis toplantısında da Başvekil Refik Saydam hükûmetin harici siyaseti hakkında verdiği beyanatta paralel değerlendirmeler yapmıştır.

23 Ağustos 1939 Alman-Rus Saldırmazlık Paktı’nın imzalanmasından 22 Haziran 1941’de Almanya’nın Sovyet Rusya’ya savaş ilan etmesine kadar geçen dönemde, Türkiye’nin temel kaygısı, Alman-Sovyet işbirliğinin Türkiye’ye verebileceği zararları önlemektir. Türkiye, zarar görmemek için, Alman-Rus Paktı’na karşı bir yandan Üçlü İttifak Antlaşması ile İngiliz-Fransız desteğine güvenirken, diğer taraftan bu ittifakın dışında da arayışlara girmiştir (Ertem, 2013: 165).

Türkiye, Almanya’dan çok, Sovyet Rusya’dan gelebilecek tehlikelerden tedirgindi. Almanya ile iyi ilişkiler kurmak yoluyla Sovyet Rusya’nın yarattığı tehlikelerden korunmak da Türkiye için bir seçenektir ve Türkiye bu seçeneği de kullanmıştır, özellikle Fransa’nın hızlı çöküşü Türkiye’de müttefiklerin gücüne karşı bir güvensizlik havası yaratmıştır. Almanya’nın yıldırım harbi ile hedeflerine hızla ulaşması Türkiye’de hayranlık ve kaygı dolu duygu ve düşüncelerin bir arada ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Almanya’nın Balkanlara girdiği 1941 yılının ilk aylarında, TBMM görüşmelerine iki ay kadar ara vermiştir (Ertem, 2013: 165).

Savaşın Türk sınırlarına ulaştığı günlerde Türkiye’de Meclis kapalıdır. Türkiye, Hitler’in İnönü’ye yazdığı mektuba ve hatta 18 Haziran 1941 Türk-Alman Antlaşmasının imzalanmasına kadar kendisini güvende hissetmemiştir. Almanların önünde iki seçenek bulunuyordu; Balkanlarda harekâtı devam ettirerek Türkiye üzerinden Orta Doğu ve Kafkaslara yönelmek veya Sovyet Rusya’ya saldırmak.

19 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet İttifakı dolayısı ile Almanya’nın Sovyet Rusya’ya saldırı ihtimali düşük görünüyordu. Almanların Balkanlara yönelmesi de Sovyet Rusya’dan başka hedeflere yönelmesi olarak düşünülebilirdi. Ancak 1941’in ilk yansındaki sürpriz gelişme, Almanya ile Sovyet Rusya’nın aralarındaki ilişkinin, Saldırmazlık Paktı’na rağmen, soğumaya başlamasıydı. Hem Almanya hem de Sovyet Rusya, nihai olarak kendi aralarında çıkacak savaşın siyasi

ve askerî hazırlıklarını yapmaya başlamışlardır. Almanya, Avrupa’da tam egemenlik kurabilmek ve İngiltere’yi dize getirebilmek için, Sovyet Rusya’yı tamamen çöktürmek gerektiğini düşünüyordu. Sovyet Rusya da Almanya’nın batı cephesindeki başarılarından sonra doğuya döneceğini anlamıştı (Ahmad, 1993: 87).

Almanya da hem Balkanlara iniş sürecinde, hem de Sovyet Rusya ile ilişkilerindeki gelişmeleri dikkate alarak, Türkiye’nin savaş karşısındaki durumunu bozmamak için dikkatli hareket ediyordu. Almanya, Sovyet Rusya’ya saldırı kararını verdikten sonra Balkanlarda doğrudan denetimi altında olmayan, müttefik devletler ile de ittifak ilişkisi içinde bulunan Türkiye’den kendisine yönelebilecek saldırılara karşı önlem almayı da ihmal etmemiştir. Hitler, Alman Orduları Bulgaristan’da ilerlerken 1 Mart 1941’de İnönü’ye gönderdiği mektupta bu hassasiyeti vurgulamıştır (Ahmad, 1993: 88).

Türkiye, Alman tehlikesinden korunmak için Müttefikler ve Sovyet Rusya ile ilişkilerini sıklaştırmak Almanya’ya da düşmanca olmayan mesajlar göndermiş ve bu mesajlar paralelinde uygulamalara girişmiştir. Ancak, Almanya’nın, Bulgaristan üzerinden Türk sınırına yaklaşması, Hitler’in mektubuna rağmen, Türkiye’nin tedirginliğinin artmasına sebep olmuştur.

Türk dış politikası, savaşı Almanların kaybedeceği varsayımı ile değil, her ihtimal göz önünde tutularak hesaplanıp uygulanıyordu. Bu aşamada, Alman ordularının hangi yöne doğru ilerleyeceklerinin bilinmemesi de endişe doğurmuştur. Ancak, özellikle, Hitler ile İnönü’nün karşılıklı mesajlarından sonra, Türk dışişlerinde ve İnönü’de, Alman ordularının Sovyet Rusya’ya saldıracağı yolundaki kanaat güçlenmiştir. Barutçu, İnönü’nün yakında ilginç bir savaş seyredeceğimizi söyledim ve bu savaşta Almanya ile Rusya arasında olacağını Türk dışişlerinin düşündüğünü, hatta inandığını yazmaktadır (Ahmad, 1993: 88).

Balkanlarda Yunanistan’ın da Almanya tarafından işgal edilmesi ve Alman birliklerinin Ege Adaları’na kadar gelmesi, İngiltere’nin Almanya karşısında varlık gösterememesi, Türkiye’nin karşı karşıya bulunduğu tehlikenin büyüklüğünü, İngiltere ile arasındaki ittifakın kendini korumakta yetersiz kaldığını göstermiştir. Almanya, Türkiye’de askerî egemenlik kurma düşüncesinden vazgeçip Sovyet

Rusya'ya saldırmaya karar verince, Türkiye'ye ılımlı mesajlar vermeye devam etmiştir. Örneğin, Hitler, 4 Mayıs 1941'de Alman Meclisi'nde yaptığı konuşmada Atatürk'ü övücü sözler söylemiştir (Ahmad, 1993: 89).

Türkiye de kendini güvence altına almak için Almanya'nın mesajlarını olumlu karşılamıştır. Türkiye, Almanya ile anlaşma imzalayarak, Almanya tarafından bir saldırıya uğrama tehlikesini bertaraf etmiştir. Ancak, antlaşma ve Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırması, Türkiye için bir başka tehlikeyi ortaya çıkarmıştır. Türkiye 1939 yılı ortalarından 1941 yılı ortalarına kadar Alman-Sovyet işbirliğinin kendi arkasından pazarlıklar yapmasından çekinmiştir. Şimdi bu tehlike son bulmakla beraber, Alman saldırısı karşısında İngiliz-Rus işbirliğinin yine Türkiye'nin arkasından pazarlık yapma tehlikesi ortaya çıkmıştı.

Nitekim Churchill, savaşın ilk günü yaptığı konuşmada, Sovyet Rusya'nın, Dünya Savaşı'nda savaşın kazanılmasına katkıda bulunmasına karşın, karşılığında hiç pay alamamış olduğunu söylemiştir. Bu sözler Türkiye'de yeni ve derin endişeler ve kuşkular yaratmıştır. Özellikle, Boğazlar bölgesinde, İngiltere'nin Sovyet Rusya'ya taviz sözü verebileceği kuşkusu, Türkiye'de iktidar çevrelerini korkutmuştur. Almanya'nın bu korkuyu destekleyici faaliyetleri; yoğun propaganda çalışmaları, ırkçı, Turancı akımın beslenmesi korkuyu daha da arttırmıştır. Almanya, Türkiye'nin Sovyet Rusya'dan korkusunu körüklemek ve Türkiye'yi Sovyet Rusya'ya karşı kışkırtmak için, Sovyet Rusya'nın Boğazlar ile ilgili emellerini gösteren belgeler açıklamış ve bu açıklama Türkiye'de tepkiler doğurmuştur.

İngiltere, Türkiye'nin bu kuşkularını ve bu kuşkular sonucu Almanya'ya daha da yakınlaşabileceğim hesaplayarak Haziran ayının sonunda Üçlü İttifak Antlaşması'nın önemini ve anlamını bir kez daha vurgulayarak Türkiye üzerinde antlaşma yapma düşüncesinde olmadığını ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini açıklamıştır. Sovyetler Birliği ve İngiltere, Türkiye'nin kaygılarını bertaraf edebilmek için, 13 Ağustos 1941 tarihinde ortak bir nota ile Boğazlar ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterdiklerini Türkiye'ye bildirmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN DIŞ GÜVENLİK POLİTİKASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE İNGİLTERE İLİŞKİLERİ

3.1. İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'nin Dış Güvenlik Politikasını Belirleyen Faktörlerin Güç Teorileri İçerisinde Analizi

Türk dış politikasını belirleyen temel faktörlerin başında jeopolitik konum, askerî ve ekonomik yapı gelmektedir (Güzel, 2011: 40). Türkiye hem Asya hem de Avrupa kıtası üzerinde toprağı olan bir ülkedir. Aynı zamanda Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasındaki geçiş güzergâhında yer almaktadır. Aynı zamanda İpek Yolu üzerinde, Karadeniz ve Kafkasya'nın güneyinde Rusya'dan Arap ülkelerine geçiş hattında, Akdeniz'in doğusunda yani Batı'dan Ortadoğu'ya ve Hint Yarımadasına açılan yolun başlangıcıdır (Külebi, 2009: 5; Güner, 2012: 14; İlhan, 56). Jeopolitik açıdan bu kadar önemli konumda olan Türkiye coğrafi olarak da dış politikasına etki eden komşularla çevrilidir. Cumhuriyetle birlikte yedi ülke ile sınırları olan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yunanistan, Bulgaristan, İran, Irak, Suriye ve SSCB ile komşu olmuştur. Komşu ülke sayısının fazla olması beraberinde birçok sorunu da getirmektedir (Sander, 2006: 81).

Yukarıda bahsedilen coğrafi özellikler ülkeyi birçok çatışma ve çıkar kavgasının ortasında bırakmaktadır. Ortadoğu'nun zengin enerji kaynaklarına ulaşmaya çalışan Batılı devletler, bölgeye ulaşmak için Türkiye koridorunu kullanmak zorundadır. Hem Orta Asya hem de Ortadoğu için en kısa ve güvenli geçiş güzergâhı Türk topraklarıdır. Bu durum hem bazı avantajlar sağlarken hem de birçok tehlike ve tehdide açık hale gelmesine sebep olmaktadır. Sonuç olarak bu kadar stratejik öneme sahip bir jeopolitik alanda yer alan ve bu kadar fazla komşu ülkeyle sarılı olan Türkiye, tarih içerisinde birçok zor ve riskli kararlar almak zorunda kalmıştır. Bunun en güzel örneği İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında hem itilaf hem de ittifak devletleri tarafından kendi yanlarında savaşa girmeye zorlanması ve baskı altına alınmaya çalışılmasına karşılık Türkiye'nin savaşa girmemek için uyguladığı dış güvenlik politikası kararlarıdır (Armaoğlu, 1969: 7).

Dış politikayı etkileyen bir diğer faktör ekonomik durumdur. Osmanlı sonrası ağır ekonomik yük altında kalan ülke bunun nedenini hem Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi hem de ağır kapitülasyonların varlığı ile dışa bağımlılığın giderek artması olarak kabul etmiş, Cumhuriyetle birlikte yeni ekonomik vizyonunu oluşturmaya çalışmıştır. 1923 İzmir İktisat Kongresinde millileştirme kararı alınmış, bu konuda birçok plan hazırlanmış, ancak yeterli başarı elde edilememiştir. Bu nedenle, 1930 iktisat programı TBMM'ye sunulmuş, devlet müdahalesini zorunlu kılan devletçilik ilkesi benimsenmiştir (Albayrak, 1998: 101-102).

Diğer faktör askerî güç unsurudur. Türkiye'nin mevcut stratejik konumu ve komşuları ile olan ilişkileri açısından hem varlığını sürdürebilmesi hem de uluslararası alanda saygı kazanması için askerî gücünü arttırması zorunlu olmuştur (İlhan, 1999: 59). Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı'na girmemiş olsa da gerekli durumlarda kendini savunabilecek askerî gücünün olduğunu caydırıcılık ilkesi bağlamında göstermek amacıyla askerî alanda yeniden yapılanma sürecine girmiş ve bu konuda başarılı olmuştur. Almanya bu nedenle Kafkas enerji kaynaklarına ulaşmak için daha kısa yol olan Türkiye hattını değil Kuzey Afrika hattını kullanmayı tercih etmiştir (İlhan, 1999: 57).

Uluslararası güç teorilerinden devlet merkezli bakış açısına sahip olan realizme göre, uluslararasındaki sürekli çatışma halinin ana nedeni çıkarların maksimize edilmesidir. Bu nedenle ülkeler güç mücadelesine girmektedirler. Her ülke kendi çıkarını korumak amacındadır ve bu nedenle birbirine güvenmemektedir. Devletler kendilerini korumak amacıyla her ne kadar ittifaklar kursalar da kendi çıkarları ve güvenlikleri bu ittifaklardan çok daha ön sırada yer almaktadır (Keyik ve Erol, 2019: 27). Bu bağlamda coğrafyanın ulusal güç üzerindeki etkisi önem arz etmektedir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında coğrafi konumunun verdiği avantajları kullanarak kurduğu ittifaklar sayesinde hem ittifak hem de itilaf devletleri ile yakın ilişkiler içinde olmuş ve tarafsızlığını koruyarak savaş dışında kalmayı başaramıştır. Davranışsalcılar, geliştirdikleri güç tanımı ile gücün, devletlerin davranışlarında değişiklik yaratabilecek bir araç olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu amaçla Türkiye, savaş sırasında askerî alanda güçlenmek için

yardım anlaşmaları yapma yoluna gitmiştir. Neorealistler'e göre ise, sistemdeki sınırlamalara karşılık sahip olunan hareket kabiliyetidir. Kısaca başkalarının yetenekleri karşısındaki alınan karşı önlemlerin kapasitesidir. Devlet sistemin kısıtlayan ve engelleyen etkilerinden ne kadar az etkilenirse o kadar güçlü duruma yükselmektedir. Devletlerin yetenekleri ve kapasiteleri karşısındakine göre tanımlanmaktadır. Devletlerin gücü karşısındakileri ne kadar ikna edebildiği veya caydırabildiği ile doğru orantılıdır. Bu nedenle Türkiye, Lozan Anlaşması ile sıkışmış, toprak kaybına uğramışken, yeni ittifaklar kurarak ve jeopolitik gücünü kullanarak bunların üstesinden gelmeyi başaramıştır. Gücünü arttırabilmek ve Sovyet yayılmasından kurtulabilmek için NATO'ya üye olan Türkiye, bununla birlikte doğu ve batı kutuplaşmasında Batı'nın yanında kalmayı tercih ederek gücünün yanında kalmıştır. Bu sayede gücünü arttıran Türkiye, Sovyetlerin tehditlerinden uzak kalabilmiş, bir anlamda NATO'yu caydırıcı unsur olarak kullanmıştır

3.2. İkinci Dünya Savaşı Sırasında İngiliz Tehdidi

Bilinen Türk-İngiliz ilişkileri, 16. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Ancak bu tarihe kadar dolaylı ilişkilerin olduğu da bilinmektedir. İlk ilişkiler 1097 I. Haçlı seferleri sırasında Kral William'in oğlu ile Selçuklu ordusunun karşılaşması ile başlamış fakat diplomatik ilişkiler Osmanlı'ya kadar yaşanmamıştır (Karakuş, 2006: 33). 1396 yılındaki diğer karşılaşma Niğbolu Meydan Muharebesi'nde olmuştur. Savaş sırasında 16.yüzyıla kadar herhangi bir temas olmamıştır (Şahin, 2006: 214). 16.yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleşen temaslar İngiliz tüccarı Anthony Jenkinson'ın vergi ödeyerek Akdeniz'de ticaret yapması ile sınırlı kalmıştır (Özkan, 2007: 189).

1553 yılında, İngiliz asıllı Anthony Jenkinson, Kanuni Sultan Süleyman'dan Suriye Halep'te ticaret yapmak için "güvenli bir ayrıcalık" alan ilk kişi olmuştur. Türk limanlarına gemilerle gelmesi, sıradan görevlerini yerine getirmesi koşuluyla mallarını yükleyip boşaltması için izin verilmiştir. İngiltere bu dönemde Akdeniz'deki ticaret yollarını Cenevizliler ile Venediklilerle ticaret yaparak kullanmayı tercih etmiştir. 16.yüzyıldan sonra Akdeniz'in büyük kısmını elinde tutan

Osmanlı ile iyi ilişkiler kurarak daha rahat ticaret yapma fırsatı bulma yoluna gitmiştir. İki Londra tüccarı Edward Osborne ve Richard Staper, ticarete yönelik ilk gerçek adımları atan kişilerdir. William Harborne 1578'in sonunda Kraliçe Elizabeth'in rızasıyla ve III. Murat'a kraliçe tarafından yazılmış bir mektupla İstanbul'a gönderilmiştir (Ataöv, 1965: 38).

Harboene, İngiliz firmaları için ticaret özgürlüğünü güvence altına almayı istemektedir. Harboene'un İstanbul'a gelişi ve İngilizlere ayrıcalıklar verilmesine yönelik talepler, Türk Sultanı ve İngiliz Kraliçesi'nin resmi yazışmalarının başlatılmasıyla sonuçlandı. Sultan III. Murat'ın ilk mektubu 20 Mart 1579'da Elizabeth'in cevabı ise 25 Ekim 1579 tarihinde gerçekleşti. Her iki mektupta çok dostane bir şekilde yazılmıştı ve iki ülke arasındaki yakın ilişkileri ele alıyordu (Hale, 2012: 215). İngiltere bu yakınlaşmayı kullanarak 1587 yılında İspanya ile savaşmak için Osmanlı'dan yardım istedi, ancak Osmanlı aynı esnada İran ile savaştığı için İngiltere'ye yardım etmeyi reddetti.

17.yüzyıl boyunca sınırlı şekilde devam eden ilişkiler genel olarak menfaatlere dayalı şekilde gelişmiştir. Avrupa'da özellikle Fransa ile sömürge yarışına giren İngiltere'nin bölgede güçlenen Osmanlı'ya ihtiyacı vardı. 18. yüzyılda da devam eden dostluk neticesinde, Osmanlı, İngiltere ve Fransa arasındaki Veraset Savaşı'nda İngiliz donanmasına yardımcı olmuştur (Şahin, 2006: 217-218).

18.yüzyılda İngiltere'nin Avrupa güçler dengesi üzerine kurulan dış politikası gereği, Osmanlı'nın bağımsız ve toprak bütünlüğünün korunması gerekliydi. Tam olarak bu yıllarda başlayan ilişkilerin temeli, Osmanlı'nın Avrupa'ya doğru genişlemesi sonucunda değil, İngiltere'nin Yakın Doğu politikası sonucunda bu bölgede toprak elde etmesi ile başlamıştır. Özellikle İngiltere'nin 1757 yılında Hindistan'ı ele geçirmesi bu bölgeye olan önemi arttırmıştır. Hindistan hem ekonomik, hem doğal kaynakları ve hem de stratejik açıdan İngiltere için önem taşıyordu. Aynı dönemde Osmanlı'nın zayıflamaya başlaması ise İngiltere'nin Yakın Doğu politikası açısından tehlike olarak kabul edilmiştir (Kürkçüoğlu, 2006: 2).

1768-1774 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus savaşında, Rusya henüz İngilizler için bir tehdit oluşturmadığı ve ilişkileri iyi olduğu için, İngiltere Baltık'tan Akdeniz'e inerek, 1770 yılında Çeşme Limanı'nda Osmanlı donanmasının yakılmasında Ruslara yardım etmiştir (Bağış, 1985: 44). İlişkilerin bu dönemde gerildiği görülmektedir. Ancak 1787-1792 yılındaki Osmanlı-Rus savaşında, İngilizler taraf değiştirerek Osmanlı'nın yanında yer almıştır. Bunun nedeni ise İngilizler, Rusya'nın gerçek hedefinin sıcak sulara inmek olduğunu fark etmiştir (Karaca, 2020: 15). İngiltere'ye göre, Rusya eğer Akdeniz'e inerse, Hindistan'a giden yolu tehdit edebilecektir. Bu nedenle bölgede İngiltere etkisinde ve toprak bütünlüğü korunmuş bir Osmanlı'nın varlığı, İngiltere'nin dış politikası haline dönüşmüştür (Karaca, 2020: 16).

18. yüzyılın sonlarındaki en önemli gelişme ise, Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesidir. 1798 yılında Mısır, Fransızlar tarafından işgal edilmiş, İngiltere'nin Hindistan'a giden yolu tehlikeye girmiştir. Mısır'ın Fransa yerine zayıf ve kontrol edilebilir Osmanlı elinde olması İngiliz çıkarları açısından önemlidir (Armaoğlu, 1995: 844). Mısır'ın işgali aynı zamanda Rusya açısından da hoş karşılanmamıştır. 18.yüzyılın sonlarında, dış koşullar, İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında daha yakın bir ilişkiye katkıda bulunmuştur. Bu dönemde iki gelişme olmuştur; Bunlardan birincisi, Rus İmparatorluğunun, Kırım'ı 1774'ten ilhakıydı. Diğerisi ise, 18.yüzyılda İngilizlerin Hindistan'a ve Doğu Akdeniz'e artan ilgileriydi (Kürkçüoğlu, 1978: 45).

Bu nedenlerden dolayı Osmanlı hem İngiltere hem de Rusya ile Fransa'ya karşı 23 Aralık 1798 tarihinde Rusya, 5 Ocak 1799 tarihinde İngiltere ile ittifak anlaşması imzalamıştır. Osmanlı'nın bu politikasıyla hem İngiltere ve Rusya'yı kendi yanına almış hem de aynı bölgeye sahip olmak isteyen iki ülkeyi Karadeniz'de karşı karşıya getirerek denge politikası uygulamasını sağlamıştır. İngiltere, Fransa'nın Mısır'ı işgalinin sona ermesinden sonra bölgeden ayrılmak istememiş, Osmanlı ve İngiltere'nin ilişkileri bir dönem gerilmiştir. Bunun nedeni, İngiltere gerçekten Osmanlı'ya yardım etmek niyetinde değildir, asıl istediği Hindistan yolunu güvence altına almaktır. Osmanlı'nın İngiltere ile Çanakkale Antlaşmasını

imzalaması ile Boğazların kapalılığını İngiltere’de kabul etmiştir. Ancak bu antlaşma İngiltere’nin boğazlar sorununa dâhil olmasını ve denge politikasında sürekli bir yer edinmesine de neden olmuştur (Kürkçüoğlu, 2006: 5).

1833 yılına kadar yaşanan gelişmeler İngiltere’nin Akdeniz’deki ticaret yollarını korumaya yönelik olarak Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini koruması şeklinde politikalar izlemesine yönelik olmuştur. Bu durum aslında zoraki bir müttefiklikten başka bir şey değildir. Mısır’ın Fransızlar tarafından işgali sırasında Osmanlı yanında yer alan İngiltere, Osmanlı’nın parçalanma döneminde Rusya’nın yardımı ile isyan eden Yunanları desteklemiştir (Karaca, 2020: 16).

Yunan isyanı ve Yunanistan’ın kurulmasının ardından, 1831 ve 1832’de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa Osmanlı’ya karşı ayaklanmıştır. Ayaklanmanın bastırılması için İngiltere’den yardım isteyen Osmanlı, istediği karşılığı bulamamış, Rusya’nın yardım teklifini kabul etmiş, 8 Temmuz 1833 tarihinde iki ülke arasında Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır (Hale, 2003: 14). Rus savaş gemileri, Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Boğazlardan geçiş hakkına kavuşurken, diğer güçler aynı haktan mahrum bırakılmıştır. Bu gelişme sonucunda İngilizler, Osmanlı’nın desteklenmesi ve toprak bütünlüğünün korunmasına öncelik vermiştir (Hale, 2003: 15).

1840 yılında Osmanlı, Mısır sorununu tamamen çözmek istemiş, ancak Osmanlı ordusu Mehmet Ali Paşa’nın güçleri karşısında yenilgiye uğramıştır. Padişah II. Mahmut bu esnada ölmüş yerine oğlu Abdülmecit geçmiştir. Abdülmecit anlaşma zemini ararken, İngiltere konuya müdahale etmiş, 15 Temmuz 1840 tarihinde Mısır Valiliğinin babadan oğula geçmesi ve Osmanlı’ya bağlı kalmasına karar verilmiş, Mısır valisi bunu kabul etmemiş, İngiliz baskısı nedeniyle sadece Mısır Valiliğine razı olmuştur. 13 Haziran 1841 tarihinde Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya’nın da katılımı ile Londra Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Buna göre, İngiltere hedefine ulaşmış, Rusya Hünkâr İskelesi Antlaşması ile elde ettiği ayrıcalıkları kaybetmiştir. Bu anlaşmaya göre, Osmanlı’nın Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti Avrupa devletleri tarafından kabul edilmiş, ancak

Osmanlı Avrupa devletler sistemine dâhil edilmemiştir (Armaoğlu, 1987: 216-217). Barış zamanlarında yabancı devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişi yasaklanmış, boğazların kapalılığı ilkesi kabul edilmiştir (Armaoğlu, 1987: 53). Bu anlaşma ile İngiltere amacına ulaşmış, Rusya'yı Karadeniz'e hapsetmiştir, ancak bu sözleşme ile İngiltere Osmanlı'yı koruma ve toprak bütünlüğünü tanımayı da kabul etmiştir, Rusya'nın aksine artık Osmanlı'nın İngiltere açısından parçalanmaması gerekmektedir. Bu anlaşma Lozan Boğazlar Sözleşmesine kadar geçerli olmuştur.

Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden rahatsız olan Rusya, Osmanlı ile savaşa girme yollarını aramış, sonunda kendisini Ortodoksların hamisi ilan etmiş ve bunu Osmanlı'nın kabul etmesini istemiştir. Bunu kabul etmeyen Osmanlı'ya karşı istediği fırsatı yakalayan Rusya 1853 sonbaharında Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında Sinop limanındaki Osmanlı donanmasının yok edildiği bir savaş patlak vermiştir (Kürkçüoğlu, 2006: 47).

Bu arada İngiliz ve Fransız hükûmetleri savaş gemilerini zaten Marmara Denizi'ne göndermişlerdir ve 1854 yılının Mart ayında, Osmanlılar ile birlikte Kırım'da Rusya'ya karşı savaşa girilmiştir. Savaş 30 Mart 1856 Paris Antlaşması'yla sona ererken ilerleyen yirmi yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğuna karşı Rus tehdidi ortadan kalkmıştır. Paris Antlaşması ile Osmanlı, Avrupa devletler sistemine dâhil olmuş ve toprak bütünlüğünü garanti altına almıştır (Kürkçüoğlu, 2006: 11-12). Bu antlaşma ile İngiltere, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasında başarılı olmuş, Osmanlı ise Rusya'ya karşı Avrupa devletler sistemine dâhil olarak kendini korumaya almıştır.

1870 yılında Bulgar vilayetlerinde isyanlar patlak verdiğinde, tehdit yeniden ortaya çıkmıştır. 24 Nisan 1877 Rusya, Osmanlı'ya savaş ilan etmiş ve Yeşilköy'e kadar ilerlemiştir (Graves, 1999: 28). Osmanlı'yı savunan İngiltere bu dönemde Osmanlı'nın yanında yer almamıştır. Rusya ile olan çatışma 1878 yılına kadar sürmüş, 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma gereğince, Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsız olacak, Bulgaristan'a Osmanlı'ya bağlı özerk bir statü verilecek, Bosna-Hersek'te ıslahat yapılarak Rusya

ve Avusturya kontrolüne bırakılacak, Balkanlardaki bir kısım toprak ve Ardahan, Kars, Batum ve Beyazıt Rusya'ya verilecektir. Bu antlaşma sayesinde Balkanlar'ın bir kısmı Rusların eline geçecek ve bu sayede Rusya Balkanlar üzerinden Ege'ye inebilecekti. Ancak, İngiltere ve Avusturya bu antlaşmaya karşı çıkarak İstanbul'a donanma göndermiş, Ayastefanos yerine Berlin Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamışlardır. Büyük devletlerin toplanarak çözüm aradığı Berlin Kongresinde, İngiltere Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumaktan vazgeçerek, Bosna-Hersek'te ıslahat yapılarak Avusturya'ya verilmesini ve Doğu Anadolu'da Ermenilere ıslahat yapılmasını istemiştir. Kongre sonucunda Osmanlı yalnız kalmıştır. Bulgaristan'ın özerkliği kabul edilerek üç bölgeye ayrılmış, bir bölge Osmanlı kontrolüne verilmiş, Yunanistan'a bir miktar toprak verilmiş, Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya verilmiş ve Romanya'nın bağımsızlığı kabul edilmiştir (Hale, 2003: 18-19; Karal, VIII. Cilt, 2007: 869).

Sonuç olarak, 1878 tarihli Rus-Türk savaşında Rus ilerleyişine karşı bir Avrupa koalisyonu ortaya çıkmıştır. Rus kuvvetleri 1878 Ocak ayında İstanbul'a ilerlerken Marmara Denizi'ne demir atmış bir İngiliz filosuyla karşılaştı. Rusya, Anglo-Türk koalisyonuna karşı yeni bir savaş olasılığına karşı geri çekildi (Kütükoğlu, 1985: 197). 1878 yılının Temmuz ayında Berlin Antlaşması ile Rusya'nın toprak edinimi Romanya ve Batum ile sınırlandırıldı. 1878 ittifakı, 19. yüzyılda Anglo-Türk iş birliğinin önemini gösteriyordu. Bu iş birliğinin kazananı gerçekte İngiltere oldu. Osmanlı Kıbrıs'ı İngilizlere bıraktı, Ermeni isyanları sırasında Kıbrıs mühimmatın depolandığı yer olarak kullanıldı. 1878 yılında İngiltere, Osmanlı'nın yıkılmasının önlenemez olduğuna karar verdi ve politikasında değişiklik yaptı (Kürkçüoğlu, 2006: 19). Buna göre, en büyük hedef artık Osmanlı topraklarını korumak değil parçalayarak en büyük toprağı elde etmek olmuştur (Karal, VIII. Cilt, 2007: 73-86). Bu doğrultuda Mısır'a önce borç vererek mali açıdan denetimi altına aldı, sonrasında 1882'de işgal etti. İngiltere bu sayede Doğu Akdeniz'de bir üsse sahip olmuş oldu.

Birçok tarihçi, İngiltere'nin Osmanlı tarihi üzerinde 1839'dan 1876'ya kadar çok güçlü bir etkiye sahip olduğunu, bunun da Tanzimat'ın etkisi sayesinde olduğunu vurgulamaktadır. 1841'den 1858'e kadar İstanbul'da bulunan Russophobe,

önde gelen Osmanlı reformcularıyla yakın ilişkiler içerisindeydi ve bu destekte hayati bir rol oynamıştır. Tanzimat'ın başlaması, ikinci Mısır krizini çözme çabalarına denk gelmiştir. 3 Kasım 1839'da önde gelen reformcu ve dışişleri bakanı Reşit Paşa tarafından yazılan ancak yeni Sultan (Abdülmecit) adına duyurulan bir ferman yayınlanmıştır. Bu Osmanlı hükûmetinin , yaşam, onur ve malî güvenceler, yeni vergi tarımı sistemi, ordu için bir zorunlu askerlik sistemi ve nihayetinde eşitlik gibi birtakım reformların gerçekleştirilmesi gibi bazı reformları öngören bir fermandır (Aksoy, 2004: 19).

Büyük Güçler, Islahat gibi 1839 sonrası reformları da teşvik etmiştir. Sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa, 18 Şubat 1856'da imparatorlukta Osmanlı Hristiyanlarına daha fazla hak tanıyan yeni bir reform paketi hazırlamış, paket, 1856 tarihli Paris Antlaşması'na dâhil edilmiştir. Özellikle İngiltere tarafından modernleştirilmeye çalışılan Osmanlı'nın reformlarını sadece yabancı baskıya bağlamak yanıltıcı olacaktır. Geçte olsa Osmanlı, imparatorluğu kurtarmanın tek yolunun Avrupa tarzı reformların getirilmesi olduğunu fark etmiştir. Ancak bu dönemin ekonomik koşulları buna çok fazla imkân sağlayacak durumda değildir (Graves, 1999: 29).

Örneğin, 19. yüzyılda Osmanlı endüstrisinin çöküşüyle ilgili en kapsamlı yaklaşımlardan biri, 1838 İngiliz-Türk Ticaret Sözleşmesi'dir. Osmanlı'nın aksine, birçok Avrupa sanayi ülkesi liberalleşmeden önce korumacı bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Bu doğrultuda İngiltere üreticilerine yönelik dış pazarlara ulaşmak için mümkün olduğunca çok çevre ülkesi ile serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. İmparatorluğun tüm yerel tekelleri 1838 Antlaşması ile ortadan kaldırılmış ve bütün İngiliz tüccarlarına imparatorluğun herhangi bir yerinde mal satın alma olanağı sağlanmıştır (Aydın, 2006: 101-115).

Daha da önemlisi, yabancı tüccarlar daha önce sahip oldukları yüzde 8'lik bir iç gümrük vergisinden de muaf tutulmuşlardır. İhracat vergileri yüzde 3'ten yüzde 12'ye, ithalat vergileri yüzde 3'ten yüzde 5'e çıkarılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun

Batılı devletlere tanıdığı ekonomik ayrıcalıklar, birçok bilim adamı tarafından, çöküşünün temel nedeni olarak öne sürülmüştür.

1912 yılında hem İngiltere hem de Rusya'nın Balkan politikaları sayesinde Osmanlı yeniden bir Balkan krizi ile karşı karşıya kalmıştır. İngiltere yürüttüğü politikalarla Balkanları Osmanlı'dan koparmak ve Osmanlı'nın Avrupa'dan çekilmesini istemektedir. İngiliz diplomatlar her ne kadar Osmanlı'ya statünün değişmediğini ve her şartta İngiltere'nin Osmanlı yanında yer alacağını söylemiş olsalar da, Balkanlardaki karışıklığın en önemli aktörü İngiltere idi. Balkan Savaşları sonucunda Avrupa'daki Osmanlı varlığı sona ermiş, Birinci Dünya Savaşı yaklaşmıştır. İttifak arayışına giren Osmanlı'nın bu teklifi İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. Çünkü İngiltere'nin çıkarları gereği, Osmanlı'nın parçalanması ve en büyük payı İngiltere'nin alması gereklidir. 1878 sonrası değişen İngiliz politikası nedeniyle Osmanlı savaşa Almanya'nın yanında savaşa girmiş ve eski müttefik İngiltere'ye karşı savaşmıştır (Ulubelen, 1982: 69).

3.3. 1923'ten 1939'a Kadar Türk İngiliz İlişkileri

İngiltere ve Türkiye arasındaki ilk ilişkiler 16.yüzyılda başlamıştır. İngiltere temsilcisi Osmanlı'ya 1583 yılında gelmiş, Osmanlı ise temsilcisini ancak 18.yüzyılda İngiltere'ye göndermiştir. Yedi yıl savaşlarının ardından Hindistan'ı Fransa işgalinden kurtararak ele geçiren İngiltere'nin bu tarihten itibaren stratejik dış politikası değişmeye başlamıştır. Hindistan'ı alan İngiltere açısından Osmanlı son derece önemli bir stratejik konuma sahiptir. Sıcak denizlere açılmak ve doğuya doğru genişlemek isteyen Rusya, Osmanlı'yı bertaraf ederek İngiliz çıkarlarını engelleyebilir ve ticaretini etkileyebilirdi. Bu amaçlar çerçevesinde Mısır'a saldıran İngiltere, Osmanlı'nın da desteği ile Mısır'dan Fransa'yı çıkarmış ve bölgeyi işgal etmiştir (Hale, 2003: 11). 1805 yılında önce İngiliz-Rus İttifak Anlaşması ve ardından aynı yıl imzalanan Osmanlı-Rus İttifak Anlaşması dikkat çekicidir (Hale, 2003: 11). Ancak 1806 yılında cereyan eden Osmanlı- Rus savaşı ittifakı bozmuş, savaşın ardından 1807 yılında Osmanlı'nın parçalanmasını öngören Tilsit Barışı ile Fransız ve Rus ittifakı doğmuştur. Hindistan'a giden ticaret yolunun tehlikeye girmesi ile İngiltere 1809 yılında imzalanan Kale-i Şirin Anlaşması ile Boğazların

Kapalılığı ilkesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu sayede Boğazlar barış zamanında Osmanlı dışındaki tüm savaş gemilerine kapatılmıştır. İngiltere bu anlaşmayla birlikte Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini koruyarak kendi çıkarlarını da korumayı başarmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda çıkan Yunan ayaklanmalarında Osmanlı'nın değil Yunanların bağımsızlığını destekler bir tutum sergilemiştir. İngiltere'ye göre, Osmanlı zaten çöküşe başlamıştır ve Yunanların Rus egemenliğine girmesinden bağımsızlıklarını ilan etmeleri daha yerinde olacaktır. Ayaklanma Osmanlı ordusu tarafından sert şekilde bastırılmış olsa da, İngiltere Osmanlı'ya durması konusunda nota vermiştir. Bunu kabul etmeyen Osmanlı'ya karşı birleşen Rus, Fransız ve İngiliz birlikleri 1827 yılında Navarin'de Osmanlı filosunu batırarak, Edirne Anlaşması ile Yunanistan bağımsızlığını kazanmıştır (Hale, 2003: 13).

İngiltere stratejik çıkarları doğrultusunda hareket ederek politikasında değişiklikler yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine ilişkin gizli müzakereler 1915 yılında başlamıştır. Boğazlar konusunda ittifak sağlayan Rusya ve İngiltere Osmanlı'nın paylaşımını kendi aralarındaki görüşmelerde yapmış, İngiltere Boğazlar ve İstanbul'u Ruslara bırakacağını karşılığında ise İran'da Rus desteğini istediğini belirtmiştir (Sander, İlk Çağlardan 1918'e. 1989: 381). 1915 yılında Çanakkale cephesini ve 1916 yılındaki Irak cephesini İngiltere açmıştır. İngiltere bu sayede Osmanlı'yı savaşın dışında tutmaya, Almanya'yı Avrupa'da sıkıştırmaya ve Rusya'ya destek vererek ittifak yapmaya çalışmıştır. Ancak her iki cephede de yenilen İngiltere bu sefer Arap aşiretlerini Osmanlı'ya karşı destekleme yoluna gitmiştir. Aynı zamanda Fransa ile anlaşma yaparak bölgeyi paylaşmıştır.

Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki talepleri, 26 Nisan 1915 tarihli Londra Antlaşmasında tartışılmış ve Anadolu'nun bertaraf edilmesine karar verilmiştir. 16 Mayıs 1916'da İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile iki ülke Arap topraklarını paylaşmış olsa da 1917'de gerçekleşen Bolşevik Devrimi ile gizli planları ortaya çıkmıştır (Soy, 2004: 189).

Bolşevik Devrimi sonrasında iktidarı ele geçiren Bolşevikler savaştan geri çekilmiş ve bu sayede Osmanlı'nın doğu sınırları güvenceye alınmıştır. Bulgaristan'ın da savaşın dışında kalması ile Almanya-Osmanlı hattı kesilmiş ve mağlubiyet kaçınılmaz olmuştur. 1918 Mondros Ateşkesi ile İngiltere ve Osmanlı anlaşmak için aynı masaya oturmak zorunda kalmıştır (Oran, 2002: 110).

Savaş sonrasında ise, iki ülke ilişkileri farklı aşamalarda ilerlemiştir. Mondros Ateşkesi uyarınca ülke paylaşılmış ve işgal Anadolu'nun her yerine yayılmıştır. İngilizler Musul, İzmit, Eskişehir ve Samsun'a, Fransızlar Adana, Urfa, Maraş, Antakya ve İskenderun'a, İtalyanlar Antalya ve Kuşadası'na asker çıkarmış, Yunanistan ise, İngiliz desteği ile İzmir'e girmiştir (Oran, 2002: 112). İşgallerin arkasından gelen Anadolu'daki direniş hareketi tetiklenmiştir. 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı tarafından kabul edilen Sevr Anlaşması ile Osmanlı tamamen parçalanmıştır. Bu anlaşma sayesinde, İngiltere, Ortadoğu'yu "İstanbul'da Boğazlar üzerinde kendisine bağımlı, küçük ve güçsüz bir Osmanlı Devleti, batı Anadolu'da bir Yunanistan, Anadolu'da Kürt ve Ermeni devletleri, daha güneyde ise kendisine bağlı Arap şeyhlikleriyle" (Oran, 2002: 139) kontrol etmek istemiştir. Milli Mücadele yılları sonrasında kabul edilen Lozan Anlaşması ile Türkiye bağımsızlığını ilan etmiş ve tanınmıştır. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir dönem başlamıştır.

Cumhuriyetin kurulması sonrasında İngiltere'ye yönelik politikaları tetikleyen üç ana görüş hâkimdi. Birincisi, Türkiye, barış ve istikrara acilen ihtiyaç duyuyordu ve bunları sağlayabilecek tek güç İngiltere olarak görülüyordu. Böylece, İngiltere ile bir anlaşma kaçınılmazdı. İkinci olarak, Türkiye, egemenlik hakları konusunda son derece hassastı ve herhangi bir müdahaleyi kabul etmesi söz konusu değildi. İngiltere'nin çıkarları, Türkiye'nin bağımsızlığına ve egemenliğine tehdit oluşturmayan bölgesel ve politik meselelerdi (Graves, 1999: 31). Ayrıca Musul sorunu hale çözülememiş, ancak barışın biran evvel sağlanması ve Anglo-Türk dostluğunun bozulmaması için mecburen ertelenmişti. Son olarak ise, savaşın sonrasında kötü durumda olan ekonominin yeniden yapılandırılması için ekonomik ve mali desteğe ihtiyaç vardı (PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 33). Bu bağlamda,

İngiltere, Türkiye'ye gerekli yardımı sağlayabilecek potansiyel bir ortak olarak görülmüştür (Öke, 1999: 52).

Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra İngiltere ile olan ilişkilerde ki en büyük sorun tezin ilerleyen bölümlerinde ele alınacak olan Musul Sorunu olmuştur. 1925 yılında meselenin Milletler Cemiyetine gitmesine kadar aradaki sorun çözülememiş ilişkiler mesafeli şekilde devam etmiştir. 1926 yılında iki ülke arasında Ankara Anlaşması imzalanmış, 1929 yılına kadar ilişkiler sessizliğini korumuştur. Bu dönemde Türkiye dış politikası pasifleşmiş, iç politika ve sorunlara ağırlık verilmiştir.

1930'da Dostluk ve Ticaret Anlaşmasının imzalanmasıyla ilişkilerde bir gerilemeye tanıklık edilmiş, bunu ticari görüşmeler izlemiştir. Ticari görüşmelere rağmen, ekonomik ilişkiler 1930'ların başında önemli bir seviyeye ulaşamamıştır. Ticaret dengesi, Türkiye'nin dezavantajlıydı ve Büyük Britanya'nın Türk ihracatındaki payı 1933'te yüzde 9'dan (8,6 milyon Türk Lirası) 1936'da yüzde 5,4'e (6,4 milyon TL) düşmüştür (Yılmaz, 2010: 27-72).

1930'ların ortalarından sonra İngiltere, Türkiye'ye yönelik politikasını gözden geçirerek ekonomik konularda daha aktif olarak yer almış ve Türk ekonomisine katkı sağlamıştır (İnan, 1986: 49).

Montrö kongresinden sonra her iki hükûmet tarafından da yakınlaşma için bir adım atılmıştır. Montrö'den sonra ticari ilişkilerin gelişmesiyle, Türk çevrelerinde hâkim olan İngiliz karşıtı görüş, daha ılımlı bir hal almıştır. Ticaret hacminin artırılması amacıyla Eylül 1936'da bir takas anlaşması imzalanmış ve ticaretin artırılması olanakları üzerine bilgi değişimi yapılması ön görülmüştür. İngiltere'nin Türkiye ile ticaret yapmasının gerçek amacı ise siyasiydi, Türkiye'yi Alman ekonomisine artan bağımlılıktan kurtarmayı hedeflemekteydi (Ertem, 2013: 169).

Ekonomik Harp Uzmanları, ihracata yönelik pazarları bulurken, Alman ürünlerine olan bağımlılığı azaltmaya yönelik stratejiler planlandı. Bu planın

uygulanmasından sorumlu olan kişi, savaş sırasında Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Hughe Knatchbull-Hugessen idi. Ayrıca İmparatorluk Savunma Komitesinin Almanya Alt Komitesine Karşı Ekonomik Basında Yabancı Temsilci olarak da görev yaptı. 1937-1939 yılları arasında Knatchbull-Hugessen Türkiye'ye kredi sağlamayı önermiş böylece Türkiye, Almanya yerine İngiltere'den savaş malzemeleri satın almıştır (Ulubelen, 1982: 66).

Türkiye, İngiliz şirketlerinden büyük miktarlarda silah satın alınmasına izin vermiştir. İngiltere, Alman piyasasının kaybını dengelemek için yeterli miktarda Türk metalini ( zellikle krom) ve ürünleri satın almadı ve Türkiye borçlarını aldığı parayla ödeme yoluna gitti. Bu plana göre, Almanya'ya olan bağımlılık azaltılmış ve modernleşmeye yönelik İngiliz kontrolü devreye girecektir. Ancak, bu planlar Mart 1940'a kadar hiçbir zaman eyleme geçmemiştir, İngiltere, Türkiye'nin bot, tıbbi malzeme,  elik, tren, tüfek ve uçak gibi ihtiyaçlarını bile karşılamıyordu. Bu yakınlաmanın etkileri 1937'de hissedilmeye başlandı. Türk ticaretindeki pay azalıırken, İngiltere'den yapılan Türk ithalatı 6 milyondan 7 milyon Türk Lirası'na yükseldi ve Türkiye'ye 6 ile 9,7 milyon Türk Lirası arasında ihracat yapıldı. Bu arada Almanya'ya yapılan ihracat, 60 bin Türk Lirasına (%51) düştü (Yılmaz, 2010: 27-72).

Almanya'dan 50 bin Türk Lirası (%36,5) ve Almanya'dan yapılan Türk ithalatı 40 (%45) bin Türk Lirasından 58 bine (% 42) yükseldi. 1938'de İngiltere 16 milyon sterlinlik bir kredi verdi, Almanya buna 150 milyon dolar RM kredi ile karşılık verdi. Bu yaklaşmakta olan çatışmada Türkiye'nin artan önemini gösteriyordu. Büyük Britanya ile yakınlasma 1938'de olgunlaşsa da, İngiltere, Türkiye ile ortak bir dostluk politikası izleyerek, Türkiye'nin Almanya'dan kopmasını sağlayamadı (Karakuş, 2004: 77).

Kısmen, İngiltere'nin ekonomik desteği ile Almanya'nın ticaretteki payı düşürülmüş olsa da, bu girişim Türk-Alman ilişkilerini tamamen kesmek için yeterli değildi, öte yandan, İngiltere ticarete Almanya'nın seviyesine bile ulaşamamıştır. Diplomatik  evrelerde, Türk ekonomisi  zerindeki Alman etkisinin azaldığı ve

Türkiye'nin Müttefiklere doğru ilerlediği düşünülüyordu. Saraçoğlu, Paris Soi muhabirine yaptığı açıklamada, Müttefiklerle ekonomik ilişkileri arttırarak Türkiye üzerindeki Alman ekonomik etkisini en aza indirmeyi istediklerini söylemiştir (Zürcher ve Gönen, 1999: 61).

İngiltere ile olan ticari ilişkiler sayesinde Türkiye, “takas sistemini” terk edip normal ticaret ilişkilerine geri dönebilecekti. Bu Almanya ile ekonomik ilişkileri kesmek ve Türkiye'yi Müttefiklerin ekonomik alanına çekse de Türkiye için Alman pazarını kaybetmek anlamına geliyordu. Diğer taraftan ise bu durum İngiltere için bir başarıydı. Türkiye açısından Kurat'ın da belirttiği gibi; Almanya, Türkiye'nin kırsal nüfusunun ana geçim kaynağı olan tarım ürünlerini alıyordu, bu ürünlerin satışına bağlı olduğu büyük miktarlarda tarım ürünü satın alıyordu (Yılmaz, 2010: 27-72). Türk tarım ürünleri standardize edilmemişti, bu nedenle dünya pazarında kolayca pazarlanabilir değildi. Bu sebeple, Türk tarım ürünlerini satın alan Almanya, Türkiye için bulunmaz bir pazardı. Diğer taraftan Türkiye, sadece Almanya'da üretilen yedek parça ve endüstriyel ürünleri alabiliyordu. Bu nedenle Türkiye, 1939 Ağustos'unda Almanya ile olan ticaret anlaşmalarını yenilemeyi reddetti. Müttefikler ise, Türk ürünlerine yönelik bir pazar arayışına girdiler, aksi takdirde Türkiye zorunlu olarak mallarını Almanya'ya ihraç etmeye devam edecekti (Sarınay, 2000: 16).

Türk ordusunun modernizasyonu için gerekli teknolojinin bir kısmı İngiltere tarafından karşılanmış olsa da bu Türkiye'yi yeterince tatmin etmemiştir. Almanya'ya karşı bir ittifakın yapılması gerektiğinde İngiliz ve Fransız silahlarına ihtiyaç vardı. Temel krediler olmadan kredileme mümkün değildi ve krediler sadece bir geri ödeme programı ile alınabiliyordu ve uluslararası borsa şartlarının olmaması halinde geri ödeme yapılmayacaktı. Türkiye'nin ürünlerini alacaklı ülkelere ihraç etmesine izin verilmiyordu, bu Menemencioğlu'nun ekonomi diplomasisinin gerekçesiydi. Millman bu anlaşmanın verimli olmadığını düşünüyordu. İnönü'nün şikâyet ettiği gibi, İngiltere ve Fransa ile ittifak Türkiye'yi güçlendirmek yerine zayıflatmaktaydı (Ataöv, 1965: 38).

Türkiye savaşın eşiğinde olan Avrupa'da hem müttefiklerin hem de mihver ülkelerin kendisine ihtiyaç duyduğunun farkındadır ve bu durumu kullanmak için İngiltere'den savaş malzemesi ve diğer giderler için 50 milyon sterlin kredi istemiş, İngiltere bunu fazla bularak, Türkiye'yi İtalyan tehlikesi ile tehdit etmiştir (Deringil, 2014: 85).

Diğer taraftan 1923-1939 yılları arasında gerçekleşen Lozan Konferansı, Ortadoğu tarihinde bir dönüm noktası olarak görülebilir. Bölgenin haritası yeniden çizilmiş ve yeni bir uluslararası sistem oluşmuştur. Bu durum birçok gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden başlayarak Türkiye ve İngiltere ilişkilerinde yeni bir dönem başlamış ve dünya meselelerinde yeni görevler için ilişkiler yakınlaşmıştır. Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın yenilen ülkeler safında yer alan Türkiye, kendi şartlarıyla barışı müzakere etme ve taleplerinin çoğunu İtilaf devletlerinden alabilme fırsatını bulmuştur (Hale, 2003: 45-46).

3.3.1. Musul Sorunu Kapsamında Türk İngiliz İlişkileri

Musul sorunu, Türk hükûmeti ile İngilizler arasındaki ilişkileri belirleyen önemli bir olaydı. Musul zengin petrol kaynakları açısından İngilizler için önemliydi ve Orta Doğu'da ekonomik ve stratejik faydalar sağlayabilecek bir bölgeydi. Ancak, İngiliz hükûmetinin resmi sözcüsü olan Lord Curzon, her fırsatta İngilizlerin bölgedeki petrolle ilgilenmediğini dile getirmekteydi. Lord Curzon'a göre, "Musul, Irak'a, tarihî, ekonomik ve ırksal temeller yönüyle bağlıydı". Bu sebepler nedeniyle 15 Kasım 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasının 7. maddesine dayanarak İngiltere Musul'u işgal etmiştir (Oran, Cilt 1, 2009: 262). Lord Curzon, Musul'un neden Türk tarafına ait olamayacağına ve İngilizlerin oraya dâhil olup olmaması gerektiğine dair dört ana konuyu da gündeme getirmiştir (Oran, Cilt 1, 2009: 261-262). Bunlar;

- Musul'daki Arap nüfusu yüksektir.
- Türkler nüfusun ancak on ikide birini oluşturmaktadır, nüfus çoğunluğu Kürtlerdedir ve Kürtler, Türklerle yaşamak istemiyorlardı.

- Mondros Sözleşmesi'nden ayrılan İngiltere, kendisine sadık olan Araplara karşı belirli sorumluluklara sahiptir.
- İngiliz ordusunun Birinci Dünya Savaşı'nda Türkler karşısında galip gelmesi ve Irak'ı işgal etmesi nedeniyle, Irak'ın bir parçası olan Musul'u fethetme hakkına sahiptir (Doğanay, 2001: 281-294).
- Türklerin halk oylaması talebine karşılık ise, İngiltere, bölge halkının böyle bir şey istemediğini ve hatta bunun anlamını bile bilmediğini,
- Musul'un ekonomik ve ticari ilişkiler anlamında Türkiye ile bağlantısı olmadığını aksine Suriye ve Irak ile ilişkileri olduğunu savunmuştur (Kürkçüoğlu, 2006:333-356).

Musul konusunda Türkiye'nin savunduğu konular ise, (Baskın Oran, Cilt 1, 2009:260-261).

- 1055-1056 yıllarından itibaren Selçuklu devletine bağlanan Musul yıllar içinde çeşitli Türk devletleri ve beylikleri tarafından yönetilmiş ve Türkleşmiştir (Kısıklı, 1999/2003:488).
- Lozan'da İsmet Paşa'nın da üzerinde durduğu gibi Musul, hem etnografik, hem siyasi, hem coğrafi, ekonomik ve askerî açıdan Türkiye'ye yakındır.
- Bölgede nüfusun çoğunluğu Kürtlerden ve Türklerden oluşmaktadır. Kürtlerde Milli Mücadele ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerle birlikte mücadele etmiştir,
- İsmet Paşa, görüşmelere ayrıca Musul halkının kendi kaderini tayin etmek adına halk oylaması yapmak istediğini de dile getirmektedir (Öke, 1987: 90).
- Bu nedenlerden dolayı Musul, Misak-ı Milli sınırları içinde bırakılmıştır.

Türkiye'nin iddiasına göre, meselesinin yerel halkın oyları ile kararlaştırılması gerektiği ve bu nedenle “bir ihtilaf” “sınır anlaşmazlığını çözmek için tek çözüm olabilirdi. İngiltere'ye göre ise, Musul'un Türk hâkimiyetinden temizlenmesi ve bölgenin tahliye edilmesi gerekliliği vardı (Doğanay, 2001: 281-294).

22 Ocak 1922 tarihinde Lozan Konferansında tartışılmaya başlanan Musul meselesi ile ilgili sonuca varılamamış, İngiltere sorunun tarafsız olan Milletler Cemiyetine götürülmesini istemiştir. İngiltere'ye göre, Milletler Cemiyetine üye olmayan Türkiye, bu cemiyete katılmak istediği için konunun Milletler Cemiyetinde tartışılmasını kabul etmek zorunda kalacaktır.

Türkiye, 4 Şubat 1923 tarihinde sorunun her iki taraf arasında 12 ay süre içinde görüşülmesini, eğer sonuca varılamazsa Milletler Cemiyetine gidilmesini teklif etmiş, İngiltere ise konuyu 6 veya 9 içinde çözüme kavuşturulmasını aksi takdirde Milletler Cemiyetine gitmeyi önermiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'nın 3/2 maddesine göre konunun 9 ay içinde çözüme kavuşturulmaması durumunda Milletler Cemiyetine gidilmesi kararı verilmiştir (Oran, Cilt 1, 2009: 263).

5 Ekim 1923 tarihinde İngiltere görüşme talebinde bulunmuş ve bu doğrultuda 19 Mayıs 1924 tarihinde Haliç Konferansı düzenlenmiştir. Konferansta Türkiye, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Türklere bırakılmasını ve petrollerin işlenmesinde de ortaklık teklif etmiş ancak İngiltere bu teklifi kabul etmemiştir. Buna karşılık İngiltere Hakkâri'yi istemiştir. Her iki tarafında anlaşma sağlayamaması nedeniyle konu burada da çözülememiştir. İngiltere konunun Milletler Cemiyetine götürülmesi teklifini yinelemiştir. Çünkü Türkiye Milletler Cemiyetine üye değilken, İngiltere daimi üye statüsündedir. Bu nedenle İngiltere'ye göre, buradan çıkacak herhangi bir karar İngiltere lehine olacaktır.

6 Ağustos 1924'te İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne tek taraflı bir başvuru yapmış ve "Irak Sınırı" maddesinin Konseyin gündemine girmesine karar vermiştir (Sönmezoğlu, 2001: 79). 20 Eylül 1924 tarihindeki toplantıda Türkiye bölgede bir referandum önermiş, İngiltere ise halkın cahil olduğunu ve doğru karar veremeyeceğini savunarak bunu reddetmiştir. Milletler Cemiyeti 30 Eylül 1924 tarihinde bölgede araştırma yapmak ve halkın isteğini tespit etmek adına bir komisyon oluşturulması kararı vermiştir (Hale, 2003: 50). Komisyonun çalışmaları sırasında bölgeyi işgal etmeye devam eden İngiltere ve Türk askerî arasında

çatışmalar meydana gelmiştir. İngilizler 19 Ekim 1924 tarihinde Türkiye'nin bölgeden ayrılması için Türklere 48 saatlik bir ultiatom vermiş, Türkiye, ultiatoma karşı Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur. Milletler Cemiyeti, konuyu görüşmek üzere Brüksel'de özel bir oturum gerçekleştirmiştir. Komisyon raporun tamamlanmasına kadar, Brüksel Hattı adı verilen ve Hakkâri'yi Musul'dan ayıran Türkiye-Irak arasında bir geçici sınır oluşturulmasını kararlaştırılmıştır.

Komisyonun 16 Temmuz 1925'te sunduğu rapora göre, Brüksel Hattı bir coğrafi sınır olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Musul'un Irak sınırları içinde kalmasına, Irak'ın ise yirmi beş yıl süreyle İngiliz mandasında kalmasına ve Kürt halkının haklarının korunmaması durumunda Musul'un Irak'tan alınıp Türkiye'ye verilmesi önerisi sunulmuştur (Armaoğlu, 1987: 322).

Türkiye bu kararı kabul etmeyi reddetmiştir. Türkiye'nin itirazı üzerinde 19 Eylül 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı'ndan görüş istemiştir. Türk hükûmeti, konunun yargı yolu ile karara bağlanamayacak bir siyasi karar olduğunu ve bu nedenle de mahkemenin faaliyetlerine katılmayacağını ilan etmiştir. Ancak Lahey'in verdiği kararda Milletler Cemiyeti'nin kararını destekler nitelikte olmuştur. Bu nedenle Milletler Cemiyeti Brüksel Hattı'nın kalıcı bir sınır haline geldiğini ve böylece Musul'u 16 Aralık 1925'te İngiltere himayesindeki Irak'a verdiği açıklamıştır. Türkiye'deki resmi ve genel tepkilere rağmen, hükûmet bu karara uymaya karar vermiştir (Öke, 1987: 22). 5 Haziran 1926 tarihinde yapılan anlaşma ile Musul sorunu çözülmüştür. Türkiye'nin Musul sorunu konusunda ki başarısızlığının en büyük nedeni, İngiltere'nin kışkırtması ile ortaya çıkan Şeyh Sait ayaklanmasıdır. Bu isyan ile uğraşan Türkiye, İngiltere ile yeni bir savaşa girmeyi göze alamamıştır.

Diğer bir etken ise, Türk hükûmeti konuyu ekonomik bir sorundan ziyade bölgesel bir sorun olarak formüle etmiştir. Eski Osmanlı vilayeti Musul, petrol zengini bir bölgeydi ancak nüfusu büyük oranda Kürtlerden oluşmaktaydı. Curzon, Musul'un Irak'a, tarihî, ekonomik ve ırksal temellere sahip olduğu konusunda ısrar ediyordu. Öte yandan, eğer Türkiye, Musul'a sahip olsaydı, Türk sınırı, Irak'ın

başkentine 60 km yaklaşacaktı (Doğanay, 2001: 281-294). Türkiye ne yazık ki üyesi bile olmadığı bir kuruluşun aldığı kararı başlangıçta her ne kadar kabul etmemekte dirense de sonrasında yumuşayarak kararı kabul etmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve iç isyanların getirdiği yıkım ve tükenmişlik, Türkiye'nin İngiltere'ye karşı yeni bir savaşa girmesini engellemiştir. İç sorunlarla uğraşırken aynı zamanda İtalya ve Fransa'nın talepleri ile de uğraşmak zorunda kalan Türkiye bu dönemde dış siyasette yalnız kalmış ve yüzünü Sovyet Rusya'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak Ankara'da İngiltere, Türkiye ve Irak arasında 5 Haziran 1926 tarihinde “Sınır ve İyi Komşuluk Anlaşması” imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, geçici olarak belirlenen Brüksel Hattı daimi olmuştur. Irak hükûmeti ise 25 yıl süreyle Musul petrollerinden elde ettiği gelirin yüzde 10'luk kısmını Türkiye'ye ödemeyi kabul etmiş, 1931 yılından itibaren ödenmeye başlanmıştır (Göl, 1993: 62). Ancak ilerleyen yıllarda Türkiye bu hakkından 500 bin sterlin karşılığında vazgeçmiştir (Oran, Cilt 1, 2009: 267-268). Musul'un Irak'a bırakılması aslında Irak ile değil İngiltere ile yapılan pazarlıklar sonucunda olmuştur. Diğer bir ifade ile bugünkü Türkiye ve Irak sınırı, İngiltere ile yapılan anlaşma ile belirlenmiştir. Bu tarihten sonra iki devlet arasındaki en büyük sorun çözülmüş olsa da İngiltere 1929 yılına kadar Ankara'yı başkent olarak tanımamış, ilişkileri iyileştirmek isteyen Türkiye diplomatik faaliyetlerde bulunmak istese de ilişkilerin boyutu sınırlı kalmıştır.

3.3.2. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Katılma Süreci

Milletler Cemiyeti 28 Nisan 1919 tarihinde kurulmuştur. Versay sisteminin devamlılığını ve barışı sağlamayı amaçlayan cemiyetin üyeleri, Birinci Dünya Savaşı'nın galip ülkeleridir ve yenilen ülkeler cemiyete kabul edilmemiştir (Üçarol, 686-690,827-828).

Lozan görüşmeleri sırasında Türkiye'nin üyeliği hakkında söylentiler olsa da ne yazık ki Lozan Konferansı sırasında cemiyete üye olmayan bir Türkiye ile görüşme sağlanması planlandığı için Türkiye ancak dokuz yıl sonra üye olabilmıştır (Ulusan, 2010: 245). Türkiye'nin üyeliği öncesi en büyük sorun elbette Musul

meselesi olmuştur. Bu nedenle Musul sorununun çözümünden sonra Türkiye, uluslararası bir komite üyesi olarak uluslararası bir siyaset izlemenin zorunluluğunu fark etmiştir. Bunun için en muhtemel yol Milletler Cemiyeti'nin bir üyesi olmasıydı. Ancak Türkiye, üyeler tarafından davet edilmeden ve tüm üye devletler tarafından onaylanmadan önce birkaç meseleyi yeniden ele almak zorunda kalmıştır.

Her şeyden önce, Türkiye, Tarafsızlık ve Saldırganlık Önleme Anlaşması'nın sonlandığı Sovyet Rusya'nın rızasına ihtiyaç duyuyordu. Türkiye, üye devletlerin Sovyetlere uyguladığı herhangi bir yaptırım durumunda, Sovyet Rusya'sının herhangi bir üye devlete karşı herhangi bir düşmanca eylemde bulunmamasını sağlamayı reddettiğini ilan etmişti (Kocatürk, 2011: 1449-1462).

Böyle bir anlaşma sadece Rus güvenliğini garanti altına almakla kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'nin barış görevlisi olarak sorumluluğunu güçlendirecek ve onu önemli bir üye haline getirecektir. İkincisi, nihai hedefi Büyük Roma İmparatorluğu'nu yeniden tesis eden revizyonist İtalya'ya karşı Türkiye, Türkiye ve İngiltere arasında daha hayati ve kaçınılmaz ilişkilere yol açan bir antirevizyonist politika benimsemeliydi.

Boğazlar Komisyonunun her yıl Milletler Cemiyetine rapor verme zorunluluğu da Türkiye'nin Cemiyetle yakın ilişki içinde olması sağlamış, Cemiyet de Türkiye'yi katılması için toplantılara çağırmıştır (Uluslan, 2010: 241-243-247). Diğer taraftan Türkiye, Musul konusunda Milletler Cemiyeti'nin İngiltere tarafında tutum sergilemesini tepki ile karşılanmış, bunun sonucunda Sovyetler ile yakınlaşmıştır. Bu nedenle Türkiye, Milletler Cemiyetine girmeyi kabul ettiğinde Sovyetlere güvence vermiştir (Uçarol, 2015: 828).

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne yarı-daimi üye olarak girmeyi talep ettiğinde İngiltere'nin buna destek vereceğini düşünmüştür. İngiltere ise, 5 Şubat 1931 tarihinde verdiği nota ile Türkiye'nin mevcut prosedürü izlemesi gerektiğini belirtmiştir. İngiltere Türkiye'nin Milletler Cemiyetine katılmasını istemesine rağmen bu dönemde katılması yönünde ısrarcı olmamıştır (PRO, FO, 371/15376, E

913/913/44: 4). Buna göre, önce Türkiye'nin Milletler Meclisi üyesi seçilmesi gerekmektedir ve sonrasında Konseye aday olabilecektir. Konseye seçilirse ve adaylığı kabul edilirse süresi dolduktan sonra tekrar adaylık başvurusu yapması gerekmektedir. Ayrıca Polonya ve İspanya'nın adaylığının istisnai bir durum olduğunu belirten İngiltere açıkça Türkiye'nin üyeliğinden memnun olacağını belirtmiştir (Oran, Cilt 1, 2009: 309-310).

İlerleyen süreçlerde Türkiye katılma isteğini yenilemiş ve bu konuda hazır olduğunu belirtmiştir. 1 Temmuz 1932 tarihinde İspanya Milletler Cemiyeti'nin toplantısında gündem dışı olarak söz almış ve Türkiye'ye davet gönderilmesini talep etmiştir. İspanya'nın talebi Yunanistan tarafından da desteklenmiş ve konu gündem maddelerinin içine eklenmiştir. 6 Temmuz 1932 tarihindeki görüşmelerde Türkiye'ye davet gönderilmesi kararı verilmiştir (Üçaraol, 2015: 828). Aynı tarihlerde İngiltere, Türkiye'nin hem siyasi hem de coğrafi olarak Milletler Cemiyeti'ne katılması gerektiğini, bölgedeki istikrar ve barış için bunun gerekli olduğunu dile getirerek Türkiye'ye destek vereceğini açıklamıştır.

Türkiye'ye gelen davet mektubunun ardından Cemiyet'e katılma kararı verilmiş, 18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur (Üçaraol, 2015: 828). Yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın sinyallerinin belirginleştiği, Almanya ve İtalya'nın mevcut siyasal düzenden memnun olmayarak Cemiyet'ten uzaklaşmaya başladığı bir dönemde Türkiye'nin üyeliği İngiltere'nin savaş döneminde yakın müttefik olarak Türkiye ile iyi ilişkiler kurması gerekliliği açısından İngiltere lehine bir gelişme olmuştur (Oran, Cilt 1, 2009: 310).

3.3.3. Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu

1914-1918 yılları sonrasında Türk-İngiliz ilişkileri arasında artan bir yakınlığın yaşandığı tarih olmuştur. İngiltere, Türkiye ile ittifak kurmanın, Akdeniz ve güneybatı Avrupa'daki konumunun öngörülen bir Alman tehdidine karşı güçlendirmekte önemli görmüştür. Bu sayede İngiltere, Batı'da saldırıya uğradığı takdirde her koşulda Türkiye'nin desteğine güvenilebilecekti.

Aslında bu, İngiltere'nin İtalya ile savaşı halinde Türkiye'ye güvenebileceği anlamına geliyordu. İngiltere'nin Akdeniz'deki planlarına göre potansiyel müttefik olabilecek devletlerle ittifak kurması önemliydi. İngiltere için en önemli müttefik Türkiye idi.

İngiltere'ye göre, Almanya Balkan ülkelerine girerse, Adriyatik, Ege ve Doğu Akdeniz'deki İngiliz donanmalarının varlığı tehdit altında olacaktı. Türkiye'nin ittifakı, Boğazların kapatılması nedeniyle Karadeniz'de İtalyan ticaretini tamamen önleyebilirdi, Dodecanese'ye karşı operasyonlarda İzmir limanı avantajlı olacaktı. Dolayısıyla, İngiltere'nin Türkiye ile dostluğu, Doğu Akdeniz ve Ege'de, vurgulanması zor olan bir pozisyon üzerinde etkili olacaktı (Goloğlu , 2012: 23).

Türkiye ile müttefik olmak, İngiltere için büyük öneme sahipti ve Akdeniz politikasındaki temel stratejisi nedeniyle İngiltere, Türkiye'ye ortaklık teklifinde bulundu. Dışişleri Bakanlığı, diğer Balkan ülkelerinin politikalarının, Türkiye'nin politikalarından isteyerek etkileneceğini düşündü. Britanya'nın Müslüman kolonileri sayıca oldukça fazlaydı. İngiltere'nin genel düşünceleri şu şekildeydi:

- Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Kızıl Denizden Uzak Doğu'ya Giden Deniz Yolu: Kanal, Filistin ve Mısır'ın savunması ile ilgili güvenliğine bağlıdır ve ikinci ülke İngiliz filosunun faaliyet gösterebileceği tek üssü içermektedir (Erdal, 2012: 77-88).
- Anglo-İran Petrol Sahaları: Bunların güvenliği, İran'ın bütünlüğü ile çok bağlıdır.
- Hindistan'daki Kuzey-Batı Sınırı: Hindistan'ın güvenliği büyük ölçüde dost ve istikrarlı bir Afgan hükûmetinin varlığına bağlıdır.

İngiltere'nin bu çıkarları savunmak için müttefike ihtiyacı vardı. Türkiye, Süveyş Kanalı'ndan gelen saldırılara karşı sağlam bir duvar oluşturabilirdi. Benzer şekilde, İngiltere'nin, Kafkasya'dan ya da Hazar'dan Basra Körfezi'ne kadar bir Rus ilerleyişini ön safhada kontrol edebildiği yer Irak'tı. Bu nedenle, Türkiye ve Irak'ın savunması, anlaşmadan kaynaklanan kaygılar dışında, İngiltere için büyük askerî öneme sahipti.

Öte yandan, Almanya'nın merkezi konumu, kara ve hava kuvvetleri, Balkanlar'da bir saldırıya geçmesini sağlamıştır. Bu nedenle, Türkiye'ye ve Yunanistan'a yönelik ciddi bir tehdit, bir Alman ilerlemesinin başlangıcıyla birlikte ortaya çıkabilirdi. Almanya'ya Türkiye dışında ciddi direniş gösterebilecek Balkan ülkesi yoktu. Dahası, Bulgaristan'ın savaşa girdiğine dair çeşitli işaretler vardı. Bu teorik olarak Türkiye'nin Balkan Paktı'na girmesini zorunlu kılıyordu. Her halükârda, Türk politikası şimdiye kadar siyasi ve stratejik düşüncelerden ziyade politik olarak etkileniyordu (Özçelik, 2010: 253-269).

Fransa ise, İttifak güçleriyle savaşta Türkiye ile müttefik olmanın değerli olduğunu kabul ediyordu. Fransa için, Türkiye'nin ittifakı, Suriye'deki güçlü bir Fransız pozisyonu için önemliydi ve On iki Adalar'da İtalyan mülkiyeti altındaki adaları elde etmeyi kolaylaştıracak ve Ege'deki müttefiklerin deniz kuvvetlerine işaret eden tehdide son verecekti. Müttefik kuvvetler, Doğu Akdeniz üzerindeki kontrollerini artırmak için Türkiye'nin limanlarını ve hava üslerini kullanabileceklerdi. Buna ek olarak, Türkiye, Sovyetler Birliği ve Balkanlar'a tedarik güzergâhı rolünü oynayacak ve Karadeniz'de İtalyan ticaretine son verecekti (Harris, 1972: 93).

Öte yandan, Türkiye'nin konumu belliydi ve İngiltere'yle yakın ilişkiler geliştirmek için daha kararlı bir eğilime sahip olma politikasını izliyordu. Türk dış politika yapımcılar, ülkenin aynı hatayı asla tekrar etmemesi gerektiğini ve olası savaşta yanlış tarafta olmayacaklarını açıkça belirtiyorlardı. Yani İngiltere'ye karşı savaşmayacağı kesin gözüken bir Türkiye söz konusudur. Aslında, ölümünden önce Atatürk, ülkenin Almanya'nın siyasal uyanışına, daha önce olduğu gibi asla izin verilmemesi gerektiğine kanaat getirmiştir. Bir zamanlar Almanya bir Türkiye müttefikiydi ve Türkiye tekrar müttefik olmak istemiyordu (Trukhanovskiï, 1970: 115). Romanya Dışişleri Bakanı ve Balkan Enternali Parlamentosu Konseyi Başkanı 7 Nisan'da İstanbul'da Saraçoğlu ile buluştuğunda, Almanya'nın saldırganlığına karşı Batılı güçlerle aynı yolu takip etme kararını almışlardır. İtalya, Arnavutluk'u Saraçoğlu ve Gafencu'nun buluşma gününde işgal etmiştir. (Trukhanovskiï, 1970: 115).

Arnavutluk'un Mussolini tarafından işgal edilmesi, İtalyanların Balkanlar ve Yakın Doğu'da genişlemeye devam edebileceği korkusu nedeniyle Londra'yı tedirgin etmiştir. İngiliz hükûmeti, İtalya ve Almanya'nın eylemlerini birlikte düzenlediğini ve Eksen güçlerin yetkilerinin kapsamlı olduğunu kabul etmiş, bu olay sonrasında Nyon'dan bu yana, İtalya açıkça ve ilk kez İngiltere'nin olası düşmanlarından birisi olmuştur. Türkiye, tıpkı İtalya ve Fransa gibi, Arnavutluk'un işgalini Balkanlar'da yaklaşan bir İtalyan yayılma politikası olarak kabul etmiştir (Karpas, 2000: 658).

Bu nedenlerden ötürü, 13 Nisan 1939 tarihinde İngiltere, Türkiye'ye Yunanistan ve Romanya ile yaptığı tek taraflı garanti anlaşmasına benzer bir anlaşma yapmayı teklif etmiştir. Türkiye ise, İtalya'nın Balkana yayılmacılığı politikasına yönelik olarak Türkiye için tehdit olduğu, eğer İngiltere ile anlaşma imzalanırsa Türkiye'nin mihver ülkelerinin karşısında olacağı anlamını taşıyacağını bu nedenle imzalanacak anlaşmanın tek taraflı değil karşılıklı olması gerektiğini belirtmiştir (Armaoğlu, 1995: 354).

İngiltere ve Türkiye arasındaki görüşmeler esnasında Almanya bu görüşmeleri engellemek amacıyla başbakan von Papen'i Türkiye'ye göndermiştir. İngiltere ve Türkiye arasındaki görüşmeler bir ay sürmüştür ve Fransa görüşmeleri yakından takip etmiştir. 10 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Fransa büyükelçileri anlaşma yapmak için buluşmuşlar ancak Türkiye, çözümlenmeyen Hatay sorunu nedeniyle Fransa ile anlaşma imzalamayı uygun bulmamıştır (Soysal, 1982: 376).

Diğer taraftan, Türkiye, İngiltere ve Fransa yakınlaşmasından rahatsız olan Rusya temsilcisi 28 Nisan 1939 tarihinde Ankara'ya gelerek temaslar hakkında bilgi talep etmiştir. Türkiye her ne kadar Batı ile yakınlaşmayı istese de Rusya ile olan ilişkilerin bozulmasını da istememektedir. Ayrıca Rusya ve Türkiye arasında 1925 yılında imzalanan, 1929 yılında uzatılan Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı bu temaslar sırasında yeniden benimsenmiş ve tarafların birbirlerinden habersiz siyasal anlaşma yapmamaları hususunda yeniden mutabakat sağlanmıştır (Atabey, 2014: 299).

12 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye-İngiltere Ortak Deklarasyonu imzalanmıştır. Bu deklarasyona göre; her iki ülkede Akdeniz'de oluşabilecek herhangi bir savaşta

birbirlerine her türlü yardımı sağlayacaktır. İngiltere, Romanya'ya yardım sağlamak amacıyla Balkanlar'da da aynı anlaşmayı ihtiva eden bir deklarasyon imzalamak istemiş ancak bu isteği Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Çünkü İngiltere'nin Romanya'ya yardım götürmesinin tek yolu Boğazları kullanması ile mümkün olabilecektir. Ancak, Montrö Boğazlar Sözleşmesine göre Boğazlar ancak savaş halinde kullanılabilir. Diğer taraftan, Balkanlarda yapılacak bir anlaşma ile Türkiye, Rusya'yı karşısına alabilirdi. Bu sebeplerden ötürü İngiltere'nin bu isteği kabul edilmemiştir.

Türkiye ve İngiltere arasında yapılan anlaşma Almanya tarafından hoş karşılanmamış, Almanya, Türkiye'yi ticari ve siyasi ilişkileri kesmekle tehdit etmiştir (Armaoğlu, 1995: 356).

Türkiye ile Fransa arasındaki anlaşma ise ancak Hatay sorununun çözülmesi sonrasında 23 Haziran 1939 tarihinde imzalanmıştır (Soysal, 1982: 1000). 19 Ekim 1939 tarihinde Üçlü İttifak Anlaşması imzalanmıştır. Buna göre; eğer Türkiye Alman saldırısına uğrarsa, İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecek, eğer İngiltere ve Fransa bir Alman saldırısına uğrarsa Türkiye tarafsızlığını koruyacak; Akdeniz'de oluşacak bir savaşta ülkeler birbirine her türlü yardımda bulunacaklar; İngiltere ve Fransa, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garanti karşılığında savaşa girerse Türkiye bu ülkelere yardım edecektir. Ayrıca anlaşmaya eklenen Sovyet rezervi ile de Türkiye kendini koruma altına almıştır. Anlaşmada yer alan diğer ayrıntılar ise, İngiltere ve Fransa Türkiye'ye 25 milyon sterlin, 16 milyon sterlin değerinde külçe altın ve 3,5 milyon sterlin değerinde kredi sağlayacaktır (Deringil, 2014: 97). En önemli olan ise, Türkiye anlaşmaya erteleme maddesi eklemiştir. Bu maddeye göre, eğer verilen sözler eksiksiz şekilde yerine getirilmezse anlaşma geçerli olmayacaktır. Bu sebeplerden dolayı Türkiye ilerleyen yıllarda savaşa girmeme konusunda elini güçlendirmiştir.

3.3.4. Türkiye'nin İngiliz ve Sovyetler Birliği İlişkilerini Beraber Yürütme Çabaları

Birinci Dünya Savaşı'nın son aşamalarında başlayan Moskova ile ilişkilerde uzlaşma politikası izlenmeye başlanmıştır. Bu strateji hem Türkiye'nin Milli

Mücadele yıllarında hem de Rusya iç savaşı sırasında devam etmiştir. Türk Milliyetçiler ve Bolşevikler arasında doğal bir müttefiklik oluşmuştur bunun nedeni batının her iki harekete de düşman olarak yaklaşmasıydı. Diğer taraftan ne Milliyetçiler ne de Bolşevikler ideolojik olarak birbirlerine yakındırlar. Atatürk komünizme sempati duymamış ve ülke içinde bu hareketin yayılmasını önlemek için gerekli tedbirleri almıştır. Atatürk ve Stalin'in arasında herhangi bir fikir birliği olmamıştır. Atatürk her zaman Stalin'in isteklerine uygun olmayan bir politika izlemiştir.

Lozan Antlaşmasını izleyen yıllarda, Türkiye'nin Batı Avrupa ülkeleriyle ilişkileri gelişmiştir. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında da bir dizi anlaşma imzalanmıştır. Türk-Sovyet yaklaşmasının bu tarihlerdeki sebebi Batı emperyalizmine karşı duyulan ortak düşmanlıktır. Ancak ilerleyen dönemlerde Batı Avrupa ile dostane ilişkiler kurma yoluna gidilmiş, daha ihtiyatlı bir Türk politikası yerine dostluk temelli politikalar izlenmeye başlanmıştır (Gürün, 1986: 87).

Balkanlar ve Ortadoğu'da Büyük Güçler ve bölgesel güvenlik için planlarla ikili anlaşmalar şeklinde güçlü bir koruma yapısına ihtiyaçları vardı. Cumhuriyetin ilanından sonra Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki dostane ilişkilerin şekli değişmeye başlamıştır. Sovyetler, izolasyoncu politikalarından sıyrılmış, Türkiye ise dev komşusuyla ilişkilerinde her zamankinden daha ihtiyatlı davranmaya başlamıştır.

Türk-Batı yaklaşmasının başlangıcını Montrö konferansı olarak değerlendirdiğimizde, Ruslarla ilişkilerin bozulmasının da aynı zamanda başladığı söylenebilir. Ruslar konferanstan istediklerini alamamıştır. Rusya'nın amacı, Boğazların her ne yönde olursa olsun, savaş gemilerine açık olmasıydı. Baltık ve Pasifik filolarını Karadeniz'e götürebilmek için ihtiyaç duyduğu bu güvence Sovyetler için önemli bir konuydu. Ayrıca, Karadeniz'in bölgeye sınırı olmayan savaş gemilerine kapatılmasını talep etmiştir. Bu sayede Sovyetler, emin bir şekilde, deniz kuvvetleri yarısına girebilir ve Odesa'da büyük bir filo inşa edebilirdi (Erkin, 1968: 72). Bu talepler Türkiye tarafından reddedilmiş, görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu olayın ardından 19 Ekim 1939 tarihinde Türk- İngiliz-Fransız "Üç Taraflı Yardım Muahedesi" imzalanmıştır (Gürün, 1983: 72).

Anlaşmanın Türkiye açısından ve konumuzla bağlantılı olarak en önemli olan maddesi Sovyet rezervi olarak kabul edilen 2 No.lu protokoldür. Buna göre, eğer Türkiye'nin taahhütleri onu Sovyetler ile bir savaşa sürüklerse, Türkiye bu taahhütlerden vazgeçebilecektir. Buna karşılık, eğer Sovyetler Türkiye'ye saldırırsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecektir. Bu sayede Türkiye hem Sovyetler karşısında yer almamış hem de kendini korumayı başarmıştır (Soysal, 1982: 1001).

Ağustos 1939'daki Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın imzalanması, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir değişikliğe neden oldu. Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'ne karşı İngiltere ve Fransa'nın yanına karşı savaşa girme olasılığı doğmuştur. Moskova ve Ankara arasındaki ilişki, mükemmel olmasa da en azından Atatürk döneminden ölümüne kadar dış politikanın ana konusuydu. Atatürk'e çok yakın bir gazeteci olan Falih Rıfkı Atay şöyle yazmıştır: “Rusya ve Türkiye'nin bir daha asla düşman olmasını istemedikleri belliydi.” Türk karar alıcıları, Sovyet dostluğunu, İngiliz ve Fransız ittifakıyla birleştirmeye çalışmışlarsa da bu konuda başarılı olamamışlardır (Yılmaz, 2010: 27-72). Üçlü deklarasyonun yayınlanmasından önce Türkiye, Sovyetleri üçlü ittifaka yakınlaştırma çabası gösterirken, Sovyetler ise, Türkiye'yi İngiltere'den uzaklaştırmaya çalışmıştır (Deringil, 2001: 92).

3.3.5. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Politik Yaklaşımı

Tarihteki en büyük savaşlardan bir tanesi olan İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin mevcut jeopolitik ve stratejik konumu, Türkiye'yi diğer devletlerin gözünde oldukça önemli bir pozisyona yükseltmiştir. Savaş öncesinde ve savaş sırasında hem Mihver devletler hem de Müttefik devletler Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için birçok yol denemişlerdir. Türkiye, hem egemenliğini hem de toprak bütünlüğünü korumak adına dengeli statükocu bir dış politika izlemeyi tercih etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndaki büyük yıkımdan ders çıkaran Türkiye, yeniden aynı durumu yaşamamak için dış politikasını değiştirerek statükocu devlet pozisyonu almıştır. Atatürk'ün savunduğu “Yurtta Sulh, Dünyada Sulh” bakış açısı, İkinci Dünya Savaşı sırasında da İnönü ve diğer politikacıların temel dayanağı olmuştur.

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı sonrasında mevcut durumunu iyi analiz etmiş, askerî ve ekonomik yetersizliğinin farkında olarak dış politika izlemeye ve her ne sebeple olursa olsun savaşın dışında kalmayı amaçlamıştır. Bu nedenle diğer bölümlerde de üzerinde ayrıntıları ile durduğumuz gibi, müttefik devletlerle yaptığı anlaşmalar ve taahhütlerle statükocu devletleri yumuşatma yoluna giderken, mihver devletleri de karşısında almadan ve onlarla da yakın ilişkiler kurarak bu dönemde denge politikası izleme yolunu seçmiştir. Türkiye izlediği etkili ve akıllı dış politika ile müttefik devletlerin baskı ve sıkıştırmalarına rağmen savaşın dışında kalmayı başarmıştır.

27 Nisan 1939 tarihinde, Almanya'nın Almanya-Polonya Saldırmazlık Antlaşmasını yok saydığını ilan etmiş, 1 Eylül'de Polonya'yı işgal etmeye başlamıştır. Bu saldırı ile İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Almanya, Polonya işgalinin ardından Baltık ülkelerine yönelmiş, Estonya, Letonya ve Litvanya ile kara, hava ve deniz üsleri elde etmesini sağlayacak anlaşmalar yapmıştır. Finlandiya ise, Alman-Sovyet Paktına göre Sovyetlere bırakılmış, 30 Kasım 1940 tarihinde Sovyetler Finlandiya'yı işgale başlamış ve tüm direnişe rağmen işgal başarı ile sonuçlanmıştır (Mehmet T. Akad:279). 12 Mart 1940 tarihinde Sovyetler ve Finlandiya arasında yapılan barış anlaşmasına göre, Finlandiya birçok üssü Sovyetlere bırakmak zorunda kalmış, bu sayede Sovyetler Baltık Bölgesine yerleşme fırsatı yakalamıştır (Uçarol, 2015: 596). Almanya ise bu tarihte Norveç ve Danimarka'yı işgal etmiştir (Armaoğlu, 2010: 447-448).

Baltık Bölgesini kontrolü altına alan Almanya, Fransa'ya yönelmiştir.1940 yılında savaş ilan etmeden Lüksemburg, Belçika ve Hollanda'ya saldırarak güvenli hat olarak kabul edilen Maginot Hattını dört saatte geçmiştir. 11 Haziran 1940 tarihinde İtalya'da Fransa'ya savaş ilan ederek savaşa dâhil olmuş, ilerlemesine devam eden Almanya 14 Haziran'da Paris'e girmiştir (Armaoğlu, 2010: 450-451).

Türkiye açısından ise, İtalya'nın savaşa dâhil olması risk oluşturmuş, Türkiye'yi tedirgin etmiştir. İngiltere ve Fransa yapılan Üçlü İttifak Anlaşması

gereği, Türkiye'nin de savaşa girmesinin, İtalya ile olan ilişkilerini kesmesini ve Boğazları Montrö Anlaşmasına uygun olarak Mihver Devletlere kapaması gerektiği konusunda baskı yapmaya başlamıştır. Türkiye ise, Üçlü Anlaşmaya koyduğu ek protokolü kullanarak savaşa girmekten kurtulmuştur. Ek Protokole göre; Türkiye tarafından üstlenilen yükümlülükler eğer Türkiye'yi Sovyetler ile herhangi bir savaşa sürükleyecekse, Türkiye bu yükümlülükleri uygulamayacaktır. Özetle, Türkiye önceden tahmin ederek anlaşmaya eklediği Sovyet çekincesi protokolü ile Sovyetlerin bu duruma tepki göstereceğini ileri sürerek savaşa girmeyeceğini belirtmiştir.

İngiltere'ye göre ise, Türkiye'nin tavrı sadece bahanedir. Durumu sert şekilde eleştiren İngiltere, daha sonra Türkiye'nin müttefikliğini kaybetmemek adına dostluk ilişkilerini bozmama kararı almıştır (Deringil, 2004: 110-111). Türkiye ise her iki taraf arasında dengeli tutumu sayesinde savaşın dışında kalmayı başarmıştır.

Almanya, Fransa'yı işgal ettikten sonra yüzünü İngiltere'ye çevirmiştir. İngiltere'yi yenmesinin tek yolu ise, donanmasını yok etmektir. İngiltere'nin donanmasını kolayca yok edemeyeceğinin farkında olan Almanya önce İngiltere'ye ait olan üsleri ele geçirme yoluna gitti. Bunlar, İngiliz Adaları, Cebelitarık'tan Aden'e oradan da Hint Okyanusuna uzanan İngiliz üsleridir. Ayrıca Süveyş Kanalı da Almanlar için önemliydi (Uçarol, 2015: 598). Ayrıca Almanya, İngiltere'yi yalnız bırakmak adına İtalya ve Japonya ile bir pakt imzalamıştır (Armaoğlu, 2010: 371). Almanya, stratejisini hayata geçirmeden Yunanistan'ı 28 Ekim'de işgal etmiş, bu işgal Türkiye'yi zor duruma sokmuştur. Çünkü İngiltere ve Türkiye arasında 1939 yılında imzalanan anlaşmaya göre; Yunanistan ve Romanya'ya verilen güvenceler dâhilinde eğer Fransa ya da İngiltere savaşa girişirse Türkiye bu devletlere yardım etmek zorundaydı.

İngiltere, Yunanistan'a yapılan bu saldırı sonrasında Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda baskı yapmamış, aksine Türkiye savaşa girer ve kaybederse Süveyş kanalının tehlikeye gireceğini düşünmüştür. Bu durumda tarafsız bir Türkiye, İngiltere'nin çıkarları açısından daha değerliydi (Deringil, 2004: 128).

İkinci Dünya Savaşı, Türk hükûmetinin hem iç hem de dış politikasında başa çıkması gereken zorluklarla dolu bir dönem olarak tanımlanabilir. Ankara'nın, Müttefiklere karşı taahhütlerine rağmen, savaşa girmemeye bir saldırı durumunda sınırlarını korumak için gerekli adımları atma çabaları oldukça zor olmuştur.

Bu nedenle, dönemin anlaşılmasını sergileyecek adalar bağlamı içine yerleştirmeye yardımcı olacak olan Türk siyasetinin genel çerçevesini analiz etmek önemlidir. Dönemin özelliklerinden biri, 1938'de Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'nin yönetimine İsmet İnönü'nün tek partili rejiminin doğasıydı. İnönü, Cumhurbaşkanı ve Ulusal Lider olarak görev yaptı. Cumhuriyet Halk Partisi lideri, iktidar ve parti yönetiminde değişiklikler yaptı.

Rüşti Saraçoğlu, Tevfik Rüşti Aras'ın yerine 11 Kasım 1938'den itibaren Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı. Zürcher, Cumhurbaşkanı'nın bu dönemde siyasetin tamamen kontrol altında olduğunu ve Başbakanların her ikisinin de aslında İnönü kararlarının uygulayıcısı olduğunu öne sürmektedir. Tarihçiler hâlâ İnönü dönemini otoriter/totaliter dinamikleri temelinde tartışmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türk dış politikasına ilişkin neredeyse tüm çalışmalar bu noktayı göstermektedir. Edward Weisband, İnönü'nün enerjisinin çoğunu dış politika konularında harcadığını öne sürüyor. Cumhurbaşkanı'nın Bakanlık üzerindeki kontrolü göz önünde tutulduğunda Dışişleri Bakanlarının kararlar üzerindeki komutalarının ikincil öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Bakanlar, Şükrü Saraçoğlu (1938-1942), Numan Menemencioğlu (1942-1944) ve sırasıyla İkinci Dünya Savaşı sırasında göreve başlayan Hasan Saka (1944-1947), İnönü'nün kontrolünde idi. Deringil, Cumhurbaşkanı'nın dış politika anlayışını uygulamak için hiçbir subayı feda etmekte tereddüt etmediğini savunuyor. Örneğin, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Dışişleri Bakanlığı'nın en parlak kişilikleri arasında yer alan Numan Menemencioğlu, Türkiye'nin Müttefiklerle yaklaşması için İnönü tarafından Eylül 1944'teki görevinden alınmıştır.

Cumhurbaşkanının devlet yönetimi üzerindeki kontrolü, otoriterlik tartışması çerçevesinde gözden geçirilebilse de, dış politika konusundaki titizliği, dünya savaşının koşulları nedeniyle, yukarıda belirtilen tartışmadan daha fazla bir yaklaşım gerektiriyor. Bu bakımdan Weisband, savaş zamanlarında Türk dış politikasının en önemli özelliğinin ülkeyi savaştan uzak tutmak olduğunu öne sürüyor.

Hale ise, bu görüşü abartı olarak yorumluyor ve şöyle diyor: “İnönü ve meslektaşları; 1939’da İngiltere ve Fransa’yla ittifakı imzaladıkları andan itibaren savaştan uzak durdu. Başka bir deyişle, Hale’ye göre, savaştan uzak durmak 1939’dan bu yana temel amaç değildi, zaman ve olaylarla ortaya çıkan bir tutumdur.

Bununla birlikte, Weisband'ın argümanının güvenlik açısından çeşitli tehditlerle uğraşan, Türkiye'nin tutumu için bir dönüm noktası gibi görünen 1940 sonrası dönemde de tamamen uygulanabilir olduğu vurgulanmalıdır. İkinci Dünya Savaşı koşullarında tarafsız kalmak için aktif bir dış politika uygulamak, Türkiye'nin sınırlarını korumak için kullandığı tek yol değildi. Bu bağlamda, Türk yetkililer, bir saldırı durumunda askerlerin seferberliğine bağlı olan sade bir askerî strateji kullandılar.

Bu amaçla, kara ordusu için hedef sayısı 1,3 milyon kişiye yükseltildi. Bu seferberlik, Türk dış politikasının tamamlayıcı bir parçası olarak Türk dış politikası güvenliği ile yakından ilgili olmakla birlikte, Türk ekonomisi için bazı çıkarımlara neden oldu.

Boratav’a göre, Türkiye 1945’e kadar savaşa girmemiş olsa bile, nüfusun önemli bir bölümünü askere çağırdı ve bu nedenle ekonomik problemlerle uğraşmak zorunda kaldı. Tarımsal üretimdeki keskin düşüşe ek olarak, devlet ekonomideki sorunların üstesinden gelmek için aşırı vergilendirme yoluna gitti.

Bunun yanı sıra, üretimin azalması, savaşla birlikte ithalatı da azaltmış, beraberinde kıtlığa, enflasyona ve kara borsadaki yükselişe neden olmuştur. Türkiye, 1940 tarihli Ulusal Koruma Kanunu gibi rasyonel kontrol de dâhil olmak üzere,

ekonomideki sorunlarla başa çıkmaya çalışmıştır. İşgücü piyasası ve çalışma koşulları ile katı fiyat kontrolleri uygulanmıştır. Ekonomideki sert önlemler hükûmet üzerinde olumsuz etkilere neden olmuş, 1942 yılında fiyat kontrolleri düşürülmüş ancak bunun sonucu ortaya çıkan yüksek enflasyonun önüne geçilememiştir (Soysal, 1989: 98).

Vergi gelirlerinin azaltılması, yükselen karaborsa ve kârlılık gibi artan ekonomik sorunların tazminatı olarak, devlet, 1942'de, tüm işadamlarına, esnaflara ve sanayicilere kâğıt üzerinde uygulanacak, ancak büyük ölçüde Müslüman olan burjuvaziye, Müslüman olandan ziyade uygulanacak olan bir servet vergisi uygulamıştır. Savaş zamanı bozuk olan ekonominin getirdiği bu sorunlar, savaştan sonra devlet ve toplum arasındaki sorunların nedenlerinden biri olarak kabul edilmiştir (Özçelik, 2010: 253-269).

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk siyaseti zor bir süreç geçirmiştir. Sadece parti ve devlet idaresinde değil, aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerinde de sorunlar ortaya çıkmıştır. Ancak, Türkiye'nin savaş karşıtı veya tarafsız olarak nitelendirilen dış politikası, en azından savaşın sonuna kadar, özellikle de diğer ülkelerde yaşanan yıkımlarla karşılaştırıldığında, bir başarı olarak görülebilmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki konumu, dönemin akademisyenleri için monolitik yorumlar yapmayı engelleyen önemli bir ikilem teşkil etmektedir (Özçelik, 2010: 253-269).

3.4. İngiliz-Türk İlişkileri Kapsamında Balkanlarda İşbirliği

Balkan Yarımadasında güvenliği güçlendirmek ve dostluk kurmak amacıyla Türkiye, Balkan ülkeleriyle bir dizi ikili görüşme başlatmıştır. Amacı, ilişkilere yeni bir dinamizm ve Lozan Antlaşması'nın tasvir ettiği statükoyu yeniden tanımlamaktı. Sadece Türkiye değil, tüm Balkan ülkeleri de Avrupa'da artan belirsizlik ve kutuplaşmaya karşı aralarında dayanışma kurmak için ortak bir konferansta işbirliği yapmaya istekliydiler (Balkaya, 2010: 20).

Türkiye'nin kuruluşu itibari ile benimsediği komşu bölgelerde lider ülke olma ve yakın ilişkilerin kurulmasına yönelik dış politikası gereği, Balkanlar'da birçok konferans düzenlenmesine öncülük etmiştir. Türkiye, 1933 Eylül ayında Yunanistan, Ekim'de Romanya ve Kasım ayında Yugoslavya ile Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmaları imzalamıştır (Üçarol, 1985: 547). Bu anlaşmalar Balkan Paketi'nin temelini oluşturmuştur.

Balkan Paketi 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya tarafından imzalanmıştır. Bulgaristan ve Arnavutluk, Romanya'nın Dobruca'yı ele geçirerek revizyonist bir politikayı takip etmesinin ardından, Romanya ve Arnavutluk'un dışında tutuldu (Koskosoğlu, 1999: 541-547). Anlaşmaya göre;

- Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya bütün Balkan sınırlarını koruyacak ve güvence altına alacaktır;
- Dış tehditlere karşı alınacak önlemler ve yaptırımlarla ilgili olarak birbirleriyle müzakere etmeyi kabul ederken, herhangi bir Balkan devletinin rızası olmaksızın herhangi bir siyasi eylemde bulunmamayı kabul ederler (Armaoğlu, 1987: 338)

Güneydeki Almanya, Avrupa güvenliği için temel bir tehdit olarak ortaya çıkarken, İtalyan faşizmi, Batı'dan kendini göstermeye başlamıştır. Bu nedenle, Balkan Devletleri, bu devletlerden herhangi bir düşmanlık tehdidine direnmek için birleşik ve bütünleşmiş bir topluluk etrafında kümelenmeye çağırıldılar. Dolayısıyla, Balkan Yarımadası'nda dayanışma ve istikrar sağlama çabaları tesadüf değildir (Erdal, 2012: 77-88). Ayrıca Balkan Paketi, İtalya tarafından hoş karşılanmamış ancak İngiltere ve Fransa pakitin oluşumunu desteklemiştir. Pakitin dışında yer alan İngiltere, Pakta Türkiye'nin Milletler Meclisi üyeliği sonrasında dolaylı yardımlarla işbirliği sağlamıştır (Kürkçüoğlu, 1985: 82).

3.5. Türk-İngiliz Güvenlik İlişkileri Açısından Sadabat Paketi'nin Önemi

Türkiye batıda Balkan paketi vasıtası ile güvenliği sağlamış ardından Ortadoğu'daki güvenliğin sağlanması ve bölge ülkeleri ile ilişkilerin sağlamlaştırılması konusunda çalışmalar yapmaya başlamıştır. Ortadoğu ülkeleri ile

ilişkileri daha erken tarihlere rastlamaktadır. Örneğin 1921 yılında Afganistan ile Dostluk ve Barış Antlaşması imzalayan Türkiye, 1926 yılında İran ile benzer bir antlaşma imzalamıştır (Oran, Cilt 1, 2015: 173,252,361).

Sadabat Paktı, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sonrasında, bölge ülkelerinin bir araya gelerek güvenlik duvarı oluşturmaya çalışmaları açısından önem taşımaktadır (Bıyıklı, 2012: 57). İngiltere açısından ise, önceleri önemsenmemiş olan pakt, İtalya'nın yayılmacı tavırları sonrasında önem kazanmıştır. Özellikle İngiltere'nin etkisinde olan Irak'ın Paktı imzalamasında İngiltere'nin etkisi büyüktür.

2 Ekim 1935 yılında Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında anlaşma parafe edilmiş, sonrasında Afganistan'da anlaşmaya dâhil olmuştur. İran-Irak ve Türkiye-İran arasındaki bazı sorunlar nedeniyle sonuçlandırılması uzun sürmüş olsa da 8 Temmuz 1937 yılında Tahran Sadabat Sarayında anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya imza atan devletler, Türkiye, İran, Irak ve Afganistan'dır (Uçarol, 1985: 472- 473), beş yıllığına imzalanan pakta göre; imza atan ülkeler birbirlerinin iç işlerine karışmayacak, Milletler Cemiyeti kararlarına uyacak, ortak sınırlara saygı gösterilecek, birbirlerinin çıkarlarını zedeleyecek konularda birbirlerine danışmadan karar alınmayacak ve herhangi bir saldırı girişiminde bulunulmayacak ya da buna neden olabilecek ittifaklara dâhil olunmayacaktır (Armaoğlu, 1987: 347).

Sadabat Paktı sayesinde Türkiye, Ortadoğu'da kendine güvence sağlayacak güvenlik sistemini oluşturmuştur. İngiltere ise bu paktı destekleyerek Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini azaltmayı planlamış, ancak pakta destek verirken Sovyetleri karşısına almamak adına ikili ilişkilerle Sovyetleri sakinleştirme yoluna gitmiştir. Türkiye ise, Sovyetlerin tepkisini yumuşatmak hem de İngiltere ile aralarında sorun yaşanmasını engellemek için arabulucu rolünü üstlenmiş, yine İngiltere ile birlikte Sovyetleri rahatlatmaya çalışmıştır.

3.6. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve İkili İlişkiler

24 Temmuz 1923 tarihinde İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye arasında imzalanan Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşmeye göre, “Türk Boğazlarında deniz ve hava geçişi

serbesttir; geçiş güvenliği açısından da Çanakale Boğazı'nın her iki yakasında 20 km, İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında 15 km. ve Marmara Denizi'ndeki adalar askersizleştirilmiştir. Bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklanmıştır. Ayrıca bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına bırakılmış, kurulan statünün işlemeşi için Türk temsilcinin başkanlığında imzacı devletlerin temsilcilerinden oluşan bir Boğazlar Komisyonu kurulmuştur (Uçarol, 2015: 832).

Sözleşmenin içeriğinde herhangi bir savaş durumundan söz edilmemesi Türkiye'nin kendisini savunma hakkını engellediği ilerleyen yıllardaki konjonktürel değişimler sonunda daha iyi anlaşılmıştır. 2 Şubat 1932 yılında gerçekleşen Silahsızlanma Konferansında, İngiltere, Almanya'nın kolektif güvenlik sistemi içinde diğer ölkelerle eşit oranda silahlanmasını kabul etmiştir (Oran, Cilt 1, 2009: 370). Buna karşılık Türkiye konferansta ilk defa Boğazların tahkimi ile ilgili düşüncelerini dile getirmiştir,

İngiltere, Türkiye'nin çekincelerini ve Boğazların silahlanmasını engelleyen herhangi bir kısıtlamanın olmaması gerekçesi ile Türk tarafının isteklerini reddetmiştir. İngiltere'ye göre Boğazların tahkimi Sovyetler ve Türkiye arasındaki ilişkileri güçlendirecek ve Doğu Akdeniz'in güvenliği İngiltere'nin çıkarları açısından tehlikeye girecektir.

27 Mart 1933'de Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılması, 14 Ekim 1933'de Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılacağını duyurması, 1935 yılında İngiltere'nin Almanya'nın denizlerdeki askerî gemilerinin toplam gemi tonajının yüzde 35 oranında olmasını kabul etmesi ve Versay Antlaşması'nda değişiklik yapılması ve 7 Mart 1936 yılında silahsızlandırılmış Ren bölgesinin Almanya tarafından yeniden silahlandırılmaya başlanmış olması ve Japonya'nın Mançurya'yı işgal etmesi ile Türkiye Boğazların tahkimi meselesini yeniden tartışmaya başlamıştır (Armaoğlu, 2009: 423).

10 Nisan 1936 tarihinde Türkiye, Boğazların askerden arındırılmış statüsünü değiştirmek için taraf ölkelere bir nota ile başvuracağını açıklamıştır 11 Nisan 1936 tarihinde Türkiye Boğazlar ile ilgili yeniden düzenleme yapılması gerektiğini ve

müzakere yapılması isteğini belirten notayı ilgili devletlere göndermiştir. Öneriyi destekleyen ilk devlet İngiltere olmuştur (Oran, Cilt 1, 2009: 374).

İngiltere'nin tavrındaki bu değişikliğin nedeni ise, Akdeniz ve Avrupa'daki güçler dengesinin değişiminden rahatsız olması ve yeni ittifaklara ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin hukuksal yollarla bu değişikliği talep etmesi İngiltere tarafından bu nedenle olumlu karşılanmıştır. İtalya konuyu İngiltere açısından ele alarak, İngiltere'nin Türkiye'yi kazanma çabası olarak değerlendirmiş, Sovyetler ise, Boğazlarla ilgili yeni düzenlemeye sıcak baktıklarını ve kontrolün Türkiye'de olmasından memnun olduklarını dile getirmiştir (Armaoğlu, 2009: 424). 22 Haziran 1936 tarihinde başlayan konferansa Avusturalya, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan katılmış, İtalya Habeşistan işgali nedeniyle uygulanan yaptırımlara tepki olarak katılmayı reddetmiştir (Oran, Cilt 1, 2009: 372).

İngiltere konferans sırasında, Boğazların silahlandırılmasını kabul etmiş ancak Boğazlar komisyonunun kaldırılmasını istemediğini dile getirmiştir. Sovyetler ise, Boğazların güvenliğinin sadece Türkiye'yi değil Karadeniz'e kıyısı olan tüm ülkeleri ilgilendirdiğini ve bu nedenle bu konferansın yapılmasından memnun olduğunu söylemiş, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin geçişinde tam serbestlik isterken diğer ülkeler için kısıtlı serbestlik uygulanmasını talep etmiştir. Özellikle bu konunun tartışmaları sırasında İngiltere ve Sovyetler karşı karşıya gelmiştir. Türkiye ise, her iki ülke ile olan ilişkilerin ve dostluğun bozulmaması adına ve kendi çıkarlarına en uygun tavrı sergileyen İngiltere ile işbirliği yaparken Sovyetlerin isteklerini de yumuşatmaya çalışmıştır. İngiltere konferansın başarısız olmasından duyduğu endişe nedeniyle Sovyetlerin bazı isteklerine olumlu yanıt vermek zorunda kalmıştır (Oran, Cilt 1, 2009: 373)

20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesine göre;

- Tüm ticaret gemileri, barış zamanlarında ve Türkiye herhangi bir savaşa katılmadığında, Boğazlardan geçmekte serbestti; gemiler, Türk makamları tarafından kararlaştırılmak üzere olağan vergileri ödemekle yükümlüydü;

- Gemilerin Boğazların girişinde tıbbi kontrol için durması gerekmektedir;
- Türkiye'nin savaş halinde olması durumunda, düşmana yardım etme niyetinde olmadıkça, gemiler Boğazlardan geçebilirdi;
- Komşu devletler, 15 tondan fazla savaş gemisi ve denizaltısını Boğazdan geçirmek isterlerse bunun bilgisini önceden Türkiye'ye vermek zorundadır;
- Büyük savaş gemileri geçmeden en az sekiz gün önce Türk hükûmetine bildirilmek zorundaydı ve Karadeniz kıyısı olan devletler için bu süre on beş güne uzatılacaktı;
- Bireysel ve genel olarak tonajlar için kotalar olacaktır;
- Uçak gemileri hiçbir şekilde kullanılmayacaktır;
- Savaş halinde olan devletin gemilerinin geçmesine izin verilmeyecektir;
- Sözleşmenin şartlarının süresi yirmi yıl boyunca geçerli olacaktır;
- Türkiye Boğazlara hemen ve ne zaman olursa olsun asker yerleştirebilirdi.

Montrö Türkiye için mutlak bir başarıydı. Bu sayede Sovyet Rusya'nın Boğazlarda hak talep etmesi ve Akdeniz'e inme isteğini de engellenmiştir. Aynı zamanda İtalya'nın da Akdeniz'e ve tüm Anadolu'ya ulaşmasının önü kapatılmıştır (Dedeoğlu, 2011: 11-32).

3.7. İngiliz-Türk Yardım Anlaşması

Türkiye, Fransa'nın Hatay sorununa yönelik yaklaşımından hoşnut değildi. Bu nedenle, Hatay'da bir anlaşmaya varıncaya kadar üç taraflı bir anlaşma ilan etmeyi reddetti. İngiliz ve Türk hükûmetleri tek başına ulusal güvenliklerinin çıkarları konusunda uzun vadeli anlaşma yapmayı kabul ettiler. Saldırganlık durumunda kendi güçleri ile yardım etmek için işbirliği yapmaya ve birbirlerine yardım etmeye hazır olacaklardı (Millman, 1998: 41).

Chamberlain'in açıkladığı beyan, herhangi bir ülkeye yönelik değil, İngiltere ve Türkiye'nin karşılıklı yardım sağlamaları için tasarlanmıştır. Her ülkenin diğerine

ihtiyacı vardı ve her biri ortak savunma fonuna önemli politik ve stratejik katkılar sağlıyordu. İngiltere ile yapılan savunma anlaşması, Türkiye'ye kapsamlı maddi yardım sağlayabilecek büyük bir denizcilik, sanayi ve mali gücün desteğini sunmuştur. 17 Ekim 1939 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Üç Taraflı Yardım Antlaşması kısaca şöyle özetlenebilir:

- Türk ve İngiliz hükûmetleri, Akdeniz bölgesinde savaşa yol açan bir saldırganlık eylemi durumunda, etkin bir şekilde iş birliği yapmaya ve birbirlerine yardımda bulunacaklarını kabul etmişlerdir.

- Garanti, herhangi bir ülkeye karşı yönlendirilmeyecek ve savunmacı olmayacaktır.
- Türkiye ve İngiltere Balkanların istikrarını nasıl sağlayacaklarına karşılıklı danışarak karar verecektir.
- Taraflardan herhangi biri diğer anlaşmalara girme özgürlüğüne sahiptir (Millman, 1998).

Avam Kamarasında yapılan görüşmeler belgelere yansımıştır. Karşılıklı yardım anlaşması ile ilgili olarak Chamberlain yaptığı konuşmasında “Majesteleri hükûmeti ve Türk hükûmeti arasındaki tartışmanın ilerleyişi hakkında bir açıklama yapıp yapmadığımı soruldu ve bu öğleden sonra bu soruya cevaben bir açıklama yapacağıma söz verdim ve açıklamam şu şekildedir,

Majestelerinin Birleşik Krallık hükûmeti ve Türk hükûmeti yakın bir istişare içine girdiler ve aralarında yer alan ve halen devam eden tartışmalar, geleneksel görüşlerini ortaya koymaktadır.

- İki ülkenin, ulusal güvenliklerinin çıkarları için karşılıklı bir karaktere ilişkin uzun vadeli kesin bir anlaşma yapacağı konusunda mutabakata varılmıştır.

- Anlaşmanın sona ermesini beklerken, Majestelerinin hükûmeti ve Türk hükûmeti, Akdeniz bölgesinde savaşa yol açan bir saldırganlık eylemi durumunda, etkin bir şekilde işbirliği yapmaya ve birbirlerini desteklemeye hazır olduklarını beyan eder.

- Bu antlaşma, herhangi bir ülkeye yönelik değildir, ancak İngiltere ve Türkiye'nin karşılıklı yardım ve destek sağlanmasının gerekliliğini sağlamak için tasarlanmıştır.

- İki hükûmet tarafından, karşılıklı anlaşmaların faaliyete geçmesini sağlayacak çeşitli koşulların daha kesin tanımı dâhil olmak üzere, belirli hususların, kesin anlaşmanın tamamlanabilmesi için daha yakından incelemeye ihtiyaç duyulduğu kabul edilir.

- İki hükûmet, Balkanlar'da güvenliğin sağlanmasının da gerekli olduğunu ve bu amaca ulaşmak amacıyla mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde bir araya geldiklerini kabul etmektedir.

- Yukarıda belirtilen düzenlemelerin, hükûmetin diğer ülkelerle barışın konsolidasyonunun genel çıkarına ilişkin anlaşma yapmasını engellemediği anlaşılmaktadır.

- Bu akşam Ankara'da benzer bir beyanda bulunacaktır.

Arthur Henderson “bu deklarasyonun, İngiltere gemilerinin Karadeniz'e geçişi ile ilgili olan Montrö Sözleşmesi'nin 19. Maddesi kapsamında olup olmadığını, böylece İngiliz savaş gemilerinin Romanya'nın yardıma ihtiyacı olduğunda geçişine izin verilip verilmediğini merak ettiği” söylemiştir. Başbakan “Açıkça okuduğum ifade, bu tür belirli noktaları kapsamamaktadır, ancak iki ülkenin kesin bir uzun vadeli anlaşma imzalayacağı konusunda mutabakata varılmış ve bu türden hususlar şüphesiz ki dikkate alınmayacaktır” demiştir.

29 Mayıs'ta, Ankara'da Cumhuriyetçi Halk Partisi'nin beşinci Büyük Kongresi'nin açılışını yapan Cumhurbaşkanı İnönü, Anglo-Türk antlaşmasına ve Fransa ile gelecekteki anlaşmaya atıfta bulunmuştur. İnönü “Ulusal savunma önlemleri daha da zorlaşmaktadır, çünkü uluslararası krizler devam ettiği sürece, başka türlü bir güvenlik sağlanamaz. Beklenmedik kasırgalara maruz kalan ülkeler zor bir döneminden geçiyor. Mevcut tehditkâr durum daha uzun süre dayanamaz. Bugünkü durumun komşularımıza ve bize açacağı sorunların farkına vararak, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu tehlikeleri karşılamak için zamanında önlemler

alıyoruz. Anglo-Türk anlaşması herhangi bir saldırgan ruhla düşünülmemiştir, sadece insani ideallerin korunmasına yönelik bir katkı olması amaçlanmıştır. Türkiye barışa hizmet eden herhangi bir ülkeye karşı taahhütte bulunmaya hazırdır” demiştir (Açıkalın, 1947: 477-491).

Lord Halifax ve danışmanlarına göre, anlaşmanın bildirgesi, İngilizlerin Güneydoğu Avrupa'da gerçekleştirmeyi planladığı güvenlik çizgisini garanti altına alacağı için büyük bir öneme sahiptir. Türkiye'nin rolü Romanya'yı ve Polonya'yı desteklemektir. Türkiye'nin Balkan Antantındaki ortaklarını ikna etme sorumluluğu şimdi Bulgaristan'la olan anlaşmazlığı blokta mümkün olduğu kadar azaltacaktı. Bildirgenin kapsamı, İngiltere'nin Eksen güçlerin saldırganlığına karşı Avrupa'da bir ittifak oluşturma amacıyla yaptığı en büyük katılımı temsil ediyordu (Açıkalın, 1947: 477-491).

Eksen güçlerinin Akdeniz'de veya Karadeniz'de yapabilecekleri herhangi bir saldırıda Türkiye ve İngiltere birlikte hareket edeceklerdi. Eksen güçlerinin yetkileri, Türkiye'nin çıkarlarını Balkanlar'da tehlikeye attığı zaman İngiltere bu duruma müdahale garantisi vermiştir. Öte yandan Türkiye, çıkarları veya Yunanistan ve Romanya'ya olan yeni garantileri nedeniyle İngiltere'nin bu bölgelere gelmesi halinde, Akdeniz'e veya Balkanlara tüm askerî gücüyle İngiltere'ye yardımcı olmayı taahhüt etmiştir. Kısaca, Türkiye ve İngiltere, Eksen saldırganlığına karşı iş birliği yapmak konusunda anlaşmışlardır.

İngilizler bu anlaşmaya oldukça önem atfetmişlerdir. Öyle ki Anlaşma görüşmeleri basın sızdırılması kabine üyeleri rahatsız etmiş ve bu nedenle “Anglo-Türk Antlaşması'nın sonuçlanması hakkında bilgi sızması” ismi ile bir gizli belge hazırlanmış ve kabine üyelerine sunulmuştur. Ayrıca Türk tarafının da Anlaşmanın netleşmesine kadar bunu gizli tutulmasının gerekliliğine vurgu yaptıkları anlaşılmaktadır. Belgede;

“Dışişleri Bakanının Türkiye ile bir Anlaşmaya vardığımızı bildiren bir ifadesi basında yer aldı. Türk hükûmeti, özellikle Dışişleri Bakanı M. Saraçoğlu'nun Moskova'dan dönüşüne kadar, bu konudaki gizliliğin önemli olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte, yapılan sorgulamalardan, sızıntının Türk tarafından

meydana geldiği görülmüştür. Bu sızıntı göz önüne alındığında, antlaşmaya dair bazı kamuoyu açıklamaları yapılmalıydı ve buna uygun olarak, Türk hükûmeti ile gerekli tebliğin şartlarını kabul etmeye istekli olduğumuzu söylemek için Majestelerinin Ankara Büyükelçisi'ne telgrafla durum iletildi (Açıkalın, 1947: 477-491). General Orbay'ın 2 Ekim'de Londra'ya geleceği iletildi. Genelkurmay Başkan Yardımcılığı Komiteleri, İngiliz Daimi Askerî Temsilciler tarafından General'le yaptıkları görüşmelerde kullanılmak üzere bir not hazırlamıştır, ancak tartışmaların başlamasından önce tam talimat vermeleri gerektiği arzu edilmektedir. Bu nedenle, Pazartesi sabahı Bakanlar toplantısı yapılması gereklidir.” Savunma Koordinasyon Bakanı'ndan gelen bilgi notunu dinledikten sonra, bu istek Savaş Kabinesi tarafından kabul edilmiştir.

- Merkezi Savaş birimi 2 Ekim 1939 Pazartesi günü, düzenlenecek bir toplantıya Savunma Koordinasyon Bakanı'nın da katılması gerektiğini bildirdi. Dışişleri Bakanı. Deniz Kuvvetleri Birinci Lordu, Savaş Devlet Sekreteri ve Hava Savunmasından Sorumlu Devlet Bakanı bu toplantıya katılacaktır.
- Bu Konferansın, İngiliz Ordusu Temsilcilerine verilecek talimatları, gerekli olması halinde, Savaş Kabinesine atıfta bulunularak, Genel Orbay ile görüşmelerinde alınacak kararlar hakkında bilgi verilmesi
- Yukarıdaki (i) bendinde belirtilen Toplantıdan önce, Savunma Koordinasyon Bakanı'nın, her bir başlığın altında, Türk hükûmetinden alınan talepleri ve ne ölçüde görüşebileceğimizi karşılaştıran bir Not yayınlayacağını belirtmek gerekir.
- Hiçbir şekilde, Anglo-Türk Antlaşması'nın fiilen imzalanmasından sonraya kadar General Orbay ile yapılan görüşmelerde bir zorluğun ortaya çıkmasına izin verilmemelidir.

3.8. Nyon Antlaşması ve İkili İlişkiler

Montrö'nün şartlarının belirlenmesinden bir yıl sonra, denizler ve ticaret gemilerinin güvenliği hakkında sorunlar yaşanmaya başlamıştır. İngiltere Süveyş,

Kıbrıs, Malta ve Cebelitarık'ta bulunan askerî üstleri ile Akdeniz'deki egemenliğini sağlamlaştırma ve İngiltere'ye giden ticaret yollarını güvence altına almak istemiştir. Bu nedenle Akdeniz'deki illegal faaliyetlerden en çok İngiltere etkilenmiş ve bu konuda Türkiye ile işbirliği yapma yoluna girmiştir. Türkiye ise Akdeniz'de oluşacak muhtemel bir tehlikeye karşılık İngiltere ile yakınlaşmayı olumlu karşılamıştır.

1937 yılında yaşanan bazı gelişmeler Akdeniz'in güvenliği ile ilgili kaygıları haklı çıkarmıştır. 1937 yılında alınan karara göre, İspanya kıyılarının güvenliğinden Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya sorumluydu. Ancak aynı yılın Mayıs ayında Almanya'nın bölgede gemisinin batırılması ile Almanya ve İtalya güvenliği sağlama görevini bırakmıştır (Armaoğlu, 2009: 267). Ayrıca Akdeniz'de kimliği belirsiz uçaklarla İngiliz tankerlerine saldırılması, Çanakkale Boğazında Rusya'dan İspanya'ya giden İspanyol gemilerinin torpil atışına maruz kalması ve buna benzer birçok olayın meydana gelmesi endişeleri arttırmıştır (Gürün, 484).

İngiltere ve Fransa, İtalya, Almanya, Yunanistan, Romanya, Türkiye, Mısır, Yugoslavya, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Arnavutluk'u 10 Eylül 1937'de İsviçre'nin Nyon kentinde gerçekleştirecek bir toplantıya davet etmiş, İtalya, Arnavutluk ve Almanya, konferansa katılamamıştır (Armaoğlu, 2009:422). Konferans sonucunda, herhangi bir denizaltının bir gemi etrafında seyir halinde görülmesinin bir tehdit olarak yorumlanacağı kabul edilmiş, Akdeniz'in, doğu ve batı olmak üzere, İngiliz ve Fransız savaş filoları tarafından devriye edilecek olan iki sorumluluk alanına ayrılacağı belirtmiştir. İspanya'daki iç savaş nedeniyle konferansa katılan devletlerin ticaret gemilerine yapılan denizaltı saldırılarına ve korsanlık eylemlerine karşı ortak tutum sergileneceği, yardımlaşılacağı, gerekirse saldırı yapan denizaltıların batırılacağı kararı alınmıştır.

Ayrıca, denizaltıların yanı sıra düşman savaş gemileriyle ve uçaklarla ilgili paralel kararların verildiği 17 Eylül'de de benzer bir toplantı yapılmıştır. Nyon'daki çabalara rağmen, 1941'de Refah ve 1942'de Atılay olaylarında olduğu gibi, birkaç yıl sonra bile torpido gemilerinin şüpheli olayları devam etti. İtalyan denizaltıları yine saldırganlıktan sorumlu tutuldu (Dedeoğlu, 2011: 11-32).

Türkiye tarafından hukuki yollarla izlenen politikanın, dönemin uluslararası ilişkilerin de tek örnek teşkil ettiği ileri sürülebilir. Türkiye ile İngiltere arasındaki yakınlaşma atmosferi, 1936'da Kral Edward VIII'in İstanbul'a ziyareti ve 1937'de Londra'ya daveti örnek olarak açıklanabilir. Kredi Anlaşması 27 Mayıs 1938'de sonuçlandırıldı. Ayrıca, Montrö Anlaşması, Türk-İngiliz ilişkilerini desteklemiştir (Dedeoğlu, 2011: 11-32).

3.9. İngiltere'nin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları ve Savaş Sırasındaki Tutumu

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş süresi içinde dış politikasını, Mustafa Kemal Atatürk'ün “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesi çerçevesinde denge üzerine kurmuştur (Çetin, 2007: 73). Komşu ülkeleri ile bir dizi tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamış, güçlü ülkelere güvenmek yerine, gücü kendisine hemen hemen denk devletleri bir paktta birleştirmeye çalışmıştır. Ancak, artan tehditler ve olaylar bilhassa İtalya'nın Habeşistan ve Arnavutluk'u işgali karşısında bu paktların işe yaramayacağını anlamıştır (Çetin, 2007: 73).

Savaş başladığında Türkiye, kendisine tehdit olarak görmediği ya da daha az tehdit algısı yaratan Müttefik Devletlerin yanında yer almıştır. Böylece tarafsızlığın ilke olarak kabul edildiği yıllar artık sona ermiştir. Ancak Türkiye'nin dış politikasındaki bu değişikliğe rağmen tedbir elden bırakılmamıştır. Türkiye Başbakan'ı Refik Saydam, mecliste yaptığı bir konuşmada Türkiye hükûmetinin dürüstlüğünden kimsenin şüphe etmeye hakkının olmadığını ifade etmiş, Türkiye'nin temel amacının barış içinde yaşamak olduğunu özellikle vurgulamıştır (Yalçın, 2011: 701-731).

Saydam Türk Dışişleri'nin izlediği politikayı ise şu cümlelerle dile getirmiştir; “Bu siyasetin esas prensibi Balkanlar'da ve Yakın Şarkta sulhu idame ettirmek ve Şarki Akdeniz'de muvazenenin tahkimine matuf olan son Türk-Fransız antlaşmalarında meknuzdur. Hayati menfaatlerinin bikayesi hususuna tekabül eden bu siyaseti tadil etmekten ise, Türkiye, hatırlarda olduğu veçhile: tamamen sözden ibaret bir bitarafılık kisvesi altında Almanya ile müşterek hareket eden Sovyetlerin,

bundan birkaç ay evvel Ankara hükûmetine, Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile akdetmiş bulunduğu antlaşmaların esas hükümleriyle tekliflere kabil olmayan şartlar kabul ettirmeye çalıştığı zaman, Moskova ile müzakereleri tatil etmeyi tercih eylemiştir.” (Metintaş ve Kayıran, 2011: 67).

Ayrıca Saydam Türkiye'nin kendi barışçıl politikalarına sadık olduğunu, ancak Alman ve Sovyet ilerlemesine de kayıtsız kalamayacağını, bu yüzden ülkeyi savunmak için askerî tedbirler aldığını ve almaya mecbur olduğunu ifade etmiş; gerekirse Türkiye'ye bir saldırı durumunda her türlü vasıtayı kullanarak ülkenin savunulacağına da belirtmiştir (Metintaş ve Kayıran, 2011: 67).

Almanlar, Türkiye'nin tarafsızlığını koruyacağına dair ima ve sözleri manşetlere taşımışlar ve Türkiye'nin bitaraf pozisyonunu korumasından memnun olmuşlardır. Türkiye bu dönemde de çok yönlü güvenlik arayışlarını sürdürmüştür. Bunlardan biride Türk-Bulgar ortak demecidir. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların Balkanlar'da ilerlemeye başladığı sırada, 1925 ve 1929 Türk-Bulgar anlaşmalarındaki dostluk, saldırıdan kaçınmak ve birbirlerine karşı başka devletlerle anlaşmalara girmemek yükümlülüklerini doğrulayan bir anlaşmadır (Önsoy, 2012: 93-120).

İkinci Dünya Savaşı birçok açıdan önemli bir savaş olmuştur. Birinci Dünya Savaşında karşıt cephelerde olan ya da sonradan karşı cepheye geçmiş olan bazı devletler birlikte savaşmışlar ve birbirleri ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti savaşın başından itibaren her iki kutbunda önem verdiği bir devlettir. Her iki grupta Türkiye'yi yanlarına çekebilmek amacıyla bazen açıktan bazen de gizli pek çok teşebbüste bulunmuştur. Türkiye bütün bu ısrarlı çabalar karşısında tarafsızlığını korumadaki kararlılığını her defasında göstermiştir (Ertem, 2013: 157-183).

Türk-İngiliz ilişkileri açısından Birinci Dünya Savaşı ve sonrası önemli bir dönemdir. Bu dönem boyunca İngilizler Türk tarafını sürekli bir tehdit unsuru olarak görmüş ve mücadele etmiştir. Özellikle savaş sonrası ortaya çıkan toprak ve siyasi

hâkimiyet sorunları iki devletin arasında soğuk rüzgârların esmesine neden olmuştur. İngiltere, Türkiye'yi bu dönemde bir tehdit olarak görmüştür. Savaş sonrasında da bu tutumu devam etmiştir.

Çalışmanın diğer bölümlerinde değindiğimiz gibi iki ülke arasındaki en önemli sorunlardan birini Musul meselesi olmuştur. 1926'da Musul meselesinin çözülmesi, İngiliz kamuoyunun Türkiye ve Atatürk lehine bir tutum takınması Türkiye ile İngiltere'nin arasındaki buzların erimesine neden olmuştur. Türkiye'nin Ocak 1929'da savaşı kanun dışı ilan eden Briand-Kellog Paktı'na katılması, aynı yıl İngiliz filosunun İstanbul'u resmi olarak ziyareti ve 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olması yine iki ülke açısından önemli gelişmelerdir (Kitchen, 1986: 21).

Ayrıca, Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesinde İngiltere'nin Türkiye'nin Boğazlar ile ilgili değişiklik önerisini desteklemesi etkili olmuştur. Bununla birlikte Türkiye karada güçlü olan Sovyetler Birliği ile olan dostluğunu, denizlerde hâkimiyete sahip İngiltere'nin yakınlığıyla dengelemiştir. Dolayısıyla; İngiltere'nin Türkiye'yi barışa dönük dış politikasında destekleme güvencesi Türkiye için büyük ölçüde olumlu bir şekilde sonuçlanacağından, azımsanmayacak önem arz etmiştir (Gürbüz, 2007: 363-373).

1934 yılı İngiliz Büyükelçi'si Sir Pescy Loraine ve Atatürk'ün yakın arkadaşı Fethi Okyar'ın Ankara'da görüşmesiyle İngiliz-Türk ilişkilerinin başlangıcı olmuştur. Bu bağlamda, 1934'den sonra Türkiye ile İngiltere arasında yakınlaşmaya yol açmıştır. Atatürk Loraine'le şahsi arkadaşlığını geliştirerek İngiltere ile olan ilişkileri ilerletmek istemiş, hatta Atatürk Loraine'le bütün gece poker oynayarak arkadaşlığın temellerini atmıştır. Ancak, Londra aynı düşüncede değildir. Çünkü Londra, Türkiye ile sürdürülen bu ilişkilerin bir adım ötesinin güvenlik antlaşması olacağını düşünmektedir (Değerli, 2008: 634-664).

Ancak, İtalya'nın Balkanlar ve Ortadoğu'da tehditlerini arttırması üzerine İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik antlaşması konusundaki isteksizliği ortadan kalkmıştır. İngiltere, Ocak 1936'da Türkiye'nin de içinde bulunduğu

Akdeniz Paktı'nı imzalamıştır. Bu tarihten sonra Türkiye, İngiltere'ye ihtiyacı olan silah vb. askerî malzeme siparişleri vermeye başlayacaktır. Ülke içindeki çeşitli askerî bölge ve ulaşım merkezlerinin tesisi, karşılıklı antlaşmalarla İngiliz şirketlerine yaptırılmıştır (Gürün, 1986: 74).

Boğazlar bölgesinde deniz tahkimatı kurma, İzmir, İstanbul ve Trabzon limanlarını modernleştirme, çeşitli yerlerde havaalanları ve liman inşası izni verilmiştir. İngilizlerin, askerî üstlerden yararlanabilmesi fırsatı tanınmıştır. 1936 yılında gerçekleşen diğer gelişmeler, İngiliz Kralı VII. Edward'ın İstanbul ziyareti ve buna mukabil, İngiliz kralının taç giyme törenine katılmak üzere İsmet İnönü'nün İngiltere ziyareti, Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesine katkı yapmıştır (Boyar, 2014: 283).

Ayrıca İngiltere; Almanya'nın, Türkiye'yi etkisi altına alma ihtimaline karşılık olarak harekete geçmiştir ve Boğazların silahlandırılması işini bir İngiliz firması üstlenmiştir. Gerçekleşen bu olaylar dışında, 1936 yılında İngiltere ile imzalanan Karabük Demir-Çelik Kombinesi inşaatı sözleşmesi, Almanların daha elverişli tekliflerinin reddi bakımından önemli olmuştur. 1937 yılında Türkiye'nin dostluk veya tarafsızlık anlaşmasına sıcak bakmayan İngiltere, 27 Mayıs 1938 tarihinde Türkiye'ye 10 milyon sterlinlik kredi verilmesini öngören bir Türk-İngiliz Takas Antlaşması imzalamıştır (Tuncer, 2008: 36; PRO, FO 371/21920, E 3121/67/44: 268-270)

Dış politikalarının yakınlığı sebebiyle bir araya gelen Almanya ve İtalya'nın durumu karşısında, İngiltere'nin başı çektiği müttefikler de güç birliği antlaşmaları yapmışlardır. 1939 Mart'ında Almanya'nın Çekoslovakya'ya ilhakı ve Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Türkiye'yi taraf olmaya itmiştir. 12 Mayıs 1939'da Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan ortak bildiri, Türkiye'nin Müttefik Devletler tarafında yer alacağını göstermiştir. Böylece İngiltere ile olan ilişkiler, işbirliği ile neticelenmiştir (Öztop, 2010: 98).

2 Eylül 1939'da Almanya'nın, Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Gelişmeler Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile üçlü ittifak antlaşması imzalamasına sebep olmuştur. Türkiye, 19 Ekim 1939'da Başbakan Refik Saydam tarafından imzalanan bu antlaşma ile dış politika felsefesine uygun bir adım atmıştır. Bundan sonra savaşa katılmamak için gösterilen gayret artacak ve Türk basını, bu paktı Türkiye'nin güvenliği açısından olumlu karşılarken, savaşa katılma ihtimalini sadece, ateşin Akdeniz'e ya da Balkanlara düşmesi neticesinde gerçekleşebileceği fikrine varmıştır (Akandere ve Polat, 2009: 8-10).

Böylece, Türkiye'nin konumu itibarıyla hassas dengeler çerçevesinde uyguladığı tarafsızlık politikası kısmen başarıya ulaşmıştır. Savaş başlangıcına kadar olan dönemdeki bu tarafsızlık politikası, savaşın başlamasıyla birlikte, savaş harici kalma politikasını da beraberinde getirecektir. Türkiye bundan böyle, İngiltere ve ittifakları yanında yer almasına rağmen savaşa girmemek için uğraş verecektir (Aydın ve Kapıcı, 2018: 109-130).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasının en önemli özelliklerinden biri Ankara'nın başarılı bir diplomasi yeteneği göstermesidir. Gerçekçi bir perspektiften bakıldığında, herhangi bir ülkenin kendi güvenliğini sağlamak için başka türlü davranmasının oldukça zor olduğu görülmektedir. Savaş 1939'da başladığında, Türkiye hâlâ ciddi iç ve dış sorunlarla mücadele eden genç bir Cumhuriyettir. Bir yandan, büyük reform ve kalkınma programlarına başlayan Türkiye, öte yandan, uluslararası ortam, dünyadaki milliyetçi hareketlerin ve revizyonist güçlerin yükselişi ile ısınyordu (Aydın ve Kapıcı, 2018: 109-130).

1930'larda Türkiye, bölgesel paktlar içinde güvenli bölge oluşturmaya odaklanmıştır. Ancak aynı dönemde Türkiye revizyonist güçlerle ilgili gelişmeleri de görmezden gelmemiştir. Ankara, İtalya'nın Akdeniz ve Balkan bölgelerindeki eylemlerine odaklanırken, Nazi Almanya'sı üzerinde düşmanca bir izlenim bırakmamaya çalışmıştır. Türk karar vericiler Fransa ve İngiltere de dâhil olmak üzere diğer güçlerle barışçıl ilişkiler kurmuştur. Bu yakınlaşma süreci dikkatli bir

şekilde belirlenmiş olmasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında sorunsuz da değildir (Tuğrul, 2019: 97-126).

Örneğin, Türkiye'nin 1930'larda İngiltere ile yaptığı uluslararası anlaşmalar ve aktif dış politikası Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiştir. Moskova, Türkiye'nin 1930'ların sonuna doğru İngiltere ve Fransa ile birlikte anlaşma girişimlerini onaylamamıştır. Ancak Türkiye, Batı ülkeleri ile dostluğu güçlendirmeye çalışırken, Rusları tatmin etmek için de çaba göstermiştir (Tuğrul, 2019: 97-126).

Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Müttefik güçler tarafından kötü muamele gördüğü de açıktır. Özellikle Churchill'in ikiyüzlü tutumu bu dönemde daha da belirginleşmiştir. Bir yandan Türklere Adana'da Sovyetler hakkında garanti veriyor, diğer yandan Tahran'da, bu kadar geniş bir araziye sahip olan Sovyetlerin sıcak denizlere erişimi hak ettiğini beyan ederek Stalin'i harekete geçirmeye çalışıyordu (Köni, H. 1988: 807-826).

Stalin'le birlikteyken, Türk Boğazlarında, Rusların taleplerine itiraz etmiyordu. Buna ek olarak, Churchill, kapalı kapılar ardında, deniz ve tüccar Rus filolarını dünyanın tüm denizlerinde görmeye yönelik fikirlerini de dile getirmekteydi. Ayrıca sadece Churchill değil, aynı zamanda Stalin ve Roosevelt de bu savaşta yanlarında yer alma davetini kabul etmedikleri takdirde İnönü'yü tehdit etmekten çekinmemişlerdir. Örneğin Kahire'de eğer Türkiye onlarla uyum şansını kaçırırsa, daha sonra kendini yalnız bulabilir diyorlardı (Kuniholm 1980: 40-44).

Churchill, 31 Ocak 1941 tarihinde İsmet İnönü'ye bir mektup göndermiş ve mektubunda savaşa katılması durumunda Türkiye'ye her türlü teknik ve askerî yardımı yapacaklarını belirtmiştir. Almanya'nın Türkiye üzerinden, İngiltere için büyük önem taşıyan, Ortadoğu petrollerine uzanacağından endişe duyan Churchill, ayrıca Alman tehlikesine dikkat çekiyor ve bir yandan tehdit ediyordu. Churchill, bunun dışında Türkiye'den Almanya'ya karşı kullanmak üzere hava üsleri verilmesi isteğinde de bulunuyordu (Kuniholm 1980: 40-44). Türk havaalanlarında üslendirilecek İngiliz uçakları, buradan hareket ederek, Almanya'nın ele geçirmesi

durumunda Romanya petrollerini bombalayacaklardı. Buna Sovyetler Birliği tepki gösterirse uçakların gene Türkiye üslerinden hareket ederek bu defa Batum petrol rafinerilerini ve Bakü petrol havzasını bombalayacaklarını açıkça belirtiyorlardı. Churchill, Türkiye'nin İngiltere'ye üsler vermesi durumunda muhtemel bir saldırıya karşı da bu ülkeyi korumuş olacağını açıklıyordu (Reynolds, 2005:232). İnönü, Churchill'in bu mesajı üzerine İngiliz Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen'i kabul etmiş, yaptığı görüşmede Hugessen'e, Türkiye'nin savaşa girmeden ülkede İngiliz silahlı kuvvetlerinin bulunmasına izin vermeyeceğini, böyle bir hareketin Almanya tarafından düşmanca bir hareket olarak algılanacağını ve belki de bunun Türkiye'ye karşı bir saldırıyla sonuçlanabileceğini söylemiştir. İnönü, Churchill'in Türkiye'de üs bulundurma isteğini böylece reddetmiş oldu (Hakki, 2005: 75).

İnönü'den olumsuz yanıt alan Churchill, 10 Şubat 1941 tarihinde yapılan Savunma Komisyonu toplantısında İngiltere Dışişleri Bakam Anthony Eden ile Genelkurmay Başkam Sir John Dill'in Ankara'ya gönderme karan aldı. Yapılacak ziyaret sırasında Almanların Bulgaristan yolu ile Yunanistan'a saldırılarının çok büyük bir ihtimal olduğunu anlatmalarını, bu durumda İngiltere'nin Yunanistan'a yardım edeceğini, bu durumda Türkiye'den de Almanya'ya savaş ilan etmesini isteyeceklerim Ankara hükûmeti'ne iletmelerim istemiştir(Hakki, 2005: 75).

İngiltere Dışişleri Bakam Anthony Eden ve İmparatorluk Genelkurmay Başkanı General Sir John Dill, 1 Mart 1941 tarihine kadar sürecek görüşmelerde bulunmak üzere İngiliz diplomatik heyetiyle birlikte Ankara'ya gelmiştir. İngiliz Heyeti'nin Ankara'ya gelişi üzerine Yunus Nadi, Cumhuriyet'te "İngiliz Misafirlerimiz" başlığıyla bir makale yayınlamıştır. Nadi, Türkiye'nin baskıya geçmişte de boyun eğmediğini gelecekte de boyun eğmeyeceğini, bütün ulusların ancak özgürce ve işbirliği içinde gelişebileceklerini, bu düşüncüyü paylaşan İngiltere ile işbirliği içinde olduğumuzu yazıyordu (Weisband ve Kayabal, 2000: 145).

İngiltere, Almanya'nın Türkiye'ye saldırmasını beklerken bu defa Türkiye'den savaşa girmesini, Türkiye ve Yugoslavya'nın ortak hareket etmesini istedi. Yugoslavya ise, Almanya'nın kendisini Mihver Devletlerine katılması

konusunda zorlayacağını, ısrarcı bir tutum sergileyeceğini düşünüyordu. İngiltere, Türkiye ve Yugoslavya'nın Almanya'ya karşı birlikte hareket etmelerini, Türk ordusunun herhangi bir saldırı karşısında hazır bir şekilde beklemesini istiyordu (Weisband ve Kayabal, 2000:145).

Türkiye ve Almanya arasındaki bir dostluk antlaşması yapılmış, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından bu anlaşma tepkiyle karşılanmıştır. İngiliz ve Amerikan basını bu anlaşmanın Alman baskısı ve tehdidi altında gerçekleştiğini söylüyor, Türkiye aleyhinde yayınlar yapıyordu. Tepkilere karşılık olarak Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Almanya ile yapılan saldırmazlık paktının, Türkiye'nin var olan antlaşmalarını etkilemediğini, Türkiye'nin sorumluluklarının anlaşma içinde olduğu devletlere karşı devam ettiğini, Almanya ile gerçekleştirilen saldırmazlık paktının görüşmelerinden İngiltere'nin haberdar edildiğini basına açıklamıştır (Weisband ve Kayabal, 2000:145).

İngiltere, Türkiye ile Almanya'nın görüşmeler yapmasından, iki ülke arasında yapılacak anlaşmanın İngiltere'ye karşı maddeler taşıyabileceğinden, Türkiye'nin Mihvere kayabileceğinden çekiniyordu. Eden'in, Ankara hükûmetine yolladığı sözlü bildiri 3 Haziran 1941'de Dışişleri Bakanlığı'na iletili. Eden, Almanya ile yapılan görüşmeler hakkında ayrıntılı olarak İngiltere'nin bilgilendirilmesinden dolayı teşekkür ediyor, Türkiye'nin Almanlarla yapılacak siyasi bir anlaşmadan hiçbir şey kazanamayacağını, böyle bir anlaşmadan sonra Türkiye'nin siyasal bağımsızlığını devam ettirmekte güçlük çekeceğini yazıyor ve Saraçoğlu'nun sonu bilinmeyen bir politikaya atılmadan önce her şeyi iyice düşünmesi için dikkatini çekiyordu (Weinberg, 1994: 98).

İngiltere, Türkiye ile Almanya arasında yapılacak anlaşmanın imzalanmasını engellemek için Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye üzerinde baskı yapmasını istedi. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Cordell Hull, 15 Haziran 1941 tarihinde Ankara'daki ABD büyükelçisi Mc Murray'e bir telgraf gönderdi. Telgrafta, Alman saldırısının genişlemesine karşı koymada eğer Türkiye tutumunu değiştirirse ve Türk-İngiliz işbirliğinde bir değişiklik yapılırsa, Amerikan halkoyunun bundan

çok kötü etkileneceğim, bu şartlar altında Türkiye'nin Kiralama ve Ödünç Verme Kanunu'ndan yararlanamayacağını belirtiyordu (Özışıklı, 2009: 88-89).

İngiltere, Balkanlar'da Alman tehlikesinin artması üzerine, Ocak 1941'den sonra Almanya'ya savaş ilan edip savaşa girmesi için Türkiye üzerindeki baskısını iyice arttırdı. Bu arada savaş dışı bulunan Amerika Birleşik Devletleri de Balkanlar ile ilgilenmeye başlamıştı. Amerika Balkan ülkelerinin direnme gücünü geliştirmek için yardımda bulunmak üzere harekete geçti (Özışıklı, 2009: 88-89).

22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmesinden sonra Churchill, Avam Kamarasında yaptığı konuşmada, Birinci Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği'nin zaferden yeterli pay alamadığını söylemiş, Almanya ile girilen bu savaşta Sovyetler Birliği'ne zaferden sonra isteklerini göz önünde tutacakları sözünü vermişti. Sovyetler Birliği, Almanların Kafkasya'ya girişini önlemek ve Sovyet ikmal yollarını açık tutmak için İran'ı işgal etmeye hazırlanıyordu (Özışıklı, 2009: 88-89).

Ege Denizi Almanya'nın kontrolü altında olduğundan İngiltere ve Sovyetler Birliği kendilerine İran üzerinden bir yol açmayı tercih etmişlerdi. Sovyet-İngiliz işbirliği sonucunda İran topraklarının işgal edilmesi kesinleşmiştir. Sovyetler Birliği, İran'ın işgal edilmesinin tarafsız bir politika izleyen Türkiye'yi endişelendirebileceği kaygısı içindeydi (Yalçın, 2011: 701). Churchill'in açıklamaları ve İran topraklarının işgal edilmesinin kesinleşmesi üzerine Türkiye'de, İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne vermiş olduğu sözün Boğazlar olduğuna yönelik şüpheler artmıştır. Çünkü aynı İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında Boğazları ve İstanbul'u Çarlık Rusya'sına vermeyi kabul etmiştir. İngiliz politikacıları biryandan Türkiye'ye baskı uygulamakta bir yandan Sovyetlere Türk toprakları konusunda taviz vermekteydi ve Türkiye bunun farkındaydı (Özışıklı, 2009: 88-89).

Almanya, Türkiye'de oluşan bu şüpheleri daha da kuvvetlendirmek için, Ankara Büyükelçisi von Papen aracılığı ile propaganda savaşına başladı. Türkiye'deki bürokrat ve askerî çevrelerde kendine müttefikler bulan Almanya,

aralarında Enver Paşa'nın kardeşinin de görüldüğü Alman yanlılarıyla, eski Turancı hayalleri canlandırma yoluna gitti. Almanya, Sovyetler Birliği'nden ele geçirilecek topraklarda Türk soyundan gelen insanların oturduğu bölgelerin Türkiye'ye bırakılacağı yolunda sözler yeriyor ve bu sözlerini maddi imkânlarla destekliyordu (Yalçın, 2011: 705). İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında 12 Temmuz 1941'de Moskova'da bir Ortak Hareket Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre iki devlet, birbirlerine her türlü yardımı yapmaya ve ateşkes dâhil birbirlerine danışmadan barış antlaşmaları imzalamama güvencesi verdiler (Yalçın, 2011: 706).

Churchill, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından Türkiye'ye daha fazla önem vermeye başladı. Sovyetlere yardım edebilmek için bu defa ikinci ve büyük bir Balkan cephesi açılması fikrini ortaya attı. Bu sırada Alman yanlısı Fransız Mareşal Petain, İnönü'ye bir mektup göndererek, Akdeniz'de bulunan bazı Fransız savaş gemilerinin Türk limanlarına sığınmasını istiyordu. Bunun üzerine Antalya'ya gelen Saint Didiere zırhlısı İngiliz uçaklarınca bombalanarak 5 Temmuz 1941'de batırıldı. İngiltere, zırhlıyı batırarak Türkiye'nin 1939 ittifakıyla İngiltere'ye bağlı olduğunu, Türkiye'nin Mihvere bağlı vurucu güçlerle hiçbir şekilde işbirliğine girmesine fırsat vermeyeceği açıklamasını yaptı (Reynolds, 2005: 154).

Stalingrad başarısı ve Stalin'le mektuplaşmalar sonrası Churchill, Türkiye'yi 1943 ilkbaharında savaşa sokmak için girişimlerde bulunmaya başladı. Churchill'e göre Türkiye, Almanya'ya karşı hazırlanacak bütün planlarda kilit bir rol oynayacaktır. Türkiye'nin savaş dışı durumu, Almanya'nın Avrupa'dan dışarıya doğru genişlemesini engellemek için 1942 yılı sonuna kadar çok yararlı olmuştur (Reynolds, 2005: 155). Ancak, Avrupa'da ikinci bir cephe açılması durumunda, Almanya'yı yenmek için Avrupa'nın içine girmek gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin savaş dışı durumu Müttefiklerin hareketine engel oluyordu. Türkiye'nin savaş dışı konumunu bırakarak, Müttefikler yanında savaşa katılması, Balkanlar'da Almanya'ya karşı bir cephe açılması ile sağlanabilecektir. Churchill'in Balkanlar'da ikinci cephe açılması önerisi, siyasal amaçlı askerî stratejinin önemli bir parçasını oluşturunuyordu (Arslan, 2016: 12).

Balkanlar’da, Almanya’ya karşı açılacak ikinci cephe, Avrupa’da savaş sonrası oluşturulacak düzen ile yakından ilgiliydi. Çünkü Kızıldordu, Orta Avrupa ile Balkanları Alman egemenliğinden kurtarması durumunda, Sovyetler Birliği, bu bölgelerde pekâlâ askerî, siyasi ve ideolojik etki alanını kurabilecektir. Bölge, bir Sovyet yayılma tehdit ve tehlikesi ile karşılaşılabilirdi. Bunun önlenmesi için İngiltere, İngiliz ve Türk ordularının bölgede ortak askerî harekâtına güveniyordu (Arslan, 2016: 12).

Churchill’in yapılan toplantılarda ileri sürdüğü planlara göre, hedef Türkiye’yi savaşa sokmaktı. Churchill, Kazablanka’da Türk topraklarının bir hareket üssü olarak kullanmak ve Akdeniz’de Türk savunmasını hazırlama konusundaki fikirlerini Amerikalı yetkililere kabul ettirmek için çalıştı (Arslan, 2016: 12).

Kazablanka Konferansı devam ederken 18 Ocak 1943’de İngiliz Ortak Planlama Personeli, Türkiye’ye ait politikalarını açıklayan bir belge yayınladı. Bu belgeye göre, Türkiye, Müttefiklerin yardımı olmadan Trakya’yı elinde tutmayı başardığı sürece savaşa girmeyecek, savaşa girmesi durumunda ise hava savunması kaçınılmaz bir gereklilik olacaktır (Özlü, 2012: 82). Türkiye’nin Müttefikler açısından değeri, kara harekâtlarından çok, hava saldırıları için kullanılacak üslerin olmasından kaynaklanıyordu. Türkiye, Romanya petrolerinin merkezi konumundaki Ploesti’nin bombalanacağı bir hava üssü, Çanakkale Boğazı’nı Mihver Devletleri’ne kapatmakla da Balkanlara karşı bir tehdit unsuru olarak görülebilirdi. Bu şekilde Alman kuvvetlerinin dağılması sağlanabilir ve Almanya’nın krom satışı engellenebilirdi (Özlü, 2012: 83).

19 Ocak 1943’de Churchill, Kazablanka’da Türkiye’nin Müttefiklerle birlikte savaşa girmesi için çaba göstermesi gerekliliğinden bahsetmiş, Türkiye savaş dışı tutumunu değiştirmezse, Sovyetler Birliği’ni Boğazlar konusunda kontrol edemeyeceklerini söylemişti. ABD’li yetkilileri Türkiye’yi savaşa girmeye zorlamanın akıllıca bir davranış olmadığını, Türkiye’nin böyle bir öneri için hazır bulunmadığını ve başarı şansının çok az olduğunu söylemiştir (Özlü, 2012: 83).

Onlara göre, Balkan cephesinin açılması çok fazla insan gücü ve askerî malzeme ihtiyaçlarını da beraberinde getirecektir. Ayrıca Amerika, İngiltere'nin bölgede, Sovyetlere karşı Amerika'nın askerî gücünden yararlanıp askerî ve siyasi güç sağlayacağını düşünüyordu. Roosevelt, bunu engellemek için Churchill'in Balkan planına karşı çıktı. 1943'teki Tahran Konferansı sırasında İngiliz-Sovyet yakınlaşması açıldı. Dahası, İngiliz tarafı olası Sovyet emellerini destekledi. Ancak Potsdam Konferansı'nda bu tutum temelde tersine dönmüştü. Tahran konferansında, Churchill, “özellikle Boğazların gelecekteki durumu ile ilgili olarak çok ciddi siyasi ve bölgesel sonuçlar doğuracaktır... Şahsen Boğazların rejimindeki bir değişikliği destekliyorum.... Rusya gibi büyük bir kara kütlesinin sıcak denizlere erişimi hak ettiğini düşünüyorum” demişti. Ancak, artık İngiltere'nin tutumu bir buçuk yıl önce Tahran Konferansında olduğu gibi değildi. Değişen uluslararası durum, fiili güç dengeleri ve Batı ile Sovyet arasındaki etki alanları için yeni rekabet, İngiltere'nin Türk meselesi üzerindeki konumunu da etkiledi (Tuğrul, 2019: 97-126).

Churchill, Potsdam Konferansı sırasında İngiliz hükûmetinin 23 Temmuz'daki Yedinci Genel Kurul toplantısında Sovyet önerilerini daha önce de belirtildiği gibi kabul edemeyeceğini ifade etti. Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu genel kurul toplantısındaki konumu, özellikle Sovyetler Birliği'nin toprak talepleri bakımından İngiltere'ninkinden farklıydı (Tuğrul, 2019: 97-126).

Başkan Truman'ın, Sovyetlerin Kars ve Ardahan'a olan toprak taleplerine yaklaşımı tarafsız kalacaktı. Stalin'in konuşmasına yanıt verirken ABD Başkanı Truman son iki dünya savaşının nedenlerinden bahsetti ve barışçıl çözümlere dikkat çekti. “Son iki örnekte tüm dünyanın barışı bozuldu; bir önceki savaşta Avusturya ve bu savaşta Almanya tarafından. Bunun tekrar gerçekleşmediğini görmek, bu Konferansın ve gelecek barış konferansının işi olması gerektiğini düşünüyorum.” demişti (Kalyon, 2010: 7-26).

Ayrıca Boğazlar meselesinin büyük güçler tarafından müzakere edilmesi gerektiğini belirtti. Bu konudaki konumu “Karadeniz Boğazları sorunu ABD ve tüm dünyayı ilgilendiriyor” olmasına rağmen, ikinci Sovyet talebine ilişkin tutumu

farklıydı. “Bölgesel imtiyazlar sorunu, kendilerini çözmek zorunda kalacakları bir Türk ve Rus anlaşmazlığıydı” demişti. Cohen'in notlarına göre, “Rusya ile Türkiye arasındaki toprak anlaşmazlığı kendiliğinden çözülmeli, ancak Boğazlar tüm dünyayı ilgilendiriyordu.” (Kalyon, 2010: 7-26).

Savaşın sonunda ABD, Sovyet toprak talepleri konusunda tarafsız kalmaya hazırdı. Ancak ne İngiltere ne de ABD, Stalin'in Boğazlar üzerindeki talebini Türkiye ya da Karadeniz devletleri ile çözülmesi gereken bir konu olarak kabul etmedi. Sovyetlere karşı bir öneri olarak Churchill Boğazlar için farklı bir rejim önerdi. Sovyetler “Boğazların sadece Türk ve Rus kuvvetleri tarafından ortak savunmasını” tavsiye ederken, Churchill önerisini “Büyük Güçlerin Garantisi” olarak ilan etti. Tutanaklara göre, “Churchill, Sovyet Rusya'nın barış ve savaşta hem ticaret hem de savaş gemileri tarafından Boğazların özgür ve sınırsız seyrini güvence altına almak amacıyla Stalin'in Montrö Konvansiyonu'nu gözden geçirme isteğini kuvvetle desteklediğini söyledi (Kalyon, 2010: 7-26).

Bununla birlikte, Sovyet tarafının İngiltere'nin “Büyük Güçlerin Garantisi” karşı önerisinden rahatsız olduğu açıktır. 24 Temmuz 1945 tarihli Sekizinci Genel Kurul Toplantısında Stalin, “bir anlaşmaya varamayacağımızdan korkuyoruz, çünkü görüşlerimiz çok farklı. Daha sonra soruyu ertelemeyi ve bir sonraki soruyu cevaplamayı önerdi ve “Türkiye'nin uluslararası kontrolü kabul etmeye hazır olup olmayacağından emin değilim” diye ekledi.

İngiltere ve ABD, zorluklara rağmen Sovyetler Birliği ile ilişkilerini korumaya çalıştı. Bu zorluklar imkânsızlığa dönüştüğünde Türkiye'yi desteklemeye başladılar. Amiral WD Leahy, son istasyon olarak Potsdam'a ve 24 Temmuz 1945 tarihli toplantıya, Sekizinci Genel Kurul Toplantısına “Soğuk Savaşın Başlangıcı” olarak atıfta bulunuyordu. Katherine AS Sibley'e göre, Türkiye'nin İngiliz desteği Orta Doğu'daki İngiliz-Sovyet rekabetinden kaynaklanıyor. Amerikalı, İngiliz ve Sovyet liderleri, 1945 yılına kadar Türkiye'deki stratejik Çanakkale Boğazı'na erişimi paylaşma gibi konularda anlaşmaya varmışlardır.

Görüldüğü gibi İngiltere, Türkiye'yi kendi amaçları kapsamında bir savaşa sokmak için her yolu denemiştir. Tarihsel açıdan bakıldığında İngiltere'nin Türk tarafını özellikle Osmanlı'nın çöküş sürecine girmesi ile birlikte bir tehdit olarak görmesi Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar sürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri ise İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önce düzelmeye başladı. Özellikle Hatay ve Musul meseleleri iki devlet arasındaki sorunların başında geliyordu. Bu meselelerin çözülmesi ile birlikte yakınlaşma başladı.

Her ne kadar İngiltere Türk tarafını müttefik olarak görse de özellikle Boğazlar ve adalar konusunda kendi menfaatleri çerçevesinde politika izlemeyi sürdürmüştür. Sovyet tarafına Türk toprakları ile ilgili tarafsız kalacağı ve hak iddia edebileceği söylemleri Türkiye'nin savaşa sokulması konusunda bir tehdit unsuru olarak kullanılmıştır.

SONUÇ

Türk-İngiliz yakınlaşması 16.yy'da ticari ilişkilerle başlamış, 17.yy'da ve 18.yy'da bir dönem sekteye uğramış olsa da 19.yy İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikası başlatması ile devam etmiştir. 1878 yılına kadar devam eden bu İngiliz politikasının sebebi Rus tehlikesi ve Hindistan ticaret yollarının güvence altına alınmak istenmesi olmuştur. 1878-1930 yılları arasında İngiltere daha önce uyguladığı politikadan vazgeçerek Osmanlı'yı parçalama politikası yürütmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşında Yunanistan'ın Anadolu işgaline yardım eden İngiltere, Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyetini tanımıştır. 1926 yılında Musul sorunu çözülmüş olsa da 1930 yılında kadar Türk-İngiliz ilişkileri sadece diplomasi üzerinden ilerlemiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, sömürgeleri ile bağlantısının kopmasını istemeyen İngiltere, Osmanlı topraklarından pay almaya çalışan güçlü bir düşman iken Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile müttefik olmaya istekli bir İngiltere'ye dönüşmüştür.

1930 sonrasında Atatürk belirlediği “yurtta barış, dünyada barış” dış politikası ve savaşlardan uzak kalma çabası dönem İngiltere'sinin dış politika çıkarları ile örtüşmüş ve iki ülke arasında yakınlaşma başlamıştır. İkinci dünya savaşına giren süreçte Türkiye ile yakınlaşma çabası içinde olan İngiltere için Türkiye'nin stratejik konumu çok önemlidir. Savaş sırasında Türkiye'yi yanına alan taraf hem boğazlara hem de geçiş güzergahlarına hakim olabilecektir. İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye'nin temel güvenlik politikası savaşa girmeme üzerine şekillenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için savaşan taraflar arasındaki dengeleri iyi kullanan Türkiye, aynı zamanda herhangi bir sebeple her iki taraftan da bir saldırı geldiğinde buna tüm gücüyle karşılık vereceğini de belirtmiş ve ikna edicide olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türk-İngiliz yakınlaşmasına neden olan bazı unsurlar tespit edilmiştir. Bunlar; İlk olarak, MC üyeliğine olumlu bakan Türkiye'nin davet edilmesine önce sıcak bakmazken sonradan üyeliğine destek vermesidir. İkinci olarak, Türkiye'nin çabası ile gerçekleşen Balkan Paktında, İtalya'nın genişleme

politikasının önüne geçebilmek amacıyla bu Pakt içinde olmamasına rağmen İngiltere buna destek vermiştir. 1933 sonrasında Almanya'da Hitlerin iktidar olması ve yayılmacı politikası ile İtalya'nın yayılmacı Akdeniz politikası İngiltere ve Türkiye'yi yakınlaştıran diğer etmenlerdir.

1935 yılında sonra ise, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve Akdeniz'deki politikalarından rahatsız olan İngiltere, Fransa ile ittifak kurarak bölgede Yunanistan, İspanya, Yugoslavya ve Türkiye'nin güçlendirilmesi için yardım yapmaya karar vermiş ve 1936 yılında Akdeniz Paktı imzalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile çok da iyi ilişkilere sahip olmayan İngiltere, İkinci Dünya Savaşı öncesinde özellikle ittifak kurabilmek amacıyla Türkiye ile yakınlaşma politikası uygulamaya başlamıştır.

1937 yılında Sadabad Paktı ile Türkiye doğu sınırını güvence altına almıştır. Türkiye 1934 yılında böyle bir anlaşma imzalamak için İngiltere'ye teklif götürmüştü ancak İngiltere teklifi reddetmiştir. Ancak 1937 yılına gelindiğinde özellikle İtalya'nın Habeşistan'ı saldırması sonrasında İngiltere böyle bir anlaşma imzalanması için Türkiye'yi teşvik etmiş, bu sayede Ortadoğu'da rol almaya devam etmiştir.

1937 yılı sonrasında siyasi ilişkilerin yanında ekonomik ilişkilerde gelişmiştir. İngiltere, Türkiye'nin kredi ödemelerinde güçlük çekmesine rağmen birçok alanda Türkiye'ye kredi açmıştır. Çünkü bölgede güçlenen ve bağımsız hareket edebilme kabiliyetine sahip olan bir Türkiye, İngiltere'nin çıkarları açısından daha faydalı görülmektedir. Diğer taraftan, Almanya'nın ekonomik yaklaşması İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Türk-Alman yaklaşması, İngiltere'nin ticaret yollarını tehlikeye düşürecektir.

1939-1945 yılları arasında İngiltere'nin dış politikası ve amaçları ise şu şekilde olmuştur; her zaman Avrupa kıtasına önem vermesine rağmen kendini tam olarak Avrupa'ya bağlı görmemiş, daha çok küresel bir güç olabilmek için imparatorluğun sınırlarının korunmasını temel almıştır. Bu nedenle savunma gücünü her zaman ön planda tutmuş, imparatorluğun, ana ticaret yollarının ve müttefiklerle olan ilişkilerin korunmasına öncelik vermiştir.

1939 yılında yapılan Türk-İngiliz Dostluk Anlaşmasına kadar iki ülke arasındaki ilişkiler sadece uluslararası platformlarda gerçekleşmiş, bu tarihe kadar herhangi bir ittifak anlaşması imzalanmamıştır. Bu anlaşma ile Türkiye'nin asıl amacı kendisine karşı herhangi bir saldırı olmadığı sürece savaşın dışında kalmak olmuştur. Taraflara bu niyetini her fırsata belirten Türkiye, tarafsızlığının her iki savaşan taraf açısından daha faydalı olacağını dile getirmiş ve bu konuda ikna edici de olmuştur. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı olan ilgisinin sebeplerini ise şu şekilde sıralayabiliriz; Türkiye İngiltere için iyi bir pazardır. Özellikle askeri teçhizat açısından oldukça yetersiz olan Türkiye ordusunu yenilemek istemektedir. Diğer taraftan askeri insan gücü açısından da oldukça güçlü ve zengin olan Türk ordusu İngiltere açısından büyük ve değerlendirilebilecek bir kaynaktır. Savaş esnasında Türkiye'nin desteğini almayı başarabilen İngiltere büyük bir asker gücü de elde etmiş olacaktır. Ayrıca İngiltere'nin Akdeniz'deki gücünü güvence altına alması açısından Türkiye'nin müttefikliği önem oluşturmaktadır. Hem Sadabad hem de Bağdat Paktı'nın en güçlü üyesi olan Türkiye, her iki pakt açısından da stratejik olarak hem köprü hem de lojistik kaynak görevine sahiptir. İlişkiler bu süreçte dönemsel olarak değişkenlik göstermiş olsa da iki ülkede kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında oldukça dengeli bir güvenlik politikası izleyen Türkiye, ekonomik ve siyasi açıdan oldukça yetersiz olmasına rağmen, diplomatik açıdan başarılı bir süreç geçirmiştir. Ulusal çıkarlarına dayalı bir güvenlik politikası uygulayan Türkiye amacına ulaşmıştır. Savaşa girmesi konusunda İngiltere tarafından baskıya maruz kalsa da, askeri ve ekonomik açıdan hazır olmadığını dile getirmiş ve bazı isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerin hemen yerine getirilemeyeceğinin farkında olan Türk hükümeti bu sayede zaman kazanmış ve savaş boyunca aynı politikayı uygulamaktan çekinmemiştir. Türkiye'nin savaşın gidişine göre yön değiştiren diplomasisi İngiltere tarafından tepki ile karşılanmış ve 1944 yılında savaşa girmesi konusundaki baskılar artmıştır. Türkiye 1943 tarihinden itibaren savaşın müttefikler yönünde değişmesi nedeniyle prensip olarak müttefikler tarafında savaşmayı kabul etmiş, 2 Ağustos 1944 yılından itibaren Almanya ile ilişkilerini kesmiştir. 1945 yılında Türkiye, İngiltere yanında savaşa katılmıştır. İngiltere'nin baskılarına boyun eğmiş gibi gözüken Türkiye'nin amacı ise Yalta

Konferansı sonrasında alınan kararlar gereğince BM'e kurucu üye olabilmeyi istemesinden kaynaklanmaktadır.

Tarafsızlık politikasını ayakta tutarak savaş dışında kalmaya çalışan Türkiye'nin savaş gidişatına göre çok sık yön değiştirmesi politika açısından çok etik bulunmamıştır. Bu nedenle Türkiye, savaş sonrasında Batı ittifakı içinde kalmayı başarmış olsa da uzun bir süre yalnız kalmıştır. Buna rağmen, tarafsız ve toprak bütünlüğünü korumaya yönelik çok dikkatli bir dış politika izleyen Türkiye en düşük zararlarla savaştan çıkmayı başarmıştır. Türk karar vericileri savaşın gidişatına uygun şekilde politikalarında değişiklikler yapmışlardır. Savaş sırasında Almanya'nın savaşı kazanma ihtimalinin yüksek olduğu dönemde Türkiye, Türk-Alman Saldırmazlık Paktını imzalamıştır. Bu anlaşma ile Alman tehdidi yok edilmiştir. Savaşın ilerleyen yıllarında Almanya'nın yenilmeye başlaması Türkiye'nin politikasının değişmesine neden olmuştur. Müttefikler Türkiye'nin kendi yanlarında savaşmasını isterken, Almanya Türkiye'nin tarafsızlığını koruması amacıyla yardımlarda bulunmuştur. Savaşın yön değiştirdiği dönemlerde dostluk anlaşmalarını devreye sokan Türkiye, baskılardan kurtulmak amacıyla İngiltere'ye karşı Sovyet tehdidini, Almanya'ya karşı İngiltere ile olan ittifak anlaşmasını, Sovyetlere karşı ise İngiltere ve ABD kartını oynamıştır. Savaşan tarafların avantajlarını ve dezavantajlarını birbirlerine karşı kullanan Türkiye savaş dışında kalmayı başarmıştır.

Tez çalışmasının amacı kapsamında temel kaynaklara, İngiliz Arşiv Belgelerine ve TBMM tutanaklarına ulaşılarak Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında güvenlik politikasının gelişmesinde İngiliz faktörü incelenmiştir. Bu amaçla her iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesine etki eden faktörler, bölgesel ittifaklar ve iç dinamikler ele alınmıştır. Bu parametrelerin her iki ülke açısından nasıl etki ettiği iki aşamada incelenmiştir. Birinci aşamada, Türk- İngiliz ilişkilerine tarihsel süreçte hangi olayların şekil verdiği İkinci Dünya Savaşına kadar ki dönemsel olaylar ele alınmıştır. İkinci aşamada ise, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin hem mihfer hem de müttefik ülkelerce nasıl baskı altına alınmaya çalışıldığı ve Türkiye'nin tarafsız denge politikasını nasıl uyguladığı, Sovyet tehdidine karşılık Batı Bloğu içinde kalmayı tercih edişi ve tarafsız müttefik olarak uyguladığı politikaların başarısı üzerinde durulmuştur.

Sonuç olarak, bu çalışmada Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesinde hem ülkelerin iç dinamikleri, hem ulusal çıkarları hem de uluslararası arena da meydana gelen olayların etkili olduğu tespit edilmiştir. Tez, Türkiye'nin jeostratejik konumu nedeniyle hem mihfer hem de müttefik ülkeler açısından tamamen bağımsız bir ülke olarak hareket edemeyeceği için tam olarak tarafsız olamayacağı hipotezini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Abrahamsen, R., & Williams, M. C. (2009). Security Beyond The State: Global Security Assemblages In International Politics, *International Political Sociology*, 3(1), ss. 1-17
- Acikalin, C. "Turkey's International Relations." *International Affairs (Royal Institute Of International Affairs 1944-)* 23/4 (1947), ss. 477-491
- Adler, E. (1997). "Seizing the Middle Ground", *European Journal of International Relations*, Vol. 3, No. 3
- Agius, C., & Keep, D. (2018). *The Politics Of Identity*, Manchester University Press. Manchester, UK
- Ahmad, F. (1993). *The Making Of Modern Turkey* (Vol. 264), Routledge, London
- Akandere, O. (1998). *Millî Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler,(1938-1945)*, Vol. 58, İz Yayıncılık
- Akandere, O., & Polat, H. A. (2009). II. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'nın Türkiye'ye Baskısı ve Savaşın İçerisine Çekme Gayretleri. In *Das Erste Internationale Symposium Zu Den Deutsch-Türkischen Historischen und Kulturellen Beziehungen*, ss. 8-10
- Aksoy, N. (2004). *Rönesans İngiltere'sinde Türkler*, Vol. 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Vol. 56, Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Akşin, S. (1980). *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (P. 311), Gerçek Yayınevi
- Akşin, S. (1994). "Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3), ss. 23-29

- Albayrak, Mustafa. (1998). “Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt. IX, Sayı. 18, ss. 89-121
- Aliyef, H. (1931). “Kemal Atatürk’ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamaştırılmasındaki Rolü”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt. XXXVI, Sayı. 1, Ankara, ss. 69-85
- Alonso, V. (2017). War, Peace, And International Law İn Ancient Greece, In *The Use Of Force İn International Law*, (ss. 3-22). Routledge
- Anderson, M. S. (1970). *The Great Powers and the Near East, 1774-1923*, Edward Arnold
- Arı, T. (2004). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa Yayınları, İstanbul
- Aristoteles. (2017). Politika (çev. Furkan Akderin), Say Yayınları
- Armaoğlu, Fahir H. (1969). “Türkiye’nin Jeopolitik Durumu”, *Milli Işık*, Cilt: III, Sayı: 27, Ankara
- Armaoğlu, Fahir H. (1997). “Atatürk Döneminde Türk- Amerikan İlişkileri”, *AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 38
- Armaoğlu, Fahir H. (1995). *Yirminci Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, Timas Yayınları, İstanbul
- Armaoğlu, Fahir, H. (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*, İstanbul
- Atabey, F. (2014). İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu, *Journal Of International Social Research*, 7(31)
- Ataç, K. (2017). “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945-1946)” *Ctad: Journal Of Modern Turkish History Studies*, 13(25)
- Ataöv, T. (1965). *Turkish Foreign Policy, 1939-1945*, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aybar, Mehmet A. (1944). “Tarafsızlık”, *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, Cilt. I, Sayı. 2, Ankara, ss. 211-225

- Aybars, E. (1984). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* (No. 32), Ege Üniversitesi Basımevi
Müdürlüğü
- Aydemir, Ş. S. (2001). *İkinci Adam*, Vol. 3, Remzi Kitabevi
- Aydemir, Şevket S. (1999). *Tek Adam Mustafa Kemal (1922- 1938), Cilt. III*,
İstanbul
- Aydın, M. (2006). Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın
Yeri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25(39), ss. 101-115
- Aydın, M., & Erhan, Ç. (2006). *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Siyasal Kitabevi
- Aydın, M. (2003). "Securitization of History and Geography: Understanding of
Security in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies*, 3(2), ss.
163-184
- Bakan, S., & Şahin, S. (2018). "Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel
Dönüşümü ve Yeni Tehditler", *The Journal Of International Lingual, Social
And Educational Sciences*, 4(2), ss. 135-152
- Bakan, Z. A. (2007). "Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve
Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları", *21. Yüzyıl*, S.1, ss. 35-50
- Bal, M. A. (2003). *Modern Devlet Ve Güvenlik*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Baldwin, D. A. (1997). The Concept Of Security, *Review Of International
Studies*, 23(1), ss. 5-26
- Baldwin, D. A. (2004). "Güvenlik Kavramı", K. Kasım, & Z. A. Bakan içinde,
Uluslararası Güvenlik Sorunları (ss. 1-36). Asam Yayınları, Ankara
- Balkaya, İ. S. (2004). "Basınımıza Yansıdığı Şekliyle Balkan Antantı Sürecinde
Türkiye ve Bulgaristan", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 60, 20
- Barlas, D. (2017). "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında",
Uluslararası İlişkiler, Cilt. 14, Sayı. 55, ss. 93-111
- Barnett, M. N., & Sikkink, K. (2008). "From International Relations To Global
Society", In *The Oxford Handbook Of Political Science*

- Barnett, M. N., & Duvall, R. (2005). "Power In International Politics", *International Organization*, 59(1), ss. 39-75
- Baylis, J. (2008). "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), ss. 69-85
- Benhür, Ç. (2004). "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), ss. 325-337
- Beydilli, K. (1999). "Dış Politika ve Siyasi Ahlak", *İlmi Araştırmalar* 7, İstanbul
- Bıyıklı, M., 2012. "Türkiye'nin İttifak Politikası ve Katıldığı Uluslararası Güvenlik İttifakları (1928–1938)", *Yeni Fikir*, Sayı. 9, Temmuz Aralık, ss. 151–166
- Bilgin, P. (2011). The Politics Of Studying Securitization? The Copenhagen School In Turkey, *Security Dialogue*, 42(4-5), ss. 399-412
- Bilgin, P. (2005). "Turkey's Changing Security Discourses: The Challenge of Globalisation", *European Journal of Political Research*, 44(1), ss. 175-201
- Blanchard, E. M. (2003). Gender, International Relations, And The Development Of Feminist Security Theory. *Signs: Journal Of Women In Culture And Society*, 28(4), ss. 1289-1312
- Booth, K. (2003). "Güvenlik Ve Özgürleştirme", *Avrasya Dosyası Güvenlik Bilimleri Özel*, 9(2), ss. 51-70
- Brauch, H. G. (2008). "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma Ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), ss. 1- 47
- Brauch, H. G. (2011). Concepts Of Security Threats, Challenges, Vulnerabilities And Risks. In *Coping With Global Environmental Change, Disasters And Security*, ss. 61-106, Springer, Berlin, Heidelberg
- Bulut, Semih. (2011). *Atatürk Dönemi Türkiye- ABD İlişkileri (1923- 1938)*, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi,
- Buzan, B. (1991). *People, States And Fear: An Agenda For International Security Studies In The Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, London

- Carlsnaes, W., Risse, T., & Simmons, B. A. (Eds.). (2002). *Handbook Of International Relations*, Sage
- Cem, İ. (1970). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Vol. 11, Cem Yayınevi
- Chilton, P. (1996). The Meaning Of Security. *Post-Realism: The Rhetorical Turn In International Relations*, ss. 193-216
- Crampton, J. W., Roberts, S. M., & Poorthuis, A. (2014). The New Political Economy Of Geographical Intelligence. *Annals Of The Association Of American Geographers*, 104(1), ss.196-214
- Criss, B., & Bilgin, P. (1997). Turkish Foreign Policy Toward The Middle East. *Middle East Review Of International Affairs*, 1(1), ss. 1-11
- Criss, Bilge. (2008). “ABD ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası (1919- 2008)*, ed. Haydar ÇAKMAK, Barış Platin Yayıncılık, Ankara
- Çelik, F., & Usta, S. (2010). Klasik Liberalizmde “Özgürlük” Ve Liberalizmin Yerel Yönetimlere Bakış, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(24), ss. 121-135
- Çelikçi, A., & Kakışım, C. (2013). “İtalyan Faşizmi ve Tarihsel Gelişimi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), ss. 83-99
- Çınar, B. (2014). “İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İki Cepheli Savaş Sorunu”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 10(20), ss. 149-197
- Dedeoğlu, B. (2011). "Türkiye-İrak İlişkileri:“Doğu”-“Batı” Eksenini ve Değişkenler", *Civitas Gentium* 1.1, ss. 11-32
- Demiray, M., & İşcan, İ. H. (2008). “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik Ve Jeopolitik Arka Planı”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), ss. 141-170
- Demirkollu, C. (2013). Bir İstihbarat Savaşı: Çiçero Olayı Doç. Dr. Nurettin Gülmez”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2)
- Deringil, S. (2004). *Turkish Foreign Policy During The Second World War: An active neutrality*. Cambridge University Press

- Deringil, S. (1994). *Denge Oyunu. İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul
- Deudney, D. (1993). Dividing Realism: Structural Realism Versus Security Materialism On Nuclear Security And Proliferation, *Security Studies*, 2(3-4), ss. 5-36
- Deutsch, K. W. (1968). *The Analysis Of International Relations*, Vol. 12, Englewood Cliffs, Nj, Prentice-Hall.
- Diker, D. (1998). Menteşe Adaları'nın (On İki Ada) İkinci Dünya Savaşı Başlangıcındaki Ve Sonrasındaki Statüsü İle 1947 Paris Antlaşması'ndan Günümüze Uzanan Sorunlar. *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri: İkinci Dünya Harbi Ve Türkiye:(20-22 Ekim 1997, İstanbul)*, 1, 33
- Doğanay, R. (2001). "Misâk-i Milli'ye Göre Lozan", *FÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, ss. 281-294
- Dunn, J. (1984). "The Concept Of Trust In The Politics Of John Locke", *Philosophy In History: Essays On The Historiography Of Philosophy*, ss. 279-301
- Erdal, İ. (2012). "Atatürk Dönemi (1923–1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı", *Karadeniz Araştırmaları*, (34), ss. 77-88
- Ergüven, N. S. (2016). "Uluslararası Hukuk Açısından Güvenlik Kavramının Teorik Temelleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(3), ss. 771-835
- Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar meselesi*.
- Eroğlu, N. (2007). "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt. XXIII, Sayı. 2, ss. 63-73
- Ertem, B. (2010). Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), ss. 252-273.
- Ertem, B. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri, *Electronic Turkish Studies*, 8(7)

- Fearon, J. and Wendt, A. (2002). "Rationalism versus Constructivism: A Skeptical View", In W. Carlsnaes, T. Risse and B.A. Simmons (Eds.), *Handbook of International Relations*, London, Sage Publications
- Frey, F. W. (1965). *The Turkish Political Elite*, Mit Press.
- Gaddis, J. L. (2005). *Strategies Of Containment: A Critical Appraisal Of American National Security Policy During The Cold War*, Oxford University Press
- Gencer, M. (2003). *Jöntürk modernizmi ve" Alman ruhu": 1908-1918 dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, Vol. 152, İletişim, İstanbul
- Goloğlu, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III: Milli şef dönemi (1939-1945)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Gorodetsky, G. (1990). The impact of the Ribbentrop-Molotov pact on the course of Soviet foreign policy, *Cahiers du monde russe et soviétique*, ss. 27-41
- Göl, A. (1993). "A Short Summary of Turkish Foreign Policy:1923-1939", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı. 1
- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (1985). "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt. 1, Sayı. 2, ss. 451-473
- Gözen, R. (Ed.). (2014). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları.
- Graves, P. P. (1999). *İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz ilişkileri (1789-1939)*, 21. Yüzyıl Yayınları
- Gray, C. S., & Sloan, G. (2014). *Geopolitics, Geography And Strategy*, Routledge.
- Guzzini, S. (2013). *Realism İn International Relations And International Political Economy: The Continuing Story Of A Death Foretold*. Routledge
- Güçlü, Y. (1999). "Turkish-German Relations From Montreux to The Second World War", *The Turkish Yearbook Of International Relations*, (29), ss. 49-82

- Gülboy, Burak. S. (2009). "Birinci Dünya Savaşı'nın Erken Döneminde İngiltere'nin Stratejik Yaklaşımının Belirlenmesi: Çanakkale'ye Harekât Kararının Alınmasının İngiltere'nin Stratejik Yaklaşımının ve Savaş Hedeflerinin Saptanması ile İlişkisi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt.5, Sayı.9, ss. 51-87
- Gülmez, N., & Demirci, E. (2013). "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(27), ss. 225-250
- Gündüz, A., & Ilgar, İ. (1973). *Hatıralarım*, Vol. 5, Kervan Kitapçılık
- Güner, İ. (2012). "Türkiye'nin Coğrafi Konumu Sınırları ve Jeopolitiği", *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği*, ed. Hakkı YAZICI, Mehmet K. KOCA, 3. Baskı, Ankara
- Gürün, K. (1986). *Savaşan Dünya Ve Türkiye*, Vol. 22, Bilgi Yayınevi
- Güvenir, O. M. (1991). *İkinci Dünya Savaşında Türk Basını*, Vol. 31, Gazeteciler Cemiyeti
- Güzel, Müslüm. (2011). "Ulusal Özelliklerin Türk Dış Politikasına Yansımaları", *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları*, ed. Mehmet S. EROL, Ankara
- Hale, W. (2012). *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Routledge
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, (çev. Petek Demir), İstanbul
- Harris, G. S. (1972). *Troubled Alliance: Turkish-American problems in historical perspective, 1945-1971* (p. 93). Washington, DC: American Enterprise Institute for Public Policy Research
- Hart, B. L. (2015). *A history of the Second World War*, Pan Macmillan.
- Hatipoğlu, M. M. (1997). *Yakın tarihte Türkiye ve Yunanistan, 1923-1954*, Siyasal Kitabevi
- Herz, J. H. (2003). "The Security Dilemma İn International Relations: Background And Present Problems", *International Relations*, 17(4), ss. 411-416
- Hobbes, T. (1985). *Leviathan*, Penguin Books, London
- Hobbest, T. (2007). *Leviathan* (çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

- Hobsbawmn, E. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, İstanbul
- Hopf, T. (1998). “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, *International Security*, Vol. 23, No.1, ss. 171-200
- Hurd, I., (2010). “Constructivism”, In C. Reus Smit and D.Snidal (Eds.), *Oxford Handbook of International Relations*, Oxford University Press, Oxford
- Huseynov, M. (2018). *İkinci Dünya Savaşı Rus Propagandası*, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- İrkıçatal, E. (2012). “İkinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere’nin Ortadoğu Politikaları İçin Kıbrıs’ In Stratejik Önemi ve Kıbrıs Meselesinin Ortaya Çıkışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), ss. 31-59
- İlhan, Suat. (1999). *Türkiye’nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları
- İnan, Y. (1986). “*Türk Boğazlarının Ssiyasal ve Hukuksal Rejimi* (No. 40)”, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Jaschke, G. (1981). “1919-1939 Yılları Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında)”, (çev. H. Zamantılı), *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (19), ss. 159-174
- Jervis, R. (1978). Cooperation Under The Security Dilemma, *World Politics*, 30(2), ss. 167-214.
- Jervis, R. (1985). “From Balance To Concert: A Study Of International Security Cooperation”, *World Politics*, 38(1), ss. 58-79
- Jones, R. W., & Jones, R. L. W. (1999). *Security, Strategy, And Critical Theory*, Lynne Rienner Publishers
- Kallis, A. (2005). *Nazi Propaganda and the Second World War*, Springer
- Karaca, T. N. (2020). “Dostluktan Çatışmaya: Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri”, *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Vol. 1, No. 1, ss. 11-32

- Karakaş, N. (2010). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25(2), ss. 447-482
- Karakaş, N. (2013). *Türk- Amerikan İlişkileri (1939- 1952)*, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Karakuş, (2004). *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Karaosmanoğlu, Ali L. (2000). "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey, *Journal of International Affairs*, 54(1), ss. 199-216
- Karpat, Kemal H. (2000) "Turkey. Anglo-American Security Interests 1945-1952: The First Enlargement of NATO", *The Middle East Journal* 54.4: 658
- Katzenstein, P. J. (1998). *Cultural Norms And National Security: Police And Military İn Postwar Japan*, Cornell University Press
- Katzenstein, P.J., Keohane, R.O., Krasner, S.D., and Katzenstein, J., (1998). "International Organization and the Study of World Politics", *International Organization*, 52 (4), ss. 645–685
- Kaymakçı, M., & Özgün, C. (2019). *Ege Adalarının Unutulan Halkı: Rodos ve İstanköy Türkleri*. Eğitim Yayınevi
- Kaymaz, İ. Ş. (2003). *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme*. Otopsi
- Keegan, J. (2011). *The Second World War*, Random House
- Keleş, Z. (2002). "Musul Meselesi", *Türkler*, Cilt. 16, (ed. Hasan C. Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Kelkitli, F. A. (2017). "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlarda Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(2), ss. 423-443

- Keohane, R. O. (1989). *International Institutions And State Power: Essays In International Relations Theory*, Westview Pr.
- Keyik, M. ve Erol, M. S. (2019).). “Realizme Göre Güç ve Güç dengesi Kavramları”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(1), ss. 12-49
- Kılıç, S. (2005). *Türk-Alman ilişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları: 1852'den 1945'e Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kısıklı, E. (2003). “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, *Anakara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 24, ss. 487–526
- Knudsen, Olav F. (2001). “Post-Copenhagen Security Studies: Desecuritizing Securitization”, *Security Dialogue*, Vol. 32, No. 3
- Kocatürk, Ö. (2011). “İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914)”, *Electronic Turkish Studies*, 6(3)
- Koçak, C. (1986). “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını”, *Tarih ve Toplum*, 35, ss. 29-31
- Koçak, C. (1996). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi: 1938-1945: Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, İletişim Yayınları
- Kolodziej, E. A. (2005). *Security And International Relations*, Cambridge University Press
- Koskosoğlu, F. (1999). İkinci Dünya Savaşı Öncesi Bir Dostluk Köprüsü: Türkiye (Balkan Antantı-Sadabad Paktı), *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri II (20-22 Ekim 1997)*, ss. 541-547
- Krahmann, E. (2003). “Conceptualizing Security Governance”, *Cooperation And Conflict*, 38(1), ss.5-26
- Krasner, Stephen D. (2001). “Abiding Sovereignty”, *International Political Science Review*, Vol. 22, No. 3, ss. 229-251

- Krause, K., & Williams, M. C. (2002). *Critical Security Studies: Concepts And Strategies*. Routledge.
- Kurki, M. (2006). "Causes Of A Divided Discipline: Rethinking The Concept Of Cause In International Relations Theory", *Review Of International Studies*, 32(2), ss. 189-216.
- Kurtcephe, İ. (1995). *Türk-İtalyan İlişkileri:(1911-1916)* (Vol. 74), Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Kurumahmut, A. (1998). Ege'de Egemenliği Tartışmalı Adalar Sorununun Ortaya Çıkışı, *Yay. Haz.) Ali Kurumahmut*
- Küçükvatan, M. (2011). "Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(23), ss. 73-91
- Külebi, A. (2009). *Türkçe Jeopolitik*, Berikan Yayınevi, Ankara
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri, 1919-1926* (No. 412), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", *SBFD*, C. 35, No. 1-4, ss. 309-335
- Kürkçüoğlu, Ö. (2006). *Mondros' tan Musul'a Türk-İngiliz ilişkileri*, İmaj Yayınevi
- Kütükoğlu, M. S. (1985). 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muâhedesi, *Türk-İngiliz İlişkileri*, ss. 1583-1984
- Lake, D. A. (1996). Anarchy, Hierarchy, And The Variety Of International Relations", *International Organization*, 50(1), ss. 1-33
- Leffler, M. P. (1990). "National Security", *The Journal Of American History*, 77(1), ss. 143-152
- Liotta, P. H., & Owen, T. (2006). Why Human Security. *Whitehead J. Dipl. & Int'l Rel.*, 7, 37

- Mangold, P. (2013). *National Security And International Relations (Routledge Revivals)*, Routledge
- Melek, K. (1983). *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu, 1890-1926* (Vol. 28), Üçdal Neşriyat
- Miller, B. (2001). "The Concept of Security: Should it be Redefined?", *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 24, No. 2, ss. 13-41
- Millman, B. (1998). *Ill-Made Alliance: Anglo-Turkish Relations, 1934-1940*, McGill-Queen's Press
- Morgenthau, H. J. (1993). *Politics Among Nations: The Struggle For Power And Peace*, Revised By Kenneth W. Thompson (New York: Knopf, 1985), ss. 86-87
- Murray, W. (2011). *War, Strategy, and Military Effectiveness*, Cambridge University Press
- Nash, G. D. (1990). *The American West Transformed: The Impact of the Second World War*, U of Nebraska Press
- Neocleous, M. (2007). "Security, Liberty And The Myth Of Balance: Towards A Critique Of Security Politics", *Contemporary Political Theory*, 6(2), ss. 131-149
- Nye Jr, J. S. (2004). "Soft Power", In *Power In The Global Information Age*, ss. 76-88, Routledge
- Nye, J. S. (2008). *Understanding International Conflicts*, ss. 58-63, New York, Ny: Longman
- Omand, S. D. (2009). *The National Security Strategy: Implications For The UK, Intelligence Community*
- Oran, B. (1970). Türkiye'nin "Kuzeydeki Büyük Komşu" Sorunu Nedir,
- Oran, B. (1996). "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), ss. 353- 370

- Oran, B. (2008). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, (1919-1980)*, İstanbul
- Öke, K. (1987). *Musul Meselesi Kronolojisi: 1918-1926*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
- Öke, K. (1992). *Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926*, Vol. 123, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- Öncü, A. S., & Ekinci, O. (2014).” İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182(182), ss. 241-264
- Önsoy, M. (2012). “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), ss. 93-120
- Özalp, G. O. (2015). “Azerbaycan Cumhuriyetimin Savunma Yapısı ve Güvenlik Politikası”, *Journal Of Central Asian & Caucasian Studies*, 10(20)
- Özalp, G. O., & Özcan, K. (2015). *Avrasya Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilâtı (Takm)*, (Master's Thesis, Necmettin Erbakan Üniversitesi)
- Özbudun, E. (1994). “State Elites and Democratic Political Culture in Turkey”, *In Political Culture & Democracy in Deveoping Countries*, ss. 189-210
- Özçelik, M. (2010). “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(29), ss. 253-269
- Özel, S. (2002). “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (2)
- Özgüldür, Y. (1993). *İlişkileri 1923-1945. Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara*
- Özgüven, A. (2002). Türkiye İktisat Kongresi
- Özışıklı, M. (2009). *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin İttifak Arayışları ve Nato'ya Girişi*, Yayınlanmamış Yüksk Lisans Tezi

- Özkan, M. S. (2012). “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Takas Usulü Ticareti”, *Karadeniz Araştırmaları*, (34), ss. 89-96
- Öztürk, İ. M. (2013). “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), ss. 135-166.
- Qasımlı, M. (2013). *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri*, (çev. Alpertunga Altaylı), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Rannenber, K. (2001, February). Multilateral Security A Concept And Examples For Balanced Security, *In Proceedings Of The 2000 Workshop On New Security Paradigms*, ss. 151-162
- Redd, S. B., & Mintz, A. (2013). “Policy Perspectives On National Security And Foreign Policy Decision Making”, *Policy Studies Journal*, 41, ss.11-37
- Reynolds, D. (1985). “A ‘special relationship’? America, Britain and the International order since the Second World War”, *International Affairs*, 62(1), ss.1-20
- Rice, S. E. (2003). The New National Security Strategy: Focus On Failed States
- Richmond, O. P. (2019). *Peace In International Relations*, Routledge
- Ripley, R. B., & Lindsay, J. M. (Eds.). (1993). *Congress Resurgent: Foreign And Defense Policy On Capitol Hill* (Vol. 6), University Of Michigan Press.
- Ripsman, N. S., Taliaferro, J. W., & Lobell, S. E. (2005). “Globalization and the National Security State: A Framework for Analysis”, *International Studies Review*, Vol. 7, ss. 202-222
- Ripsman, N. S., Taliaferro, J. W., & Lobell, S. E. (2016). *Neoclassical Realist Theory Of International Politics*, New York: Oxford University Press.
- Robinson, R. D. (1965). First Turkish Republic; A Case Study İn National Development.
- Romm, J. J. (1993). *Defining National Security: The Nonmilitary Aspects*. Council On Foreign Relations.

- Roth, A. I. (2007). Nuclear Weapons İn Neo-Realist Theory. *International Studies Review*, 9(3), 369-384.
- Rothschild, E. (1995). "What is Security?", *Deadalus*, No. 124, ss. 53-98.
- Sander, O. (1982). "Türkiye'nin Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 37(3-4), ss. 105-124
- Sander, O. (1987). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine bir Deneme*, Ankara
- Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918*, Ankara
- Sander, O. (2004). *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Yayınları, Ankara
- Sander, O. (2006). *Türkiye'nin Dış Politikası*, 3. Baskı, (der. Melek Fırat), Ankara
- Sander, O. (2016). *Türk- Amerikan İlişkileri (1947- 1964)*, İmge Kitabevi, Ankara
- Sandıklı, A. (2012). *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Sandıklı, A. ve Emeklier, B. (2012). "Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm", *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri* içinde, edt. Atilla Sandıklı, İstanbul, ss. 3-71
- Sarıca, M. (1982). *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1929)*, İstanbul
- Sarınay, Y. (2000). "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), ss. 1-16
- Schroeder, P. W. (1997). "History And İnternational Relations Theory: Not Use Or Abuse, But Fit Or Misfit", *International Security*, 22(1), ss. 64-74
- Semiz, Y., & Toplu, G. (2019). "Ege Adaları Tartışması ve Türkiye: II. Dünya Savaşı Süreci", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1-1
- Sertel, S. (1999). *II. Dünya Savaşı Tarihi*. Cumhuriyet Kitapları.

- Snyder, G. H. (1984). "The Security Dilemma In Alliance Politics", *World Politics*, 36(4), ss. 461-495
- Sonyel, S. R. (1986). *Türk Kurtulus Savasi ve Dis Politika*, Turk Tarih Kurumu Basimevi
- Soy, B. (2004). "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 30
- Soysal, İ. (1989) Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt: I (1920-1945), AKDITYK Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara
- Soysal, İ. (1937). Sadabat Paktı". *Çağdaş Türk Diplomasisi*, 200, ss.15-17
- Soysal, İ. (1982). "1939 Türk- İngiliz- Fransız İttifakı", *Belleten*, Cilt. XLVI, Sayı. 182
- Sönmezoğlu, Faruk. (2011). *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul
- Şahin, H. "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıçtan Paris Barışı'na Kadar)", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 29, Erzurum, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, ss. 213-238
- Şener, S. (2004). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), ss. 73-92
- Şıvgın, H. (1989). *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri: Tarblusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İgili Bazı Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Basimevi
- Tamkoç, M. (1976). *The Warrior Diplomats: Guardians Of The National Security And Modernization Of Turkey* (s. 225), Salt Lake City: University Of Utah Press
- Tanıyıcı, Ş. (2004). "Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında Doğu Avrupa Ülkelerinde Soğuk Savaş Sonrası Dış Politika Belirleme Sürecinin Analizi", *SÜİİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), ss. 156-171
- Taylor, A. J. P. (1996). *Origin of The Second World War*, Simon and Schuster

- Teke, C. (2016). II. Dünya Savaşı'nda Adana Görüşmeleri ve Etkileri. *Journal Of International Social Research*, 9(45)
- Tellal, E. (2005). Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği, *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, ss. 49-70
- Thucydides. (2000). *History of the Peloponnesian War*
- Tickner, J. A. (1995). "Re-Visioning Security", *International Relations Theory Today*, ss. 175-197
- Tokatlıoğlu, A. (2004). Ege Denizi Bölgesi ve Yunanistan ile Türkiye'nin Denizle İlgili Yetki Alanlarının Belirlenmesi Sorunu, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Trukhanovskiĭ, V. G. (1970). *British Foreign Policy during World War II, 1939-1945*. Progress Publishers
- Tuncer, Hüner. (2001). *Atatürkçü Dış Politika*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Turan, K. (2000). *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi* (Vol. 23), Ayışığı Kitapları.
- Türk, F. (2015). "Cumhuriyet Döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1923- 1945", *Belleten*, Cilt. LXXIX, Sayı. 285, ss. 761-782
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul
- Ullman, R. H. (1961). *Intervention And The War*, Princeton University Press.
- Ullman, R. H. (1973). *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921: V. 3: Anglo-Soviet Accord*, Princeton University Press.
- Ullman, R. H. (1983). "Redefining Security", *International Security*, 8(1), ss. 129-153
- Ulman, H., & Sander, O. (1972). "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27, ss. 1-24
- Ulubelen, E. (1982). *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye* (Vol. 31), Çağdaş Yayınları

- Uluslan, Ş. (2010). “Türkiye’nin Milletler Cemiyet’ine (Cemiyet-i Akvam) Girişi-Öncesi ve Sonrası”, *İzmir, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. VII, Sayı. 16-17
- Uzgel, İ. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2015). “İngiltere ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, Cilt. I, 20. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Ürer, Levent. (2003). “Woodrow Wilson’un “İdeal” Dünya Tasarımının, Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş Felsefesine Etkileri”, *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No.28, ss. 1-22
- Varlı, A., & Koraltürk, M. (2010). “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği Ve İzmir İktisat Kongresi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20), ss. 127-142
- Vasquez, J. A. (1998). *The Power Of Power Politics: From Classical Realism To Neotraditionalism* (No. 63), Cambridge University Press.
- Von Papen, F. (1936). *Memoirs* (London, 1952). *Quoted In Kershaw, Hitler, 1945*
- Walt, Stephen, M. (1991). “The Renaissance of Security Studies”, *International Studies Quarterly*, 2/ 35, ss. 211-239. Makalenin Türkçesi için bkz. -Walt, Stephen, M. (2003). “Güvenlik Çalışmalarının Rönesansı”, *Avrasya Dosyası (Güvenlik Bilimleri Özel)* 9/2, ss. 71-106.
- Waltz, K. N. (1990). Realist Thought And Neorealist Theory, *Journal Of International Affairs*, ss. 21-37
- Waltz, Kenneth ve Quester, H. George. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, (çev. Ersin Onulduran), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
- Watson, Adam. (1992). *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*, Routledge, London
- Weisband, E. (2000). *II. Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası I*, (çev. M.A. Kayabağ), İstanbul

- Weisband, E. (2015). *Turkish Foreign Policy, 1943-1945: Small State Diplomacy And Great Power Politics*, Princeton University Press
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press
- Williams, P. D. (2008). *The Security Studies: An Introduction*, New York: Routledge
- Williams, P. D. (2012). "Security Studies: An Introduction", In *Security Studies* (pp. 23-34). Routledge.
- Wolfers, A. (1952). "National Security As An Ambiguous Symbol", *Political Science Quarterly*, 67(4), ss. 481-502
- Yalçın, O. (2011). "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12(47), ss. 701-731
- Yalçın, Semih. (2000). "Misak-I Milli Ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi." *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-Makaleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay., Ankara.
- Yavuz, N. (1998). İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkanlara Girmesi ve Türk-Alman Münasebetlerine Tesiri. *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, (20-22 Ekim 1997).
- Yeşilada, B. (1993). Turkish Foreign Policy Toward The Middle East, *The Political And Socioeconomic Transformation Of Turkey*, Westpoint: Praeger
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, İstanbul
- Yılmaz, E. (2010). "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri", *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(13), ss. 27-42
- Yılmaz, M. (2002). "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1919-1938)", <https://stratejisiite.files.wordpress.com/2015/10/atatc3bcrk-dc3b6nemi-tc3bcrk-dic59f-politikasi-1919-1938.pdf>
- Yılmaz, S. (2007). "Güçsüz Güç", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(5), ss. 67-104

- Zedner, L. (2000). "The Pursuit Of Security", *Crime, Risk And Insecurity: Law And Order In Everyday Life And Political Discourse*, ss. 200-214
- Zedner, L. (2003). "The Concept Of Security: An Agenda For Comparative Analysis", *Legal Studies*, 23(1), ss. 153-176
- Zehfuss, M. (2002). *Constructivism in International Relations*, Cambridge Univ. Pres, UK
- Zurcher, E. J. (2013). "Ottoman Sources Of Kemalist Thought", *Late Ottoman Society*. Routledge, ss.36-49
- Zürcher, E. J., & Gönen, Y. S. (1999). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları
- Zürcher, E. J. (2001). "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, 2

İngiliz Arşiv Belgeleri

- PRO, FO 371/16091, E 222/222/44:4
- PRO, FO 371/16983, E 529/529/44: 4
- PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 33
- PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 31
- PRO, FO 371/14578, E 729/729/44: 32
- PRO, FO 317/14578, E/729/729/44: 32
- PRO, FO 371/15376, E 913/913/44: 4
- PRO, FO 371/21920, E 3121/67/44: 268-270

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (BCA)

TBMM Zabıt Ceridesi (1 Kasım 1928), Devre III, İçtima Senesi II, Cilt: 5

BCA, 490.0.001.000.000.580.2308.2: 13

ÖZGEÇMİŞ

1987 yılında Muş’da doğdu. Eğitimimi sırasıyla, Gazi Ortaokulu (1998-2001) Merkez/Muş, Muş Lisesi (2001-2004) Merkez/Muş , Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde İktisat Bölümü (2006-2010) Merkez/Kahramanmaraş, Goldey-Beacom College Uluslararası İşletme Yüksek Lisansı (2012-2013) Delaware/ABD ve Beykent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programını (2015-2020) Beyoğlu/İstanbul’da tamamlamıştır. 2018 yılından bu yana akademisyen olarak Bitlis Eren Üniversitesinde görev yapmaktadır. Yabancı dil olarak iyi derecede İngilizce ve orta derecede İtalyanca bilmektedir.

Fuat BOZYEL